İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

Anadolu İnançları

Anadolu Mitologisi

İNANÇ–SÖYLENCE BAĞLANTISI

GEÇİT KİTABEVİ

İSMET ZEKİ EYUBOĞLU

ANADOLU İNANÇLARI ANADOLU MİTOLOGİSİ

İnanç-Söylence Bağlantısı

GEÇİT KİTABEVİ
Ankara Cad. Fahrettin Kerim Gökay
Vakıf İşhanı No: 31/6 SİRKECİ-İSTANBUL
P.K. 135 BEYAZIT-İSTANBUL
Tel: 526 07 01

Yayın yetkisi saklıdır.

ANADOLU İNANÇLARI
ANADOLU MİTOLOGİSİ
İnanç-Söylence Bağlantısı

Yayımlayan: **GEÇİT KİTABEVİ**
Yayın No : 17

Kapak düzeni : **Sait Maden**
Dizgi : **Rebel Matbaacılık**
Baskı : **Alemdar Ofset**
Cilt : **Acar Matbaacılık Tesisleri**

İSTANBUL 1987

İNANÇLAR SÖYLENCELER ÜSTÜNE

—I—

Bu çalışmanın birinci bölümü daha önce, *"Anadolu İnançları"* adıyla yayınlanmıştı. İkinci bölümünü oluşturan söylenceler de *"Anadolu Mitologisi"* başlığı altında toplanmıştır. İnançlarla söylenceler *(mitologi varlıkları)* arasında köken birliği vardır. Ne inanç olmadan söylence, ne de söylenceden kopuk bir inanç sözkonusu edilebilir. Bu iki öğe, ilk bakışta ayrı nitelikler taşırmış gibi görülürse de, özü oluşturan öğeler birdir, başkalık sürenin geçişiyle gerçekleşen biçimlenmededir. Bu olayda çoktanrıcı dinlerden tektanrıcı dinlere geçişin de büyük etkisi vardır. Bugün söylence türüne giren inanç türlerinin hep çoktanrıcı dönemlerle ilgili olduğu bilinmektedir artık. Tektanrıcı dinlerin daha kesin bir tanımı olması, yazıya geçen kuralları, koşulları bulunması nedeniyle söylenceye yönelme pek seyrek görülür. Söylence niteliği taşıyanlar da çoktanrıcı dönemden kalıp biçim değiştirenlerdir.

Türkçemizde *"söylence"* diye anılan ürünlerin eski Anadolu dillerindeki karşılığı *"mitos"*dur. Bu sözcük son çağa değin Grekçe sanılmış, yazıya öyle geçirilmiştir. Oysa, yapılan dil araştırmalarında, bu sözcüğün; köken olarak Grekçeyle açıklanamadığı, daha çok Doğu kaynaklı olduğu anlaşılmıştır. Özellikle bu *"mit"* kökü Grek dilinin yapısına pek uymamaktadır. Grekçede *"mitos"* sözcüğü, ayrıca, *"iplik"* anlamına da gelmektedir. Öte yandan *"mydos"* sözcüğü *"ıslaklık"*, *"küf"*, *"mythos"* ise *"söz"*, *"söylev"* karşılığıdır, söylence anlamını sonradan kazanmıştır. *"Mitologi"* sözcüğü ise *"mythos"* ile *"logos"* sözcüklerinden oluşturulmuş, yeniçağlara özgü bir kavramdır, "söylence-bilim" karşılığıdır. Bu sözcük, bugünkü söylenişiyle, Türkçeye Fransızcadan geçmiştir, *"g"* sesinin Fransız dilinde *"j"* diye söylenmesi sonucudur; dahası bu *"logos"* sözcüğünü *"loji"* biçiminde söylemek dilbilim bakımından yanlıştır, sözcüğün kökünü değiştirmedir. Öte yandan, Arapçadan Osmanlıcaya geçen, söylence karşılığı söylenen "usture *(çoğulu esatir)*" sözcüğü de Grekçe *"araştırma"*, *"öykü"*, *"söylenti"* anlamlarını içeren *"historia"* sözcüğünden değiştirilerek alınmıştır. Bu kısa açıklama, Arap-İran-Osmanlı dillerinde, kökensel olarak, bir *"söylence"* kavramının doğmadığını, bu kavramın anlamına yakın anlamlar içeren, ancak sözcüğün bütün gerçeğini kapsamayan, başka dil varlıklarının türetildiğini göstermektedir.

İran-Arap uluslarının, çoktanrıcı dönemlerinden kalma, bir takım özgün söylenceleri vardır, ancak bunların da eski Hind-Mezopotamya kökenli olduğu *(inanç ürünü olarak)* bilinmektedir. İnsanların tanrılaştırılması, tanrıların kişileştirilmesi bütün doğu dinlerinde vardır *(çoktanrıcı dönemde)*, özellikle Mısır toplumunda bu olay çok yaygındı. Babil-Mısır-Sümer inançlarında kralların, doğrudan doğruya, tanrılarla konuştuklarını, onlardan toplum yönetimiyle ilgili buyruklar aldıklarını gösteren kabartmalar, yazılı belgeler elimize geçmiştir. İslâm di-

ninde, tanrıya yükletilen nitelikler, tanrı adları incelenince, bunların insanla, insan eylemleriyle bağlantılı olduğu anlaşılır. Bir insan eylemi, insan niteliği aşırı soyutlaştırılarak, anlam sınırları genişletilerek tanrısal kılığa sokulmaktadır. Bu olay, bu tektanrıcı dinin doğuşunda, çoktanrıcı inançların güçlü etkisini sergilemektedir. Son üç tektanrıcı dinin kutsal kitabı, tanrının elçilerine, doğrudan doğruya bildirdiği buyruklar bütünü olarak nitelenir, saygı görür. Bu buyrukların oluşturduğu bütün bir *yasa* niteliğindedir, kesindir, tartışılmaz, genel geçerlik taşır, ölümsüzdür. Bu tanrı elçileri de *"yüce"* kişilerdir, saygınlıklarının sınırı yoktur. İmdi bu olaydan yola çıkarak, daha eski dönemlere gittiğimizde bir benzeriyle karşılaşırız. İÖ. 18. yy. da yaşadığı bilinen, ünlü yasakoyucu *Hammurabi*'nin tanrılardan buyruk aldığını simgeleyen bir kabartma vardır. Bu kabartmada *Hammurabi*, tanrısıyla konuşur, ondan yasa niteliğinde buyruklar alır, diye gösterilmektedir. Bu yasanın özellikle on bölümü çok ilginçtir. Bu on bölümü, *Hammurabi*'den en az dörtyüz yıl sonra gelmiş tanrı elçisi *Musa*'nın kurduğu dinde de bulmaktayız, buna *"On Buyruk"* denmektedir. *Musa* da, *Hammurabi* gibi tanrıyla konuşur, ondan buyruk alır, aldığı buyruklar bir kesin yasa niteliği taşırdı, öyle inanılır. Ondan sonra gelen tektanrıcı dinlerin kurucuları da tanrı ile konuşmuş, ondan kesin yasa geçerliği taşıyan buyruklar almıştır. Bunun benzeri olaylar, eski İran inançlarında, Hind inançlarında da somut olarak görülür. Öte yandan, bu tür inançlarla bağlantılı olarak, yeni bir olay ortaya çıkar. Tektanrıcı dinlerin doğuşundan sonra, tanrısal özellikler taşıyan birtakım kişiler toplumda boy gösterir. Bunlara bilici, ermiş, kutlu bg. nitelikler yüklenir. Bu kişiler yerle, süreyle bağlantılı sayılmaz, bir süre içinde değişik yerlerde görülebilir, geleceği bilebilir, bir olayı oluşundan yıllarca önce açıklayabilir. Bunları inanç böyle söyler, böyle yayar. Üzerinde ilgiyle durulursa bu tür olayların çoktanrıcı dinlerden kaldığı kolayca

anlaşılır. Demek inanç, söylence ortadan kalkmıyor, yalnız giysi değiştiriyor, başka bir boyaya bürünerek etkinliğini sürdürüyor. Bu olayları, daha sonra bu çalışmanın iki bölümünde, konuların ayrılığı nedeniyle yeniden ele alacağız. İmdi başka bir soruna geçelim.

Uygarlığın gelişimiyle atbaşı yürüyen önemli bir olay vardır, o da kişinin uygarlığa karşı çıkması yanında onun ürünlerinden alabildiğine yararlanması, uygarlığa aykırı düşüncelerini-inançlarını yine uygarlığın verileriyle beslemeye, sürdürmeye çalışmasıdır. Bir inanç, kişiye karşı çıktığı akımın verilerinden yararlan, işine gelen yanını al, gelmeyeni yer, kötüle, geçersiz sayarak suçla diye öğütler verirse, bu öğütleri yerine getirmeye çalışanların sayısı çoğalırsa, böyle bir toplumda inanç-düşünce bunalımı, çöküntü var demektir. Bir inanç kurumu, etkinliğini sürdürmek için, karşı çıktığı bir gelişim odağından yararlanmada sakınca görmüyorsa, onda tutarsızlık, kendi kendine yetersizlik, sığlık, çözülme son sınırlarına varmıştır. Kimi kavramları, karşıt yorumlarla besleme - geliştirme - ayakta tutma eğilimi kişide aktöre sarsıntısından, dengesizlikten kaynaklanır. Aktöre denen, bütün diriler arasında yalnız kişioğlunda bulunan, davranış düzeni karşı çıktığından yararlanmayı olumlu gördüğü yerde özünden kopmuş, gücünü yitirmiş, daha güçlünün elinde tutsak olmuştur, bunun başka türlü bir yorumu, açıklanışı yoktur. Zaman bütün güçlerin üstünde bir erkle donanmıştır, bu da doğasının gereğidir. Zamanın özdeğe bağlı bir kavram olması, kaynağının kesinlikle bilinmeyişi ya da bilinişi, konuyu değiştirmez. Bugün, ne denli yetersiz sayılsa bile, kimi yönleriyle dünden çok daha güçlüdür. Gelecek ise bugünden daha sağlıklı, daha etkilidir. Bu nedenle zamanın değiştirmeyeceği, eskitmeyeceği bir kurum yoktur. Bu *"eskitme"* iki anlamlıdır. Biri, geçersiz kılma, değerden düşürme, öteki ise geçmişte ortaya konmuş bir başarı ürünü olarak uygarlığın gelişiminde etkisini sürdürme.

Birinci anlamda olumsuz, ikincisinde olumlu, örneklendirici bir öğe vardır. Bizce önem taşıyan da ikincisidir. Geleceğe ışık tutmayan, gelişmeyi önlerken ondan yararlanmadan da geri kalmayan bir düşünce öbeği olumsuzdur, geçersizdir, kişinin tinsel varlığını gerileticidir. Düşünce-inanç kurumları, yalnız tarlaların verimli kılınması için evlerden uzak tutulması gereken gübre değildir. Kendini ayakta tutabilmek için, kendine aykırı gelenlerden yararlanma yolunu geçerli sayan bir inanç, bir düşünce ancak verimsiz başların içindeki acıklı boşluğu doldurmaya, kişiyi yeterli gösterip yetersizliğe sürüklemeye yarar.

İmdi, kişiyi, belli değişmezlikler içine iterek, kendi yararı adına değişmeye elverişli kılan, ancak görünüşte değişmez bir tutumu benimseyen bir yaratığın izini sürmek, bir insan olarak kendi değerini bilmemek, başkalarının elinde bir değnek olmaktan öteye geçemez. Kişi, kendine yetersizliği yüzünden bir değnek olunca onun vurulmayacağı baş yok demektir. Bu değnek kırılıp kendini tutanın elini kanatıncaya değin işgörür, sonra ya bir kıyıya atılır çürümeye bırakılır ya da ocakta yazgısının yargısına boyun eğiverir. Uygarlığın en büyük başarısı, felsefenin temel sorunlarından biri olan insanı değnek olmaktan kurtarmak, ona evren bütününde saygıdeğer yerini göstermektir. Bu yeri görmekten kaçınıp değnek olmayı yeğleyenlerin-yeğletenlerin günün birinde daha kötü birer değnek olacaklarına kuşku yoktur. İnsan, bütün eksikleri, güçsüzlükleri ile de *"insan"*dır, doğada özel bir yeri, başka varlıklarla değiştirilemeyen değeri vardır. Bilim, bilgi bu değeri kavramayı sağlar. Bu değeri kavramak da insanın kendini bilmesidir, başka nesneler arasında bir nesne olmadığını, olamayacağını anlamasıdır. Bir düşünce çığırına, bir felsefe öğretisine, bir inanç-söylence kurumuna bağlanmak yalnız insanın başarabileceği bir iştir. Ancak bu akımın, bu öğretinin, bu inanç-söylence kurumunun kurucusu elinde, başkalarının başına vurul-

mak için değnek olmak *"insan değeri"*yle bağdaşmaz, bağdaştığını söyleyenlerin önce bir insan olarak kendilerini eksiksiz anlamaları gerekir. Bunu anlamayan, çevresinde toplananları; gönlünün uyarınca kullanılması gereken birer değnek, sayanların *"insanlığı"* çok mu çok tartışma götürür. Bilim, insanı karanlıklara itmek, onları birer araç gibi kullanmak için değil, onları aydınlatıp karanlıklardan kurtarmak içindir. Öte yandan bilgi de bir süstakısı değildir, bir yük gibi geçmişten geleceğe taşınmaz, birtakım değişmezlikler içinde yüzdürülmez. Yine bilgi, başkalarını baskı altına alarak değnekleştirmek, birer araç durumuna getirmek için değil, geliştirmek, ilerletmek, bir *"tarih varlığı"* olarak özünün bilincine vardırmak içindir. En verimli felsefe öğretisi bile, değişmezlik kazandığı sürede kendi kendine geçersiz kılar, bir kıyıya atılmasına yolaçar. Doğurucu olmayan, yalnız kendi kendisiyle ayakta durmaya çalışan bir düşünce akımı, bir inanç kurumu uygarlığının gelişim yolunda ayaklara takılan yararsız taşlardır. Kimi kurumlar, insanları bu ayaklara takılan taşlar durumuna getirmeyi, bu taşların sayısını çoğaltmayı başarı sayacak ölçüde bilinçsizdir. Bu bilinçsizlik, önce kendi özünün öğelerini bilmemekten, kaynağını tanımamaktan gelir.

Söylenceler, tanrılaştırılmış insanların, insanlaştırılmış tanrıların-tanrıçaların egemenlik sürdükleri geniş bir varlık alanıdır. Bu alanın yaratıcısı da, yaşatıcısı da yine insandır. İnsan yarattığının *"kulu"* olunca kendi özünden uzaklaşır; varlığını biçimlendiren öğeler, düzenleyen değerler çözülür. Bu çözülme insanın kendinden kopması, kendine yabancılaşmasıdır. Kişi kendine yabancılaşırsa, başkalarının elinde değnek olması da kolaylaşır. Çağımızda, kimi toplumlar, çağdaş uygarlık ışığından uzaklaştıkça, bilimsel verilerden yoksun kalma sonucu bir inanç bunalımına sürüklenmekdedir. Bu bunalım, çağın ışığından yararlanmayı yeğleyen birtakım söylence ürünleri yaratmaktadır. Çağın gidişine ayak

uyduramadığı, insan değerlerini yeterince kavrayamadığı için ayakları yerden kesilen kişiler, bilinmeyen bir uçuruma doğru sürüklenen insanımıza, kendini kurtarmanın tek yolu diye geçmişe sığınmayı önermekte, öğütlemektedir. Oysa sağınılmak istenen geçmiş, daha önce ortaya konmuş, bir söylence döneminden kaynaklanmış, kendini ayakta tutabilmek için eskiyi yeni giysilerle ortaya çıkarmaktan öte bir iş yapamamıştır. Söylence çağı doğayı anlamada yetersizdi, söylenceler yeni doğumlarla yeni çocuklar ortaya çıkardı, birer tarih ürünü olarak kıyıya çekildi. Bu çocuklar büyüdüler, geliştiler, ancak tuttukları yol atalarınınkinden ayrı değildi. Sonunda onların da başına atalarınınkilere gelenler geliverdi. Artık, geçmişe dönerek, sığınarak, yaslanarak yeni bir söylence çağı yaratmaya kalkışmanın gereği yoktur. Söylence çağını bitirmiş, kabuğuna çekilmiştir; çağımız kendine göre söylenceler yaratabilir.

Söylence-inanç bağlantısı güncel olayları etkileyecek bir içerik kazanmakta eski, daha önceki eskiyle beslenerek, etkinliğini sürdürmeye çalışmaktadır. Bu olay, uygarlığın gelişim içinde ona uzaktan bakmaya alışmış kimselerin, söylencesiz yaşama olanağı bulamadığı kanısını uyandırmaktadır. Kişi, bunu yapmakla, kurtuluşu, kalkınmayı geçmişin yıpranmış öğelerine güncel geçerlik kazandırmakta bulacağını sanmaktadır. Bu durum, düşünmeyen başların aşınması, ancak aşınmışlığını da geçmişe sığınarak gidermeye çalışması demektir. Biz buna çağdaş gelişiminden sapma, söylenceye sığınma diyoruz. Bu sığınma eskiyi öğrenerek, uygarlığın geçirdiği gelişim aşamalarını sergileme anlamına gelmez, geleceğe korkuyla bakışın yarattığı bir kaygının doğal sonucudur. Eski, yeninin karşısına daha güçlü, güncelleştirilmesi gereken bir nesne diye çıkarılırsa yıkıcıdır. Söylence bile olsa, değişmezlik, dokunulmazlık kılığına girince sakıncalıdır.

Peki, bu olumsuz durumlara karşılık, insan inançsız-söylencesiz yaşayabilir mi? Kuşkusuz yaşayamaz. En gerçekçi, deneye en çok bağlı kalan kimsenin bile usla bağdaşmayan alışkanlıkları, bilimin özüne karşıt eğilimleri olabilir. Bu konuda toplumsal yapının etkinliği açıktır. Ancak bu etkinlik, bilimsel çalışmada saptırıcı, engelleyici olmaya başladığı gün bilginin, bilgenin işi güçleşmiş demektir, bilimsel anlayıştan ödün verme yolu açılmıştır. Yeterince gelişememiş toplumlarda söylence-inanç birikimlerini *"kurtarıcı öğe"* olarak anlama, sürdürme geleneği yaygındır. Bu tutumun bir başarı sayıldığını ileri sürenlerin sayısı da az değildir. Oysa bilimsel gerçek bambaşkadır.

Söylenceler, birer yaratı ürünü olarak kaldığı sürece, toplulukların düşgücünü, yaşama anlayışını, evrene hangi gözle baktıklarını gösterme bakımından üzerinde durulmaya değer varlıklardır. Ancak bir söylence, biçim değiştirerek, inanç kılığına girer de güncel yaşamı yönlendirmeye kalkışırsa sınırları dışına taşmış, sakıncalı duruma gelmiş demektir. En güçlü söylence bile, bilimin başladığı yerde biter, kendi ortamına çekilir. Bunun karşıtı, toplumsal çöküşün ilk belirtilerini gösteren, bir kanıt niteliğindedir.

★

—II—

Söylence-inanç bağlantısının dille ilgili olduğunu, bu iki tür ürünün dilden kaynaklandığını, daha önce söylemiştik. Bir toplumun söylence-inanç konusundaki yaratıcılığını anlamak için, dilinin gelişme olanağını kavramak gerekir. Dil, kendi doğal ortamında, söylence-inanç alanında yaratıcı olduğu sürece ilerler, serpilir. Söylence-inanç yaratamayan, başkalarından aktarmalarla yetinen bir toplumda yaratıcı düşüncenin pek gelişemediği de görülmektedir. Büyük söylencelerin, büyük düşünce ürünleri ortaya koyabilen dillerde doğduğu açık bir gerçektir. Söylenceleri az, yetersiz, doyurucu olmayan topluluklarda dil yönünden de bir elverişsizlik vardır. Söylence-inanç denen ürün, sözcüklerin genişleme olanağıyla bağlantılıdır. Anlam bakımından genişlemeye, türetime elverişli bir dille bu tür ürünlerin çoğalması da kolaydır. Üstelik yeni verilerin ortaya konmasında da yardımcı öğedir. Dilin yaratı alanı genişledikçe söylence-inanç ürünlerinde, sanat bakımından etkinlik artarken, yeni buluşlar ortaya koyma çabası da güçlenir. Ancak bu çaba, inançla ilgili kavramları sınırlandırır, onlara *"değişmezlik"* kazandırma eğilimi güderse düşüncede duraklama, gerileme başlar. Söylence ürünleri belli bir yaratıcı gücün gelişmesi doğrultusunda yardımcı öğe olarak kullanılır da, kimi sorunların çözümünde başlangıç sayılırsa felsefe alanında ışık tutucu olabilir. Sözgelişi evrenin oluşu, insanın ortaya çıkışı, düşünmenin başlangıcı, amacı, ereği bg. *"soru sorma"* biçiminde bir ilerleme görülebilir. Bu soru sorma felsefenin uyanmasına tutulan ilk ışık, ilk uyarı niteliğindedir. Sorulara usa dayalı çözüm aranırsa, bulunan yanıt ne denli ilkel olursa olsun, gelişime açıktır.

Söylencede görülen bu geliştirici özellik inançlarda da vardır. Bütün güçlük, soru sormanın katılaştırılmasında kendini gösterir. Soru sorma denetim altına alınır, bulunacak yanıtların yönü önceden belirlenirse gelişme değil gerileme başlar. Bu da söylencenin, inancın kaynağına aykırı bir olaydır. İnancın da, söylencenin de kaynağı ilkel bir soru sormadır. Bu soru sorma ona yanıt bulma uygarlığın ilk verileridir. Öte yandan sorulan soruyla verilen yanıtın niteliği toplumun ırasını belirler, o ıranın oluştuğu toprağın uygarlık bakımından verim aşamasını gösterir. *Kişinin yeğlediği olay, söylence, nesne onun ırasını ortaya koyar*,bu düşünce toplum için de geçerlidir. *Kant'ın* esinlettiği bu düşünce, felsefeyle söylence arasında bir bağlantı kurmaya da yarar. Gerek söylence, gerekse inanç insanın mutluluğuna değgin ürünlerinin de kaynağıdır. Yine *Kant'ın* söyleyişine göre "us taşıyan her sonlu varlığın dileği mutlu olmaktır". Bu görüşten yola çıkılırsa söylencelerin içerdiği mutluluk öğeleri kişisel-toplumsal yaşamın bir yanını açıklamak içindir,kanısına varılır. İnançlarda, söylencelerde yalan ile gerçek arasında sürekli bir çatışma görülür. Bu iki karşıt öğe söylencenin de, inancın da temel taşı niteliğindedir. Bunu da yalnız insan başarabilir. Nitekim yalanın bir insan ürünü olduğunu söyleyen Dostoyevski *"Suç ve Ceza"* adlı yapıtında,*"yalan, insanların bütün öteki yaratıklara karşı biricik üstünlüğüdür: Yalan söylersin ve böylece gerçeğe ulaşırsın: Ben yalan söylediğim için insanım."* demektedir. İşte inancın, söylencenin temelinde de bu yalan saklıdır. Yalan, söylence yaratan insanın bir buluşudur, ancak genel geçerli değildir, bir örnek-kural durumuna getirilemez. Söylencede geçen yalan, insanın ırasını ortaya koyan, çelişik durumlarını gösteren bir olaydır. Dahası, bu olay kişinin doğaüstü olana karşı duyduğu eğilimin belirtisidir. İnsan bu olayda yücelmek, doğal sınırlarının ötesine geçmek, kendini aşmak ister.

Söylence varlıkları sanatın, insandaki yaratıcı gücün ilk ürünleridir. Bu ürünlerde inanç verileri, doğaüstü alana sıçrayarak etkinliğini sürdürür. Bu veriler, insanın ne denli sınırsız bir alanda yaşamayı sevdiğini gösteren bir öğedir. Bu öğede yaratıcı gücün bütün olanakları sergilenir, özellikle düşgücü bütün yetisini ortaya koyar. Bu nedenle söylence varlıkları toplumların; yaratı alanında, kimliği niteliğindedir.

Anadolu inançları-Anadolu söylenceleri yukarda anlatılan olaylar dizisinde görülmelidir. İnançla söylenceyi birbirinden ayırmak, başka başka kaynaklardan geldiğini sanmak yanıltıcıdır. Burada, daha doğrusu bu yanıltıcı durumda, etkili olan tektanrıcı inançların daha öncekileri geçersiz saymasıdır. Tektanrıcı inançlar; daha öncekileri geçersiz sayınca, yeni bir özle ortaya çıkmış diye görülür. Oysa, gerçekte, yanıltıcı olan bu durumdur. Tektanrıcı inancın, başka bir ülkeden gelmesi özgünlüğünü göstermeye yetmez, o ülkede de çoktanrıcı inançların varlığı biliniyor. Yeryüzünde, çoktanrıcı dönemlerden esinlenmeyen, beslenmeyen bir inanç alanı bulmak kolay değildir*(bilimsel olanların dışında).*

İmdi, burada, yeni bir soru gündeme gelmektedir: Söylencenin inanca dönüşmesinde başlıca etken nedir? Bu sorunun yanıtı, ortaya konuş biçimindedir. Önce söylence, özü gereği, kurumlaşmış, genel geçerlik kazanmış, nerdeyse bağımsız bir alan oluşturmuş inançlar birikimidir. Onun başlangıcını, gelişim basamaklarını bilecek durumda değiliz. Uygarlığın elinde yalnız son biçimini almış, ilkel de olsa, yaygın bir din niteliği kazanmış söylence birikimi vardır. Bugün kimse çıkıp, Sümer söylencelerinin başladığı dönemin sınırlarını çizemez. Yine kimse Hind söylencelerinin, başlangıç yılını saptadığını ileri süremez. Durum Mısır, Fenike, Anadolu, İran için de öyledir. Tarihin derinliklerinden gelen söylencelerin yoğunluk kazandığı, egemenlik sağladığı çağlar az çok bilinebilir. Bu çağlar başlangıç değil sonuçtur. Öyleyse

söylenebilecek tek sözcük inançla söylencenin; eşkökenli olmakla birlikte, değişik doğrultuda yürüdüğüdür. Bu yürüyüşün kılavuzu da, yukarda söylendiği gibi, sonradan ortaya çıkan tektanrıcı inanç kurumlarıdır. Sözgelişi, Anadolu söylenceleri arasında önemli bir yeri olan *Olimpos Tanrıları* çoktanrıcı dinin en ünlü kurumunu oluşturur. Oysa bunların hangi dönemde ortaya çıktığı, hangi dönemde günümüze gelen biçimini aldığı söylenemez. Öte yandan bu tanrıların, tanrıçaların hep birlikte ortaya konduğu da ileri sürülemez. İkinci bölümde açıklanacağı gibi, *Olimpos Tanrıları*'nın adları üzerinde yapılan dil araştırmaları bunların değişik kaynaklı olduğunu, pek de batı kökenli olmadığını ortaya koymuştur. Bugün kimse *Zeus*'un doğum-ölüm yılları şöyle dursun, çağlarını bile bilemez, bilebileceğini ileri süremez, sürerse ancak kendi kendini kandırır. Bugün *Kubaba-Kübebe-Kibele* gibi değişik adlarla anılan *Ana-Tanrıça*'nın Anadolu kökenli olduğu biliniyorsa da, ortaya çıkış dönemi bilinemiyor. Buluntular onun en eski döneminin bile epey gelişmiş, kurumlaşmış bir inanç biriktiminin sonucu olduğunu gösteriyor. Durum *Urartu* tanrıları için de öyledir. O tanrılar da Urartu insanlarıyla bir inanç kurumu niteliği kazanmış görünüyorsa da, onlarla doğduğunu kanıtlamıyor. Urartu insanlarının yaşadıkları bölgede, çok önceleri de insanların bulunduklarını biliyoruz.

Burada tek gerçek söylencenin varlığıdır, kaynağının bilindiği, yılının saptandığı değil. Bir topluluk başkasından aldığına da, kendi özünden yarattığına da kendince bir ad verebilir. Tektanrıcı dinlerin ortaya çıkışından sonra bir *"değişmezlik"* geleneği doğmuştur, ancak bu çoktanrıcı dinler için geçerli değildir. Geçerli olsa söylenceler türlü türlü adlar altında yaşatılamazdı. Bu ad değişikliği bugün için kesinlikle açıklanamıyor, ortaya çözümü güç bir köken sorunu çıkıyor. Tek çözüm, elde bulunan verilerin en eskisine dayanarak açıklama yap-

makla kalıyor. İşte Anadolunun özelliği de burada, verimin yaşına göre kanıyı bildirmek.

Söylencelerin açıklanması için dil çalışmalarının gerekliliğini vurgulamıştık. Dil çalışmaları, elden geldiğince, sözcüklerin kökenine varmayı amaçlar. Bulunan kaynak, söylence varlığının başlangıcı değilse de, gelişim yeri konusunda bilgi verebilir. İnançlarla ilgili birinci bölümde açıklandığı gibi, bu tür ürünlerde, sürekli bir değişme-dönüşme görülmektedir. İnancın kaynağı doğal yapıyla, üzerinde yaşanan toprağın durumuyla ilgili görülüyor. Sözgelişi timsahın yaşamadığı bir yörede timsahla ilgili inancın, söylencenin doğamayacağı gibi. Durum bitkiler için de böyledir. İşte Anadolu inançları, Anadolu söylenceleri bu doğa varlıklarıyla bağlantılı bir çalışma yöntemiyle ele alınırsa önemli sonuçlara varılır.

★

—III—

Anadolu İnançları-Anadolu Söylencelerini içeren bu çalışmada ele alınan konular, gelişigüzel bir seçmenin, değil, elde bulunan belgelere, kanıtlara dayanan bir araştırmanın ürünüdür. Kiminin kökeni Anadolu değilse de Anadoluda yaşamış, yaşayan insanların güncel işlerine karışmış, o işleri yönlendirmiş, etkilemiş olduğu gözönünde tutularak buraya alınmıştır. Önemli olan, bizce, bu inanç ürünlerini, *"mitoloji"* kavramı altında toplanan söylenceleri Anadolu insanının bugün yaşaması, geçmişte benimsenmesidir. İkinci bölümü oluşturan söylencelerin taşa, kayaya, toprak araç-gereçlere işlenmiş kalıntıları elimizdedir, müzelerimizde sergilenmektedir. Bu nedenle, bu çalışmayı okuyucuya sunanın özel buluşu, düş ürünü değildir. Anadolu uygarlığını yaratanların, yaşatanların Anadolulu oldukları görüşünü bir daha vurgulayalım. Anadolu dışından gelen yoktur gibi bir sav sözkonusu edilemez. Ancak, Anadoluda ne varsa dışa bağlamanın geçersizliği de tartışılamayacak nitelikte açıktır. Bu nedenle kimi araştırıcıların *"Anadolu Uygarlıkları"* kanısına karşıyız, bizce söylenmesi gereken o değil, yalnız *"Anadolu Uygarlığı"*dır. Bu uygarlığın belli dönemlerini vurgulamak için söylenen *"uygarlıklar"* sözcüğüne bir diyeceğimiz yok. Ancak bu *"uygarlıklar"* sözcüğünden anlaşılmak-anlatılmak istenen, Anadoluda değişik toplulukların yaşadığı, birbirinden bağımsız-özgün uygarlıklar kurduğu savıysa buna katılma olanağı yoktur. Bunu ileri sürenlerin, Anadoluya sonradan geldiklerini söyledikleri toplulukların, geldikleri yerlerde de özdeş başarılarını gösterdiklerini somut kanıtlarla, belgelerle ortaya koymaları gerekir. Yoksa bir tarih bütününü bölerek ayrı başarılar diye görmenin göstermenin anlamı olmasa gerek.

İnanç değişiklerine dayanılarak bir toprağın tarihini, uygarlığını bölümlere ayırmak, başka kaynaklara bağlamak, üstelik bu konuda birtakım varsayımlardan öte kanıt gösterememek bilimsel bir tutum değildir. Bilimsel tutumun temeli varsayım değil sağlam kanıttır, güvenilir belgedir. Anadolunun hangi bucağı, hangi kıyısı gezilirse gezilsin, araştırıcı-inceleyici bir göz için umulmadık uygarlık verileri sergilenir boyuna. Yüzeysel bir bakışla anlaşılamayan bu kalıntıların açıklanışı da yöresel tutumla bağdaşmaz. Tarihin derinlerinden gelen, ağır işiten kulakların duyamadığı, güçlü sesi dinlemek, onu izleyerek bilinmeyen kaynağa doğru adım adım yürümek gerek.

Bu önsözü bitirirken sevgili okuyucudan bir dileğim var, o da şudur: Anadolu uygarlığı konusunda, benim düşünceme katılmayan kimi araştırıcılar, benim için *"söylediklerine kanıt göstermiyor"* derler. Bu sözleri *Halikarnas Balıkçısı* için de çok mu çok söylediler. Okuyucu böyle düşünüyor, onların söylediklerine güveniyorsa, gelsin kendisiyle şöyle Van'dan Urfa'ya doğru doğu illerimizi gezerek bir yürüyüş eyleyelim. Nemrut Dağı'nın doruğundan güneye doğru bakalım, sonra Fırat'ın ülkemizden ayrıldığı yere inelim, Akdeniz kıyılarından Orta Anadolu'ya Batı Anadolu'ya yönelelim, Çanakkale'ye geldikten sonra yine doğuya doğru uzun, yorucu bir geziye çıkalım, Amasra'dan içerlere girelim, Kastamonu üzerinden İç Anadolu'ya uzanalım, sözün kısası Anadolu'yu yer yer, müze müze tanıyalım. İstenen kanıtları, belgeleri ona gösteririm. Öyle sıcacık odalarda, yumuşacık koltuklarda oturarak, başkalarının, yine kendileri gibi görkemli görüşlere dayanarak aktardıklarına değil de toprağın sunduklarına bakalım. Müzede gördüğü bir uygarlık ürününün üzerindeki süslemeyi, işlemeyi başkasının yazdığına bakarak yorumlamaya çalışan, toprağın söylediğine kulaklarını tıkayan bir kimseye sözümüz yok burada. Dinlediği bir Karadeniz türküsünün ne olduğunu

anlamak için Avrupalı uzmanların açıklamalarını gerekseyen bir bilginin sözlerine inanmak için, onun anlayışında olmak gerekir. İstanbuldan ayrılmaksızın Sivas tarihi yazan, Urartuyu anlatmaya kalkışan, Selçuklular konusunda uzman kesilen nice aydınlar biliriz. Bir uygarlık ortaya çıktığı yerde, ürünlerini verdiği alanda öğrenilebilir, kuru yazılardan değil. Denilecek ki, bir Hindistan tarihi yazmak için Hindistan'a mı gitmeli? Evet gitmeli sevgili okuyucu, gidilemezse gidenlerin yazdıklarıyla yetinmeli, özel bir görüş, kişisel bir kanı ortaya atmamalı. Hindlilerin ünlü *Krişna*'sını tanımak için o destanı evimize getirebiliriz, ancak Hind insanını anlamak için oraya gitmeden söyleyecek sözümüz olamaz *(özgün nitelikte).*

★

—IV—

Çalışmamızın ikinci bölümünün büyük bir kesiminde düzyazıdan uzaklaşılmış, sanat bakımından şiir denmese bile, ona yakın bir biçim yeğlenmiştir. Bunu yapmamızın nedeni, söylencelerde şiirin düzyazıdan önce gelmesidir. Eskiçağ inançlarından gönümüze kalan yazılı ürünlerin çoğu şiir biçimindedir. *Tapınaklarda düzenlenen törenlerde söylenen övgüler, yakarışlar, adak sunmalarla ilgili sözler şiir türündendir. Ancak, burada, "şiir"* sözcüğünden bir sanat ürünü değil, bir söyleyiş biçimi anlaşılmalıdır. Bunları söyleyen din görevlilerinin bir sanat kaygısı yoktu, şiiri de günümüzdeki anlamda düşünmüyorlardı. Bunda hangi amacın güdüldüğünü kesinlikle saptamak güçse de, şiir dilinin daha etkili olduğu kasını gündeme gelmektedir. Nitekim Tevrat'ın en etkili, dokunaklı, duygulu bölümleri de düzyazıdan çok şiire yakındır. Mısır Firavunlarından birinin tanrı Aton'a söylediği övgü bir şiirdir. Kimi uzmanlar buna "eşsiz bir şiir" bile demektedirler. Bu nedenle, bu çalışmanın ikinci bölümü, şiir söylemek kaygısıyla öyle yazılmış diye düşünülmeli, bir *"şiir"* olarak görülmemeli. Yazar, ikinci bölümün girişinde *"şiir"* sözcüğünü kullanırken daha dar bir anlamı gözönünde bulundurmuştur.

Peki, bu eskiçağ dinleriyle ilgili yazılı belgelerde, şiir türüne yakın bir söyleyiş biçiminin seçilmesinde başka neden yok mudur? Vardır kuşkusuz. Düzyazı kişinin içinden taşan, birdenbire doğan duyguları yansıtmaya pek elverişli değildir, az da olsa birtakım kuralları gerektirir. Oysa şiirde öyle bir koşul yoktur, ölçüye uyma gereği duyulmaz. Şiirin bellekte daha kolay kalır gibi bir düşüncenin tutarlığından yana değiliz. Güçlü bir bellek için şiirle düzyazı ayrımı yoktur, ayrım olsa olsa alışkanlıktadır. Kur'an'ı baştan sonuna değin belleğine yerleştirmiş, an-

cak birkaç dörtlükten oluşan bir şiiri eşölçüde söyleyebilecek durumda olmayan kimseler biliriz çevremizde. Bir de şu vardır: şiir için *"büyü"* derler, ozanları da büyücü olarak nitelerler, Kur'an böyle bir kanıyı ortaya atmıştır. Bu durum şiirin daha etkili olmasındandır. Çoktanrıcı dinlerin egemen olduğu çağlarda, tapınaklarda bulunan görevlilerin, hepsinin değilse de önemli bir bölümünün büyücü olduğu bilinmektedir. Bu büyücülük bugünkü anlamda değildi, dinleyenler üzerindeki etki gücünden kaynaklanıyordu. Görevli, ölümden sonra tinlerin yaşadığına, başka bir gövdeye geçtiğini ya da ölünün yakınları çevresinde dolaştığına inanıyordu. Onlara etkili, duygulu bir dille sesleniyor, kötülük etmemelerini, koruyucu, iyilikçi olmalarını istiyordu. İşte görevlinin bu tutumu, tinlere sesleniş biçimi, sonradan *"büyücü"* olarak nitelenmesine yolaçmış olsa gerek. Onun birtakım bitkilerden, köklerden, yapraklardan, kemiklerden yaptığı emler *(ilaçlar)* sağlık korumada etkiliydi. Bu etki görevlinin sözlerinden değil, em yapımında kullanılan nesnenin doğal özünden geliyordu. Görevlinin sözleri de bu etkinin gizli güçlerinden kaynaklandığı izlenimini yaratıyordu. Büyüye inanmanın kaynağı bu durum olabilir. Etki altında kalan, bozulmuş sağlığı düzelen kimse, bunu kullandığı emden çok yapanın sözlerinden biliyordu. Bir olayın doğal nedeni bilinmeyince onu büyüye, gizli güçlere bağlamak çok kolaydır, üstelik bilimin gelişemediği, kişilerin yeterince aydınlamadığı çağlarda bu eğilim daha hızlıdır. Şimdi, bunları yazarken, önümde *"El-Kevakibü'l-Dürriye fi Usuli'l-Cifriye, 1144"* adlı Arapça bir yazma vardır. Sayılar kutsallığı, birtakım gizemler (esrar) taşıdığını ileri sürüyor, bunları açıklamaya çalışıyor, kendine göre bilimsel (!) kanıtlar ileri sürüyor, görüşler sergiliyor. Bu tür inançların yeni olmadığı gibi islam dininin temel ilkelerine aykırı düştüğü, dahası yasaklandığı da biliniyor. Oysa adı geçen yapıtın yazarı, söze "Bismillahirrahmanirrahim" diyerek tanrı-

nın adıyla başladıktan sonra, *"Esrârü hadisat fi künûzi'l huruf"* sözlerine geçiyor. Bunların anlamı da şudur: "Harflerin gömüleri içinde olayların gizemleri". Yazar, daha sonra sayıları ele alıyor, onlarına da gizemlerini, olayları hangi etkinlikle ortaya çıkardığını, her olayın belli bir harf ya da sayıya dayandığını açıklamaya koyuluyor. Günümüzden en az 262 yıl önce yazılan bu yapıtın ortaya konduğu dönemde Avrupada doğa araştırmaları, o çağa göre, en parlak dönemini yaşıyordu. Gökbilim büyük bir gelişme göstererek güneş, ay, yıldız gibi gökvarlıklarının devinim aşamaları, yörüngeleri, yapıları, devinim hızları, çekim yasaları aydınlığa kavuşturulmuş, Doğu insanının *"gizem/sır"* diye nitelediği olayların birer doğal olgu olduğu ortaya konmuştu. Oysa, günümüzde bile, sayılarla harflerin birtakım gizemler taşıdığına inananlar az değildir. Bunlar arasında yükseköğrenim görmüş, deney bilimleri okumuş, uygarlığın en gelişmiş verilerinden yararlanmada, o verileri ortaya koyanları bile geride bırakmış kişiler görülmektedir. Bu olay insanın, somut gerçeklerden çok, gizemli saydığı işlere inandığını sergiliyor. İnsan, çağının bilimsel gelişim aşamalarından uzaklaşmayı, bilim-dışı olanın gerçek sayılmasını istiyor, öte yandan da benimsediğine aykırı düşenden yararlanmayı seviyor, böyle bir çelişkiden tedirgin olmuyor, tutarsızlığının bilincine varamıyor. Dahası sayılarda, yazılarda birtakım gizemler bulunduğunu ileri sürerek islam dinine bağlılığını da vurgulamaktan, din geleneklerine uymaktan geri kalmayan bu tür kimseler, bu sayıların, harflerin Hind kökenli olduğunu, İslâm ülkelerine çok sonradan geldiğini bile bilemiyorlar. Kur'an'ın yayımlandığı bugünkü yazı Hind yazısıdır, Peygamber çağında bu yazı bilinmiyordu, 18 harfli *"hurufu enbar"* adı verilen, İbrani kökenli bir yazı kullanılıyordu. Yabancı kökenli bir yazıda; İslâm dini ilkelerine uyduğunu söyleyerek, gizemler aramanın, birtakım tanrısal gerçeklerin gizlendiğini ileri sürmenin ne anlama geldiğini

kestirmek kolay değildir. Kolay olan, kişide bilimle bağdaşmasa bile, birtakım usdışı eğilimlerin bulunduğu, bunların sökülüp atılamayacağıdır. Bu eğilimlerin etkisi altında kalan insan çağının dışına çıktığını bile anlayamaz, çağının içinde olduğunu, bütün yapıp ettiklerinin doğruluğunu savunur. Yanılmanın başlıca kaynağı da budur. Kendi yanlışının doğru olduğuna inanan bir kimse, gerçekte başkalarının doğruluğunu göremediğinden yanılgıya düştüklerini ileri sürer, onların kendisine uymaları gerektiğini bile ileri sürmekten kaçınmaz.

Oysa sayılarla, harflerle gizlilikleri öğrenmeye çalışmak ilkçağ çoktanrıcılığının yaygın işlemlerinden biriydi. Felsefede *Pythagoras* sayı ile varlığın açıklanabileceğini, sayıların birer oluş ilkesi niteliği taşıdığını ileri sürmüştü. Ancak onun düşüncesi dinle bağlantılı değildi, daha çok matematiğe dayanıyordu. Çoktanrıcı inançlara karşı çıkan tektanrıcı islam dinine bu geleneği sokanlar, dinin özüne yaptıkları kötülüğün bilincinde bile değildi, öylesine gerçekleri kavramaktan uzaktaydılar. İmdi bu tür inançlarla yeni bir olayın açıklanacağını ileri sürenin nasıl bir anlayış ortamında bulunduğunu açıklamak pek kolay değildir, bunda düşünmenin sağlıklığı olmayışına yolaçan olaylarla ilgili uzmanlara sözdüşer.

Anadolu insanı, Anadolunun doğal konumu nedeniyle, çok değişik toplulukların uğrağı, konağı olmuş, onlardan birçok izlenim almıştır. Bu izlenimlerin inançlarla, özellikle son tektanrıcı dinlerle gelenleri gibi sarsıcı, doğa gerçeğinden koparıcısı görülmemiştir. Kutsal kitapların dokunulmazlığı, halk çoğunluğunun anlayamadığı bir nitelikte ya da dilde yazıya geçirilmişliği yanılmaların, dinle getirilmek istenenin saptırılmasının başlıca nedenidir. Halka seslenen bir dinin, halka yabancı bir dille kendini benimsetmesi insanı tanrıya yaklaştırmaz, ondan uzaklaştırır, sonunda böyle büyücülerin, üfürükçülerin, sayılarla harflerde gizli güçler bulunduğu sanısını yay-

maya çalışanların çoğalmasına olanak sağlar. Toplumun diliyle konuşmayan bir tanrının topluma öğreteceği de yoktur. Kişinin tanrıdan uzaklaşması, tanrıyı anlamadığı bir dille konuşturmasından kaynaklanır. Tanrının diliyle kişinin dili arasında kopukluk başlayınca büyücünün, üfürükçünün, harflerle-sayılarla işgörenlerin etkinliği çoğalır. Geri kalmış toplumların değişmeyen yazgısını besleyen de bu kişi-tanrı arasındaki dil kopukluğudur.

★

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU İNANÇLARI

- Gelenekler
- Alışkanlıklar
- Toplantılar
- Dernekler
- Düğünler
- Bayramlar
- Eğlenceler
- Uygulamalar
- Bilmeceler

Giriş

Anadolu inançları, Anadolu'nun kendi tarih akışı içinde, yansıyan bir kimliği, kişiliğidir. Bir ülkenin tarihi, onda yaşayan insanların başından geçen başarılı ya da başarısız olayların bir öykü niteliğinde dizilmesi, anlatılması değildir. Tarih bir yaratmalar dizisi, bir gelişim doğrultusudur. Onun özünde öykülerin, gerçekdışı türetimlerin, övünmelerin, öykünmelerin yeri yoktur. Bir gerçektir tarih. Övünmenin başköşeye kurulduğu, bir çengel sakızı gibi boyuna çiğnendiği yerde tarih, tarih bilinci, tarih anlayışı, daha açığı tarih özünü oluşturan uygarlık öğeleri yoktur. Geçmişle boşu boşuna övünenlerin çoğaldığı, yaygınlaştığı yerde bilim bilinci, gerçek sevgisi cılızlaşmaya, ortadan kalkmaya yüztutar. Övünmeden, gerçek gibi tiksinen iğrenen bir varlık yoktur, olamaz da. Gerçek övünmeyi, böbürlenmeyi gerektirmez. Övünen, boyuna *"şunu yaptık bunu yaptık, geçmişte böyleydik"* diyenlerin çoğaldığı bir ortamda insanlık duygusu, insanlık sevgisi ortadan kalkar. Övünme başarısızların, geriye dönmeyi başarı sayanların sığınağıdır. Bir boş avuntudur onlar için. Başaran övünmez, övünemez. Övünmeyi ortaya konan başarı ürünleri, yaratmalar gereksiz kılar. Başaran için bir ağır yüktür övünme, utançtır.

Böyledir Anadolu'nun tarihi de. Onunla gerçekten onu sevenler, değerini bilenler övünmüyor, övünme gereğinde kalmıyor. Anadolu'nun eski, geniş, verimli uygarlıklarını bilmeyenler, onları benimseme bilincinden yoksun olan, bilinçsizler başkalarının yaratmalarıyla övünmeyi bir görev edinmişler kendilerine. Anadolu'nun tarihini 1071 savaşıyla başlatacak ölçüde bilim ışığından, bilim bilincinden, tarih gerçeğinden uzak kalmışlar, neylesinler başka....

En eski tarihi, en eski geçmişi, en eski uygarlıklarıyla bir bölünmez bütündür Anadolu. Hangi taşı kaldırsanız altından bu toprağın en eski yerlerinden kalma bir yaratma ürünü, bir başarı kalıntısı, bir düşünce belgesi bulursunuz. Bu varlıklar, bu kalıntı niteliği taşıyan buluntular Anadolu'nun gerçek tarih belgeleri, kanıtlarıdır bizim için.

Bu açıdan, bu anlayış ölçüleri içinde bakınca Anadolu'nun *bütünlüğü* çıkar ortaya boylu boyunca. Bilmecesiyle, masalıyla, inançlarıyla sağlar bu bölünmez *bütünlüğü* Anadolu. Bunlardır onun toprağından fışkıran insanların yarattıkları düşünce varlıkları. Gün olur bilmecelerle, inançlarla konuşur Anadolu. Gün olur sayısız tanrıları, tanrıçaları toplar bilimin ışıyan harmanında. Ekinler gibi, yemişler gibi döker ortaya düşünce ürünlerini. Bu ürünlerin yaratılmasında, bilim harmanına konmasında kadını, kızı, erkeği, çoluğu çocuğu ile çalışmış, emek tüketmiş Anadolu. Bilmeceler, inançlar, öyküler daha çok kadınlarımızın, bacılarımızın, ninelerimizin dillerinde, gönüllerinde yaşamış, çağdan çağa, dilden dile, gönülden gönüle akagelmiş bir ışıyan su yumuşaklığınca.

Anadolu'yu başındaki yaşmağa, giydiği çoraba, evleneceği gün güveğine sunacağı mendile işleyenler, kadınlar sevmiş, yaşatmış. Kara taşa, ışayan mermere, *Yazılıkaya*'ya oyanlar, elindeki güğüme, testiye, su içtiği ağaç kaba, evinin tavanına, kapısının üstüne, ocağının

yan taşına, kaşığına, bakırına, süs takılarına oyanlar bildirmiş, öğretmiş bize. Onların alınlarından dökülen terden fışkırmış Anadolu'nun yeşili, onların gözlerinden süzülüp saçılan ışınlarla aydınlanmış, ışımış Anadolu. O adı sanı unutulmuş gitmişlerin emeğidir Anadolu'nun gerçek tarihi. Onların omuzları üstünde yükselmiş *Side, Aspendos, Bergama* tiyatroları, anıtları. Onların başları üstünde durmuş eskiçağ Anadolu uygarlık yapıtları. Hitit öncesi dönemden günümüze değin kalan insan kokuşlu, bilgi gülüşlü ne varsa Anadolu'nun eski yerlilerinden gelir bize, gelecekler de var bilmediğimiz nicesinden.

Anadolu, bütünlüğü içinde, bir tarih sürecidir. Tükenmeyen, boyuna kendi kendini yenileyen, besleyen, geçmişten geleceğe doğru kesintisiz bir ışık ırmağı gibi akıp giden bir süreç. Bugünün araştırmaları sonucu elde edilen eski uygarlık buluntularına, kalıntılarına göre en azından dokuzbin yıllık bir tarih geçmişi var Anadolu'nun. Oysa, birtakım Batı ülkelerinden mitos'ların ikibinbeşyüz yıllık başlangıcı vardır. Özellikle *Roma*'da böyledir.

İnanç, insanı bir yerde durdurur, geleceğe karşı gözlerine ağ gererse yıkıcıdır. Anadolu'da, eski çağlardan kalan, inançlar arasında böyle bir nitelik taşıyanı pek yoktur. Bu onların doğadan fışkırmaları, halkın yaşamına karışmaları yüzündendir. Tektanrıcı dönemlerin inançları böyle değildir. Bırakılmaz, atılmaz birer yasa niteliği taşıyan bu tektanrıcı dinlerin inanç varlıkları insanı olduğu yere çakıyor, onun düşünce özgürlüğünü, bağımsızlığını baskıya alıyor, bir oluyor ortadan kaldırıyor. İnancın en kötüsü değişmez bir yasa niteliğine bürünenidir. Bir inanç sessiz diliyle kişiye, *sen benim gösterdiğim yolda yitme gereğindesin, benim dışımda bir gerçek yoktur, bana uymadığın gün yerin altında binlerce yıl yanacaksın, katranların kızgınlığında çırpınacaksın, akla gelmedik acılar, sızılar çekeceksin, ben şaşmaz, değişmez bir yasayım,* derse insanın güme gittiği gündür. Bir de o

inanç, *bak ben bir tanrı buyruğuyum,* diye ortaya atılırsa, insan insanlıktan çıkar. İnanç, günümüzde, kaynağı kesinlikle, bilinmediği için insan kokuşludur. Yoksa tanrı buyruğu olduğu bütün çıplaklığı ile bilinirse, görünürse onda insan emeği yoktur artık. O, bir değişmez kuraldır, insanı baskılarla inleten, titreten bir yasadır.

Üzerinde durduğumuz Anadolu inançlarının böyle bir niteliği yoktur. Başlangıçta onlar da doğa dinlerinden doğmuştu. Ancak doğadışı birer varlık olmaktan uzaktırlar. Onların özünde değişmez, şaşmaz bir yasa, bir kural niteliği, genel geçerliği yoktur. Onlar zamanla, çevreyle değişir. Tektanrıcı inançlar ise zamanla, çevreyle değişmez, ya da öyle oldukları ileri sürülür, öyle kalmaları istenir. İşte böyle başlar inancın insan yiyiciliği inceden inceden. Oysa, bir inanç insanı yediği oranda kendi kendini yer, tüketir. Anadolu inançları, zamanla, çevrenin anlayış ölçülerine göre birtakım değişiklere uğramış, ancak özünden, temel yapısından büsbütün uzaklaşmamıştır. Öyle olsa günümüze değin gelmezdi, gelemezdi. Bu tür inançların çağları aşması boyuna değişen yaşamla orantılı, bağlantılı olması yüzündendir. İnanç kesin bir yasa niteliğine bürünürse zamanla insanı sıkar, bırakılır, unutulur. Yahudi dininden müslümanlığa değin gelen tektanrıcı dinlerin doğuşu, birbirine karşı çıkışı bu yasalaşan, değişmezliği ileri sürülen inanç yoğunlaşması yüzündendir. İnanç dinin tekeline girince ergeç batar, söner. Anadolu inançları dinlerin (tektanrıcı dinlerin) tekelinde değildir. Zamana, çevreye, insan yaşamına göre dıştan değişme olanakları vardır. Bugün tektanrıcı dinlere karşı olanların, tektanrıcı dinlerin getirdiği anlayışla açıktan açığa çatışanların bile halk düşüncesinde yaşaması bundan dolayıdır. Halkın yaratıcı gücü çağları aşıp gelen yığın yığın inanca kendi yaşama koşullarına göre bir anlam veriyor, onu yeni yaşam koşulları içinde yoğuruyor, yorumluyor. Yeni düşünce verileriyle yoğrulan inançların yaşama güçleri de artıyor. İnançların çoğalma-

sının özelliklerini taşımasının nedeni de budur. Bir bakarsınız bir kutsal suyun *(ayazma'nın)* başında Yahudisi, Hıristiyanı, Müslümanı, Yezidisi toplanıverir. Ona saygı duyar, ondan kendi anlayışına göre bir şeyler umar, bekler. Bu durum inancın çevreden çevreye, insandan insana yorum değiştirmesi sonucudur. Buna karşıt durumlarda böyle özlü, yaygın bir kaynaşma olmaz. Sözgelimi, birçok değişik inançta insan gider kutsal sayılan bir sudan içer, onun içinde çocuğunu yıkar, ondan bir uğur bekler de papaza yalnız Hıristiyan, hocaya yalnız Müslüman, hahama yalnız Musevi gider okunur, ondan yardım umar, sıkıntısına bir giderim yolu arar. Bu örneklerden ilki çoktanrıcı doğa dinlerinden, ikincisi inançları tekelinde bulunduran tektanrıcı dinlerden kalmadır. Birincilerde insan anlayışına göre yoğurulma, ikincilerde ise tanrıdan geldiği söylenen bir *buyruk* niteliği vardır. Din görevlisi işini yaparken *kitaba* dayandığını, tanrı buyruğunu yerine getirdiğini söyler. Doğa ise anladığını, dilediğini, düşündüğünü kendi gönlünce yap, yorumla der.

★

TOPLUMLAR-İNANÇLAR

İnanç Nedir?

İnanç, bir kimsenin günlük yaşamını, davranışlarını etkileyen, başkalarından öğrenme yoluyla kazanılan düşünce varlığıdır. Onun edinilmesinde kişinin deneme yoluna sapması, geçerliğini kendi yaşamasında geçen bir olayla tanıması gerekli değildir. İnanç denenmeden, us kurallarına, mantık ilkelerine uygulamadan benimsenen, genel geçerliğini yalnızca başkalarından aktarılan olaylara, söylentilere borçlu olan bir düşünce ürünüdür. İnançların en genel, en yaygın olanları bile deneyle saptanamaz. Bütün inançlar kaynakları dışına çıktıkça, deney dışı, us dışı bir nitelik taşır. (1) İnançla doğa olayları arasında, gerçekleştirici nitelikte, bir bağlaşım yoktur. (Burada sözü geçen günümüzdeki inançlardır). Bütün inançların özünde doğa olayları vardır, ancak bu olaylar inancın doğruluğunu, kesinliğini, genel geçerliliğini gerektirmez. İnanç doğa olayları karşısında bir sanı olmaktan öteye geçemez. İnancın doğa olayından doğmasına karşılık, doğa olayı inancın yaşanan bir gerçekle bağlantılı olduğunu da göstermez. İnanç doğa olayının nedenini bilmeme yüzünden yapılan özel bir yorumdur.

---

(1) Burada sözkonusu olan bilim verilerinin, felsefe sorunlarının doğurduğu görüş anlamına gelen inanç değildir....

"Gece sokağa su atan çarpılır" diyen inancın doğuş nedeni, çok eski çağda böyle yapan bir kimsenin bir yerinin çarpılması (bir yerine inme inmesi) olabilir. Ancak bu çarpılmanın nedeni bilinmediği için su atma olayına bağlandığı açıktır. Yoksa çarpılma korkudan, sinir bozukluğundan, gövdede başka bir hastalıktan olmuştur. İşte bu nedeni bilinmeyen çarpılma olayı zamanla dilden dile aktarıla aktarıla bir inanç kılığına bürünmüştür. Bu nedenle inanç, nedeni bilinmeyen, bir olayın *yorumu* oluyor.

Evet, inanç ikinci anlamda, bir yorumdur. Birinci anlamda sanıydı. Bir yorum, bir sanı olan inanç kişiden kişiye, çevreden çevreye toplumdan topluma, ulustan ulusa göre değişir; sanıların, yorumların değiştiği gibi. Bu yüzden ulusların inançları da kendi özelliklerini yansıtıcı nitelikler taşır. İnançlar, bir bakıma, ulusların, toplumların kimlikleridir. Topluluklara özellik, nitelik kazandıran bu inançlardır. Bir ulus, uygarlık alanında, hangi aşamada ise inançları da o orandadır. Gene bir ulusun inançlarının niteliği yapısı neyse, uygarlık alanındaki başarı oranı da öyledir. İnançlar uygarlıkların ölçü taşlarıdır. İnançların alabildiğine soyut, doğadışı olan bir toplumda uygarlık başarıları da öylesine soyut, doğadışıdır. O toplumda yaratıcı bir atılım, geliştirici bir fışkırma yoktur. Bunun en açık örneğini İslâm ülkelerinde görüyoruz. İnançlarının yüzde sekseni tanrıya, din verilerine, kutsal kitaba, değişmez din kurallarına dayanan İslâm topluluğu yüzyıllar boyunca kendini kurtarıcı, komşu uygarlıkları aşıcı bir atılım gösterememiştir. İslâm toplumunun *yazgı*'ya dayanan inançları bu konuda çürütülmez birer kanıttır. *Yazgı*'ya dayan bütün inançlarda başarı tanrıdan, doğaüstü bir güçten beklenir. İnsanın yapacağı bütün işler, eylemler, atılımlar *alınyazısı* ile sınırlandırılmıştır. İnsan ancak kendine *önceden belirlenerek verileni* yapabilir, onun dışına çıkamaz.

Tanrı büyüktür, Tanrının dilediği olur, Kişi alnına ne yazılmışsa onu yapar; onu görür, kişi alınyazısını değiştiremez. İşte böyle bir yığın inanç insanı olduğu yere çakar, onu durgunluğa iter. Ondaki ileri atılım gücünü, yaratma çabasını engeller. Batı uygarlığının yükselişi, uluslarının birbirine eklenen sayısız başarıları kendi alınyazılarını yenmelerinde, tanrının dilediği değil, çalışan insanın istediği olur diyebilmelerindedir. En güçlü inanç, en yaratıcı, atılım sağlayıcı inanç insanın kendine inanması, kendi özünü ortaya koyabilmesidir.

İnanç insanın kendi kendine koyduğu bir sınırdır. Başarılı insan o sınırı aşan, başarısız insan da o sınırın içinde sıkışıp kalandır. Batı insanı bu sınırı aşmış, Doğu insanı bu uydurma sınırın içinde sıkışıp kalmıştır. İnanç bir atılım kaynağı olduğu sürece yararlı, yere çakılıp kalmayı önerdiği, sağladığı sürece zararlıdır.

İsteme sen yarat
Görme sen göster

diyen ozanın sözlerini böyle atılım yapmayı öngören bir açıdan değerlendirirsek, insan özündeki gücün önemini daha iyi kavrarız. Bu dizelerde dile gelen düşünceyi boyuna başkalarından bekleyen, şunun bunun eline bakan, ondan bundan yardım uman bir kimseye yol gösterecek anlamda yorumlarsak Doğudan kopup Batıya yönelmiş bir anlayışın açıklanışı olarak kavrarız. İnançların en kötüsü olduğu gibi kalanı, insanı durduranı, en güzeli de çağın başarılarına ayak uydurarak değişeni, insanı ileriye, yeniye, güzele doğru çekenidir.

★

İNANÇ TÜRLERİ

İnançlar genellikle iki türlüdür. Bir somut varlıklarla ilgili olan inançlar öteki soyut varlıklara bağlanan inançlar. İkinci türden olanlar daha çok Doğu inançlarıdır.

Somut varlıklara dayananlar Doğa olayları ile ilgili inançlardır. Bunlar ekin ekip biçmek (tarıma bağlı olanlar), ev yapmak, insan yaşamına karışan, günlük yaşama olaylarına yön veren, evlenme, komşuluk, karşılıklı yardım, çalışma gibi toplum olaylarına dayanan inançlardır. Bu tür inançlar doğa olaylarını izler. Güneşin, ayın, yıldızların yörüngeleri üzerindeki devinimlerine, yellerin esişine, hava değişimlerine mevsimlere uyarak yaşamı düzenlemeye yarayan inançlar kaynak bakımından genellikle somut niteliktedir. Bunlar doğa varlıklarından doğduğu için, doğa olayları karşısında, insan davranışlarını, yaşamın gerekli kıldığı atılımları, eylemleri etkiler. Eski Mısır, Sümer, Babil, Akad Anadolu inançları bu türdendir. O çağların insanları bütün davranışlarını işlemlerini, savaşlarını toplum ilişkilerini bile doğa olaylarına, adı geçen somut varlıkların durumuna göre düzenlerlerdi. İnanç ile doğa arasında birbirini gerekli kılan sürekli bağlaşımlar vardır.

Soyut varlıklarla ilgili inançlar birtakım düşüncelerin yorumundan, sanıların açıklanışından doğan inançlardır. Bunlar insan düşüncesinin yarattığı, doğadan kopuk inançlardır. *Ermiş,* kutsal sayılan bir kimsenin sözü, bir düşün yorumu zamanla inanç niteliği kazanınca soyut kaynaklı inançlar doğar. Tektanrıcı dinlerin yarattığı inançlar bu niteliktedir. Gerçi ne denli soyut kaynaklı olursa olsun insan yaratması olan bir inanç belli bir yerde doğaya dayanır, onun da kaynağı doğadır. Acak, bu tür inançlar doğa olaylarıyla bağlantılarını büsbütün kopardığı için soyut kaynaklılardan ayrılıyor. Özleri, yapıları, yorumları onlara pek benzemiyor. Bu soyut kaynaklı inançlara doğadan kopuk inançlar da denebilir belli bir anlamda.

★

İNANÇLARIN KAYNAKLARI

Anadolu inançlarının da, öteki uluslardaki inançların da üç büyük kaynağı vardır. Çoktanrıcı dinler, tektanrıcı dinler, günlük yaşam olayları. Bu kaynakları birbirinden ayrı olarak inceleme gereği yoktur. Üç kaynak da birbirini gerekli kılar, öylesine içiçe, özözedir.

Çoktanrıcı dinler doğa dinleri olduğundan bu dönemle, bu kaynakla ilgili bütün inançlar doğa varlıklarına bağlıdır. Doğa varlıklarının birer tanrı, yardımcı tanrı olarak nitelendiği dönemlerde onlarla ilgili edimler, eylemler, görevler zamanla birer inanç niteliği kazanmıştır. Güneşin, ayın, yıldızların tanrı olduğu çağlarda onlarla bağlantılı işler de birer gerekim niteliğindeydi. Onların durumuna göre davranma görev yapma gereği vardı. Güneş tanrı olunca ona karşı saygı gösterme de bir din göreviydi. İşte bu gibi görevleri gerektiren eylemler, davranışlar zamanla özünden, gerçek anlamından uzaklaşarak birer inanç kılığına girdi. Ay bir tanrıydı, ona karşı tükürmek, sövmek, saygısızlık etmek suçtu, uğursuzluk, cezayı gerektiren bir eylem sayılırdı. Çağların akışı içinde bunun anlamı birtakım değişikliklere uğradı. Ayla ilgili davranışlar birer inanç oldu. Halk bu inançları, özünü bilmediği için, olduğu gibi benimsedi, kendi yaşamına uyguladı. Durum öteki doğa varlıkları, doğa olayları için de böyledir. Yıldırım, şimşek, rüzgâr, yağmur, ırmaklar, dağlar kayalar eskiden kutsaldı, sonradan bu kutsallığı doğuran anlam unutuldu, yalnız onlarla ilgili inançlar kaldı.

Tektanrıcı dinlerle ilgili inançların özünde de bu çoktanrıcı dönem dinlerinin etkileri vardır. Zamanla çoktanrıcı dönemlerin inançları, din kurumları biçim, öz değiştirerek tek tanrıcı dinlere geçti. O dinlerde birer *buyruk, birer tanrı buyruğu, bir bakıma din görevi niteliği* kazandı. Eskiden doğa olayı ile bağlantılı olan bir inanç sonradan kitaba geçti. Eski doğacı özünden uzaklaştı, eski dönemdeki anlamı zamanla unutuldu. Sözgelişi *cami duvarına işeyen çarpılır* inancı çok eskidir. Çoktanrıcı dönemlerden kalmadır. Eski tapınaklara, kutsal varlıklara karşı işlenen saygısızlığın yıkımla sonuçlanacağını bildiren eski bir inancın zamanla değişen kalıntısıdır. Ekmeğin kutsallığı, onunla ilgili inançlar buğdayın tanrısal bir varlık olarak saygı gördüğü çağlardan kalmadır. Hitit, Urartu dinlerinde buğday kutsaldı, tanrısal bir özle donatılmıştı. Bundan dolayı ona karşı büyük bir saygı gösterilirdi. Bu inanç zamanla değişe değişe tek tanrıcı dinlere geçti, İslâm dininde büyük bir önem kazandı, nimet *(yenecek kutsal varlık)* olarak nitelendi. Tektanrıcı dinlerde yalvaçların (peygamberlerin) kutsal sayılması bile çoktanrıcı dönemlerdeki tanrı kıral-lardan kalmadır. Yalvaçlar, tanrı kıralların birer kalıntısıdır. Çoktanrıcı dönemlerde kıral kutsaldı, tanrılık bir özü, yüce bir gücü olduğuna inanılırdı. Bu inanç sonradan tanrı adına konuştuğu, tanrı katından gönderildiği söylenen yalvaçlara geçti. Tanrı kıralların yerlerini yalvaçlar aldı. Bunun en açık örneği İslâm dininde görülür. *Muhammed,* tanrının evreni düzene koymak için gönderdiği bir görevlidir, bundan dolayı onun bütün sözleri bir yasa niteliğindedir. O yalvaç olduğu oranda bir yönetici, bir devlet başkanıdır da. Onunla ilgili inançları geri geçmişe götürdükçe *İsa'ya, Musa'ya,* daha eski yalvaçlara, sonunda tanrı kıral-lara varılır. Tanrı kıral-lar tanrı ile konuşur, tartışır, yemek yer, içki içer, yeryüzünü tanrı adına yönetir, insanları gerektiğinde cezalandırırdı. Hitit kıralları, Mısır Firavunları, Sümer, Asur, Akad, Babil kı-

ralları birer tanrıydı, tanrı adına insanları yöneten birer yüce görevliydi. Zamanla onların yerlerini *Davud, Süleyman, Musa, İsa, Muhammed* gibi yalvaçlar aldı. Bunların da sözleri, eylemleri, davranışları uyulması, uygulanması gereken birer yasa, birer inanç oldu.

İnançların doğuşunda etkili olan üçüncü kaynak günlük yaşam olaylarıdır. Bunlar ardarda sıralanan birtakım gelişi güzel oluşların zamanla bir ilke niteliği kazanması sonucu kesinleşmiştir. İnsanın başından geçen bir olayla bir doğa olayı arasında benzerlik, bağlantı zamanla inanç olmuş. Sözgelişi cevizağacının altında uyuyan bir kimsenin hastalanması, meşe ağacının gölgesinde oturan bir kimsenin başının düşen kozalakla yarılması ilkel insanın düşüncesinde gizli bir gücün etkisi diye yorumlandı. Bundan o ağaçlarla ilgili inanç doğup gelişti. Bugün Doğu Karadeniz kıyılarında, özellikle Trabzon, Maçka çevrelerinde, yaylada, köyde yayık çalkanırken kaymak kolayca yağa dönüşmezse *zifin* (zafinos) denen ağaççığın ince dalından bir parça alınır, küçük bir çocuğun üreme organı boyunca kırılıp yayığa atılır. Böylece kaymak kolayca yağa dönüşür, yayık vurma işi bitermiş. Bunu kendi yaşamı süresince görenler, uygulayanlar vardır (1).

İnançların doğuşu, gelişimi bakımından bu olay çok ilginçtir. Bunu biraz eşeleyince, eski çağlara gidince erkek üreme organının kutsal bir nitelik taşıdığına inanıl-

---

(1) Bu olay, bundan kırk yıl önce, bizim yaylamız olan, Maçka'nın *Ağralaksa* yaylasında bana uygulandı. Yayığın erken olup olmadığını bilemiyorum, yalnız olayı bir türlü unutamadım. Bu eylemin ilginç bir yanı da yalnız sünnet edilmemiş küçük çocuklara uygulanışıdır. Sünnet edilmiş çocuklarla böyle bir deney yapılmaz. Bunun da çok eski dinlerle yakın bir bağlantısı olduğu görülüyor. Bugün bile adı geçen yaylada, ona komşu yaylalarda geç olan yayıklar için bu inanç, bu gelenek sürdürülür.

dığı, *fallos* adı altında saygı gördüğünü, ona tapıldığını anlarız. İşte bugün yaşamla yanyana yürüyen bu inancın özünde böyle bir nitelik, böyle bir anlam saklıdır. Zamanla değişen, boyası başkalaşan bu inanç insan yaşamı ile sıkı bir bağlantı içindedir.

İnançların en çok bilgisiz çevrelerde tutunduğu, geliştiği göz önünde bulundurulursa açıklanışları daha kolay olur. Bir köylünün yaşamında iki gizli güç önemlidir: *İyi* ile *kötü*. Köylüye yararı dokunan bütün olaylar onun için iyi'dir. *Kötü* ona yıkım getiren durumlardır. Başkasına yararlı olan ona zararlı olursa gene kötü'dür. İyinin de, kötünün de ölçüsü onun kendidir. Köylünün bir kayadan, bir bayırdan hayvanı mı yuvarlandı, orası *uğursuz*'dur, *tekin değildir*. İçtiği bir soğuk sudan, yediği bir ottan, yemişten mi hastalandı o nesne, o su uğursuz'dur. İşte tek tek deneyler zamanla genellik kazanır, yayılır. Böyle bir olay başından geçmeyen kimse bile başkalarının etkisi altında kalarak onun *iyilik,* ya da *kötülük*'üne inanır. Yöreden yöreye, dilden, dile yayılan bu olay bir süre sonra inanç oluverir.

Köylerde doğan, gelişen bir inanç zamanla kente iner. Bu iniş kente gelen, şehirde yerleşen, ya da köye giden, köy yaşamının etkisinde kalan kimselerle gerçekleşir. Bu bakımdan köy kaynaklı inançlar çokluk günlük yaşamla, köy gerçekleriyle bağlantılıdır. Kent inançları ise daha çok soyut kaynaklara dayanır. Bir bakarsınız köyde, kırda, yaylada ağaç, dağ, taş kutsaldır, uğurludur, uğursuzdur. Kentte ise falan *ermiş*'in soluğu, filan hocanın okuyup üflemesi. Köyde doğadan fışkıran inançlar, kentte daha çok yazınla yayılır.

★

ANADOLU İNANÇLARININ GENEL NİTELİKLERİ

Anadolu inançları, Anadolu halkının yaşamıyla, tarihiyle, özellikleri ile yakından ilgilidir. Öyleki, inançla Anadolu'yu, Anadolu ile bu inanç düzenini birbirinden ayırma olanağı yoktur. Anadolu inançları Anadolu'nun genel özelliği durumundadır. Nereye gitseniz Anadolu kaynaklı bir inancı onun kokusundan, boyasından, dokusundan kolayca tanırsınız, seçersiniz. Bu inançlar bir bütün olarak yaşamla, doğa oluşumlarıyla sıkı sıkıya bağlantılıdır. Ekinden, yemişten tapınmalara değin bütün inanç türlerinin dünya ile, içinde yaşanılan evrenle, yaşama ortamı ile ilintisi bağlaşımı vardır. Anadolu halkının inancı yaşamına karışmış, bütün eylemlerine, davranışlarına yön verici bir nitelik kazanmıştır. İnanç yaşamdan kopmuş, arada bir uygulanan bir varlık değildir ona göre. Su içerken, ineğini sağarken, ağaç keserken, evinin duvarını örerken, evlenirken, çocuğunu yetiştirirken, yola girerken, sözün kısası bütün davranışlarında, tutumlarında inançlarla içiçedir. Halkın türküsüne, düğününe, derneğine, bayramına inanç girmiş, bütün çevresini inançlar örmüş kuşatmıştır. Anadolu inançlarının bu durumu eskiçağdan geliyor. Eski Anadolu uluslarında bir din kurumu, din kuruluşu biçiminde gelişen varlıklar zamanla değişe değişe inanç olarak günümüze gelmiş, toplumun bütün katlarına yayılmıştır. İnançların böylesine değişik, böylesine türlü türlü oluşu Anadolu'da yaşayan ulusların, kurulan uygarlıkların değişik oluşundan

ileri geliyor. Zaman bu değişik ulusları, onların yarattıkları ayrı ayrı uygarlıkları belli bir düşünce düzeyinde eritmiş, sindirmiş, ondan yeni bir *bütün* yaratmıştır. İşte binlerce yıldır unutulmayan, değişik toplum kesitlerinde sürüp giden inançlar bu *bütün*'ün etkisi yüzündendir. Onları yaşatan, yayan, geliştiren, özünde saklayan bu *bütün*'dür. Bütün inanç türlerinin saklandığı bir kaynaktır bu *bütün*. Anadolu'nun inanç bakımından kimliği, kişiliği bu *bütün*'de saklıdır. Bu *bütün* bir bakıma Anadolu'dur. Anadolu toplumudur.

Anadolu'yu ayakta tutan, ona genel özelliğini kazandıran, çağların süzgeçinden geçerek günümüze değin gelen, bu insan yaratmaları, bu inanç biçimine giren düşünce varlıklarıdır. Bundan dolayı Anadolu inançlarına Anadolu'nun yaşamı diyebiliyoruz. Ancak burada inançlarla gelenekleri, görenekleri, ayırmak, eş düşünce ortamında ele almamak gerekir. Gelenekleri, görenekleri ayırmak, eş düşünce ortamında ele almamak gerekir. Gelenekle inanç ayrı ayrı düşünce düzeyince oluşan varlıklardır. Özleri de, biçimleri de, ortamları da başkadır.

Anadolu inançları bir bütünlük içinde doğadan, doğa olaylarından fışkıran varlıklardır. Anadolu'ya dışardan, komşu uluslardan gelen, Anadolu'da özümlenen inançlarda, genellikle, bu nitelik yoktur. Onlar daha çok soyut kaynaklara dayanır. Bu türden inançların günlük yaşamla pek ilgisi yoktur. Bunlar, daha çok, yorumla, gerçek üstü bir evrenin, var sanılan varlığı ile, oluşumu ile bağlantılıdır. İnançlar oluşurken yaşam olaylarıyla olan bağlantıları içten içe sürüp gidiyor. İnançlar Anadolu'da yaşamın bir gerektirimi niteliğine bürünüyor. Bir bakıma inançlar yaşamın düzenleyicisi durumuna geliyor. Anadolu insanı çevresini kuşatan inançların örgüsü içinde bütünlüğe varıyor, kendi kendini bütünlüyor. Anadolu'da yaşamdan kopuk, boşlukta inanç yoktur. Bütün inançların belli ölçüler içinde yaşama yardımcı bir yanları vardır, halk içinde.

Anadolu inançlarının oluşumunda üç ayrı kaynağın bulunduğu, bunlardan birinin eskiçağ Anadolu dinleri, ikincisinin Sümer, Akad, Mısır gibi komşu ulusların düşünce kalıntıları, üçüncüsünün de tektanrıcı dinlerin etkisi olduğu görülüyor. Yunan-Roma döneminden kalan inançlarda o ulusların özelliklerini yansıtan yanlar olduğu gibi Fenike uygarlığının izleri de vardır. İ.Ö. üçüncü bin yılından İ.S.V. yy. kadar süre bir dönem içinde inançlar arasında yoğun bir karışıp kaynaşma görülür. Lidya, Frigya, Bergama, Libya, Trakya uluslarının yarattıkları inançları, özellikle *Orpheus, Pythogoras* düşünce çığırlarının karışımı sonucu ortaya çıkan inançları bugün başka *Bektaşilik* olmak üzere birçok İslâm tarikatlarında açıkça görüyoruz. Bu tür inançlar yalnız yaşam yoluyla, halk düşüncesinde yerleşme, yaşama uygulanma sonucu sürüp gidiyor. Onlar yazılı kaynaklarla, belgelerle kalmıyor. Halkın böyle bir özelliği, böyle gizli bir gücü vardır işte. İnançların yaşamak, çağdan çağa geçmek için belli bir dili gereksediği de pek belli değil, görenekler, gelenekler gibi. Onlar da dille (konuşma aracı olan dille, sözlerle) değil görünen davranışların uygulanışı, benimsenişiyle kalıyor boyuna.

Anadolu halkının yoğunlaşmış, değişik soylardan gelen insan topluluklarının karışmış, özümlenmiş bir bütün olduğu besbelli. Anadolu inançları da böyledir. Kaynaklarının değişikliğine, türüne göre biçimlenir, halk elinde, halk dilinde özümlenir. Sözgelişi ekinle, ekip biçmekte, tarımla ilgili inançların çoğu Hititlerden, Urartulardan kalmadır. Bunlar arasında Sümerlerden, Mısırlılardan gelenler de vardır. Anadolu inançlarının Anadolu'nun tarihi ile de yakın bir bağlaşımı vardır. Anadolu tarihinin üç dönemli oluşu gibi inançları da üç dönemlidir.

Tarımla ilgili inançlar, tarım işlerinin yürütülmesi sonucu doğmuştur. Bunlar için belli belirli bir zaman söylenemez. İnançlar zamanın çocuklarıdır, ancak doğuş yıl-

ları, çağları belli değildir. Bir inancın yaşını bulmaya kalkmak kendi kendini aldatmaktan öteye geçemez (1).

İşte Anadolu inanançlarının özelliklerinden biri de budur. Anadolu dışında (çok eski çağlar bir yana) bir kaynakları yoktur. Yukarda da söylendiği gibi ortaçağda İslâm dininin yayılışı ile güneyden gelen birçok inanç bile Anadolu'da erimiş, özümlenmiş yeni bir biçim, apayrı bir nitelik kazanmıştır. Asya'dan geldiği ileri sürülen inançların en belirgini çocuklara, lohusalara bağlanan, onlarla ilgili olan albastı'dır. Bu bile eskiçağ Anadolu dinleriyle, dinlerin *iyi* ile *kötü* diye ikiye ayrılmasıyla bağlantılıdır. *Albastı*'da *kötü tin* yeni doğan çocuğa, anasına yıkım getirir. Eskiçağ dinlerinde de durum böyledir. Kötü tinler çocukların, annelerinin başına üşüşür, onlara kötülük eder.

Anadolu'da, özellikle Alevi, Kızılbaş, Yezidi, topluluklarında yaşayan inançların kökünde bir yandan Batı Anadolu uygarlıklarının, bir yandan da eski Anadolu dinlerinin derin izleri görülür. Bu toplulukların inançlarının İslâm diniyle bağdaşamamasının nedenlerinden biri de budur. Halife Ali'nin varlığında bir tanrının bulunduğunu, görünüş alanına çıktığını ileri süren düşüncenin kökeni insanın, kıralın bir tanrı olarak saygı gördüğü, kutladığı dönemlerin evren anlayışı, insan görüşüdür.

---

(1) Bundan altmış yıl önce böyle dil varlıklarının kaynaklarını araştırırken yaşlarını (doğuş yıllarını) bile bulmaya, göstermeye kalkanlar olmuştu. Anadolu'da yaşayan bütün gelenekleri, görenekleri, inançları Asya'dan getirmeye kalkan, Anadolu'da bulduğu bütün düşünce ürünlerini Asya'dan, gelmiş gösteren, Anadolu'nun tarihi 1071 yılıyla başlatan bu çürük düşünce zamanla bir güldürü olup kalmış.

Anadolu inançlarının başka bir özelliği, bir bölümlenişi daha vardır. Bu da *aktöre* ile ilgili inançlar, *tüze* ile ilgili inançlar, *üretim-tüketim* ile ilgili inançlar diye ayrımlanabilir. Bu son türden olan inançlar bir yandan tarımla da ilgisi bulunan inançlardır.

★

İNANÇ KAYNAŞMALARI

Anadolu, inançların kaynaşıp karıştığı, harman olduğu bir yerdir. Bu yüzden bütün inançların kökenini genel bir geçerliği olan kesinlikle sınırlandırma olanağı yoktur. Üç kökeni olduğunu söylediğimiz inançları bir bir ayırıp, kesinlikle belirleyemeyiz. Sümerlerden geldiği söylenen bir inancın benzerini Mısır'da da bulabiliriz. Kaynağı kesinlikle bilinen pek sayılı inançların dışında kalanlar sürekli bir karışıp kaynaşma sonucu doğmuş da olabilir. Yalnız Asya kaynaklı olduğu söylenen pek az sayıda inanç için bir belirleme yapılabilir. Bunlar özleri, nitelikleri bakımından Asya uluslarının genel görüşlerini, *aktöre* anlayışlarını yansıtıcı bir yapıdadır. Şaman diniyle ilgili inançlar bu türdendir.

Alevi, Kızılbaş, Yezîdi, Bektaşî inançları ise genellikle eskiçağ Anadolu inançlarının özümlenmesi sonucu yeni bir yapı, yeni bir biçim kazanmıştır. Bunlarda yalnız İslâmlığın, eskiçağ Anadolu uygarlıklarının değil, Hind dinlerinin bile açık etkileri olduğu görülür. Hind diniyle olan yakınlaşmanın İ.Ö.IV. yy.da İskender'in Asya savaşları sonucu olduğu söylenirse de bu kesin değildir. Daha önceki çağlarda İran-Hind yakınlaşmaları dolayısiyle birtakım inanç alış-verişlerinin olduğu bir gerçektir. Bunu, bu iki eski ulusun dillerindeki benzerlik *(Fars-Sanskrit dilleri benzerliği)* ortaya koyuyor açıkça.

Anadolu'da inanç kaynaşmaları en eski çağlardan başlayıp Yunan, Roma dönemine değin sürmüştür. Bir olmuş Anadolu'dan Batı'ya yığın yığın inanç gitmiş, bir olmuş Anadolu'dan giden inançlar Batı'da yeni bir biçime girerek, değişip dönüşerek yine Anadolu'ya gelmiş, yeniden özümlenmiştir. Frigya, Bergama, Lidya, Pontos uluslarıyla Yunan-Lâtin ulusları arasında kurulan ilişki inanç kaynaşmalarını da besbelli kolaylaştırmıştır. *Homeros*'da, *Herodotos*'da, göze çarpan inançlar bunu gösteriyor. Bunlardan başka, *Hesiodos, Kallinos, Tyrtaios, Theognis, Arkhilokhos, Simonides, Sappho, Anakreon, Pindaros* gibi İ.Ö.VII. ile VI. yy.lardan yaşamış Yunan ozanları ile *Vergilius, Ovidius* gibi İ.Ö. İ.S. I. yy.da yaşamış Lâtin ozanlarının şiirlerinde görülen inanç benzerlikleri, tıpkılıkları Anadolu uygarlıklarının etkisi sonucu gelişen inanç kaynaşmalarının, özümlenmelerin ürünüdür.

Bu inançların örgüsünde kullanılan düşünce iplikleri Anadolu keteninden eğirilmiştir. İnaçların böyle kaynaşmasında, özümlenmesinde ilkçağ bilgilerinin, bilginlerinin, ozanlarının, yazarlarının da katkıları olmuştur. *Platon*'un yazılarında görülen birçok inanç örnekleri, *Ksenophon*'un *Anabasis* adlı yapıtında açıklanan tutumlar, davranışlar (Anadolu'da bulunduğu süreyi içerenler) bu kaynaşmaların açık örnekleridir.

Platon'un yazılarında sık sık geçen *yeraltı dünyası* (Tartaros) en eski Anadolu dinlerinde de vardır (başka adlarla). Yunan yazınında görülen *Yedi Bilge*'nin benzerini Sümer dininde de buluyoruz. Onlarda da yeraltı dünyasında yedi bilge vardır. Bunlar zaman zaman yeryüzüne çıkar, insanlara doğruluk, bilgelik, öğretir, iyilik yolarını gösterirler. Tarih bakımından Sümerlerin Greklerden çok önce yaşadıkları göz önüne getirilirse inançların nereden nereye gidebileceği daha kolay anlaşılır. *Üç, yedi, dokuz, oniki, kırk* gibi kutsal sayılan sayılarla ilgili inançların çoğunu eski Anadolu dinlerinde, Mezapotamya dinlerinde buluyoruz.

Olympos tanrılarının oniki oluşu, Anadolu'da bulunuşu, çoğunun adının Yunan dili ile açıklanamayışı, eski Anadolu dilleriyle açıklanışı bunu gösteriyor açıkça. Sözgelişi peygamber *Muhammed*'in düşmanlarından kaçıp saklandığı *Hira* dağındaki mağaranın ağzına ağ geren *örümcek eskiçağ Anadolu inançlarında da vardır. Ovidius*'un onların birçoğunu konu edinen şiirlerinde de.

İnançlar, arasında görülen yoğunlaşma, içiçe geçip *yoğurulma* daha çok Anadolu'da gerçekleşmiştir. Bunu elimize geçen yazılı belgelerden öğreniyoruz kolayca. *"Dedem Korkud Kitabı"*nda geçen kahramanlık öykülerıyle ilgili, özellikle *Tepegöz*'deki inançların, dokusunu inceleyince kuzeydoğu Anadolu ile karşılaşıyoruz.

★

AY'LA İLGİLİ İNANÇLARIN KAYNAĞI

TÜRKÜLERDE AY

Bugün, Anadolu'nun birçok yerlerinde, özellikle ekin ekmeye, tarıma elverişli bölgelerinde, yazları yaylalara çıkan topluluklarda, hayvan besleyen yörelerde ayla ilgili pek çok inanç vardır. Ayın doğuşu, büyüyüp küçülmesi, batışı birtakım olaylarla, oluşumlarla bağlantılı sayılır. Yalnız zamanın düzenlenmesi yolunda değil bu ayla ilgili oluşumlar, daha başka nedenle var özünde. Ay, Anadolu insanının yüreğinde sevilen, sayılan kutsallık taşıyan bir gök varlığıdır. Ay'da çocukları güldüren, sevgilileri ağlatan, falcıları düşündüren inançlar, gizlilikler saklıdır.

Bizim, bir zaman ölçüsü olarak kullandığımız otuz ya da otuzbir günlük sürenin adı bile bu gökteki ay'dan gelir. İ.S.IV.yy. da doğan, VIII. yy. da Doğuya, Anadolu'ya değin yayılan İslâm dininin birçok inanç kurumları ay'ın gökte devinmesine bağlıdır. Ramazan denen oruç zamanı bile ay'ın doğuşu batışına göre düzenlenir. Ay'ın doğuşu aybaşı, batışı ay sonu olur birçoklarının dilinde. Kadınlarla ilgili birtakım özel durumlar bile bu ayla belirlenen süre içinde olur.

Ay, eski çağlardan beri insanların ilgisini çeken, kimine korku, kimine sevgi salan bir gök varlığıdır. Güneşin, karşıtı, yıldızların en yakın can yoldaşıdır. En eski çağlardan beri bu gizli durum böyle gelmiş böyle gider. Ay tarımcıların, ekin ekip biçenlerin dilinde bir uğur varlığı, ozanların, yazarların gönlünde sevgilinin yansıması, örneğidir. Ay, bütün dünya yazınlarında sevgilinin yüzüdür. Anadolu halk türkülerinde de özel bir yeri vardır. Ay'ın bu özelliği ay'a karşı duyulan ilgi, ona gösterilen saygı, sevgi Doğa dinleriyle bağlantılı bir inaçtan gelir.

Anadolu'nun en eski uluslarında, Hurrilerde, Hititlerde, Urartularda, onların batışından sonra doğan Yunan - Roma dönemine değin yaşayan uluslarda ay bir tanrı, tanrıça olarak saygı görür; birçok kutsallıklar taşıdığına, yeryüzü olaylarıyla yakın ilgisi bulunduğuna inanılırdı. Ay bir ışık kaynağı, yıldızları, karanlıkları aydınlatan bir gök varlığı olarak nitelinirdi. Ay gelince karanlıklara saklanan, insanların ödünü patlatan kötülükler giderdi. Ay'ın sayısız gök tanrıları arasında önemli bir yeri vardı. Hurrilerin *kaşuh* dedikleri ay tanrısı, yıldızların başkanı, yöneticisi durumundaydı. Geceleri göklerde, sularda, yeryüzünde olup bitenler ondan sorulurdu.

Bugün, Anadolu'da gerek tarım alanında, gerekse halk yazınında geniş bir yer tutan ay konusu çağların içinden süzülüp gelen bu eski inançların zamanla değişmiş bir kalıntısıdır. Özellikle tarıma elverişli bölgelerde ay bambaşka bir saygı görür. Doğu Karadeniz köylerinde ayla ilgili pek çok inanç vardır.

Ay yeniye geçmeden tohum ekilmez. Bu halk arasında ekin zamânını belirleyen, ayla, ayın yörüngesi üzerindeki yürüyüşü ile ilgili yaygın bir inançtır. İster ilkbaharda, ister sonbaharda olsun, ekin ekilirken ayın *yeniye geçmesi*'ne, gökte yeni görünmesine büyük bir önem verilir. Ayın yeni doğuşu bir uğur, bir verimlilik belirtisi sayılır.

Ay yeniye geçmeden tarla biçilmez. Bu inanç da tarlaların biçilme zamanını belirleme konsunda yaygın bir nitelik taşır. Genellikle ayın yenisi önemlidir. Ay ortasında tarım yapmayı uğursuz sayarlar.

Ay kesiminde tarla ekilmez. Ay kesimi, ayın yavaş yavaş küçülmesi, bitime yönelmesidir. Bu dönemde tarla ekmek, ekin biçmek uğursuz sayılır.

* *Aysız patates ekilmez,*
* *Aysız tütün dikilmez,*
* *Ay kesiminde çayır biçilmez,*
* *Aysız soğan ekilmez,*
* *Aysız tarla gübrelenmez,*
* *Aysız fidan dikilmez.*

bunlar ekin ekmekle, tarım yapmakla, çayır biçmekle ilgili inançlardır. Genellikle bunlara uyulur. Bunlara uymayan bir kimse çokluk kendisine imece yoluyla yardımcı da bulamaz.

Peki nereden gelir, nereye gider bu inançlar? Bunlar belli bir zaman süresi içinde ortaya çıkacak, geniş bir alana yayılabilecek nitelikte değildir. Anadolu'da bu inançların yoğunlaştığı yer genellikle Hititlerin egemen olduğu bölgelerdir.

Ayla ilgili inançların bir başka türü de insan davranışları, toplumsal bağlantılar konusundadır.

* *Aysız diş çekilmez,*
* *Aybaşı evlere girilmez,*
* *Aybaşlarında çorap örülmez, dikiş dikilmez,*
* *Aysız aşı (ağaç aşısı) yapılmaz,*
* *Aysız kuluçka oturtulmaz,*
* *Aysız yaylaya çıkılmaz,*
* *Aysız yayladan inilmez.*

Bütün bu inançların özünde ay'ın kutsal bir varlık, bir tanrı, ya da tanrıca olarak saygı gördüğü çağların kalıntıları vardır. (1)

Yalnız tarım, toplumsal ilişkiler değil, köylerde ev yaparken bile kesilmesi gereken kerestelik ağaçlar için ormana ayla gidilme geleneği vardır. *Aysız ormana gidilmez, Aysız ağaç kesilmez,* der Anadolu köylüsü. Evin yapımında uğur arar ay'da, ay'ın doğup batışında. Halk inançlarında daha çok ay'ın doğuşu, dolunay biçimine girişi önemlidir, uğurludur.

Ay'ın biçiminde, durumunda bir anlam gören köylüye göre, *ay hilâl biçiminde iken iki ucu aşağı olursa o ay yağmurlu, yukarı olursa kurak olur.* Bu inanç yaygındır. Ancak iki ucunun yukarı, ya da aşağı olması doğru mu, değil mi, bunun incelenmesi ayrı bir konudur. Burada önemli olan ay'ın devinimiyle halk inancında yerleşen köklü ilişkidir.

Ayla ilgili inançlar arasında çok önemli yeri olan bir de düğünler vardır. Anadolu'da, özellikle yaz aylarında düğünler *(gece yapılanlar)* harmanlarda gerçekleştirilir. Bu bakımdan ay'ın en parlak zamanı kollanır. Bunda bir uğur aranır. Evliliğin sürdürülmesi, yuvanın mutluluğu buna bağlanır. Mutsuz olan karı-kocanın aylı gecede mi, aysız gecede mi evlendiğine bile büyük bir ilgi duyulur. Birtakım üfürükçüler, hacılar, hocalar fal bakarken, kitap açarken evliliğin, çocuk doğumunun, kuraklığın ayın doğup batışı ile bağlantısını arar dururlar. Bir evde mutsuzluk, geçimsizlik mi var? Hoca düşüncesini bildirir: *"Bu evde ay batarken düğün yapılmış, gerdeğe girilmiş, tarlaya varılmış."* Bu fallar uzayıp gider. Bu inanç düzeni yeni değildir.

---

(1) Eskiçağ uluslarında olduğu gibi, ilkçağ uluslarında da ay'ın devinmesine bakarak, onunla fal açarak eyleme geçme inancı vardır. Savaşların açılmasında, kazanılıp kazanılamayacağında ay'a yıldızlara bakılırdı. Bu inanç Hitit, Lidya, Frigya, Bergama, Roma, Grek, Fenike uluslarında çok yaygındı.

Ay'la ilgili inançlar türkülere değin girmiştir. Özellikle kemençe, kaval gibi halk çalgıları çalınırken söylenen türkülerde *(daha çok Karadeniz türkülerinde)* ay'ın ayrı bir yeri vardır. Birçok türküye ay ile başlanır. Ay, türkünün bir giriş öğesi'dir. Türkünün ilk bölümü ay'la örülür; sonra ikinci bölüme, gerçek konuya geçilir. Bunun da ay'ın taşıdığı kutsallıkla (değişmiş, kaynağından, özünden uzaklaşmış da olsa) yakın bir bağlantısı vardır.

Ay vurudi bacadan
Gün gibi yüzlerine
Haçan eperdum oni
Bakardi gözlerume

(Ay vururdu bacadan
Gün gibi yüzlerine
Onu öptüğüm zaman
Bakardı gözlerime)

★

Ay vuruyi vuruyi
Vuruyi da duruyı
Ey gız senunlan beni
Bi gıran ayiruyi
(Ay parlıyor parlıyor
Parlıyor da duruyor
Ey kız seninle beni
Bir tepe ayırıyor)

★

Ay doğar sini sini
Severum birisini
İplan assalar beni
Deyemem doğrusini

Ay doğdı gıranlara
Bak cama vuranlara
Ey gız gurban olayim
Koyunda duranlara

Bir ay doğdi gırandan
Olayim şefağına
Bi evde iki güzel
Vuruldum ufağına
(Bir ay doğdu tepeden
Bayıldım parlaklığına
Bi evde iki güzel
Tutuldum küçüğüne)

★

Ay vuranda vuranda
Memen kokar maranda
Gâğur imana gelu
Gız sağa yalvaranda
(Ay doğanda doğanda
Memen kokar maranda (2)
Kafir imana gelir
Kız sana yalvaranda)

★

Ay vurur ayancuğa
Goyin çıkdi açuğa
İsdedum da gelmedin
Azacuk bu yancuğa
(Ay doğar açık yere
Koyun çıktı ağaçsız yere
İstedim de gelmedin
Azıcık bu yana doğru)

Ayla ilgili daha pek çok türkü vardır. Gerek eski Türklerde, gerekse Anadolu türklerinde bu inanç çok yaygındır. Şaman dininde, şaman törenlerini yöneten görevlilerin âyla ilgili duaları, şiirleri okuyup üflemeleri vardır. Bütün Asya şiirinde, İran, Çin, Hind yazınında ay geniş bir yer kaplar. Çöl Araplarında, daha çok sıcaktan

(2) Maranda yaylalarda biten sarı, çok parlak, leblebi büyüklüğünde tomurcuk gibi bir çiçektir.

bunalıp gece yolculuk ettikleri için, ayla ilgili pek çok şiir vardır. Divan şiirinde, halk şiirinde en çok adı geçen, en yaygın konu aydır.

Ay sevgilinin yüzüdür, mutluluğun görünüşüdür. Güzelin yüzü, alnı, göğsü, yanağı ay'dır. Mutluluğun yüzü ay'dır. Barış, seviş, gönüldeşlik ay'la yansıtılır. Geceleri çeşmeden su almaya ay'la gider kızlar. Yaylalarda gece toplantıları *(kadınların, kızların)* ay ışığında düzenlenir. Türkülere ay'la başlanmasının bir nedeni de bu olsa gerek.

Anadolu'da, ay'ın dolunay biçimine girdiği gece doğan çocuklar genellikle mutlu, geleceği ışıklı sayılır. Bu gece doğan kızların ay gibi parlak, ay gibi güzel olacağına inanılır. Geceleri sokağa çıkmak, yolculuk yapmak gerekirse kapıdan çıkar çıkmaz ay'a karşı dönülür, dua edilir, okunur üflenir, *bismillah* denir. Bu da çok eski çağlardan, ay'ın bir kutsal varlık, bir tanrı olarak saygı gördüğü dönemlerden kalma bir inanç kalıntısıdır. Bugün bile Anadolu'nun birçok yerinde ay'a karşı tükürme, küçüksu dökme, ya da başka tek başına yapılması gereken bir gizli eylemde bulunma uğursuz sayılır. Birçok yerde yeni doğan çocuklar güzel olsun diye gece dolunaya karşı tutulur.

Ay vurur ayan ayan
Çık pençereye dayan
Geluyirum ufağum
Uykudayisan uyan
(Ay açık açık doğuyor
Sen de çık pencereye dayan
Geliyorum küçücüğüm
Uykuda isen uyan)

Burada gelişi güzel, şiir ölçüsü, uyak gereği ayla ilgili bir bağlantı var sanılabilir. Ancak, bu bağlantının özellikle ay'la kurulması gelişi güzellikle açıklanamaz. Bu bağlantı bir değil pek çoktur da ondan. Öteki gök varlıklarının da yeraldığı türkülerde böylesine çok inanç yoktur.

AY İLE SU

Genellikle ırmaklarda, derelerde oluşan küçük göllerle ilgili bir inanç vardır. Bu inanç iki yönlüdür: Biri uğurlu, biri uğursuz. Uğurlusuna göre gece gizlice, ay ışığında, gölgede yıkananlar ay gibi parlak olurmuş. Uğursuz sayılan bölüme göre de geceleri göllere girmek iyi değilmiş. Geceleri cinler, peri kızları göllerde yıkanırlarmış. Bu inanca uymayan kimseyi, özellikle genci *(ister kız, ister erkek olsun)* periler çalarmış. Çalmasalar bile insanın bir yanına inme iner, çarpılıverirmiş.

Bir başka söylenti de geceleri ay ışığında peri kızları toplanır göllerin kıyısında düğün dernek düzenlerlermiş. Suyun şırıltısı onların sesi, sudaki gölgeler onların yüzlerinin yansımasıymış.

Bu göller çok derin olur da dipleri görünmezse orada devler bile bulunur, insana kötülük eder, suyun dibine, yerin altına çekip götürürlermiş. Karanlık göllerin birer devi, ya da perisi varmış. Ay böyle korkulu yerlere pek sokulmazmış. Bu inancın özünde geceleri çevrenin doğal durumu gereği, ay ışığından yoksun kalması yüzünden doğan ürkeklik tü vardır.

Halk arasında yaşayan bir söylentiye göre ay suya düştüğü zaman ona bakan *(sudaki yansımasına)* çarpılırmış. Bunun nedeni de ay'ın bu durumdan üzülmesiymiş. Göklerde dolaşan, bütün gök varlıklarının en güzeli, sevgilisi olan ay suya düşmeden dolayı utanır, onu öyle görmek isteyenlere kızarmış.

Bir başka masal daha vardır ay üstüne: Ay'ın annesinin bir gece çok işi varmış. Gökyüzüne çıkıp evreni aydınlatmak onun göreviymiş, ya da sıra onunmuş. Bütün yıldızlar sıra ile evreni aydınlatırmış. Gündüz bu işi güneş yaparmış. Ay ise sıranın kendinde değil annesinde olduğunu ileri sürerek o gece evreni aydınlatmaya çıkmamış. Ay'ın annesi ise: *"kızım çık evreni benim yerime bu gece sen aydınlat, bak benim işim var, öteki kardeşlerine ekmek yapmak için hamur yoğuruyorum, ellerim unlu, hamurlu."* Ay gene direnmiş, *"evreni aydınlatma sırası senindir"* deyip durmuş. Buna kızan annesi de hamurlu eliyle ay'ın yüzüne tokatı yapıştırmış. Ay'ın yüzü hamurla sıvanmış. İşte geceleri ay'da görülen leke bu hamur bulaşığı imiş. Ay yüzünü ne denli yıkamışsa şu, annesinden korkarak, bu bulaşığı çıkarmamış. Bu bakımdan ay da suya darılmış.

Bu masalın özünde de ay'ın çok eski zamanlarda gök varlıklarının, tanrıların sevgilisi, gözdesi olduğu inancı vardır. Eski Anadolu dinlerinde, Mezopotamya dinlerinde ay göklerin en güzel varlığıdır, en sevgilisi, en gözde güzelidir. Gece pınarları, suları koruyan, onlara sağlık, esenlik bağışlayan aydır.

Ayın yansıması suya vurunca o su içilmezmiş, içenin başına er geç bir yıkım gelirmiş. Suya giren kimse bir de ayın yansımasına çarptı mı, onu bozdu mu bu yıkımdan onu kimse kurtaramazmış.

Ay suda yansıyınca ona bakanın gözleri kamaşırmış. Suyun inceden inceden dalgalanması sonucu gözü yoran bu görüntünün nedenini halk inançları şöyle açıklar: Ay yüzündeki lekenin görünmesinden utanç duyduğu için ona bakanın gözüne iğnelerini batırırmış. Bu inanç güneş için de söylenir.

Ay geceleri gökte dolaşmış durmuş, kendisiyle evlenmek isteyenleri beğenmemiş. Bunun üzerine yeryüzüne inmiş, sularda gezinmeye başlamış. Kim beni yakalarsa onunla evleneceğim, demiş. Oysa gene onu kimse yaka-

layamamış. İşte çağlar boyunca ay'ın sularda gezinmesi, yalnız kalması onu yakalayacak kimsenin bulunmayışından dolayı imiş.

Ayla ilgili inançların çoğu eski Anadolu dinlerinden kalmadır. Birtakımı ise sonradan, özellikle XII. yy. dan sonra Asya'dan Türklerle, Şaman dinini benimsemiş toplulukla gelmiştir. Ancak Şaman dininde önemli bir yeri olan ay'ın çevresinde örülen inanç dokusu da bir yandan eski Anadolu dinlerine, bir yandan Hind inançlarına dayanır. Şamanlıkta, Anadolu'daki inanç bolluğu yoktur. Sonra Şamanlık, eski Anadolu dinlerine oranla çok yenidir. Ancak Yörükler, Tahtacılar arasında yaşayan ay'la ilgili inançların kaynağıdır Şaman dini. O inançlar da zamanla Anadolu inançlarıyla karışıp kaynaşmıştır bugün.

Eski Anadolu dinlerinde, özellikle Hititlerde ay'la ilgili birçok tören düzenlenir, ay'a adaklar sunulurdu. Ay bir tanrıydı. Geceleri kıralın yönetiminde ay için büyük törenler, şölenler düzenlenirdi. Bu inançlar daha sonraki çağlarda yaşayan uluslara, özellikle Bergama, Frigya, Lidya, Yunan, Roma uluslarına geçmiştir. *Olympos* tanrıları arasında ay'ın önemli bir yeri vardır. Bu yeri ona daha önceki Anadolu dinleri sağlamıştır. Bu inançların *(Ay'la ilgili olanların)* çoğu eskiden olduğu gibi bugün de sularla yakın bir bağlantı içindedir. Ay ile su inanç bakımından yanyana yürüyor. Nitekim ayın suya varmasını türkülerin giriş bölümünde de sık sık görürüz.

Ay vuranda sulara
Yar dalar uykulara
Gece aydınluğunda
Düşti göynum yollara

★

Göğde ay gelin oldı
Girdi suyın goynina
Beşibirlik yapturdum
Astum yarun boynina

Ay'ın su ile görülen bağlantısında bugün için bir yarar, bir çıkar yoktur. Çağların süzgecinden süzülen, zamanla çevrelere, insan yaşayışlarına göre boyuna değişen bu inançlar, bugün için az da olsa, özünden uzaklaşmış, kaynağına yabancılaşmıştır. Bugün *çarpılma, nazar değme* gibi inançların gerçekle en küçük bir ilgisi yoktur. Eskidense birtakım olaylar bunlara bağlanır, bunlarla açıklanırdı. Ay'la ilgili inançlar da öyledir. Eskiden ay'ın kutsal bir varlık olduğu inancının kalıntısı olmaktan öteye geçemezler. Ancak, bu inanç kalıntıları bugün büsbütün bırakılamaz, halkın özüne işlemiş, yüreğinde yerleşmiştir. Halkın içdünyası onlarla örülüdür. Onlar halk yaşamını dokuyan bırakılmaz ipliklerdir. Birtakım bilginler, bu inançlar arasında, özellikle tarımla ilgili olanlarla gerçeklerin bulunduğunu ileri sürüyor. Ay'ın kendi yörüngesi üzerindeki dolaşımı mevsimlerle, burçlarla, hava değişmeleriyle, yeryüzünde geçen olaylarla ilgili görülüyor. Denizlerde görülen gel-git olayının ay'la bağlantılı olduğu açıktır. Ancak eskiçağ insanı bunu bir doğa olayı değil de tanrısal oluşum diye yorumlar, değerlendirirdi. Mevsim değişmeleri de böyledir, ay'la birtakım ilgileri vardır. Bu inançlar bu ilgilerin, ay'ın bir tanrı olarak saygı gördüğü dönemden kalma bölümleriyle bağlantılıdır. Doğal oluşumlarla içten ilişkileri vardır.

Halk yaşamı ile sıkı bir bağlantı içinde bulunan bu inançlar, halkın günlük yaşayışını düzenler niteliktedir. Halkı bu gibi inançlara karşıt bir davranışa itmek, ona inancına uymayan bir eylemi yaptırmak elde değildir. İnançların genel geçerliği, bu günlük yaşamı, etkilemesi yüzündendir.

★

KARANLIKLAR, KÖTÜ TİNLER

Ay doğunca, karanlıklarda barınan, insanlara kötülük etmek için, pusuya yatan tinler kaçar, ormanlara, karanlık yerlere, engin kayalıklara, ışık girmeyen kuytulara sığınır. Kötü tinleri, cinleri, insanları çarpan, onlara inme indiren perileri ay ışığı dağıtır, kovar. Bu yüzden bir iyilik kaynağıdır ay.

İnsanlara yıkım getiren hastalıkları, tutarık denen sar'aları, inmeleri, çarpılmaları doğuran kötü tinler karanlıklarda, gecenin derinliklerinde barınırmış. Güneş çekilip ortalık kararınca bütün bu kötülük taşıyan varlıklar yeryüzüne yayılırmış. Karanlıklar kötülüklerin anası, barınağı imiş. Ay, gecenin korkunçluğunu giderir, ışıklarını insanlara kötülük saçan cinlerin üzerine döker, onları kaçırırmış. Bundan dolayı sever sayar ay'ı insanlar.

Bu inançların kaynağı, ay'ın bir *iyilik tanrısı* olarak kutlandığı çağlardan kalmadır. Zamanla anlamları, yorumları değişmiş, ancak özleri olduğu gibi kalıvermiş, bir inanç olarak sürüp gider olmuşlar.

En eski Anadolu dinlerinde bu inançlar vardır. O çağların insanları günlük yaşamlarını bu sayısız inançlara göre düzenlerlerdi. Ay, onlar için, insan yaşamına düzen veren, ışık tutan kutsal bir güçtür.

Ay aldi karanluğa
Kaçurdi perileri
Korkma kız yemem seni
Gel birazacuk beri

(Ay karanlığın üstüne doğdu
Perileri kaçırdı
Korkma seni yemem
Biraz bana doğru gel)

Bu Karadeniz türküsünün özünde çok eski çağlardan kalma bir inanç saklıdır: Karanlıkların üzerine doğan ay insanlara kötülük eden perileri kaçırıyor. Bu inanç Hititlerde de, onlardan sonra ortaya çıkan bütün Anadolu uluslarında da vardır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de halk düşüncesinde anlamı bilinmese bile yaşıyor olduğu gibi.

Halk inançlarına göre periler de ikiye ayrılır. Birtakım insanlara iyilik eder, koruyucu görevleri vardır. Bunlar ay'ın buyruğu altındadır. Birtakım periler de insanlara kötülük eder, bunlar ay'a karşıdır. Ancak ondan korkarlar. Onun ışığı, yeryüzüne vurunca karanlıklara kaçarlar.

Halk arasında ay'la ilgili bilmeceler, bulmacalar da vardır. Bunlar da eskiden kalma inançların değişik düşünce varlıkları içinde ortaya konması sonucu oluşan halk ürünleridir.

Bir tavada iki balık
Biri soğuk biri sıcak

güneşle ay karşılığı olan bu iki balık'tan sıcağı güneş, soğuğu ise ay'dır. Güneş gündüz doğup ortalığı ısıttığı için sıcak, ay gece karanlığında, soğukta doğduğu için soğuk sayılır.

Dam üstünde yarım çörek

ay'ın *yarım ay* durumuna girdiğinde aldığı biçimi yansıtan bir bilmecedir bu. Halk arasında bunun gibi daha birçok bilmece, bulmaca vardır. Bunlar özellikle gece toplantılarında, eğlencelerde, karşılıklı konuşmalarda söylenir.

Uzun kış geceleri kadınlar arasında düzenlenen toplantılarda bu gibi bilmecelerin söylendiği, yarışmaların yapıldığı çok olur.

★

ŞEYTAN DÜĞÜNÜ

Özellikle yaz aylarında, kırlarda, yaylalarda ortalık günlük güneşlikken birdenbire yağmurun bastırdığı olur. İplik iplik yağan yağmur genellikle ışıltılıdır, pırıl pırıldır. Gökte bulutlar bile ışıldar, parlar durur. İşte bir yandan yağmur yağar, bir yandan da güneş pırıl pırıl ışınlarını ortalığa yayarsa buna *şeytan düğün* ediyor derler.

Şeytan düğünü yalnız yağmurla güneş karışımı bir havada olur. Kışın şeytan pek düğün etmez, genellikle yazın parlak güneşlerini seçer. Şeytan düğünü birkaç türlüdür. Biri günlük güneşlik, yağmurlu havada, biri eski tapınak, eski ev yıkıntılarının olduğu yerlerde; biri de ıssız ormanlarda, insanı ürperten yerlerde. Bunlar insanlar için kaçınılması gereken yerlerdir yaygın bir inanca göre. Şeytan düğün ederken cinlerin arasına karışanları cinler alır götürürmüş. Cinlerin kaçırdığı bir kimseyi geri almak, kurtarmak çok güç bir işmiş, bunu ancak onlarla konuşabilen cinciler, hocalar başarabilirmiş.

Issız yerlerden, ormanlardan arada bir inceden inceden sesler, uğultular duyulur. Değişik hava akımlarının, yaprak kımıldanışlarının, hışırtıların doğurduğu bu seslerin görünür bir nedeni olmadığı için şeytan düğününde çalınan çalgıların çıkardığı sesler diye yorumlama geleneği, inancı vardır. Bu gibi sesler duyulunca

ses çıkarılmaz, konuşulmaz, türkü çığırılmaz. Böyle bir ses çıktığında türkü çığıran kimsenin sesi güzelse onun sesini cinler çalar, bir daha güzel türkü söyliyemezmiş.

Kaval, kemençe, tulum, çalpara gibi çalgılarla benzerleri, bütün çalgı araçları şeytanın düğününde kullanılırmış. Bu yüzden iyi çalgı çalanların da kendilerini korumaları gerekirmiş. Sonra gece uyurken insanın başına cinler üşüşürmüş. Cinlerden korunmak için hamayıl kullanma gereği vardır. Şeytan düğününde yalnız güzel sesli insanlar, güzel kızlar değil, güzel atlar, koyunlar, buzağalar bile çalınırmış, onlara da insanlar gibi *şeytan nazarı* değermiş. Bundan dolayı onların da başlarına, boyunlarına *nazarlık* takılır, mavi boncuk bağlanır.

Tutarık (sar'a) denen sinir hastalığına yakalananların başına gelen yıkıma da şeytan çalması, cin çalması, ya da *çarpılma* adı verilir. Bunun da çok değişik nedenleri vardır. Bunlar genellikle yasaklara uymamaktan olur. Bu yasaklar da genellikle dinsel *(eski dinlerde olduğu gibi, tektanrıcı dinlerde de bu yasaklar çoktur)* nitelik taşır.

Ceviz, incir türünden ağaçların altında uyuyanların şeytanca çalındığı, ıssız ormanlarda türkü çığıran güzel kızların seslerinin bozulduğu görülürse şeytan çalınması sonucu bir olayın varlığına inanılır.

Birçok din adamının çalgıyı, türkü çağırmayı yasaklaması, özellikle kemençe, kaval gibi çalgıların sesinden kaçınması yalnız dince konulmuş bir yasak sonucu değildir. Eski çağlardan kalmış, sonradan kılık değiştirmiş bir inanç gereğidir. Düğünde çalgı çalınıp oyun oynanmasını bile yasaklayan birtakım hocalar vardır. Onlara göre düğün, türkü çığırma, çalgı çalma şeytan işidir, daha doğrusu şeytan düğünü'dür.

Güneş aldı yağmur var
Şeytan düğün edeyi
Gâğurun gızı beni
Piraku da gideyi

(Güneş açmış, yağmur yağıyor
Şeytan düğün ediyor
Kâfirin kızı beni
Bırakmış da gidiyor)

Bu, Karadeniz türküsünün özünde işte böyle eski bir inancın kalıntıları seziliyor açıkça.

Düğünlerde türkü çığırmak, çalgı çalmak gibi içki içmek de *şeytan düğünü*'ne yaraşır bir davranış olduğundan yasaklanmıştır. İnsan içki içince özünü şeytan çalarmış. İçki içip sızanın kendinden geçmesinin gerçek nedeni buymuş. Bu inanç, bugün aşırı ölçüde dine, din kurallarına bağlı çevrelerde yaygındır.

★

GÜNEŞİN İĞNELERİ

Güneş çok güzel bir kızmış. Bütün gözler ona çevrildiği için bir türlü yeryüzüne çıkmak, insanlara görünmek istemezmiş. Erkekler ona baktıkça utanırmış. Annesi bakmışki bu iş yürümeyecek. Düşünmüş taşınmış. Güneşe birçok iğne vermiş. Dünyaya çıktığında kim senin yüzüne bakarsa bu iğneleri onun gözüne batır, demiş. İşte insan güneşe bakınca gözlerinin kamaşması bundanmış.

Bu inanç da güneşin bir tanrı olarak kutlandığı çağlardan kalmadır. Hititöncesi dönemlerde de, Hititlerde de, onlardan sonra gelen Anadolu uluslarında da güneş yüce bir tanrı ya da bir tanrıçadır. Yeryüzüne, insanlara, bütün canlılara iyilik eden, mutluluk sağlayan odur. Ona karşı yapılan en küçük bir saygısızlık cezasız, karşılıksız kalmaz. Güneş insanlar çalışsın diye doğar, dinlensinler diye batarmış. Güneş doğup ortalığı aydınlatınca, insanları çalışmaya çağırınca onun çağrısına uyma gereği varmış. Ona uymayan, güneşte yatıp uyuyan, uzanan, çalışmayan kimseleri güneş çarparmış. İşte bizim *güneş çarpması* dediğimiz olayın nedeni buymuş.

Çok tanrıcı dinlerde güneşe karşı uyumak, yatmak saygısızlık, suç sayılırdı. Güneş için kralların yönettiği törenler, şölenler düzenlenir, eli ayağı tutanlar bu toplantılara katılırdı. Güneşe kurbanlar kesilir, adaklar sunulur, saçılar saçılırdı. Bu gibi inançlar zamanla değişti. Onlardan yalnız güneş çarpmasının ilkel nedeni, ilkel yorumu kaldı. Anadolu'da güneş üstüne and içme geleneği vardır. Birtakımları, özellikle çocuklar, *güneş çarpsın* diye andiçerler boyuna.

Güneş bugün de bolluk, verimlilik kaynağı sayılır. Ekinlerin olgunlaşması, biçilir duruma gelmesi, kurutulması, birçok hastalıkların giderilmesi onun sıcaklığı ile bağlantılıdır. Yemişlerin kızarması güneşin insanlara besin sağlaması olarak yorumlanır. Güneş bunu bilerek, isteyerek yaparmış. Güneş insanlara kızınca, gücenince kuraklık başlar, yağmur yağmazmış. İşte Anadolu'nun birçok yerlerinde bugün düzenlenen *yağmur duası* güneşin gönlünü yapmak, yağmur yağmayı sağlamak içindir. Bu inanç da eskiçağ Anadolu dinlerinden kalmadır.

Bugün bu kaynağı bilinmeyen, islâm dininin etkisiyle yerleştiği sanılan bir inançtır. Kimse bunun çok eski çağlardan kaldığını, çok tanrıcı dinlerle bağlantılı olduğunu bilmez bile. Halk bunu yaygın, gerekli bir inanç olarak sürdürür. Karadeniz kıyılarında, yazın yaylalarda güneşle ilgili eğlenceler düzenlenir, kırlara çıkılır, horonlar tepilir, türküler çığrılır, çalgılar çalınır, yemekler yenir, oyunlar oynanır.

Halk dilinde güneşle ilgili bilmeceler, bulmacalar da vardır.

Ateşe girer yanmaz
Suya düşer ıslanmaz.

★

Su üstünde ıslanmaz
Yere düşer paslanmaz.

★

Şıp demeden
Dala konar.

★

Yürür yürür iz etmez
Hızlı gitse toz etmez.

Güneş halk türkülerine de girmiş, değişik konuların işlenmesinde bir öz niteliği kazanmıştır.

Sabahtan güneş alur
Camli pençerelere
Erittun yağlarumi
Kodun tençerelere.

★

O dayanmaz güneşe
Yari yolladum işe
Yüri kara bulutum
Gölge eyle güneşe.

★

Çam altında çamaşur
Çam beni burdan aşur
Güneş gibi yarum var
Bakan gözler kamaşur

Güneşin halk türkülerinde kapladığı yer oldukça geniştir. Bunun güneşle yaşam arasındaki sıkı bağlantı ile yakın bir ilişkisi olsa gerek. Halk inancına göre kutsal sayılmayan varlıkların türkülere pek girmediğini biliyoruz. İnsanların sevdiği, saygı duyduğu varlıkların çoğu kutsal bir nitelik taşır.

★

GÜNLER

Anadolu halkı yedi güne yedi ayrı anlam verir. Bunların çoğu dinlerle gelen, zamanla benimsenen inançlardır. Cuma günüyle ilgili olan bütün inançların kaynağı islâm dinidir. O gün, bütün müslümanlar için dinlenme, camide toplanma *(İslâm dininin doğuş yıllarında toplum işlerini görüşmek için yalnız erkekler mescitte toplanırlardı)* günüdür. Bu toplantıya, namaza kadınlar katılamaz. Ayrıca kadınlar evlerde de birtakım işleri yapmaz. Bugün Anadolu'da bir bütün olarak uygulanmayan böyle inançlar *(cuma günüyle ilgili)* vardır.

Cuma günü toz dışarı atılmaz,
Cuma akşamı soğan yenmez.

Cuma akşamı islâm geleneklerine göre kadınla erkeğin sevişme gecesidir. Soğan ağzı kokuttuğu için sevişmeyi engeller Bu yüzden bu akşam soğan yenmesi doğru değildir. Peygamber'in böyle bir buyruğu vardır ayrıca.

Cuma akşamı ana rahmine düşen çocuk bilgili olur. Peygamber Muhammed'e annesi cuma gecesi gebe kaldığı, doğum cuma günü olduğu için bu gece müslümanlarca kutsal, uğurlu sayılır. Ondan dolayı islâm ülkelerinde evlenmeler, gerdeğe girmeler çokluk cuma gecesi olur.

Cumartesi günü çamaşır yıkanmaz. Bu inancın kaynağı Yahudi dinidir. Yahudiler sebt dedikleri cumartesi günü dinlenir, iş görmez. Onların inancına göre evreni yaratan tanrı yedinci gün olan cumartesi günü dinlenmiş. Onun için bütün Yahudiler cumartesi gününü kutsal sayar, iş yapmayı yasaklar.

Salı günü çamaşır yıkanmaz, yıkanan çamaşırı giyen onu üstünde kirletemeden ölür. Eski Anadolu inançlarıyla en küçük bir ilgisi yok bu inancın. Birtakım hıristiyanlar salı'yı uğursuz sayarlar. Bu uğursuzluk İstanbul'un salı günü Türklerin eline geçmesinden dolayıdır. Ortaçağ'da İstanbul hıristiyanlar için kutsal bir il sayılırdı. Onun Türklerin eline geçtiği günü bütün hıristiyanlar büyük bir acı günü, üzüntü günü diye kutsuz, uğursuz sayarlar. O gün pek iş yapmazlar (Anadolulu Rumlar.)

Zamanla bu inanç Anadolu'da yanyana yaşayan hıristiyanlardan müslümanlara da geçti. Bugün Anadolu'nun birçok yerinde salı gününün gerçekten uğursuz olduğuna inanılır.

Müslümanlar çokluk perşembe gününü iş günü diye seçerler. Çokluk çamaşır o gün yıkanır, ev, ortalık o gün süprülür, düzenlenir.

Anadolu'da yaşayan hıristiyanlarda, Avrupa'dakiler gibi pazar günü pek iş yapmaz, çalışmazlar. Müslümanlar ise Cuma günü dinlenir, pazar günü de çalışırlar. Ancak Osmanlı imparatorluğu döneminde Türklerin belli bir dinlenme günleri yoktu. Haftanın yedi gününde de çalışılırdı. Yalnız din bayramlarında dinlenme olurdu. Bu da islâm dininin etkisi yüzündendi.

Eski Anadolu uluslarının inançlarında günlerle ilgili olanlar bugün için pek bilinmiyor. Günlerle ilgili inançların çoğu tek tanrıcı dinlerin ortaya çıkışı ile bağlantılıdır. Evrenin tanrı eliyle belli bir zaman süresi

içinde yaratıldığı inancı ilkin Tevratla ortaya atıldı. Eskiçağ dinlerinde evrenin yaradılışı inancı bambaşka bir nitelik taşır. Çok tanrıcı eski çağ dinleri böyle yoktan varedilme olayına pek inanmaz (1).

Anadolu'ya günlerle ilgili inançların birçoğu da Romalılarla gelmiştir. Romalılar günlere belli birer anlam, özellik tanır. Bu da Roma dininde tanrıların ayrı ayrı günlerinin olmasından ileri gelir. Anadolu için böyle bir durum yoktur. Bugün, Anadolu'ya değişik yönlerden gelip yerleşen toplulukların etkileri yüzünden, günlerle ilgili pek çok inanç vardır. Bu inançlar yöreden yöreye değişir. Çamaşır yıkamadan, gezintiye çıkmadan tutun da hamama gidinceye değin belli günler vardır. Evlerde toplantı günleri bile ayrı ayrıdır. Yahudî, islâm inançları ile karışan cuma, cumartesi günleriyle ilgili bütün inançlar Anadolu'ya daha çok ortaçağda gelmiştir.

Zamanla özelliklerini, niteliklerini yitiren bu inançlar yeni yeni anlamlar kazanmış, çevrelerin geleneklerine, göreneklerine uymuş, onlarla karışıp kaynaşmıştır.

Karadeniz kıyılarında yaz, bahar ayları yaklaşınca yaylalara çıkmanın bile belli günleri vardır. O belli günün dışında yola gidilmez, yaylaya çıkılmaz, uğursuzluk sayılır. Kimi yörelerde yeni doğan çocukların adları bile belli günlerde, özellikle cuma günlerinde konur *(daha çok müslümanlarda).*

*

(1) Eski Anadolu inançlarında evrenin yoktan varedildiği konusu yoktur. Bütün Olympos tanrıları yaratıcı değil yöneticidir. Evren ne yaratılmış, ne de yok olacaktır. Bu düşünce sonradan Yunan felsefesine girmiş, Bilge Eflâtun'u etkilemiştir.

YILAN

Yılanla ilgili bütün inançların kaynağı eskiçağ Anadolu dinleridir. Eskiçağ dinlerinde yılan kutsal bir varlıktı. Ona karşı korku ile karışık bir saygı gösterilirdi. Hititlerde *Illuyanka* adı verilen büyük yılan ayrı bir özellik taşırdı. Zamanla bu inanç bütün yılanlara uygulandı. Yılanların kimi uğurlu, kimi uğursuz sayılır. Genellikle *angona* adı verilen *ev yılanı* uğursuz sayılmaz. Evlerde, duvar deliklerinde görüldüğü zaman ona kimse dokunmaz. Evin koruyucusu sayılır. Öyleki bu yılan öteki yılanlar *(ondan biraz daha büyük olanları)* yutar.

Kara yılan, engerek yılanı, sarı yılan, alacalı yılan, boz yılan gibi değişik türde yılanlar uğursuz, korkulu sayılır. Onları görüldüğü yerde öldürmek bile iyilik olarak nitelenir.

Bir yılanı öldürüp ağaca asınca yağmur yağar. Bu, Anadolu'da çok yaygın bir inançtır. Yağmur duasına çıkan köylüler buna büyük bir önem verirler. Yağmur yağsın diye yılanı öldürüp ağaca asarlar. Öldürülen yılan suya atılır da yitip giderse yağmur durmaz, gittikçe artar, ortalığı seller sular kaplarmış. Bu yüzden öldürülen yılanı *(yağmur yağdırmak için)* bir ipe bağlar öyle suya salarlar. İstenildiği ölçüde yağmur yağınca sudan çıkarır toprağa gömerler. Yılanı öldürüp söylenen yapılırsa yağmur yağar mı, yağmaz mı o da ayrı. Bu, hoş bir inanç olmaktan öteye geçmez besbelli.

Köylerde, küçük kasabalarda yılanla ilgili büyüler yapılır. Özellikle birtakım hastalıkların giderilmesinde, çarpılmalarda, sinir bozukluklarında yılanın yararlı olduğu inancı yaygındır. *Yılan gömleği denen kalıntı, yılanın değiştirdiği ince deri büyücülükte önemli bir yer tutar. Yılanın gözleri nazar değmelerinde yararlıymış. Karı-koca anlaşmazlıklarında, geçimsizlikte, sevgiyi elde etmede, kendine çekmede yılandan yararlanma geleneği vardır.*

Yılanı canlı tutup iplik geçmiş bir iğneyi gözünün birinden sokup ötekinden çıkardıktan sonra ipliği sevdiği kimsenin giysisinin bir yerine gizlice takma yoluyla sevgili elde edilir, o iplik giysisinde durduğu sürece yanar tutuşur, sevgilisinin ardınca koşar, onu unutamazmış.

Kızdığı, sevmediği bir kimsenin evinin kapısının eşiği altına yılan gömleği, yılan kemiği gizlenir, büyü yapılan kimse o gömlek, ya da kemik üzerinden yedi kez geçerse, büyü yapanın dileği olur, büyü yapılan kimse istenen duruma sokulurmuş.

Ölen bir düşmanın ruhu yılanın gövdesine girer, insana kötülük edermiş. Bu yüzden yılanı öldürmek gerekirmiş. Yılan, insanları kandırmak, onlara suç işletmek için, insan kılığına da girermiş. Bu inancın Havva-Âdem masalı ile yakın bir ilgisi olsa gerek. Ancak çok eski, çok tanrıcı dinlerde de buna benzer inançlar yaygındır. Sümerlerde, Urartularda, Kafkas uluslarında böyle inançlar vardır.

Yılanın kutsal bir varlık olduğuna inanan, ona dokunmayı suç sayan topluluklar da görülür (birtakım Hindistan ulusu).

Başka bir inanca göre yılanın dili çatallı olduğu için dedikodu, arabozuculuk, geçimsizlik olaylarına yolaçarmış. Çatal dil bozgunculuk belirtisi sayılır. Bu yüzden dedikoduyu, arabozuculuğu seven, boşboğaz kimselere genellikle *yılan dilli* denir. Anadolu'nun kimi yörelerin-

de yılan *anlayışlı, kavrayışlı* kimseleri yansıtan bir örnek niteliğindedir. *Onda yılan zekâsı var* sözü bu tür insanları anlatmak için söylenir. Halk arasında yaramaz, ancak kavrayışlı, anlayışlı *(zeki)* çocuklar da yılan diye nitelenir.

Eski ev yıkıntılarının arasında yılan görülünce oralara sokulmak, oralarda gezinmek, öteberi almak uğursuz sayılır. Yılan o evin bekçisidir, derler. Böyle yıkıntılardan, yeni yapılan evlerde kullanmak için, taş almak bile doğru sayılmaz. Evin başına bir uğursuzluk gelir, eninde sonunda yıkılır, ıssız, kimsesiz kalırmış.

Karadeniz kıyılarında soyguncu, şunun bunun hakkını yiyici, çalıcı kimselere de *yılan kırkan* denir. Yılanın derisini yüzen, tüyünü kazıyıp alan *(gerçi yılanın tüyü yoktur)* kimse anlamına gelir. Yılan süt kokusunu çok severmiş. Yaylalarda, yaylıma çıkan inekleri yılanın emdiği bir gerçektir. Yılan sütünü emdiği ineği sahiplenirmiş, onun yanına başkalarını yaklaştırmazmış. Bu yüzden öyle ineklere *sahipli* denir.

Karadeniz kıyılarında söylenen türkülerin çoğunda yılan kavramı vardır. Yılan türkülerin, daha çok, giriş bölümlerinde geçer, konu ile doğrudan doğruya bir ilgisi yoktur.

Yaşmağınun istinde
Yılan alacaları
Güzel güzel kızlarun
Ağlasun gocaları
(Yaşmağının oyası yılan gibi alacalı
Güzel güzel kızların
Kocaları ağlasın).

★

Derenun gıyısında
Gara yilanun foli
Geldi geçti garşimdan
Gözleri doli doli
(Derenin kıyısında
Kara yılanın yuvası
Geldi geçti karşımdan
Gözleri dolu dolu)

★

Yilana bak yilana
Ağaca sariluyi
Böyle idi yazilar
Nenen ne dariluyi
(Yılana bak yılana
Ağaca sarılıyor
Alın yazıları böyleydi
Annen neden darılıyor?)

★

İrmağun giyisinda
Yilanun gömukleri
Geldi geçti garşima
Köpeğun enukleri
(Irmağın kıyısında
Yılanın kemikleri
Geldi geçti karşıma
Köpeğin yavruları)

Yılanla ilgili inançlar Anadolu'nun bütün yörelerinde değişiktir. Bu da çevrelerin değişik dönemlerden gelen ayrı ayrı gelenekleri benimsemeleri sonucudur. Gene Anadolu'da yılanın saygı gördüğü, ona dokunulmadığı yerler de vardır.

Yılanın atasözlerinde de önemli bir yeri vardır. Bu da onun, ne denli geniş bir alana yayıldığını, etkili olduğunu gösterir. Burada o tür atasözlerinden örnekler verelim:

• Yılan adamın topuğunu gözler adam yılan başını.
• Yılan bile toprağını katık eder.
• Yılan deliği bin altına.
• Yılan hikayesi kırka sürer.
• Yılan kande eğrilirse eğrilir, ini kapısında doğrulur.
• Yılan kendi eğrisin bilmez deveye boynun eğri der.
• Yılan küçükken boğulur.
• Yılan sokan uyumuş aç yatan uyumamış.
• Yılan yarpuzdan kaçar nereye gitse yarpuz karşı gelir.
• Yılan yıldız görmeyince ölmez.
• Yılan yiyen hekim bulamaz.
• Yılana yavrusu düşman olur.
• Yılanı ben tutayım ki gözüne sen bakasın.
• Yılanı tüyünce.
• Yılanı yumuşak diye el sunma.
• Yılanın akına da lânet karasına da.
• Yılanın ayağını karıncanın gözünü mollanın ekmeğini gören olmamış.
• Yılanın başı ağrıyınca yolun ortasına çıkar.
• Yılanın başı küçükken ezilir.
• Yılanın sevmediği ot deliğinin ağzında biter. (*)

---

* Ertuğrul Kemal Eyuboğlu: *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, 1973.

ATEŞ

Birçok yerde ateşin de kendine göre bir dokunulmazlığı vardır. Ateş de kutsal sayılır birçoklarınca. Ateşe karşı tükürmek, ateşe sövmek, ateşe tırnak atmak, su dökmek uğursuz sayılır. Sabahleyin evinden başkasına ateş verenin ocağı sönermiş. Bu yüzden erkenden birine ateş vermek uğursuz bilinir. Anadolu'nun birçok köylerinde, daha doğrusu yazın yaylalarda, sabahları komşular ateş yakmak için birbirinden ateş isterler. Kibritle ateş yakmak biraz uzun sürdüğü için yanmış kor, ya da *tavlı* denen ucu yanmış odunla ocak tutuşturmak daha kolaydır. Bu nedenle birbirinden ateş ister komşular. Birçoğu bu isteği yerine getirmez, kibrit verir. Kimi de kendi ocağında yaktığı bir çırayı gönderir, kor, ya da *tavlı* vermez.

Ateş verenin *evinin bereketi* ateş alanın evine geçermiş bu inanca göre. Bu inanç yeni değil, çok mu çok eskidir. Ateşin kutsal sayıldığı çağlardan kalmadır. İran'da *Zerdüşt* dinine göre ateş kutsal olduğu için ocak söndürülmez, tapınakta boyuna yanar. Bu inancı sürdüren İranlılar ateşe tapan *(ateşperest)* kimselerdir. Ancak ateşin kutsallığı İ.Ö. XX. yy. değin varır. Sümerlerde daha da eskiye gider. Eski Mısırlılarda da ateş kutsal sayılır. Anadolu'da ateşin kutsallığı Hitit öncesi uluslarda olduğu gibi Hititlerde de vardır. Ateşe

adak sunmak, saçı saçmak kesilen kurbanın kanını dökmek değişmez bir gelenektir. İ.Ö.X.yy. dan sonra yaşayan Anadolu uluslarında da ateş kutsaldır. Birçok din törenleri ateşle, ocak başında yapılır. Tanrılara sunulan adaklar ateşe atılır, ateşte yakılır. Bunun en açık örneği ateşin üstünde duran *Üçayaklı kutsal kazan*'dır.

Ateş Hindlilerde de kutsaldır. Onlar da ateşe karşı özel bir saygı gösterirler, yılanlara gösterdikleri gibi.

Anadolu topluluklarında ateşin kutsallığı islâm dininin benimsenmesinden sonra da sürüp gitmiştir. (1) Ahilarda, Bektaşilerde, Mevlevilerde ateş, ateşin bulunduğu ocak kutsaldır. Bütün bu inançların özünde çok eski çağ dinlerinin, ateşin bir tanrı olarak kutlandığı dönemlerin derin izleri, köklü kalıntıları vardır. Bir evin yıkılması, bir kimsenin başına büyük bir yıkım gelmesi, halk arasında, ocağı sönmek deyimiyle anlatılır. *Ocağı söndü, ocağına incir dikildi, ocağı tütmez oldu.* Gene halk arasında ev kurmaya, ev düzenlemeye ev *ocak sahibi olmak, ot ocak şenletmek, ocak tüttürmek* denir. Ocak, dolayısıyla ateş, insan yaşamını sürdüren temel ilkelerden biridir halk gözünde.

Ocak gibi, *ocak taşı* da özel bir kutsallık taşır, saygı görür. Anadolu'da, özellikle köylerde, ev yapılırken sıra ocak taşını yerine koymaya geldimi dua okunur, kurban kesilir, bağışlar dağıtılır. Ocağın, ateşin kutsallığı ile ocakta pişen ekmek arasında da bağlantı vardır.

Köylerde, günlük ekmek çokluk düz, geniş bir taş olan ocak taşı üzerinde pişer. Taş önceden yakılan ateşte ekmek pişirecek nitelikte kızdırılır. Hamur bu taşın üstüne konur, üstü kubbeli bir saçla örtülür. *Ekmek saçı* denen bu saç aracın üstüne kül, daha üstüne de odun konup yakılır. Buna *ocak ekmeği,* ya da *poğaça* denir. Karadeniz kıyılarında *(daha çok Doğu Karadeniz kıyılarında, köylerde)* ocak ekmeğine poğaça (boğaca) denir.

---

(1) Bak: "Tanrı yaratan toprak Anadolu:" İ.Z. Eyuboğlu.

Bundan dolayı da ateş, onun yandığı ocak önemlidir. Birinin ocağına sövmek, gizlice ocağını kirletmek büyük suç sayılır. Bunu yapana düşman diye bakılır. Bu gibi olaylar öylesine önemli bilinir ki sonucu ölüme varan döğüşlere bile yolaçar.

Geleneklerine, eski inançlarına çok bağlı köylerde birinin ocağına öç almak için işeyenin öldürüldüğü bile olmuştur. Bir evin erkeğine en ağır sövgülerden biri de, *senin ocağına işeyim* demektir. Bunu söyleyen bir kimsenin, derin bir öfke sırasında öldürülmesi işten bile değildir.

Ocak, ateş kutsallığının başka bir nedeni de evin canlılığını, şenlik oluşunu, yaşamı sürdürmeyi sağlamasıdır. Bir ev yapılırken ona ocak taşı vermek büyük bir dostluk, gönüldeşlik belirtisi sayılır. Gene Anadolu'nun değişik bölgelerinde yeni evlilerin ocağını yörenin en saygıdeğer yaşlısına yaktırma inancı vardır. Bu davranış yeni evlilere uğur getirmek, onlara mutluluk sağlamak içindir. *Bir kimsenin ocağı tüttüğü, ateşi yandığı sürece düşmanları kıskançlığından çatlar*'mış. Düşmanın ilk işi ateşi söndürmek imiş.

Ateş ormana girdiğinde ağaçlar ağlar'mış. Ağaçların rüzgârla çıkardığı hışırtıyı ateşten korkup ağlama olarak nitelemenin özünde yangın korkusu olsa gerek. *Ateş yanan yere cinler giremez*'miş. *Ateş sönünce cinler, periler ocak başında toplanır*'mış. Ocakta *ateş cızırdamaya başlayınca düşmanların yüreği yanar*'mış. *Dost ateş yakar düşman ateş söndürür*'müş. Ateşin, ocağın kutsallığından doğmuş bütün bu inançlar. İnsanla başlamış, gene insanla sürüp gidiyor ateş.

Felsefe tarihinde ateşin, bütün varlıkların *özü, ilkesi* olduğunu söyliyen Anadolu'lu bilge *Herakleitos* sezmiş kutsallığını. Bu yüzden *fırında bile tanrılar vardır,* demiş.

Ateş yalnız halk düşüncesinde değil, Divan şiirinde de oldukça geniş bir yer tutar. Bütün Divan ozanları

ateşi değişmez bir konu olarak işlemiştir. Durum İran, Arap yazınında da öyledir. Gerek bu adı geçen yazın türlerinde, gerekse halk yazınında ateş tükenmez bir konudur. Bunun din inançlarıyla da özel bir bağlantısı vardır. Ancak dinde ateş korkutucu yokedici bir nesnedir. Ateşin en güçlüsü, dinde, *cehennem ateşi*'dir.

Ateşin insanı ürkütücü bir anlam kazanması biraz da doğa olaylarının etkisiyledir. Yıldırımlar, güneş yakması yangınlar bu korkunun doğmasına yolaçmıştır. Dinlerin ileri sürdüğü *cehennem ateşi*'nin kaynağı da bu doğa olayları olsa gerek.

Anadolu'nun birçok yerinde yaz aylarında yaylalarda, yüksek dağ doruklarında büyük ateş yakma, dağdan dağa ışıldak gösterme geleneği vardır. Bu iki amaçla yapılır. Biri yabancıl, yırtıcı hayvanları korkutma, sürüleri kollama, ötekiyle cinleri, perileri dağıtma. Halk arasında ateşten korunmak için *hamayıl, muska* (nüsha) taşıma geleneği de vardır. Birtakım evlerin kapısı üstüne yangını önleme amacı ile *nazarlık* takılır. Bu *nazarlıklar* çokluk hayvanların baş kemikleri, boynuzları, ya da at nalı olur.

İllerde birçok evlerin kapıları üstüne yangından korunmak için *"Maaşaaallah", "Yâ Hafız", "Yâ Malikülmülk"* gibi arapça sözlerin yazıldığı levhalar asılır. Bunların asıldığı evler yangından korunurmuş.

Dere akar enişe
Ben giderum peşine
Gezel güzel gızlarun
Yanarum ateşine
(Dere akar inişe
Ben giderim peşine
Güzel güzel kızların
Yanarım ateşine)

Yılanla olduğu gibi ateşle de ilgili atasözleri vardır halk dilinde:

- Ateş ateşle söndürülemez.
- Ateş avuçlanmaz.
- Ateş demekle ağız yanmaz.
- Ateş dumansız olmaz.
- Ateş düştüğü yeri yakar.
- Ateş olsa girmi kadar yer yakar.
- Ateşe düşünce göz yumınak olmaz.
- Ateşi külde saklarlar.
- Ateşin dostluğu olmaz.
- Ateşin oğlu kül olur.
- Ateşle oyun olmaz.
- Ateşle su bir arada olmaz.
- Ateşten korkan tütün unden sakınır.

(Ertuğrul Kemal Eyuboğlu, ADY.).

★

KURT

Halk inançlarında ayrı, özel bir yeri vardır kurtun. En eski çağlardan beri Anadolu'da kutsal sayılır. Asya Türklerinde de kutsaldır, saygı değer bir hayvandır. Türklerin *ongun*'u sayılır. Büyük saygı gösterirler. Adına adaklar sunar, törenler düzenler, şölenler verirler.

Anadolu'da kurt, ilkin Hititlerde ortaya çıkmış. Hititlerde kurt tanrıların yoldaşı, ayakdaşıdır. Özellikle orman tanrıları kurtu çok sever, yanlarından ayırmaz.

Biri Asya, biri Anadolu kaynaklı iki inanç var kurtla ilgili. Asya'dan gelen XII.yy.dan sonra girmiş halk inançları arasına. Anadolu kaynaklı olan ise eskiden beri sürüp gitmiş çağlar boyunca. Kurt, Hititlerde bir totem değildir, Asya Türklerindeyse *totem*'dir.

Kurtlar uluyunca inekleri yemesinler diye gökten ağızlarına yiyecek düşer'miş. Böyle söyler halk inançları. Bu inanç kurtun kutsallığından tanrısal bir nitelik taşımasından dolayıdır. Tanrısal niteliklerle donanmış birtakım *ermiş*'lerin *kurtla kuzuyu barıştırdıkları* söylenir. Bütün yırtıcı hayvanlar ermiş'in çevresinde toplanır, sonsuz bir barış, kardeşçe bir bağlaşım içinde yaşarmış. *Kurda ensen niçin kalın diye sormuşlar, o da, kendi işimi kendim görürüm de ondan,* demiştir. Burada kurt kendi işini kendince görmenin örneğidir.

Yazın sığırlar, koyunlar yaylalara çıkınca, kurtlar da onların izini sürer, yaylalara çıkar. Kurdun hayvanlara saldırmasını önlemek için özel bir büyü yapılır. Buna *kurdun ağzını bağlama* denir. Ağzı bağlanan kurt sürünün içine girse bile hayvanlara saldırmazmış. *Kurdun ağzını bağlama,* hayvanların yayıldığı yaylımı sınırlandırmakla olur. Evde, ocak başında, toprağa dörtgen, dikdörtgen biçiminde çizgiler çekilir. Hayvanların yayılacakları kırların sınır uçları belirtilir. Okunur, üflenir. Hayvan sınır çizgilerinin içinde kaldığı sürece kurt ona dokunmaz, sınır çizgileri dışına çıkınca parçalarmış.

Kurt dumanlı havayı sever, derler. Yaylalarda ortalığa sis çökünce çevre görülmez. Kurtlar da kimseye görünmeden sürüye saldırır, yakaladığı hayvanı parçalar. Ya da ürkütüp sürüden ayırır, ıssız yerlere doğru kaçırır, orada yer. Aşağı yukarı yaz boyunca bu olay böyle olur.

*Kurtlar uluyanda ya ayaz olur, ya kar yağar'*mış. Yazın uluyanda hava açılır, gece ayaz olur. Kışın uluyanda ise kar yağar. Bu inançların gerçekle az çok ilgisi vardır. Kimbilir, havanın değişimi onu etkiliyor, bu yüzden uluyor. Köylerde bu olayın gerçek olduğu, denendiği söylenir.

Kufayı koydum suya
Su dolacak dolacak
Gene kurt uluşuyi
Hava ayaz olacak
(Kovayı koydum çeşmeye
Su dolacak dolacak
Gene kurt uluyor
Hava ayaz olacak)

★

Hava tipi olunca kurt tipinin geldiği yöne arkasını döner, öyle ulurmuş. Yüzünü tipiye döner de ulursa ağzına kar dolar onu boğar, derler. Böyle ağır tipilere ya da böyle tipilerin olduğu yerlere *kurtboğan* derler. Trabzon ilinin Maçka ilçesiyle ona bağla Hamsiköy arasında *Kurtboğan* diye anılan bir yer vardır. Burada yalnız kurdu değil, insanı bile boğacak nitelikte korkunç fırtına olur, kar çevrentileri *(anaforları)* insanın soluğunu keser.

Hasta oldi ufağum
Oy elmesun elmesun
Bulgar haber yolladi
Kurt gulakli gelmesun
(Sevdiğim hastalandı
Oy ölmesin ölmesin
Bulgar haber yolladı
Kurt kulaklı gelmesin)

Bu Karadeniz türküsü Bulgarlar için söylenmiştir. Karadeniz yiğitleri *(uşakları)* kurt kulaklarına benzeyen uçlu başlık giyerler, *gugula* (kukuleta) denen bu başlıkların iki yanında kurt kulağı gibi yukarı dikilmiş uçlar vardır. Bu başlık, Karadeniz uşaklarının çok eskiden kalma bir giyeceğidir. Bulgarlar buna *kurt kulaklı* derlerdi. Karadeniz balıkçıları Bulgar kıyılarına baskın yapıp onları ürküttükleri için bu türkü söylenirmiş. Yanları sırmalı *zıpka* (paçaları dar, ağı körüklü pantalon), önden ilikli, kavuşmalı yelek, başta kurt kulaklı *gugula,* belde bıçak, tabanca, kama ayakta dolaklı çizme, ya da yün bağlı *çarık*. Bu kılığa bürünen Karadenizli gerçekten insanı ürkütür. *Kurt kulaklı gugula* uzun süre giyildi. Cumhuriyetten sonra, giyim kuşamın bir yasa ile değiştirilmesi sonucu o da giyilmez oldu. Bu başlık çok eski bir Anadolu başlığıdır. Asya ile ilgisi yoktur.

Bu tür başlık zamanla özünden, kaynağından uzaklaşmış bir inancın sürdürülmesinden başka bir anlam taşımaz. Düğünlerde, derneklerde, bayramlarda bugün bile bu başlık gizlice giyilir.

XIII. yy.'dan sonra Anadolu'da yayılmaya başlayan başka bir inanca göre; kurt, Türklerin *Ergenekon*'dan çıkışlarında onlara yol göstermiş, öncülük etmiş. Bu yüzden kutsal bir nitelik kazanmış. Bu öykünün Anadolu uygarlığı ile pek ilgisi yoktur. Anadolu'da gelişen kurt inancı çok daha eski olduğu gibi öz bakımından da daha zengin, daha renklidir. Asya inancına benzer bir inanç Romalılarda da vardır. Yalnızca Anadolu'da gelişen inanç en eskisi, günümüze bir bütünlük içinde kalanıdır. (1)

---

(1) Burada bir açıklama yapmak, bir konuyu aydınlatmak gereği vardır: Türklerin XII. yy.dan sonra, 1071 Malazgirt savaşı ardından, Anadolu'ya gelip yerleştiğini söyleyenlerde bütün Anadolu inançlarını, geleneklerini, göreneklerini Asya'dan gelmiş gösterme eğilimi vardır. Onlara göre Türklerin gelişinden sonra Anadolu'nun eski uygarlıkları, düşünce varlıkları yok olmuş, Anadolu'yu bir bütün Türkler (Asya'dan gelenler) yaratmıştır. Duygusal, köksüz bir eğiliminden öteye geçemeyen bu düşücenin gerçekle ilgisi yoktur. Asya'dan gelenler, uygarlık getirmek şöyle dursun, yemek pişirmeyi bile bilmiyorlardı. Nitekim bugün *Türk mutfağı* dendiğinde yalnız Anadolu yemekleri ortaya konur. Anadolu'ya 1071'den önce, sonra diye ikiye bölenlerin Asya kaynaklı bir yemekleri olmadığı gibi yemek adları bile yoktur. Asya'dan gelen Şamanlıkla ilgili inançlar bile Anadolu'da erimiş, yerli düşünce yaratmalarınca özümlenmiş, yeni bir bütün olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu ulusu gibi, Anadolu inançları da tarihin süzgecinden geçerek, karışıp kaynaşarak yeni bir *bütünlük* kazanmıştır. İnançlar gibi bütün düşünce varlıkları da dışardan gelmemiş, tarih boyunca bu toprakta yaşayan insanlarca yaratılmıştır. Anadolu bütün yönleriyle *karmaşık, özümlenmiş bir bütündür*. XII. yy.'dan sonra başlayan gelişmeler onun kısacık bir dönemidir. Anadolu toprağının insanı da, uygarlığı da, düşüncesi de *çadırcı göçmen* değildir.

Kurtla ilgili atasözlerinden örnekler:

- Kurda boynun neden kalın demişler, kendi işimi kendim görürüm de ondan demiş.
- Kurda konuk giden köpeğini yanında götürür.
- Kurda koyun inanılmaz (ısmarlanmaz).
- Kurdu kurt ile avlamalı.
- Kurdu ormandan açlık çıkarır.
- Kurdu sürüye çan sesi çeker.
- Kurdun yanında kuş da geçinir.
- Kurt avını bilir.
- Kurt ağzından kuru alınmaz.
- Kurt doyduğu yeri dokuz dolaşır.
- Kurt dumanlı havayı sever.
- Kurt eline geçen kuzu sağ çıkmaz.
- Kurt kartaldan korkar.
- Kurt kocayınca köpeğin maskarası olur.
- Kurt kulağından tutulmaz.
- Kurt kurdu yemez.
- Kurt tüyünü değiştirir huyunu değiştirmez.
- Kurtsuz dağ olmaz.
- Kurttan kurt olur itten it.

(E.K.E.A.G.Y.)

YILDIZ

Ay, güneş gibi yıldızların da halk inançları içinde geniş bir yeri vardır. Yıldızlarla ilgili inançlar da gök varlıklarının birer tanrı, tanrıça olarak benimsendiği, kutlandığı dönemlerden kalmadır.

Anadolu inançlarına göre, yıldızlarla insanlar arasında bir *yazgı* (alınyazısı) bağlantısı vardır. Yıldızlar insanların *yazgıları*'dır. Gökte parlayan yıldızların sayısınca *yazgı* vardır. *Gökten yıldız düştüğünde bir insan ölür.* Bu inanç bugün bile yaygındır. Halk yıldız kaymalarına *yıldız düşmesi* der. Her insanın bir *yıldız*'ı vardır. Kimin yıldızı düşerse o ölür. Kimin yıldızı *parlarsa* o yükselir. Yıldızla insan arasında kurulan bağlantı en eski Anadolu dinlerinde, bütün komşu ulusların inançlarında vardır. Yıldız insanlarca iki önemli anlam taşır. Biri insanların *yazgı* denen alınyazılarının yıldızlara, onların doğup batmalarına, hareketlerine bağlı oluşu, öteki bir olayın önceden bilinmesi, ne gibi bir sonuca varacağının anlaşılması için yıldızlarla fala bakma. Buna yıldız falı denir. *Yıldız falı*'nın vereceği sonuca karşı beslenen inanç kesindir. Onun şaşmıyacağına, olduğu gibi çıkacağına inanılır.

Yıldız falı eski Mısırlılarda, Sümerlerde, Asurlularda, Hintlilerde, İranlılarda, Çinlilerde, Akadlarda, Hititlerde, öteki Anadolu uluslarında, Romalılarda, Greklerde, Fenikelilerde vardı. Daha birçok uluslarda da vardı, bugün de var.

Anadolu inançları arasında öteki ulusların inançlarına benzemeyen, ayrı bir özellik taşıyan yan, tarımla ilgili oluşlarıdır. Tarımla uğraşan köylerde yıldızların doğup batışına, gökyüzünde görünmelerine, yörüngeleri üzerinde yürümelerine büyük bir önem verilir. Gerek *ince ekin* denen buğday, arpa, çavdar, gerekse *yeşillik* (sebze) denen yiyecek bitkileri ekilip dikilirken yıldızların durumuna bakılır. Yıldızlı, parlak, aydınlık gecelerden sonra gelen günlerde tarım yapmaya büyük bir ilgi gösterilir. Yıldızsız, karanlık, yağışlı gecelerin ardınca gelen günlerde ne ekin ekilir, ne de biçilir, harmanlanır. Yazbaşı yaylaya çıkma zamanlarında bile göçler genellikle ya yıldızlı gecelerde, ya da ondan sonra gelen günlerde yola koyulur, yaylaya gider. Yıldızlı gece, özellikle gök yüzünün çok parlak olduğu gece, uğurlu sayılır. Yağmurlu günlerin ardından gelen parlak, yıldızlı geceler havanın açacağını, *ayaz* olacağını gösterir. *Ayaz* olan gecelerde ilâç yapılır, evlerin damlarına konur, gün açımına değin bekletilir. Gene yıldızlı gecelerde düğün yapmaya da önem verilir. Köylerde, düğün, dernek yapılırken göğe karşı silâh atmak geleneği de vardır. Yıldızların parlayıp sönmelerini halk *göz kırpma* diye yorumlar. Yıldızlar ya yeryüzünde birine ya da gökyüzünde birinin (önceden ölen bir kimsenin ruhuna) *göz kırpar*. Bu *göz kırpma* birinin ölümü için de olabilir. Gece yıldız kayar, birinin mezarı üstüne düşer gibi olursa o mezara *nur yağar*'mış. Ona artık *ermiş* diye bakılır, mezarına yamalar bağlanır, mum dikilir, adaklar adanır, saçılar saçılır.

Yıldızlara, bir inanca göre, gökte dolaşan meleklerin gözleri diyenler de vardır. Karı koca arasındaki anlaşmazlıkları, geçimsizlikleri genellikle *yıldızlarının barışmadığı* biçiminde yorumlarlar. Her insanın bir yıldızı varmış, ancak yıldızı uyuşan kimseler arasında iyi geçim, yaşam mutluluğu olurmuş.

Bütün bu inançlar eski çağ dinlerinin birer kalıntısı olup insanla tanrılar arasındaki ilişkileri yansıtır. Yıldızların en çok geçtiği türküler yine Karadeniz türküleridir:

Göğdeki yulduzları
Pay edelum gızlari
Aldiler güzelleri
Galdi yaramazlari
(Gökteki yıldızları
Bölüşelim kızları
Aldılar güzelleri
Kaldı çirkinleri)

★

Nereye gideyisun
E ufağum ufağum
Sabah yulduzi gibi
Alsun bağa şafağun
(Nereye gidiyorsun
Ey küçüğüm küçüğüm
Sabah yıldızı gibi
Vursun yüzüme parlaklığın)

★

Kufayi kodun suya
Oy dolmadi dolmadi
Ne edeyim Allahum
Yulduzumuz uymadi
(Kovayı koydum suya
Ah dolmadı dolmadı
Ne edeyim ey tanrım
Yıldızımız uymadı)

★

İlişmayin yaruma
O kuçuktur kuçuktur
Olan Allahtan oldi
Yulduzcuğu duşuktur

(Dokunmayın yarime
O küçüktür küçüktür
Olan tanrıdan oldu
Yıldızcığı düşüktür)

Bu türküler gelişi güzel söylenmiş, amaçsız nitelikte dil varlıkları değildir. Her türkünün söylenişinde gerçek bir amaç, bir anlam vardır. Karadeniz türküleri, gerçek olaylar karşısında söylendiği için, yaşamla yakından ilgidir. Türkülerde yeralan *yıldız* sözü de boşuna değildir. Halkın yaşamına girmeyen türküsüne de girmez, besbelli bu.

Yıldızla ilgili birkaç deyim:

- Yıldız barışıklığı.
- Yıldız saymak.
- Yıldızı akmak.
- Yıldızı alçak (yıldızı düşük).
- Yıldızı barışmak.
- Yıldızı dişi.
- Yıldızı düşmek.
- Yıldızı parlak (yıldızı parlamak).
- Yıldızı sevmek.
- Yıldızı sönmek.

(E.K.E. AGY.).

DEMİRİ ISIRMAK

Kış aylarından ilkyaza geçiş döneminde gökler gürlemeye, şimşekler çakmaya, yıldırımlar düşmeye başlar. İlk gök gürültüsü duyulduğunda demiri ısırmak inancı vardır. Gürültüyü ilk duyanların elinde bıçak, kazma, balta, orak, çekiç gibi demirden yapılmış ne varsa ısırması uğurlu sayılır.

İlk bakışta önemsiz, nereden geldiği bilinmez gibi görünen bu inancın özünde çok eski bir Anadolu dokusu vardır. Eski Anadolu dinlerinde, sonra Greklerde, Romalılarda demirle uğraşmak bir tanrının işiydi. *Hephaistos* denen demirci, bir ayağı topal bir tanrı vardı. Ateş yakmak, demir döğmek, gökten düşen yıldırımları önlemek, göklerin baştanrısı *Zeus*'un öfkelenip fırlattığı yıldırımlara engel olmak onun işiydi. Ocağın, ateşin tanrısıydı *Hephaistos.* Onun elinde demir bir pamuk gibi yumuşar, su gibi eriyip akardı. İşte gökler tanrısı kızıp ortalığı allak bullak etmeye kalkınca ateşlere egemen olan demirci tanrı *Hephaistos*'a sığınma geleneği vardı. Ateşten *(yıldırımdan)* korkan kaçar, ona sığınırdı. Onun yansıtıcısı da demirdi. Demiri ısırma geleneği bundan kalmadır. Demiri ısırmak bir yandan korkuyu önlemek, bir yandan da bilmeden *Hephaistos*'a sığınmak oluyor.

Demiri ısırma geleneği bugün din ilkelerine çok bağlı Karadeniz köylüleri arasında oldukça yaygındır. Ancak bunun çoktanrıcı dönemden kaldığını, İslâm diniyle bağdaşmadığını bilen, duyan yoktur. Birtakım hocalar, hacılar bu inançla ilgili öyküler bile uydururlar. Bir insan dişinin yüzelli okka yük kaldırabileceğini, demiri ısırınca yıldırımı gönderen cinlerin korkup kaçacağını söyler dururlar.

Demir ısırmanın bir anlamı da korkuyu önlemektir. Birtakımları korkunca sağ elinin başparmağını damağına daya, hızla yukarı kaldırır. Böylece korkusunu giderir. Demir ısırmanın yorumu çevrenin inançlarına göre değişiyor. Yalnız tarımcılar arasında en yaygını eskiçağdan kalanıdır. İranlılarda, İran'dan gelen Türkler arasında başka yorumlar vardır bu konuda (1).

Demirin bir de kutsal yanı vardır. Bu tanrı *Hephaistos*'la ilgili olduğu ölçüde tarımda da bağlaşımlıdır. Tarım demir araçlarla yapılır. Tanrı insanlara kolaylık olsun, topraktan geçimlerini daha kolay sağlasınlar diye demiri yaratmış, insanlara onu bulacak anlayış gücünü vermiş.

İslâm inançlarına göre, demiri ilk bulan *Davud* peygamberdir. Demircilerin önderi *(piri, ustası)* odur. Eski Türklerde de demir kutsaldır, demirci saygıdeğer bir kişidir. Türkleri tutsaklıktan kurtaran araçları yapan, *Tanrıdağları*'nı *(demirden oldukları için)* eriterek Türklere çıkış yolu açan demircidir. Ancak bu öyküler Anadolu inançlarından çok, pek çok sonradır. Anadolu inançları kaynak bakımından İ.Ö. en aşağı ikibin yılına varır, yine İ.Ö. üçüncübin yılında Sümerlerde *(Mezopo-*

(1) Burada anlatılan kaynağı eksiçağ kaynaklı olan inancın yorumudur. Yoksa bununla ilgili başka inançlar, demir ısırmanın başka yorumları vardır. Ancak bu yazının konusu eskiçağ inançlarıdır, onlarla ilgili eski yorumlardır. Bu yüzden bu konuyu (demir ısırmayı) ilgilendiren bütün inanç yorumlarını özetlemedik.

tamya'da) demir anlamına gelen *anbar* sözü vardır. Asya dillerinde demir anlamına gelen sözler çok daha sonraki çağlarda görülür.

Anadolu'da demirciler, üzerinde demirden araçlar yaptıkları, demir döğdükleri örsü kutsal sayar, onun üzerinde *(eskisinin, kullanılmayanın bile)* oturmaz, ona basmazlar.

Demir sürdüm ocağa
Gızsun da döğeceğum
Gız seni alamasam
Bu yerden gideceğum

★

Demircinun ersine
Varyoz vururum varyoz
Ne eptum ne dişledum
Nedur aradaki söz
(Demircinin örsüne Balyoz vururum balyoz
Ne öptüm ne dişledim
Nedir aradaki söz)

★

E demirci demirci
Döğ demiri bakalım
Sen anasız ben yetim
Gel sarılu (p) yatalum

Demir, demirci sözcükleri halk türkülerine girmiştir. Öte yandan demirle ilgili halk deyimleri, atasözleri önemli bir niceliktedir:

Demirciler demir döğer tunç olur,
Sarılmadan ayrılması güç olur.

dizeleriyle başlayan eski bir halk türküsü vardır.

★

ÇARPILMA, NAZAR (GÖZ) DEĞMESİ

Bir insanın aklını oynatması, bir yerine inme inmesi, kısa bir süre için de olsa sayrılanması (hastalanması) halk dilinde değişik yorumlara yolaçar. Bu yorumların başında *çarpılma* gelir. *Çarpılma*'nın halk inançlarına göre tek nedeni yapılmaması gereken bir işin, bir eylemin yapılması, söylenmemesi gereken bir sözün söylenmesidir. *Çarpılma*'nın en yaygın durumu halkın *tutarık* dediği *sara*'dır. *Tutarıklı* denen *saralı* kimselerin genellikle *çarpıldığı* inancı yaygındır. *Tutarık,* insanın cinlerin, perilerin *(kötü güçlerin)* saldırısına uğraması, iyilik eden güçlerin *(meleklerin)* onlara yenilmesidir.

İnsanın biri iyilik, biri kötülük eden iki türlü *cin*'i vardır. Bunlar sürekli savaş içindir. İnsanın kötü bir davranışta bulunması, kötülük eden cinlerin üstünlüğünü sağlarmış. Bunun sonucu insan *çarpılır. Çarpılma*'nın çok değişik nedenleri vardır: Kötü söz söylemek, gece sokağa su dökmek, kutsal bir yapı yıkıntısını kirletmek, orada uyumak, oradan *bismillah* demeden geçmek, *ermiş* birisi için kötülük etmek, onun arkasından kötü söz söylemek, mezarlığın yanından geçerken ıslık çalmak, türkü çağırmak, yaş ağaç kesmek, güneşe, aya, yıldızlara sövmek, anaya babaya el kaldırmak *(onları dövmeye yeltenmek, dövmek),* kardeşle, anneyle kendi

çocuğu ile *(ister kız, ister oğlan)* sevişmek, d.b. birçok yasak işleri yapmak. Başta ekmek olmak üzere undan yapılan yiyeceklere saygısızlık etmek, ayak altına atmak.

Bütün bunlar inanç bakımından saygı, sevgi gösterilmesi gereken varlıklardır. Bu gerekimleri yerine getirmeyenlerin başına bir yıkım gelirse yapılan işten bilinir.

Çarpılma birkaç türlüdür. Ağız, göz, yüz eğrilmesi, çıldırma, el ayak gibi üyelerin inme sonucu tutmaz, çalışmaz oluşu, aklın bozulması. Bu inançların özünde iki ayrı neden bulunur. Biri İslâm dininin yayılışı sonucu ortaya çıkmış, biri eskiçağ dinlerinden kalmıştır. Cami, kilise gibi tektanrıcı dinlerin doğuşu sonucu ortaya çıkan kutsal yapılarla ilgili inançların özünde İslâm dininin, hıristiyanlığın etkisi vardır. Cinlerle, perilerle eskiçağ Anadolu dinlerinden kalmadır. Eskiçağ Anadolu dinlerinde, bütün adı geçen varlıklar, tanrısal birer nitelik taşırdı. Ana-baba kutsaldı. İslâm dininde görülen anaya, babaya saygı kurumu yeni değildir. Hititlerde buğday, öteki ekinler, üzüm kutsaldı. Onlarda tanrısal özlerin varlığına inanılırdı. Dağlar, sular, birtakım ağaçlarla hayvanlar da kutsaldı.

Çarpılma olayı karşısında kötülük cinlerini kovmak, iyilik meleklerini *(perilerini)* yardıma çağırmak için değişik işlemler yapılır. Bunları ***büyücü, cinci*** denen kimseler yapar. Halk arasında bu işleri gören insanlara ***nefesi keskin*** denir. İnme inip de bir süre sonra geçerse bu ***nefesi keskin*** hocadan, cinciden bilinir.

Yine halk arasında sıtma, verem, kazıklı humma gibi hastalıkların *çarpılma* sonucu ortaya çıktığına inanılır. Her hastalığın nedeni yasak bir eylemin yapılmasına, bir kötülüğe bağlanır. *Çarpılma* biri gizli, biri açık olmak üzere iki türlüdür. Gizil çarpılma'da hangi işten dolayı çarpılmanın gerçekleştiği bilinmez. Açık *çarpılma*'da ise olayın nedeni bilinir. Falan günü

falan yerde şu işi yaptı, onun ardından çarpıldı. Korku sonucu birden bire ortaya çıkan hastalıklar açık çarpılma sayılır. Zamanı bilinmeyen çarpılmalar ise gizli türdendir. Çarpılmanın başka bir türüne de *nazar değmesi* denir. Başkalarında bulunmayan bir özellikten, nitelikten dolayı kıskanılan, imrenilen insan, hayvan çarpılır. Bol yemiş veren ağaçların bile çarpıldığına, onlara *nazar değdiğine* inanılır.

Yarum gitme ovaya
Tutar seni kolcilar
O fidan boylarını
Nazar eden yolcilar
(Sevdiğim ovaya gitme
Kolcu denen görevliler seni yakalar
O fidan gibi boyuna
Yolcuların nazarı değer.)

Çok süt veren ineklerin, güzel buzağıların, besli kuzuların, koyunların, iyi gelişmiş boğaların, atların, çifte iyi giden öküzlerin çarpıldığına, nazara uğradığına inanılır. Güzel, besli, gürbüz çocuklar da nazara uğrar, çarpılır.

Çarpılma'nın nedenlerinden biri sayılan *nazar değmesi*'ne halk arasında *kötü göz* de denir. Halk arasında *Allah kötü gözden saklasın deyimi* bu anlamda söylenir. *Nazar*'dan sakınmak için *hamayıl, muska mavi boncuk* takılı *maşaallah* kullanılır. *Çarpılma ile nazar değmesi* arasında görülen bağlantı *çarpılma*'nın *nazar değmesi* sonucu ortaya çıkmasıdır.

Ne oldi sana yarum
Oy çarpildun çarpildun
Nazar ettiler seni
Bu hallere tutuldun

(Sevdiğim ne oldu sana
Oy çarpıldın çarpıldın
Nazar ettiler seni
Bu durumlara düştün)

★

Yarum gider koyuna
Beyaz yünden gociği
Takacağım yaruma
Bi nazarlık boncuği
(Sevgilim koyunları gütmeye gidiyor
Gocuğu beyaz yündendir
Takacağım sevgilime
Bir nazar boncuğu)

Çarpılma, nazar boncuğu gibi gizli güçlerle kötülük eden cinlerle bağlantılı bulunduğu ileri sürülen nesneler Asya Türklerinde, özellikle *şaman* dininde de vardır. Ancak bu din çok yenidir. *Nazar, çarpılma* olayları en eski uluslarda; Babil, Mısır uluslarında, Sümerlerde Akadlarda, Anadolu uluslarının en eskisinden en yenisine değin bütününde görülür. Babil büyücülükle ün salmış bir ülke olarak Doğu yazımında geniş bir yer tutar. Mezopotamya uluslarının özel büyücüleri, falcıları vardı. Öyle ki büyücülük, falcılık bir görevdi. Bundan dolayı Anadolu'da görülen *çarpılma, nazar* gibi olaylarla ilgili inançları Anadolu'nun dışında aramak, onların kaynağını Anadolu'nun dışında görmek, göstermek doğru değildir. Bugün halk düşüncesinde yaşayan inanıçlar yerlidir.

Yarumun gidişinde
Kuruma bak kuruma
Nazar ederler Seni
Çok çalimli yüruma

(Sevdiğimin gidişindeki
Kurumlanmaya bak kurumlanmaya
Nazar ederler seni
Çok çalımlı yürüme)

Göz değmesiyle insan davranışları arasındaki bağlantı bu küçük türküde açıkça dile geliyor.

Çarpılma, nazar değmesi gibi gerçek dışı olayların yayılmasında üç ayrı yol vardır. Biri eskiçağlardan kalma inançların çağdan çağa geçerek günümüze kalması. Bunlar Anadolu yerlilerinin dilden dile, görerek, uygulayarak aktardıkları inanç varlıklarıdır. İkincisi tektarnıcı dinlerin doğuşundan sonra ortaya çıkan, özlerinde eskiçağ inançlarının kalıntısı bulunanlar. bunlar da din, inanç ayrımı gözetilmeksizin, bir arada yaşayan Anadolu topluluklarının benimsedikleri inançlardır.

Üçüncüler ise değişik göçler nedeniyle dışardan gelen, Anadolu'da yoğrulan, yerlileriyle kaynaşan, karmaşan yabancı, göçmen inançlar. Bu üçünün Anadolu toplumunda özümlendiğini, yeni bir nitelik kazanarak Anadolu'nun kimliğine, kişiliğine büründüğünü görüyoruz. Bu özümlenme olayını sağlayan da eskiçağ Anadolu inançlarıdır. Gerek *çarpılma,* gerek *göz değmesi* (nazar değmesi) en eski Anadolu uluslarında vardır. Anadolu düşüncesine büsbütün yabancı olan bir inancın Anadolu toplumunca uzun süre, olduğu gibi, yaşatıldığını gösterebilecek nitelikte, kanıtlayabilecek ölçüde kesin belgeler yoktur. *Çarpılma'*nın, *göz değmesi'*nin böyle çok değişik yorumlara elverişli bir nitelikte oluşu da bunu gösteriyor.

★

HORTLAK

Ölen bir kimsenin, gömüldükten bir süre, mezarından çıkıp ortalıkta dolaşmasına *hortlaklık,* bunu yapana da *hortlak* denir. Halk arasında bu inanç çok yaygındır. Özellikle yaşarken kötülük eden, başkalarının ağız tadını kaçıran, ara bozucu, dedikoducu, geçimsiz kimselerden olur *hortlak.* Ona bir gerçekmiş gibi inanılır. Birçok kimse *hortlak* gördüğünü, onu tanıdığını andiçerek söylemekten çekinmez. *Hortlak* çokluk yaşlı kimselerden olur. Gömüldüğü gece mazarından kalkan, sırtında kefenle ortalığı dolaşan hortlaklar olduğu gibi, arada bir görünen, kızdığı kimselere sataşan hortlaklar da vardır.

Anadolu'nun bütün kıyı bucak yerlerinde, okumuşundan okumamışına değin bütün toplum katlarında hortlağın varlığına inanılır. Bu inanç yeni değildir. Ölenlerin ruhlarının başka varlıklara geçtiği inancından kalmadır. Eski dinlerde ruhlar ölmez, ölümünden sonra evrende bağımsızlık içinde gezer dururlar, arada bir de ayrıldıkları gövdelere dönerler gibi yaygın bir inanç vardır. Mısır'da ölüler gömülürken yanlarına konan yemekler, Anadolu dinlerinde mezarlara, ölünün yanına konan değerli sungular, yaşarken sevdiği nesneler tinlerin sonradan gövdeye döndüğü inancının belirtisidir.

İşte bu çok eski inanç zamanla kılık değiştirerek gelişmiş, tektanrıcı dinleri etkilemiştir. Nitekim tektanrıcı dinlerde de tinlerin ölümsüzlüğüne, ***kalkım günü*** (kıyamet günü) gövdelere döneceklerine inanılır. Halk arasında yaşayan **hortlak** inancı bunun kılık değiştirmiş bir kalıntısı olmaktan öteye geçemez. Hititlerde, Urartularda, onlardan önce yaşayan Anadolu uluslarının dinlerinde ölenlerin zaman zaman öbür dünyadan yeryüzüne çıktıklarına, yeryüzünde dolaştıklarına inanılırdı. Bu inanç bugün de sürüp gitmektedir.

Hortlak çok hızlı koşar, ata biner, silâh kullanır, insana saldırır, kızdığını döver, sevdiğini kaçırır, ev basar, yol keser, sözün kısası insanın aklına gelen ne varsa yapar. Mezarlıkların yanından, yakınından geçerken dua okumak *(daha çok geceleri),* bismillâh demek *hortlak'*ın saldırısından korunmak için başvurulan bir yoldur. Halk inançlarına göre *hortlak* genellikle çok çirkin, çok ürkütücü olur. Elinde değneği, sırtında tabut, ya da kefen bulunur. Gene çok yaygın bir halk inancına göre *hortlak* yalnız sarhoştan korkar, onun karşısına çıkamaz, yalnız onu gizlice iter düşürür, sırtına biner yürütür, sonra birden iter kaçarmış. Bir kimsenin öldükten sonra hortlaması uğurlu sayılmaz. Hortlayan kimsenin yeraltından (ahretten) kovulduğu ileri sürülür. Hortlaklar erkek de, dişi de olur. Kimi hortlaklar insan değil de hayvan kılığına girer gezermiş. Hortlaklar daha çok ıssız kalmış evlerde, pek uğurlu, *tekin* sayılmayan yörelerde, mezar yanlarında bulunurmuş.

Bulutlar alçak alçak
Hava doldi yağacak
Bu benum günahumdan
Gız boban hortlayacak

(Bulutlar alçak alçak
Hava doldu yağacak

Bana ettiklerinin günahını çekerek
Kız, baban hortlayacak)

★

Su başinda kufasi
Bitmez yarun cefasi
Gan kusturuyi oğa
O hortlak oyanasi
(Su başında kovası
Bitmez yarın cefası
Kan kusturuyor ona
O hortlak üvey annesi)

★

Eğildum bi su içtum
Oluğun dudağından
Bakdum elinde kufa
Yar görundi garşidan
Çekildum bi giyiya
Pekledum ufağumi
İşmar eyledi bağa
Dağitti merağumi
Dedum yavrim ne oldi
Gelmeyisun bu yana
Dedi o hortlak nenem
Vermeyi beni sana
(Eğildim bir su içtim
Oluğun dudağından
Baktım elinde kova
Yar göründü karşıdan
Çekildim bir kıyıya
Bekledim küçücüğümü
Bana bir göz kırpınca
Dağıttı sıkıntımı
Dedim yavrucuğum ne oldu
Gelmiyorsun benden yana
Dediki o hortlak annem
Vermiyor beni sana).

Halk arasında pek yaygın olan *hortlak* inancının günlük yaşama girdiği, onu belli belirli bir oranda da olsa etkilediği bir gerçektir. Bu inançtan yararlanan açıkgözler arasında evini kiraya veren, birkaç aylık kirayı önceden aldıktan sonra kiracısını kaçıran ev sahipleri çoktu. Öyle evlere *perili, hortlaklı, cinli* dendiğini birçokları bilir.

*

CADI

Cadı, genellikle insanlar arasına dargınlık, kırgınlık sokan, eli günü birbirine düşüren, karıştırıcı, ara bozucu, boşboğaz kötü kimsedir. Cinlerle, kötülük eden perilerle konuşur gizli nesneleri bilir, korkulu, ürpertili yerlerde gezer, geceleri evlere, girer, küçük çocukları çalar, kaçırır. Genç sevgililerin işine engel olur.

Hortlak öldükten sonra, tabutuyla, kefeniyle mezarından fırlayan, arada bir yeryüzüne çıkan kimsedir. *Cadı* ise yaşayan, yeryüzünde değişik kılıklara giren, yaşlı kadındır. Anadolu'da çok yaygın olan bu cadı inancı, onunla ilgili söylentiler Yunan-Roma mitolojisinde geçen *Kirke'*yi andırır. Ancak Hititlerde de buna benzer inançlar, söylentiler vardır.

Hititler de kötü cinlere inanırlardı. Bunlar ölümden sonra başka varlıklara geçer, yaşamlarını sürdürür. Kötü ruhlar insanları birbirine düşüren, baştan çıkaran, şaşırtan varlıklardır. Evlerin yıkılması, insanların hastalanması, dargınlıklar, geçimsizlikler bu *kötü güçlerin* (ruhların) işidir. Bu cinler dağlarda, kırlarda, ormanlarda, su kıyılarında, göllerde, ev yıkıntılarında dolaşır, yuvalanır. Çocuklara kötülük eder, onların hastalanmasına yolaçar, kadınları doğum yaparken güçlüklerle karşılaştırır öldürür.

Bugün *cadı* denen kimsenin yaptıkları ile bu eskiçağ inançları arasında önemli bir ayırım yoktur. *Kirke* için söylenenler de bundan başka değildir. *Kirke*'nin *Homeros* destanlarında yeraldığına, Anadolu kaynaklı tanrılarla birlikte *Odysseia*'nın önemli konuları arasında karıştığına göre eksiçağ Anadolu kültürü, inançları ile ilgisi var demektir. *Kirke* bir büyücüdür. Anadolu halkının dilince söylemek gerekirse bir *cadı*'dır.

Ona benzer masal varlıklarını Sümer, Akad, Mısır dinlerinde de buluyoruz. Bu yaygın görev benzerliği ister istemez *cadı* ile *Kirke* arasında bir bağlantının bulunduğu kanısını yaratıyor. *Cadı, Kirke* midir, yoksa *Kirke* bir *cadı mıdır?* Bu soru pek önemli değil. Önemli olan böyle bir inancın gerek Anadolu'da, gerekse komşularında eskiden beri yaygın olduğudur.

Eskilerin *câdû,* halkın *cadaloz* da dediği cadı konusu İbranilerde, Babil'de de vardır, eski İran'da da. Nitekim *Harot, Morot* (Harut, Marut) masalı Doğu islâm ülkelerinde pek yaygındır. Bunlar Babil kuyusuna atılmış, iki azgın büyücüdür. İnsanları baştan çıkarır, karı koca arasına geçimsizlik sokarlar. Divan ozanı *Nedim*'in (Öl. 1730)

Sihr-i efsûn ile dolmuştur derûnun ey kalem
Zülfi Hârût'un dimek mümkin ki nâl olmuş sana

(Ey kalem senin için büyülerle dolmuş/Demek sana Harut'un zülfü yazacak uç olmuş besbelli).
demesi, başka bir gazelinde, de gene Babil kuyusunda oturan Harut'u göz önüne getirerek:

Gamze-i fettânını koydun ki yıktı âlemi
Bahse dalmışken çeh-i Babil'de câdûlarla sen

(O oynak, büyüleyici gamzenle dünyayı yıktın/Kendin de Babil kuyusunda cadılarla söz yarışına tutuştun).
söylemesi bugün halk arasında yaşayan *cadı* inancını kendi çağında dile getirmek içindir.

Öyle benzer ki *cadı* konusu insan soyu oranında eskidir. Bugün, gene bütün uluslarda, cadı inancı vardır. Ancak, Anadolu'daki inanç ölçüsünden yaygın değişik değildir. Bu da, değişik türden inançların Anadolu'da karışıp kaynaşmasından ileri geliyor. Karadeniz kıyılarında *cadı*'ya *cazı* denir. *Cadı* yalnız kadından olur o yörelerde de. Elinde değnek, beli kanbur, yüzü çok kırışık, iğrendirici, tiksindirici, ürkütücü bir kocakarı. Gözleri oyuklarında ışıl ışıl, boyuna dönen, insanın içini okuyan, yüreğine işleyen birer fener gibidir. Bir adı da *cadı* (cazı) *karısı*'dır.

Doğu Karadeniz yörelerinde *cadı* sözcüğüne genellikle *cazı* denir. Halk türkülerinde geniş bir yer tutan bu sözcük yaygın bir inancın simgesi olarak bilinir. Giresun'un ünlü kemençecisi *Piçoğlu Osman* bir türküsünde bu konuya değinerek dörtlüğü söylemiştir:

Uzun yavaş basda gel
Dökmeler oynamasın
Evin altından dolan
Cazı anan duymasın

★

DAVARA

Bu inanç daha çok Doğu Karadeniz yörelerinde yaygındır. *Cadı, hortlak* gibi gizli güçlere benzer yanı varsa da onlardan ayrıdır. Geceleyin uykuda insan kasılır, gövdesinin bir yeri kımıldamaz olur. Kişinin üstüne bir ağırlık çöker, boğulacakmış gibi bir duruma düşer. Buna *karabasan* diyenler de vardır. Bir inanca göre *davara,* nedeni bilinmeyen bir suç yüzünden, gece uykuda insanın üstüne çöker, onu bir yorgan gibi kuşatır, kımıldatmaz. İnsan büyük bir korkuya kapılır, parmağını bile kımıldatamaz, kımıldatırsa yavaş yavaş kendine gelir, devinir.

Davara, elini insanın ağzına koyar, onu boğmaya çalışır. Ancak avucunun ortası delik olduğundan, üstüne kapandığı kimsenin soluk alıp vermesini önleyemez. Bu nedenle insan ölümden kurtulurmuş. Davaranın gerçek bir nesne olduğu konusundaki inanç yalnızca bilgisiz kimselerde değil, kimi yükseköğrenim görmüşlerde de vardır. Özellikle sinir hastalıkları, akıl hastalıkları gibilerle uğraşan uzmanlardan buna inananların sayısı az değildir. Kimi yetkililer bunun tinsel bir bunalım olduğu, olayda başka neden aramanın gereksizliği kanısındadır. Ancak halk daha çok davara'yı gerçek bir varlık sayanlardan yanadır.

Davara kimin üstüne çökerse onu ağır bir iş yapmış gibi yorar, gücünü azaltır. Böyle bir kimse sabahleyin kalktığında bitkin, ürkek, sarsıntılı olur.

Bundan kurtulmak için muska *(nüsha)* ya da hamayıl yazdırılıp boyuna asılır, göğsün üstüne konarak yatılır.

★

Trabzon'un Maçka ilçesinde 1929'dan sonra yerleştirilen Of, Sürmene, Yomra, Çaykara, Tonya gibi komşu ilçelerden, bucaklardan gelen kimselerde bu tür inançlar çok yaygındır. Çağın en yeni buluşlardan yararlanmada kimseye sıra bırakmayan bu yurtaşlarımız genellikle eskimiş, özellikle de islam diniyle en ufak bir ilgisi bulunmayan bu tür saçmalıkları, dinin temel ilkeleri arasında sayarlar. Bunlar, hep geriye dönük, uygarlığın gelişmesini gereksiz bir olay sayan, katı, bilgisiz kimselerdir. Çoğu bilmeden, anlamadan tarikatlara bağlanmış, 1923 ten sonra yapılan bütün yeniliklere karşı çıkan kimselerdir. Çoğu Nakşbendi tarikatının Nurculuk, Süleymancılık kollarına bağlıdır. Birkaç kadın almak, imam nikahını uygulamak başlıca özellikleridir. Erkekleri pek çalışmaz, çok kadın aldıklarından, kadınları çalıştırır, onlarla sağlanan gelirle Hacca gider, köye *"hacı"* olarak dönünce de, yetkili bir kimse gibi davranmaya başlar. Kızlarını "başlık" almadan vermek istemeyenleri çoktur. Tarlalar bölünmesin, yabancıya gitmesin diye ölen kardeşinin karısını imam hikahıyla alan, askere giden oğlunun karısına saldıran kimselerin sayısı az değildir. Yine bunlar arasında peyniri kurtlandıktan sonra, "değmiş/*olgunlaşmış*" diyerek yiyenler de çoktur. İçlerinde aydın, ileri görüşlü kimseler de vardır. Hepsi çağın dışında kalmış değildir. Ancak birkaçının yaptığı uygunsuzluk, çıkar yüzünden din inançlarını yozlaştırması yüzünden hepsi kötü damgasını yer.

Bu tür kimselerin benimsedikleri inançların kökenini bulmak kolay değildir. Bu yörelerde yıllarca süren araştırmalarımıza, incelemelerimize, gözlemlerimize karşın, islam dinine aykırı gelen bu inançların, bu geleneklerin nereden kaynaklandığını saptayamadık. İçlerinde, müslüman olmalarına karşın, çok bozuk bir Rumca konuşan, Türkçeyi pek iyi bilmeyen aileler de az değildir. Öte yandan yalandan yere andiçmek gibi çok kötü bir alışkanlığı benimseyen *"hacı"*" sanını taşıyan kimseler de çokluk

bunlar arasından çıkar. Maçka'nın Ağralaksa yaylasında, bir çayır-otlak anlaşmazlığı yüzünden açılan davada, o yöreyi bilmeyen, yaşamında bir kez bile oraya uğramayan, sakalı göbeğine inmiş birkaç *"hacı"nın* Kur'ân üzerine and içerek yalan söylediklerine tanık olduk. Olayı anlayan yargıç, dayanamayıp: *"Siz ne zamandan beri buradasınız? Bu olay geçtiği zaman buraya ne amaçla geldiniz?* diye sormuş, dava konusu çayırın sınır komşularının kimler olduklarını sormuştu. Bu yalancı, sakallı tanıklar, beklemedikleri bu sorular karşısında şaşırakak: *"Bize Hacı..... böyle söyledi, yalnızca kendi sınırını gösterdi, bizim onun bize söylediklerini söylüyoruz".* demişlerdi.

Bu *"hacı"*lardan birinin, özellikle de *"davara"*yı kovma konusunda çok "etkili muska" yazdığını duyunca, sezdirmeden kendisine böyle bir "muska"yı bana da yazmasını söylediğim de: *"İkiyüzelli lira verirsen olur"* demişti *(yıl 1965).* Kendisine istediği parayı vereceğimi, ancak bu *"davara"*nın ne olduğunu bana anlatmasını da istedim. Beni o davaya tanıklık etmek için üç dört gün önceden konuk olarak geldiği, yayla komşumuzun evine çağırdı, davaranın ne oldğunu şöyle anlattı:

"Davara, tanrının kötü insanlara doğru yola gelmeleri için gönderdiği bir cindir. Avucunun içi deliktir, her elinde yirmi parmak, her ayağında parmak biçiminde yedi tırnak vardır. Geceleyin gözlerini yumunca görür, bu yüzden üstüne kapandığı insan uyansa bile onun gözlerini göremez. İnsanın dilini bağladığından kimse onun yanında bismillah diyemez, tanrının adını anamaz. Davara yalnızca sarhoşla deliden korkar. Kocakarıları sevmez, kocasıyla geçinemeyen, çekişen genç kadınlara çok sata şır..." bunlar gibi daha bir sürü söz.

★

SACAYAĞI KIVILCIMLARI

Halk arasında işi biten sacayağını ayakları yukarı gelecek biçimde devirmek uğursuzluk sayılır. İşi biten sacayağı maşa, ya da bir odunla tutulup bir kıyıda, ocak yanında yan yatırılır. Ocaktan çekilen sacayağının üstündeki kurumlar kıvılcımlar saçarak bir süre yanar. Bunu havanın açmasına, gökyüzünü parlak yıldızların kaplamasına yorarlar. Sacayaktan kıvılcımlar çıkınca yıldızlar parlar, ertesi gün ortalık gün güneşlik olurmuş. Çıkan kıvılcımlar yıldızları gösterirmiş. Kıvılcımlar çıkarken de: *kırk gün ayaz kırk gün ayaz, ya da ayaz ayaz, kadı kızından beyaz* diye bir tekerleme söylenir.

Sacayağı, saygı gösterilmesi gereken bir araçtır. Ocak üstü boş bırakılmaz. Bırakılırsa uğursuzluk olurmuş. Sacayağı ocaktan alınırken bir kıyıya fırlatılıp atılmaz, saygısızlık sayılır. Ocaktan alınan sacayağı ayakları üstüne bırakılmaz. Sacayağın üstüne içi boş kap konmaz. Bütün bunlar onunla ilgili inançların uygulanışıdır.

Sacayağı ile ilgili inançlar yeni değildir. Eskiçağ Anadolu dinlerinde, Yunan, Roma inançlarında onu kutsal sayan birçok belirtiler vardır. Eski Anadolu tapınaklarında *üçayaklı* denen kutsal sayılan birer sacayağı bulunurdu. Onun üstüne gene kutsal sayılan *tencere* konurdu. Sacayağının kutsallığı ile *üç* sayısı arasında bir köklü bağlantı vardır. Yunan, Roma, Anadolu tapınaklarında bulundurulan bütün sacayaklar üç ayaklıdır.

Sacayağının üçlü, üç ayaklı olması gelişi güzel değildir. Eski din inançlarına göre üç sayısı kutsaldır. Bu yüzden tapınaklarda bulunan bütün sacayakları üç ayaklıdır. Bugün Anadolu'da seyrek de olsa dört ayaklı sacayakları vardır.

Sacayağı ocakta boş durursa üstünde *ölü suyu kaynar*'mış. Bu inanç Doğu Karadeniz kıyılarında, Trabzon, Gümüşhane yörelerinde pek yaygındır. Evlerde ocak başlarında duvara çakılmış, sacayağı asmaya yarayan özel çiviler bile vardır. Bunlara yalnız sacayağı asılır. Sacayağının ayakları yukarı gelecek durumda yere atılması, öyle bırakılması da uğursuzluk sayılır.

Sacayağı yalnız demirden yapılır, başka madenlerden yapılan bir sacayağı kullanılmaz, ona değer verilmez.

Bir kız evlenip de güveyi evine giderken çeyiz'i arasına önce bir sacayağı, sonra bir kazan, bir tencere, bir güğüm koyma geleneği vardır. Bunların ardından sahan, tava, sini gibi ev gereçleri, yatak takımları gelir. Sacayağı bir yuvanın kurulmasında temel araçlardan biridir. Ocak tüttürmenin, ev ocak kurmanın örneği durumundadır. Evlerde aşağı yukarı bütün gereçler komşular arasında iğreti olarak alınır verilir de sacayağı verilmez, evden çıkarılmaz.

Guyi derin guyi
Uyu bi danem uyu
Sacayağın istinde
Gaynar bobağun suyi
(Ey kuyu derin kuyu
Uyu bir tanem uyu
Sacayağın üstünde
Kaynar babanın suyu)

Derin kuyu denen mezar, sacayağın üstünde kaynadığı söylenen de ölü yıkamak için ısıtılan sudur. Bu türkü bir kargış *(beddua)* niteliğindedir.

Bir evin uğurunu, bolluğunu kendine çekmek için köylerde sacayağı çalma da vardır. Ancak bu düşman düşünceli, kötülük yapmak isteyen bir kimsenin işidir. Genellikle hırsızlar bile sacayağı çalmaktan sakınırlar.

Sacayağı yalnız halk arasında değil tarikatlarda özellikle Bektaşi tarikatlarında da çok önemli, çok kutsal sayılır. Tekkede kazan, sacayağı büyük saygı görür. Bektaşi inançlarına bağlı Yeniçeriler de sacayağı, kazan orta denen topluluğun kutsal gereçleri arasındadır. Bütün *Yeniçeri ocak*'larında (birliklerinde) kazan, sacayağı başta gelen gereçlerdir.

Sacayağun istinde
Su gaynayi gaynayi
He gız o cazı nenen
Zil çaluda oynayi
(Sacayağın üstünde
Su kaynıyor kaynıyor
Ey kız o cadı annen
Zil çalıpta oynuyor)

Anadolu'da sacayağı üstüne andiçme geleneği de vardır. Ocakta duran, üstünde başka bir gereç bulunan sacayağını göstererek andiçilir. Bu da onun kutsal sayılmasından ileri geliyor.

Bir sacayağın birdenbire devrilmesi evin başına bir yıkım geleceğini gösterir, bundan çok korkulur. Küçük çocukların bütün ev gereçleriyle oynamalarına ses çıkarılmaz da sacayakla oynamalarına engel olunur. Bir evin ocağında sacayağı üstü boş bırakılırsa düşmanın yüreği yağ bağlarmış, sevinirmiş. Bu o evden yakında bir ölünün çıkacağını gösterirmiş.

Bütün bunlar sacayağının özel bir kutsallık taşıdığının belirtileridir. Bu kutsallık İ.Ö. en aşağı ikibin yılından günümüze sürüp geliyor. İ.Ö. VIII. yy. da Batı Anadolu'da kurulan ölü Diana tapınağı'nda üç ayaklı bir

sacayağın bulunduğu, bunun Yunanistan'da da büyük tapınaklarda çok kutsal bir araç olarak saklandığı yazılı belgelerle saptanmış bir gerçektir. Sacayağı ile ilgili inançlar bugün Anadolu'nun bütün kıyısında bucağında yaşatılıyor.

Sacayağı, kazan, güğüm üçlüsü bütün evler için *(günümüzde çokluk köy evleri için, eski inançlar daha çok oralarda sürdürülüyor)* en önemli gereç sayılır. Bir yerden bir yere göç edilirken ilkin kazan, güğüm, sacayağı evden çıkarılır. Bir eve taşınırken ilkin yine sacayağı, kazan, güğüm eve sokulur.

UĞURSUZ BAYKUŞ İLE ÖRÜMCEK

Baykuş'un uğursuz olduğu inancı pek yaygındır. Kimin evi yakınında baykuş öterse, o evde birinin öleceğine o evin başına büyük bir yıkım geleceğine inanılır. Bir ürküntü, bir yıkım örneğidir. Baykuş ocak yıkan, yıkılan ocaklarda yuva kuran bir kuştur halk inançlarına göre. Baykuş, Anadolu'nun bütün bucaklarında uğursuz sayılır.

Baykuş ile ilgili inançlar çok eski çağlara kadar gider, Anadolu'nun ilk yerlilerine uzanır. Halk arasında *uhu kuşu, puhu kuşu* da denen baykuş yıkıntılarda, ıssız evlerde, servilerde, karağaçlarda, onlara benzer yüksek yerlerde, yuva yapar, durur. Oralarda öter. Onun sesini duyan kulaklarını tıkar, okur üfler, tanrıdan yardım diler. Bütün islâm doğu edebiyatında baykuşun geniş bir yeri vardır. Türk halk şiirine, divan şiirine geçmiştir. İran edebiyatında ondan üzüntülerle, acılarla sözedilir, yanılır, yakınılır. Türk edebiyatına İran'dan geldiğini söyleyenlerin görüşü doğru değildir.

Baykuş, Hititlerden tutun da günümüze kadar gelmiş geçmiş bütün Anadolu uluslarında vardır. Onlarca da uğursuz sayılır.

Karaağaç dalinda
Bayguşlar bağıruyi
Domuz gocan elecek
Eceli çağıruyi
(Karaağaç dalında
Baykuşlar bağırıyor
Domuz kocan ölecek
Eceli çağırıyor)

Bu türkü baykuş bağırınca birinin öleceği inancından dolayı söylenmiştir. Ancak bu bir inançtır, gerçekle kesin bir ilgisi olmasa gerek. Günün birinde baykuş bağırdıktan sonra ölen olabilir. Böyle bir olaya halk genellikle *denenmiş* der. Baykuşun sesi de denenmişlerden olabilir.

Baykuş yalnız evlere, yıkıntılara karşı ötmez. İster islâm, ister hıristiyan olsun, tapınaklara karşı da öter, onların üzerinde de durur. Hangi tapınağın üstünde baykuş öterse o yapı kısa bir süre içinde yıkılırmış.

Baykuş, Yunan, Roma mitolojisinde de görülür. Lâtin ozanı *Ovidius* (öl. İ.S. 18) *Metamorphoseis* (Dönüşümler) adlı yapıtında baykuş ile örümcek konusunu işler, onların tanrılarla olan ilişkilerini belirtir. Ovidius'un adı geçen yapıtında işlenen konuların çoğu Anadolu kaynaklıdır. Örümcek, baykuş konularının kaynağı da eski Anadolu inançlarıdır.

Örümcek de baykuş gibi pek uğurlu sayılmaz. Onun da ağını ördüğü yerin başına bir iş geleceğinden korkulur. Örümcek ağı bakımlı yerlerde olmaz. Ancak bakımsız, ilgi gösterilmeyen, iyice arıtılmayan yerlerde örer örümcek ağını. Bu yüzden örümcek ağının bulunduğu yerler bakımsız, pis sayılır. Örümcek yalnız bakımsızlığın örneğidir. Evinde örümcek ağı bulunan bir ev kadınını konu komşu kınar, onun ev kadınlığının eksik olduğu söylenir. Bu nedenle bir eve kız bakmaya giden görücüler bir yolunu bulup evin ötesine berisine göz atar, evde örümcek ağının bulunup bulunmadığına bakarlar. Örüm-

cek ağı bulunan evin kızından ev kadını olamayacağı sonucunu çıkarırlar.

İslâm dinine göre *örümcek*'in iyi, saygı değer bir yanı vardır. O, Hıra dağı denen yerde bir mağaraya saklanan Muhammed'i düşmanları bulamasın diye ağzına kocaman bir ağ örerek ıssız göstermiş, bundan dolayı düşmanları peygamberi bulamamışlar. *Kur'an'da* geçen bu olay yüzünden birçok kimse örümceği kutlu bile sayar. Ancak, örümceğin ağzına ağ ördüğü mağarayı ıssız göstermesini de iyiye değil, kötüye, ıssızlığa yoranlar vardır.

Örümcekle ilgili başka bir inanç daha var: Örümcek çalışkanlığın, örgü örmede başarının, inceliğin de örneği sayılır.

Onunla ilgili bu değişik inançlar, ayrı ayrı kaynaklardan gelir. Zamanla bu değişik kaynaklı inançlar birbirine karışmış, birbiriyle kaynaşmış. Örümcekle ilgili iki karşıt inanç dokusu ortaya çıkmış. Bu da, Anadolu'da, çağlar boyunca sürüp gelen bir düşünce kaynaşmasının, özümlenmesinin gerçekleştiğini gösteriyor açıkça. Bir İran ozanı bu konuda pek yaygın olan şu dizileri söylemiş:

Bûm nevbet mîzened ber târim-i Efrasiyâb
Perdedârî miküned der kasr-ı kayser ankebud
(Baykuş nöbet tutuyor Efrasiyab'ın türbesinde
Örümcek de sultanın köşkünde perdecilik ediyor)

bu dizeler bir egemenliğin çöktüğünü, yıkılıp gittiğini anlatmak için düzenlenmiştir.

★

ALBASTI

Yeni doğan çocukların, lohusaların başına işler açan, yıkım getiren albastı cinlerin, perilerin çarpmasına denir. Şaman inançlarıyla yakın ilgisi olduğu söylenen albastı ile eski Anadolu dinlerinde geçen ***kötü cinler, iyi cinler*** arasında bir bağlantı vardır. İ.Ö. üçbin yılına değin giden Anadolu inançlarıyla İ.S. dönemlerde ortaya çıktığı söylenen Şamanlık arasında bir bağlantının bulunması, çok eski çağlardaki göçler, yakınlaşmalar sonucu doğabilir. Ancak bunun bütün Anadolu uluslarınca benimsenmesi, değişik adlar altında *albastı*'ya inanılması daha çok Anadolu kaynaklı bir yanının olduğunu anımsatıyor. Anadolu'da yaşayan müslüman hırıstiyan bütün topluluklar buna inanır, albastıdan sakınır. Şaman inançlarının Anadolu'ya XI. yy. dan sonra geldiği söylendiğine göre, albastı ile ilgili inançların başka adlarla daha önceleri Anadolu'da bulunması gerekir. Nitekim Hititlerde, Mezopotamya uluslarında, özellikle Sümerlerde, Mısırlılarda çocuklara sataşan, lohusalara saldıran kötü cinlerin varlığına inanılırdı. Bu benzerlik, ayrı doğrultularda gelişen, halk inançlarının raslantı sonucu bir yaklaşması olabilir. Öyle olursa albastının XI. yy. dan sonra Türk göçleriyle Asya'dan geldiği kesinlikle söylenemez (1).

(1) Bu konuda daha geniş bilgi için bk.: *"Tarihte ve Bugün Şamanizm"*: Abdulkadir İnan s. 72, s. 160...

Albastı, bir inanç olarak Asya'dan Türklerle gelse bile, bunun Anadolu'da önceden bulunmadığını göstermez. Başka bir ad altında, özellikle kötü cinler olarak Anadolu'da yaygındı. Yalnız özünde birtakım değişikliklerin varlığı kuşku götürmez. Burada bir gerçek varsa o da, toplumlar arasında birtakım inanç benzeşmelerinin bulunduğudur.

Anadolu'da albastı yalnız çocuklara, yeni doğurmuş kadınlara sataşan bir kötü cin diye bilinmez. Buzağılara, yeni doğurmuş ineklere de yıkım getirdiğine inananlar vardır. Doğu Karadeniz kıyılarında, Trabzon, Giresun, Gümüşhane yörelerinde böyle bir inanç vardır. Anadolu'nun öteki yörelerinde yalnız kadınlara, küçük çocuklara sataştığına inanılır. Kadınları, çocukları korumak için özel *kocakarı ilâçları* yapılır, lohusa yalnız bırakılmaz. Yanına belli bir tutumla girilir. Konuk içeri girerken lohusa yatağında ayağa kalkar. Çocuk konuğun kucağına verilmez. Yöreden yöreye değişen birtakım işlemler yapılır bu konuda. *Şaman* dininde *albastı* için yapılan işlemlerde Anadolu'dakiler arasında önemli ayrılıklar görülür. Şamlanlıkta bu işlemleri bir din görevlisi olan *kam* düzenler, Anadolu'da böyle bir görevli yoktur. Bütün işlemleri bu konuda birçok deney geçirmiş kadınlar yapar.

Ne oldi sana yarum
Sararu solayisun
He gız gocan mi eldi
Saçuni yolayisun
Albasti ufağuni
O ağlaya ağlaya
Aldi uşaciğuni
Eleşturdi hocaya
Hoca bakti uşağa
Dedi buni albasti
Yazdi haman bi nuska
Omuzcuğuna asti

(Ne oldu sana yarim
Sararıp soluyorsun
Ey kız kocan mı öldü
Saçını yoluyorsun
Albastı küçüğümü
O ağlaya ağlaya
Aldı bebeciğini
Ulaştırdı hocaya
Hoca baktı bebeğe
Dedi bunu albastı
Hemen bir muska yazdı
Omuzcağızına astı.)

★

KARALAR

*Kara sözcüğü, Asya Türkçesinde, kuzey yönünü gösterir, güneyin simgesi de ak'*tır. Ancak Anadolu insanında *kara'*ya karşı olumsuz bir tutum, yıkıcı bir inanç vardır. Kara, bir renk, bir boya olarak genellikle uğursuz sayılır, yerici bir anlamda söylenir. Bunun kökeni, karanlığın bilinmeyen, ürkütücü bir nitelik taşıması, ölenlerin *"karanlık bir evrende"* türlü acılarla karşılacağıdır.

Halk inançlarında karayılan, karakedi, karasinek, kara domuz, kara köpek genellikle uğurlu sayılmaz. Evlerin temeline karataş denen taş koyulmaz. Öte yandan karaağaç, çok dayanıklı olmasına karşın, yine de uğurlu sayılmaz, nitekim "karaağaçtan düşen yaşamaz" diye yaygın bir söylenti de vardır. Özellikle ölü mezarlarına karaağaç konmaz, karaağaçtan beşik, sandık yapılmaz. Halk sevilen, uğurlu olduğuna inanılan hayvanların çoğunun kara olmadığı kanısındadır. At çok sevilen bir hayvan olmasına karşın, eksiksiz karasına pek ilgi duyulmaz, alnında ya da gövdesinin başka yer yerinde (genellikle ayaklarında) ak bir yer aranır (buna alında ise *akıtma* denir).

Karanın uğursuzluğunu bildiren sayısız deyim, atasözü vardır.

Kara ile ilgili atasözleri:

- Kara göz araba ile gök göz arama ile.
- Kara gün kararıp kalmaz.
- Kara gündür gelip geçer.
- Kara haber tez duyulur *(yayılır).*
- Kara koyun oturdu, ak koyun götürdü.
- Kara yanına varma kara bulaşır.
- Kara yumakla ağarmaz.
- Karaca kuruca gönlüme görece.
- Karadan öte renk yoktur.
- Karalar kart olur öpmesi sert olur.
- Karanlık evin karakedisi.

Deyimler:

- Kara bağlamak.
- Kara bağrım *(kara bahtım)*
- Kara belâ.
- Kara cahil.
- Kara cümle.
- Kara çalı *(arayı açmak için söylenir).*
- Kara çalmak.
- Kara çullara girmek.
- Kara giymek *(karalar giyinmek).*
- Kara gönüllü *(gönlü kararmak).*
- *Kara görünmek (kötü bir kimse olmak).*
- Kara kaşı kara gözü için.
- Kara gün.
- Kara gün dostu.
- Kara gün atı.
- Kara günlere kalmak.
- Kara haber.
- Kara kaplı kitap.
- Kara kara düşünmek.
- Kara kara yazmak.
- Karakedi geçmek *(iki kişinin arasından).*

- Kara koncoloz.
- Kara kuvvet.
- Kara bevda
- Kara sevdaya düşmek (kara sevdaya tutulmak.)
- Kara sürmek.
- Kara toprağa girmek *(kara toprak).*
- *Kara toprakta yatmak.*
- *Kara yas tutmak.*
- *Kara yaslı.*
- *Kara yazılı.*
- *Kara yere girmek.*
- *Kara yüzlü.*
- *Karalar bağlamak.*
- *Karanlıkta göz kırpmak.*
- *Karası ağırmak.*
- *Karası dışarı vurmak.*
- *Karalar içeri aklar dışarı.*

Kara ile ilgili atasözleri, deyimler daha çoktur, üstelik yöreden yöreye de değişir. Gerek halk şiirinde, gerekse divan şiirinde karayla ilgili sayısız dize vardır. Nerdeyse karayı yermek için kullanmamış bir ozan yoktur. Küçük çocukları kara ile korkutmak da yaygın olmasına karşın istenmeyen bir alışkanlıktır. Bir kimseyi kötülemek, gözden düşürmek için gizlice kapısına katran sürmek, kara boya sürmek, kara yün asmak bg. uygulamalar vardır.

Kara sözcüğü, toprağa kara denilmesinden de anlışalacağı üzere, yoğunluğu, katılığı bildirir. Nitekim içine kapalı, eskiye bağlı, yeniye karşı tepki gösteren, bunalımlı kimseler genellikle karayı severler. Tektanrıcı dinlerin üçünde de kara yeğlenir. Din törenlerinde giyilen giysiler, kimi başlıklar, üstlükler, ayakkabılar genellikle karadır. Öte yandan karamsarlığın simgesi de karadır. Bu çelişik durumu açıklamak güçtür. Kararın böyle yerilmesine karşın, din çevrelerinde benimsenmesi, kökeni araştırılmayan bir inanç alışkanlığının sonucu olsa gerek.

YEŞİL

Türkçü dirilik bildiren "yaş" sözcüğünden türemiştir. Genelde *"diri", "canlı"* anlamındadır. Kökeni çoktanrıcı dinlerdir, özellikle sıcak günlerin başlamasıyla ortalığa bir dirilik verdiği, canlılık yaydığı varsayılan bolluk tanrıçasıyla *(Ana-Tanrıça)* bağlantılıdır. Tektanrıcı dinlere sonradan girmiştir. Çorak, verimsiz yerlerde, çöllerde yaşayan insanların yeşile karşı derin bir özlemi vardır. İslam dininde cennetin *(bahçe, bağ)* yeşille simgelenmesi, içinde akarsuların, geniş yeşil alanların bulunduğu izleniminin yayılması, doğduğu bölgenin doğal yapısından kaynaklanmaktadır.

Eskiçağda Adonis bayramları, Kübele *(Ana-Tanrıça)* törenleri, günümüzde Manisa yörelerinde sıcak günlerin başlangıcında kutlanan Mesir Bayramı yeşille bağlantılıdır. Çağların akışı içinde biçim değiştirmiş, eski anlamı unutulmuş bir tören olan bu bayramlar doğa ile insan arasındaki özdeşliğin gelenekleşen simgesidir.

Anadolu halk şiirinde yeşil sözcüğü en çok kullanılan bir dil varlığıdır. Karacaoğlan'ın şiirlerinde yeşil odak kavram durumundadır. Yeşil sözcüğü bolluk, verimlilik, gençlik, dirilik, süreklilik, güçlülük bg. değişik anlamları içerir. Nitekim halk dilinde yeşillenmek, yeşil görmek, yeşile çıkmak, yeşile susamak, yeşil olmak, yeşile yatmak, yeşile tutulmak, yeşile çekmek, yeşile dönmek, yeşile uzanmak, yeşille gönül eğlemek, yeşilden çıkmamak, yeşiller giyinmek bg. pek çok deyim vardır.

Boynu yeşil gövel ördek
Sana bir göl gerek idi
Kanadının biri yeşil
Biri de al gerek idi
(Karacaoğlan).

NİSAN YAĞMURU

Nisan yağmuru uğurlu sayılır halk arasında. Bu yüzden nisan ayında yağan yağmurdan birkaç damla içmek, onun başa dökülmesi için baş açmak, yüze yağmasını sağlamak için yüzü göğe doğru kaldırmak bir gelenek niteliğinder. İlk yağan nisan yağmuru küçük kızların başına yağarsa saçları gür, uzun olurmuş. Nisan yağmuru eve, ocağa yağsa orada bolluk olur, ocak sönmez *(ev ıssız kalmaz)* tarlada ekinler bire bin verirmiş.

Anadolu'nun birtakım bölgelerinde bir kapta toplanan nisan yağmuru ile küçük çocukları yıkama geleneği de vardır. Bu geleneğe göre; nisan yağmurunun uğuru yüzünden çocuğun yaşamı uzun, mutlu olurmuş. Çocuk yaşadığı sürece darlık, üzüntü, sıkıntı çekmezmiş. Ekinler, ağaçlar nisan ayında yeşermeye, çiçekler tomurmaya başladığında yağan nisan yağmuru onların gelişmesine, daha verimli olmasına yarar, yaz sıcağında kurumalarını, bozulmalarını önler. Doğal bir olay olan bu durum halk katında bir inanç niteliği taşır.

Halk nisan ayını, nedenini bilmeden biraz da kutsal sayar. Bu kutsallığın değişik nedenleri vardır. Biri eskiçağ inançlarının zamanla halkın özüne sinmesi, sözle değil de gözle benimsenmesidir. Anadolu halkı çağlar süresince birbirinden, sonradan gelenler eskilerden göre göre, deneye deneye bu inanca varmış, onu benimsemiştir. Eskiçağlarda nisan yaz başlangıcıdır, ilkyazdır. Baş-

ka bir deyimle bahardır. Bahar ise *Adonis* denen çok es ki bir tanrının yeryüzünde dolaşmaya, evreni dölüyle bolluğa kavuşturmaya başladığı bir dönemdir. Bu dönem o tanrının ortalıkta dolaşmaya başlaması yüzünden bir bayram niteliği taşır, kutsaldır.

Yine bu dönemde Hititlerin büyük bir bahar bayramı vardır (1). İşte Anadolu halkının nedenini bilmeden, eskiden beri sürdürdüğü bu nisan yağmuru inancının kaynaklarından biri budur. Bu inanç Mevlevîlerde de vardır. Onlarda da nisan yağmurunun toplandığı bir *Nisan Tası* vardır. O tasta toplanan nisan yağmuruna ayrı bir önem verilir, saygı gösterilir. Bu tas, Konya Mevlevî tekkesinde bulunur.

Nisan yağmurunda bulunduğuna inanılan kutsallığın başka bir kaynağı da tektanrıcı dinlerdir. Nisan bir tarım ayı, tarım ürünlerinin gelişme ayı olduğu, tarıma elverişli bir hava taşıdığı için kutsal sayılır. Yahudi, Hıristiyan, İslâm gibi tektanrıcı dinlerde görülen bu inanç da pek yeni değildir. Daha eski dönemlerden kalmadır. Tektanrıcı dinlerin doğup yayıldığı bölgelerde yaşamış olan İbraniler, Sümerler, Akadlar, Babilliler, Asurlar da nisan ayının kutsallığına, bolluk getirdiğine inanırlardı. Öyleki nisan sözü bile onların dillerinden kalmadır. Tektanrıcı dinlere, daha sonra islâm dinine onların bir kalıntısı olarak geçmiştir.

İşte, çoktanrıcı dinlerden tek tanrıcı dinlere, tektanrıcı dinlerden de ikinci kez Anadolu'ya geçen nisan yağmuru inancının kökeni budur. Nisan yağmuru çok tanrıcı dinlerde bolluk tanrısının yeryüzüne, insanlara bir bağışı, bir iyilik'i olarak nitelenirdi. Bu yüzden büyük bir değer taşırdı. Yağmur gibi o aylarda düşen dolu da iyi sayılırdı. Onu yutana uğur getireceğine inanılırdı boyuna.

(1) Bk. Tanrı Yaratan Toprak Anadolu. İ.Z. Eyuboğlu Sinan Yayınları 1973.

Yine bir halk inancına göre nisan ayında yağan yağmur, toprağın özünü geliştirir, bütün ağaçlara, bitkilere su yürür, insanların kanı bile damarlarında daha hızlı dolaşmaya başlarmış. Buna *kan yürüdü* denir. Bu inanç bugün Karadeniz kıyılarında, Bayburt, Amasya, Gümüşhane, yörelerinde geçerliliğini koruyor.

Nisanın bir adı da *yazbaşı*'dır. Yazbaşının gelişini *guguk kuşu* bildirirmiş. Köylerde, guguk kuşu ötmeye başlayınca, yazbaşının geldiğine, yazın başladığına inanılır.

Gene geldi yazbaşi
Bağıruyi gugolar
Nenenilan bobani
Alsun derin uykular
(Gene geldi yazbaşı
Guguk kuşları bağırıyor
Anenle baban
Derin uykulara dalsın)

Derin uykunun iki anlamı vardır. Biri ölüm, öteki gerçekten deliksiz bir uykuya dalmak. Yazbaşı gelince odun için ormana, sığırları otlatmak için yaylıma çıkan gençler konuşma, buluşma olanağı bulur; onlarda nisan ayının sevincine, şenliğine uyarlar. Kimbilir, gençlerin nisan ayını uğurlu saymalarının özünde bu düşünceler de saklı olabilir.

Giresun yörelerinde nisan ayının bir adı da *kırçan* (kırları açan, çiçeklendiren) *ayı*'dır. Kırların açılması da ayrı bir uğur belirtisidir. Nisan ayında gökte yoğunlaşan yağmur bulutları da uğurlu sayılır. Bulutun gölgesi kimin üstüne düşerse, bulut kimin üstünden akıp geçerse onun için iyi bir olay, bir mutluluğun başlangıcı, belirtisi diye yorumlanır.

★

EBEMKUŞAĞI (GÖKKUŞAĞI)

Ebemkuşağı bir görünmeye görsün, bir sevinç bir çalkantı başlar yaylalara çıkanlar arasında. Hava açaçak, ortalık gün güneş olacak derler, öyle inanırlar. Yağmurlu bir günün ardından ebemkuşağı görününce bir uğur var bu işte, denir. Erkekliğe özenen, imrenen, erkek olmak isteyen kızlar ebemkuşağının altından geçmek için can atar. Kimi de kaçar, ürker.

Yaygın bir inanç vardır ebemkuşağı üstüne. Onun altında geçen bir kız erkek, erkek kız olurmuş. Böyle bir gizli gücü varmış. Geçilir mi onun altından. Onu kimse bilemez. Bir uçtan bir uca kuşatır göğü. Bu yüzden *gökkuşağı* da derler adına.

Eski Anadolu-Grek mitologisinde yüce gök tanrısı *Zeus*'un ulağıdır ebemkuşağı. *İris* derler adına. Işık gibi, yel gibi hızlıdır. Bir soluk alıp verinceye kadar evrenin bir ucundan öteki ucuna gidiverir. Yeryüzüne,evrene, kimsecikler duymadan, görmeden bütün bildirileri yayar. Üstelik yedi renklidir. Bu yedi rengin yedi uğuru vardır, denir. Bu yedi uğur, yedi sayısının kutsallığından dolayıdır. Oysa, bugün yapılan incelemeler sonucu gökkuşağının yedi değil pek çok rengi olduğu anlaşılmış. Göze ancak yedi ana renk görünür, göz onları seçebilir de ondandır bu.

Bu gökkuşağı ile ilgili başka bir inanç daha vardır. Islak havada oluşan ebemkuşağının bir ucu bir oylumda, bir ucu başka bir oylumda olur. Yüksek yaylalardan bakılınca kuşağın bir ucunun bir ırmak, ya da denizde, öteki ucunun göğün arkasında, yüce bir dağın ötesinde olduğu görülür. Bu durumu görenler gök ırmaktan su çekiyor, denizden su alıyor, ilerde gene yağmur yağacak, derler.

Bugün, Anadolu'da, pek yaygın olan bu inancın kaynağı çok eskidir. İlkçağda, ondan önceki dönemlerde de gökkuşağı ile ilgili, bugünküne benzer inançlar vardı. Bunu günümüze kalan ilkçağ şiirlerinden, inançlarla eski dinlerle bağlantılı yorumlardan, açıklamalardan öğreniyoruz.

Aradan geçen bunca zamana karşılık inancın özünde bir değişme, bir başkalaşma olmamış, ona yeni yeni inançlar da katılmamış pek. Eski dinlerde gökkuşağı görününce dualar okunur, göklere karşı saygı gösterileri yapılırdı. Durum, köylerde, bugün de öyledir. Ebemkuşağını görenler oh oh! diye çığrışırlar, birbirlerine seslenirler.

★

MİNARE

Cami, mescid gibi islâm tapınaklarında ezan okunmak için yapılan yüksek kuleler minare diye anılır. Arapça *nur* (ışık) yanan yer, *ışıklık, ışıldak* diye türkçeye çevirebilecek minarenin islâm diniyle, islâm inançlarıyla en küçük bir ilgisi yoktur. İslâm inançları arasına sonradan karışan minare kaynak bakımından eski çoktanrıcı dinlerin bir kalıntıdır. İslâm dininin doğuş döneminde tapınaklarda böyle bir yer yoktu. Ezan genellikle yüksek bir yerde okunurdu. Sonradan eski çoktanrıcı tapınaklara özenilerek minare yapımına başlandı. XIX. yy. sonlarında, XX. yy. başlarında, Osmanlı İmparatorluğunda birtakım din adamları (başlarında bir de *şeyhülislâm* vardı) camilere eklenen minarelerin islâm inançlarına aykırılığını ileri sürerek birer minare bırakıp ötekilerin yıktırılmalarını bunları yapmanın *bid'at* olduğunu ileri sürdüler bile.

Minare bir kutsal varlık olarak eskiçağ Anadolu inançlarına dayanır. Onun başka bir kaynağı, bir açıklanış yolu yoktur. Eskiçağ dinlerinde, Anadolu'da, Hindistan'da insanların üreme öğeleri kutsal birer nitelik taşırdı. *Ana-Tanrıça Kübele* (Kybele) nin yönetiminde bulunan bütün doğum işleri insanların yürekten saygı, sevgi göstermesi gereken kutsal bir eylem sayılırdı. Doğum tanrısal bir olaydı, onun insanlarla ilgisi, bağlantısı yoktu. İnsan bu işlemde yalnız bir aracı, tanrının, tanrıçanın buyruklarını yerine getiren bir görevli durumundaydı.

Bu amaçla, Hindistanda, yapılan tapınaklarda dişi ile erkeğin birleşme, sevişme olaylarını yansıtan duvar kabartmaları, heykeller yapılır, tapınağa girenler onlara karşı saygı gösterir, adaklar sunar, saçılar saçarlardı. Anadolu'da *fallos* diye kutlanan erkek üreme organı bütün tapınaklarda, evlerde bulunur, birtakım ev gereçlerinin tutacakları, sapları fallosa benzetilerek yapılırdı. Fallosun bir bolluk (bereket) kaynağı, örneği olduğuna inanılırdı. Tapınaklarda kullanılan tava, testi, havan eli gibi gereçler fallos biçiminde yapılır, saklanırdı. Fallos gibi kadın üreme öğesi de kutsaldı, ona karşı da derin bir saygı gösterilir, adına törenler, şölenler düzenlenirdi.

Bugün yapılan kazılarda tapınak kalıntılarında ortaya çıkarılan falloslar çok tanrıcı çağlardan kalma kutsal varlıklardır işte. Anadolu'da çok yaygın olan bu inanç zamanla biçim, anlam değiştirerek tek tanrıcı dinlerin de özüne giriverdi, eski anlamı, önemi büsbütün unutuldu.

İslam dininde geniş bir yer tutan, gerçekte islâm diniyle bağlantısı olmayan minare bu fallosun bir kalıntısı olmaktan öteye geçemez. Eski minareler, bugünkülerden daha çok benzerdi fallosa. Bugün minareye konan *külâh* adlı başlıklar önceleri öyle ucu sivri değil, biraz yuvarlaktı. İlk minarelerde öyle sivri başlıklar bile yoktu. Minare yapısı, duruşu, kuruluşu bakımından bir fallostur.

Üreme öğelerin kutsallığı yalnız Anadolu'da kalmadı, zamanla Batıya Kuzeye de geçerek İskandinav uluslarınca da benimsendi. Bugün o ülkelerde de bununla ilgili, bu eski Anadolu inançlarının izlerini taşıyan kalıntılar vardır. Anadolu'da daha çok *Bergama, Likya, Frigya* yörelerinde yapılan kazılarda fallos kalıntıları bulunuyor. Bu inanç Sümer, Akad gibi Mezopotamya uluslarında da vardı. Hitit toplumunda üremeye karşı gösterilen derin, içten saygıyı ele geçen belgelerden, kaya kabartmalarından öğreniyoruz açıkça.

Fallos ile başka bir inanç daha vardır. Karadeniz kıyılarında, özellikle yaylalarda, yayığa konup çalkalanan kaymağın yağa dönüşmesi gecikirse sünnet olmamış bir çocuğun üreme öğesine ölçülen, onun boyunda kırılan bir *zafinos* dalı yayığa atılır. Böylece yayıktaki kaymak kolayca yağa dönüşürmüş. Bu inançla eskiçağ dinlerindeki fallos kutsallığı arasında çağların süzgecinden süzülüp gelen köklü bir bağlantı vardır.

Çoktanrıcı dinlerde fallosun, kesilen bir erkek üreme organının toprağa gömülmesi bir gelenek, bir inançtı. Çok eski dinlerde, sünneti bir din görevi olarak benimseyen, islâmdan, musevilikten önceki dinlerde kadının da, erkeğin de üreme organının derisi yüzülür, sonra törenle toprağa gömülürdü. Bu, onların kutsal sayılışından dolayıdır.

Bugün de köylerde sünnet edilen bir çocuktan alınan deri parçası gizlice toprağa gömülür. İşte biri eski, biri yeni sayılan iki inanç oluşumu arasındaki kopmayan, için için yaşayan ilişki bu olayda da aydınlığa çıkıyor.

Sünnetin törenle yapılmasında da fallosa karşı duyulan dincil saygının değişmiş, çağın inancına uymuş kalıntıları vardır.

★

DOMUZ NEDEN KARGIŞLANMIŞ

Damuzla ilgili yasakların Anadolu'ya islâm dininin doğuşundan sonra geldiği, bu yasağın islâm dininin doğuşundan sonra geldiği, bu yasağın islâm diniyle başladığı söylenir. Doğru değildir. İslâm dinininden önce ibrani inançlarında domuzla ilgili yasaklar vardı, bunlar oldukça yaygındı. Eski Türklerin *tonguz* dedikleri domuz, Türkler arasında kınanan, kötülenen, yerilen bir hayvan değildi. Oniki hayvanlı Türk tavkviminde *tonguz yılı* diye anılan bir de yıl adı vardı. İslâm dinine Musevi inançlarında giren domuzla ilgili yasakların kökü daha eski çağlara değin gider. Eski Mezopotamya dinlerinde, özellikle Suriye yörelerinde, *Adonis* (Attis) denen bir tanrı vardı. Bu ilkbahar tanrısıydı. Dağlarda, kırlarda, yaylımlarda sığır, koyun güderek sığırtmaçlık da ederdi. Günün birinde, azgın bir domuz onu öldürdü, kanını yerlere döktü. Kanıyla sulanan topraktan çiçekler *(bir söylentiye göre Manisa Lâlesi)* bitmiş. Anadolu'da, Yunan - Roma inançlarında çok değişik söylentileri olan bu *Attis* (Adonis) olayı birçok yazıya, şiire konu olmuştur.

Söylentinin Sümerlere, Hititlere değin uzandığını, bütün Anadolu yörelerini dolaşarak Batı uluslarına geçtiğini elde bulunan yazılı belgelerden, eski buluntulardan öğreniyoruz. Hıristiyan dininin benimsediği, özel bir saygı gösterdiği domuza İbrani, İslâm dinlerinin karşı çıkışı yeni değildir artık.

Eski söylenti, *Adonis*'in başından geçen olay, çağlar boyunca değişik yorumlara, açıklamalara uğramış, ondan yeni yeni söylentiler, öyküler türemiş. Suriye yörelerinde doğan eski dinlerin değişik bir yorumu olan ibrani dini (o da bir Suriye inancıdır gerçekte) dilden dile söylene gelen bu eski inancı benimsemiş, özümlemiş. Yaratıcı halk düşüncesi *Attis* (Adonis) öyküsünü yeni, çağın gerektirdiği biçimde örmüş, dokumuş. Bir tanrıyı öldüren domuz ağır bir kargışa uğramış, sonradan yasaklanmış. Bu yasağın özünde bu anlatılan olay dışında öyle inandırıcı nitelikte bir kanıt, bir belge, bir söylenti yoktur. Eskiçağ inançlarının derin etkisi altında kalan tektanrıcı Musevi dini, yeni bir yorumla ortaya çıkarken domuzla ilgili söylentiyi de değiştirmiş, ona kendi anlayışına göre bir boya çekmiş.

Bugün, Anadolu'da domuza karşı duyulan tiksintinin kaynağı pek yeni değildir. Ancak müslüman Türkler arasındaki tiksintinin kaynağı gene Islâm dinidir. İslâm dininden önceki dönemlerde, Anadolu'da, *Adonis* olayı yüzünden domuza karşı bir öç duygusunun varlığı biliniyor az çok. Galatlar da (İ.Ö.3. yy.) domuz beslemezlerdi.

Hititlerde, Urartularda domuzlu ilgili inançların Suriye, Sümer inançlarının etkisiyle geliştiği açıktır. Domuzun kutsandığı, etinin yendiği yerlerde böylesi inançlarla ilgili söylentiler bile yoktur. XIX. yy. başlarından sonra eski Anadolu, Mezopotamya uygarlıklarıyla ilgili çalışmalar, araştırmalar yüzünden Avrupa'da domuza değgin söylentilerin ortaya çıktığını görüyoruz. Ancak bu söylentiler hıristiyan inançlarını pek etkileyemedi. İsa'nın domuzu yasaklamayışı nedeniyle onun izinden yürüyenler, düşüncelerini yayanlar da bu konuda karşıt bir görüş ileri sürmediler.

Domuzlu ilgili söylentiler Roma ulusunda da vardı. O ulusa göre de yaban domuzu, lâtin dilinde aper, kargışlanmış bir yaratıktır, saldırganlığı yüzünden kötü sayılır. *Adonis*'i bir yaban domuzunun öldürdüğüne bakılırsa Roma'ya bu inancın Anadolu'dan geçtiği daha kolay anlaşı-

lır. Biraz derinlere inince Batı uluslarının dilinde yaşayan inançların çoğunun Grekler, Lâtinler aracılığı ile Batıya Anadolu'dan geçtiği görülür. Özellikle hayvanlarla ilgili inançların kaynağı Anadolu'dur.

Eski Türkler, Anadolu'ya gelirken, domuzla ilgili inançlarını birlikte getirdiler. Bugün *Denizli* ilinin adı eskiden *Tunguzlu* (Tonguzlu) idi. Bu ad, Türkçe domuz anlamına gelen *tunguz* (tonguz) sözünden türemiştir. O ilde eskiden çok domuz yetiştirilirmiş. Anadolu'yu gezen eski gezginler, özellikle *İbn Battuta,* o yörelerde çok domuz olduğunu, Denizli iline de *Tonguzlu* dendiğini yazar.

Domuzla ilgili eski bir inanç daha vardır, bunun da kaynağı eski Mısır'dır. Eski Mısır'da domuz kurban edilirdi. Domuz yalnız Selene denen ay tanrısına kurban edilir, dolunay süresince de eti yenir. Bu süre dışında yenmez, kargışlanır. Selene'nin bir ekin, bolluk tanrıçası olmasına bakılırsa domuz kurban etmenin tarımla, ekinlerle ilgili bir yanı var demektir.

Aşağı yukarı bütün iri baş hayvanların kurban edildiği İskitlerde *(özellikle öküz, at)* domuz kurban edilmez. *Herodotos*'un bildirdiğine göre, İskit ulusu domuz beslemez bile.

Domuz beslemeyen, domuz kurban etmeyen, bundan kaçınan İskitler tanrılarına insan kurban ederler. Özellikle tutsaklardan her yüz kişide birini kurban etme gelenekleri vardır. Bunların insan yedikleri bile olur.

İskitler kurbanlarını *Tabiti* (Hestia), *Papaios* (Zeus), *Api* (toprak), *Oitosyros* (Apollo), *Argimpasa* (Aphrodite), *Thagimasades* (Poseidon) gibi tanrılara bir de *Ares* (bu tanrıya onlar da bu adı verirler) sunarlar.

Bu tanrıların adlarından, görevlerinden onlara sunulan adaklardan, saçılan saçılardan anlaşıldığına göre İskit diniyle eski Anadolu dinleri arasında inanç niteliği bakımından birtakım bağlantılar, benzerlikler vardır. Ay-

rılık yalnız kurban edilen hayvanların türünde ortaya çıkıyor. Bu benzerliğin nedeni de bu eski uluslar arasında birtakım ilişkilerin bulunması olsa gerek.

İskitlerin dillerine bakılırsa, birtakım araştırıcıların ileri sürdüklerine karşıt olarak, Türk diliyle bir bağlantısı yoktur. Sözgelişi İskit dilinde *spu* (göz), *arima* (tek), *arimaspian* ise *tekgözlü* anlamına geliyor. Bu sözlerin Türkçeye benzer bir yanı yoktur. Ayrıca *porota* (çamur, bataklık, *Prut* sözü bundan türemiş), *oeor* (insan), *pata* (öldürmek), *oeorpata* insan öldüren) gibi sözlerin de Türkçeyle bir yakınlığı görülmüyor. Dili Türkçe olmayan (eski çağlarda özellikle) bir ulusun kendisinin Türk olması da pek gerçeğe uymuyor. Nitekim *İskit* sözü de *dolaşan, gezen* (yörük) anlamını içeriyor. Ancak İskit inançlarıyla Anadolu inançları arasında birtakım yakınlıkların bulunduğu açıkça görülüyor.

★

AKREP DEYİP GEÇMİYELİM

İnsanın kötüsünü, önüne gelene kötülük edeni, acı söz söyleyip gönül inciteni akrebe benzetirler. Oysa, akrep insandan daha kötü değildir. Ancak korktuğu için sokar insanı. Kendine dokunmayana pek dokunmaz. Türkçeye arapçadan geçmiştir. Gökte bir burcun adıdır da. Lâtinler ona *skorpion* derlerdi. Batı dillerine lâtinceden geçmiştir.

Akrep üstüne türlü söylentiler, değişik inançlar vardır. Kimi bir tanrısal nitelik taşıdığına inanır; kimi kötülük tanrılarının yönetimi altında bulunan bir canlı olduğunu söyler durur. Daha çok sıcak ülkelerde olur, güneşi sever çokluk yaz aylarında görünür. Anadolu'da sarımsakla, sirkeyle döğülüp ense kökünde biryere bulamaç gibi sürülürse sürekli başağrıların dindireceğine inanılır. Bunun gerçek olup olmadığı pek bilinmez, ancak kocakarı ilâçlarının yapımında kullanılır.

Akrebin kollarını açtığını kendi adıyla anılan yıldızların bulunduğu burca benzemesi yüzünden göksel bir varlık niteliği kazanmıştır.

Birtakım halk inançlarına göre; akrep, eskiçağlarda tanrısal nitelikler taşıyan kralların hazinelerini korumakla görevliymiş. Evlerde bu yüzden bulunur, hastalık taşıyan böcekleri öldürürmüş. Yalnız örümcekten çok korkarmış akrep. Örümcek onu ağına düşürür, kıskıvrak sarar, bağlar canına okurmuş. Bir damla ağusu bir insanı öldürmeye yeten akrebi örümcek yok edermiş. Akrep in-

sanı soktuğu zaman kuyruğunu getirir, soktuğu yerin üstüne koyar ağusunu akıtırmış. İğnelerinde ağu yokmuş da kıvrım kıvrım kuyruğunda varmış.

Akrep birtakım insanlara dokunmazmış. Onları korur, onları severmiş. Gereğinde sevdiği insanın göğsünün üstünde dolaşırmış. Öylesi kimselerin koruyucusu durumundaymış.

Akrebin koruyucu niteliği yanında, kötüleri yansıtan bir niteliği de vardır. Arapça soy bakımından eş kökten gelen yakınlara *akraba* (ekriba) denir. Bu sözle akreb (akrep) arasında ses benzerliği olması yüzünden atalarımız *Akrabanın akrep etmez akrabaya ettiğini* demişler. Arapçada ayrı ayrı harflerle yazılan *akraba* (elif denen harfle) il *akreb* (ayın denen harfle yazılır) arasında anlam ilişkisi yoktur. Bunu halk ses benzerliğine bakarak uydurmuş.

Akrebin böyle bir inanca konu oluşu pek yeni değildir, İslâm diniyle ya da hıristiyanlıkla ilgisi yoktur. Eski Anadolu dinlerinde, Mezopotamya uluslarında akreple ilgili inançlar vardır. Lâtin, Grek uluslarında görülen akreple ilgili *mitos* varlıkları da yine Anadolu kaynaklıdır. Bütün ulusların dilinde görülen *akrep burcu* bu çok eski inancın bir kalıntısıdır. Akrebi uğur sayan topluluklar da vardır. Anadolu'da, bütün yararsız *(yıkım getirici sayılan)* canlıların öldürülmesi gereği İslâm diniyle ilgilidir. İslâm dininin bütün yıkım getirenleri öldürür anlamına gelen *"küllü muzirrun yuktel"* buyruğu bu inancın başlıca kaynağıdır. Bunun içine, duruma göre, insan da girer, öteki canlılarla birlikte akrep de. Buna karşılık akrebin uğurlu sayılması, birtakım kimselere dokunmayışı, bu yüzden öldürülmeyişi inancı çok eski çağlardan kalmadır. Fuzûli'nin bir şiirinde.

Üstühan-ı kellem içre kılsa akrepler vatan
(Kafatasında akrepler yuva yapsa) demesi, İslâm dinin etkisiyledir. O dine, kaynağını onda bulan inançlara göre; insan öldüğü, gömüldüğü zaman onu akrepler, yılanlar yermiş. Öteki et yiyici canlılar da yermiş. Bu pek doğru ol-

masa gerek. Akrep toprağın pek derinlerine inemez. Birbuçuk metre derine gömülen, üstüne toprak örtülen bir ölünün kafatasını delemez, oyamaz. Yılan da toprağın derinlerine inip insanı yiyemez. Yılan bulduğunu yutan bir canlıdır, insanı nasıl yiyebilir?

Duvar kabartmalarında, kayalara çizilen hayvan resimlerinde akrep pek görülmüyor. Oysa öteki yıkım getiren, korkulan canlıların, yırtıcıların kabartmalarda geniş bir yer kapladığı biliniyor. Bunu yalnız akrebin küçük oluşuna, kabartmaya elverişli olmayışına bağlayamayız. Yazılı belgelerde adı geçen yıkım getirici, zararlı canlılar arasında da akrebin önemli bir yeri yoktur. Bundan da akrebin eski çağlarda günümüzdeki gibi korkulur bir varlık olmadığı sonucu çıkıyor açıkça.

★

BİZDEN İYİLER

Anadolu'nun bütün yörelerinde korkulan, insanın başına yıkım getireceğine, insanı çarpacağına inanılan gizli güçlere *bizden iyiler* denir. Bu inanç çoktanrıcı dinlerin günümüzde yaşayan yaygın bir kalıntısıdır. Bunlar korkulan, kaçınılan güçlerdir. Birtakım araştırıcılar bunların çok eski dönemlerde birer totem olduğunu ileri sürdüler. Bu konuda ilkel yaşamı sürdüren boylar, topluluklar arasında incelemeler, gözlemler yaptılar.

Bizden iyiler'in birer totem olması onların korkulur birer gizli olmasını gerektirmez. Bütün totemler korkulur varlıklar değildir. Korkulmayan, koruyucu nitelikler taşıyan totemler de vardır. *Bizden iyiler* daha çok insanın başına yıkım getiren kötü güçlerdir. Bunların adının anılmaması onlara karşı duyulan korkunun, tiksintinin, kaçınmanın bir sonucudur. Nitekim halk arasında yılanın, domuzun da adı anılmaz arada bir. Değişik bölgelerde yılanın adı anılırken *uzun hayvan,* domuzun adı geçince *murdar hayvan* gibi adlar söylenir.

Bizden iyiler; çok tanrıcı dinler çağında yaşadığına, ölümden sonra, gövdeden ayrıldıktan sonra varlığını sürdürdüğüne inanılan *kötü cinler*'dir. Bu tinler daha çok düşmanların cinleridir. Onlardan kaçınmak, korunmak yaygın bir din gereğidir. *Bizden iyiler*'den korunmak için değişik yollara başvurulur, koruyucu cinleri yansıttığına inanılır birtakım belirtiler taşınılır.

Eski Mısır, İran, Mezopotamya dinlerinde olduğu gibi Anadolu dinlerinde de ölüm tin denen görünmez varlığın gövdeden ayrılmasıyla gerçekleşirdi. Gövde çürür, toprağa karışır tin ise ya boşlukta, ya da başka bir varlıkta (bitki, ağaç, hayvan) kendini sürdürürdü. Birtakım hayvanların, bitkilerin uğurlu, bir takımlarının uğursuz sayılması bu kötü cinlerle komşu uluslar ölümün bir *ayrılma,* tinin gövdeden çıkış olduğu inancını taşırlardı. Ölüleri kötü cinlerden korumak için mezarlarına konan koruyucu araçların, yontucukların, öteberinin anlamı buydu. Zamanla bu inanç birtakım değişimlere uğradı. Bugün yaygın bir durumda olan *büyü, afsun, üfürük* bu eskiçağ inançlarının birer kalıntısıdır, kötü cinlerle, bizden iyilerle içten ilgilidir.

Bizden iyiler'in özünde birtakım yasaklar da vardır. Kutsal sayılan nesnelere, bitkilere, yapılara, yıkıntılara, doğa varlıklarına karşı yapılan bir saygısızlığın, işlenen bir suçun onu yapana yıkım getireceği inancı, o varlıkları korumakla görevli güçlerin saldırıya geçmesi korkusu yüzündendi. Böyle bir suçu işleyenin *çarpılacağına* inanılırdı. Bu *çarpma* işlemini yapan ya koruyucu güç, ya da kötü, saldırgan düşman ruhuydu. Kötü cin bir düşman tini olabileceği gibi bir hayvanın tini de olabilirdi. Yıkım getiren, korkulan, yırtıcı, saldırgan bir hayvanın tini. Adı sanı unutulan, sayıları bilinmeyen bu korkulur güçlere sonraları Anadolu halkı bizden *iyiler* deyiverdi.

Eskiçağ Anadolu dinlerinde tanrılar iyilik tanrıları, kötülük tanrıları diye ikiye ayrılırdı. Özellikle Hititlerde, Urartularda bu türden pek çok tanrı vardı. İyilik tanrılarının buyruğunda iyilik güçleri, kötülük tanrılarının buyruğunda ise kötülük güçleri bulunurdu. Bu güçler sürekli bir savaş içindeydi. *Bizden iyiler* (korkulur güçler) kötülük tanrıların yönetimi altında bulunduğu için onlardan kaçınılır, iyilik tanrılarının (koruyucu tanrıların) güçlerine sığınılırdı. Bu tür tanrıların belli varlıklarda (doğa varlıklarında) yansıdığını biliyoruz. İşte kötü güçlerden, *biz-*

den iyiler'den korunmak için bu tanrıların uğurlu sayılan yansıtıcıları ya insanın üstünde taşınır, ya da evlerin belli bir yerine asılırdı. Bugün boynuz, nal, kemik gibi nesnelerin evlerin kapıları üstüne asılması, çakılması, üstte taşınması, hamayıl, nüsha (muska) yapılması bu eskiçağ inancı yüzündendir. Bunlar *bizden iyiler*'e karşı kullanılan koruyucu araçlar, *iyilik* sağlayıcı nesnelerdir.

Anadolu'dan *bizden iyiler*'le ilgili inançlar genellikle ikiye ayrılır. 1 - Eskiçağ dinlerinden kalma yerli inançlar. 2- İslâm dinin etkisiyle gelen yabancı inançlar. İkisinin de kaynağında çok tanrıcı dinlerin derin izleri vardır. İslâm diniyle gelen inançların özünde daha çok İran, Mısır, Hind dinlerin etkisi görülür. Arapların bu konuda dişe dokunur, önemli yaratmaları buluşları yoktur.

Bizden iyiler'le ilgili inançların başka bir türü de birtakım ululaların adını anmamak, onların adı yerine ululayıcı, yüceltici bir deyim kullanmaktır. Gerek İslâm tarikatlarında, gerek başka dinlerin değişik etkileri sonucu doğan İslâm - dışı tarikatlarda görülen *ermiş, pir, efendi, hazret* sözleri bunun, bu eskiçağ inançlarının *başkalaşmış* bir kalıntısıdır. Sözgelişi *Mevlânâ*'ya adını anmadan *hazreti pir* denmesi bu yüzdendir. Onun adına duyulan saygının özünde çok tanrıcı dinler döneminden kalma inançların korkutucu etkileri saklıdır. Tarikatçılar, özellikle İslâmın *sünni* inançlarına bağlı tarikatlara girenler, ruhun ölümden sonra da yaşadığına, tarikat ulusunun ruhunun koruyucu bir güç olarak tekkenin çevresinde bulunduğuna inanırlar. Onun, saygı nedeniyle, adını anmazlar. Gerçekte bu saygının, bu tarikat inancının tek tanrıcı dinlerle ilgisi yoktur. Tarikatlar, inanç bakımından, eskiçağ çoktanrıcı dinlerinin değişikliklere uğramış birer kalıntısıdır. Bunun en açık örneklerini *Mevlânâ,* birçok işi İslâm dinine, islâm ahlâkına uymamasına karşılık, tanrı katına yücelmiş bir ulu olarak görmelerinde dile getirir. *Mevlânâ*'nın büyük bir ozan olmaktan öte bir gücü, bir başarısı yoktur. Ona yükletilen bilgilerin çoğunu, bilmek şöy-

le dursun, çağında duymamıştı bile. Mevlevilerin onu *tanrılaştırmaları* onun kişiliğinde tanrısal bir gücün dile geldiğine inanmaları doğa dinlerinin, insanla tanrıyı eş ortamda görmenin bir kalıntısıdır. Sözün kısası *Mevlânâ bir bizden iyiler* arasına sokulmuş kalmıştır, onun başka bir gücü, yeteneği yoktur açıkça. Sözgelişi onun erkeklere, özellikle gençlere karşı duyduğu doğadışı sevgi *(sapık sevgi)* İslâm inançlarıyla, tektanrıcı dinlerle bağdaşamaz. Bu yüzden *şeriat* onun düşüncelerine, görüşlerine, onun ölümünden sonra oğlu *Sultan Veled* yönetiminde düzenlenen törelerine önem vermez, onları din bakımından suç bile sayar. Onu Türklerden, Araplardan çok İranlıların tutması, benimsemesi onda eski inançlarının, dinlerinin yeni bir yorumlamaya uğramış biçimini görmelerinden dolayıdır.

Tarikat uluları, ermişler birer koruyucu cin kalıntısı olmaktan öteye geçemiyor. Onun, *Hacı Bektaş Veli*'nin, *Abdal Musa*'nın hayvanlarla, yırtıcı varlıklarla konuşması, çevresinden birçok değişik yaratılışta hayvanın toplanıp barış içinde yaşaması doğa dinlerinin ortaçağda yeni bir yorumlanışı, yeniden benimsenişidir. İran ulusu, *Mevlânâ*'nın kişiliğinde kendi çok tanrıcı inançlarının, Hürmüz ile *Ehrimen* (Ahriman)in yeni bir kişilenişini bulmuştur. Bu eski İran inancı sonradan *Yeni Eflatuncu* düşünceyle yeniden karışıp kaynaşmış, yoğurulmuş, yeni bir boyaya bürünmüştür. Mevleviliğin çağlar boyunca illerinin sınırları içinde kalması, İran'ın düşünce etkisinden uzak yaşayan topluluklarca tutunmayışı bundan dolayıdır. Oysa, eskiçağ Anadolu inançlarında özünde barındıran *Bektaşilik* daha çok halk katında tutunmuştur. Bu tutunma da o tarikatın düşünce yapısı yönünden yerli oluşu nedeniyledir. Bektaşi inançlarında korkudan çok *sevgi* vardır, koruyucu bir öz vardır. Bektaşilikte *çarpma, çarpılma* yoktur.

Mevlevilikte görülen *gönül altında kalma* (birine, bir uluya karşı işlenen suçtan dolayı yıkıma uğrama) inancı

bu *çarpılma*'nın değişik bir görüntüsüdür. İnançlar konusunda mevlevilik daha bağnaz, daha donmuş bir tarikattır.

Bizden iyiler'in başka bir görüntüsü de ıssız yerlerle, karanlıkla olan yakın bağlantısıdır. Onlar insanı ya ıssız yerlerde, ya da gece karanlıklarında çarpar ışıktan, aydınlıktan kaçarlar. Sünni tarikatların tekkelerinin, yatır dedikleri ermiş ölülerin insanı çarpıcı nitelik taşıdığı inancı işte bu eskiçağ Doğu dinlerinden etkileniş yüzündendir.

Anadolu'nun değişik kesimlerinde cinlere, perilere de *bizden iyiler* dendiği olur. Ancak, *bizden iyiler*, genellikle, kötü cinlerin birer kalıntısı olan, insanlara kötülük eden gizli güçler olarak yorumlanır. Bugün *kötü güç* inancı yoktur. *Ölülerin tinlerinin yaşadığına, evlerin çevrelerinde dolaştıklarına inanılır da kimsenin ruhunun kötülük edeceğine inanılmak istenmez.*

★

AYLAR

Ayların da bir başka özelliği, Anadolu halkının düşüncesinde, bir başka önemi vardır. Bu özellik, bu önem ayın doğa olaylarıyla olan ilgisi yüzündendir. Bütün aylar birer doğa olayını yansıtır. İster kış, ister yaz olsun Anadolu'da bir doğa özelliğinin, gerçek oluşumun belirtisini taşır. İslâm dininin Anadolu'da yayılışından sonra değişmeleri bir yana bırakırsak, halk dilinde aylara verilen adların tarımla, hayvancılıkla, yemişlerin oluşması ile yakından bağlantılı olduğunu görürüz. *Şubat, temmuz, eylül, mart, nisan, mayıs* gibi Sümer, Akad, Lâtin kaynaklı ayların Anadolu türkçesinde ayrı ayrı karşılıkları vardır. Bunlara *Küçükay* (şubat, yılın en kısa ayı olması dolayısıyla), *orakayı* (temmuz, ince ekin denen buğday, arpa, çavdar gibi ekinlerin o ayda biçilip harmanlanması yüzünden), *üzümayı* (eylül, üzümlerin o ayda olgunlaşması olayı nedeniyle), *koçayı* (ekim, koçla koyunun o ayda çiftleşmesi sonucu), *kırçanayı* (nisan, çiçeklerin, kırların o ayda açması olayını göstermesi yüzünden) gibi doğa olaylarını yansıtan karşılıklar verilir.

Sonradan, özellikle Arap, Yunan, Lâtin etkisiyle ayların adı değişti. Bugün, Anadolu'da, özellikle Karadeniz yörelerinde bu aylara Grek Lâtin kaynaklı adların verildiği de görülür. *Ayeryit, Hıristiyonar, Kalandar, April, İstavrit gibi.* Bu rumca adlar çok sınırlı bir çevrede söylenir. Asur, Sümer kaynaklı olan Haziran ayına Anadolu'da genellikle *Kirazayı* (kirazların bu ayda olgunlaşması nedeniyle) denir.

Anadolu halkı aylara doğa olaylarına bakarak birer karşılık bulmuştur. Bu karşılıklar, ayların adları bir yana bırakılırsa *(Türkçe olmaları yüzünden)* eskiçağ Anadolu görüşünü yansıtan bir niteliktedir. Eskiçağlardan beri Anadolu'da ekinlerin ekilip biçildiği aylar bellidir. Bu tarım olayları her yıl belli aylarda olur, oluşur. Buğday, arpa, çavdar gibi ekinler *(ince ekin),* kiraz, erik, çilek, kızılcık, üzüm gibi yemişler belli aylarda yetişir, yenecek duruma gelir. Anadolu tarihinin, belgelerle kesin olarak bilinen dönemlerinde bu gibi ekinlerin ekildiği, yemişlerin toplanıp yendiği, onlarla ilgili tarım işlemlerinin yapıldığı açıkça biliniyor. Yine Anadolu'da, eskiçağda hayvancılığın oldukça gelişmiş bir durumda olduğunu Hititlerden kalan kaya kabartmalarından, dinle ilgili inanç varlıklarından öğreniyoruz.

Bütün inançların kaynağı olan toprak ana, Anadolu insanını, belli ölçüler içinde düşünmeye itmiş, onu doğa ile karşı karşıya getirmiştir. Aylara doğa olaylarını yansıtan adların verilmesi de bu yüzdendir. İlk insan düşüncesi doğadan doğmuş, doğanın gösterdiği doğrultuda gelişmiştir. İnsan yaşamını düzenleyen olayların ayların içinde geçmesi, ayların belli özelliklerle ortaya çıkması ister istemez eskiçağ insanını etkilemiş, ona yön vermiştir.

Bugün Anadolu'nun buğday yetişmeyen bölgelerinde buğdayla, üzüm yetişmeyen yörelerinde üzümle, kızılcık olmayan kesimlerinde kızılcıkla ilgili bir inanç, bir masal kalıntısı yoktur. Bir bölgede hangi bitkiler, hangi ekinler, hangi hayvanlar yetişiyorsa onlarla ilgili inançların da o kesimlerde doğup geliştiği görülür. Sözgelişi; Anadolu'da kahve, mısır, patates, domates, tütün yoktu *(genellikle ortaçağda),* bu adı geçen ürünlerle ilgili söylentiler, inançlar da gelişmemiş, doğmamıştır. Dışardan gelen bu ürünlerle ilgisi olduğu söylenen bütün inançlar, öyküler, masal varlıkları ortaçağdan sonra türemiş, yayılmıştır. Çok eski bir geçmişi olan bu gibi inançların, geleneklerin

bugünkü Anadolu halk topluluğuna çağlarla geldiği daha çok gözle, yaşamakla öğrenildiği bir gerçektir. Tarımla, doğa olaylarıyla ilgili inançların, geleneklerin belli belirli bir dili yoktur. Onlar daha çok göze, görgüye, yaşamla edinilen düşünce varlıklarına dayanır. Bunu ayrı ayrı dilleri konuşan, birbirinin dilinden anlamayan toplulukların *(Anadolu'da yaşayanlar söz konusudur)* özdeş gelenekleri, eş inançları sürdürmelerinden anlıyoruz açıkça. Öyle ya, kiraz Anadolu kaynaklı bir yemiştir, haziran ayında olur. *Gerassus* (Giresun ili) adından gelir. Onunla ilgili bütün geleneklerin, göreneklerin, inançların kaynağı da Anadolu'dur, başka bir yer olamaz.

Bugün yaşayan uluslar içinde, Anadolu halkından başka, kimsenin dilinde haziran ayına *kirazayı* dendiğini, kirazın o ayda yetiştiğini bildiren bir adın o aya verildiğini bilmiyoruz. Batı uluslarının dilinde haziran karşılığı Grek - Lâtin kaynaklı sözler kullanılır, İranlıların, Arapların dilinde genellikle bu aya haziran denir. Haziran adının kirazla en küçük bir ilgisi yoktur *(kavram olarak).* Yalnız Türkçede kirazın o ayda olması yüzünden kirazayı denir. Bundan da bu adın kirazla bağlantılı olduğu, Anadolu ulusunca türetildiği ortaya çıkıyor.

Kirazayı adı Asya Türkçesinde de yoktur. Durum *Küçükay* (şubat), *Kırçanayı* (nisan), *Orakayı* (temmuz), *Üzümayı (eylül), Koçayı* (ekim) gibi aylar için de böyledir. Öteki ulusların dillerinde ayların adı ile (adı geçen ayların) doğa olaylarını yansıtan bağlantılar yoktur. Yalnız Arapların dilinde, o da sonradan, doğa olaylarıyla ilgili birkaç ay adı vardır. *Teşrin, Kânun* gibi. Bu adlar da İslâm dininde yoktur. İslâm dini *Ramazan ayı*'nı göz önünde tutarak ona uygun adlar vermiştir öteki aylara. Recep, Şaban, Rebiülevvel, Rebiülahir gibi. Bunlar da daha çok bahar başlangıcı, kış başlangıcını yansıtır nitelikler taşır. Türkçede olduğu gibi tarımla, bitkilerle, ekip biçmekle ilgili değildir. Öteki uluslar *(Asya ulusları)* da aylara Anadolu'dakine benzer adlar vermemiştir.

Anadolu Türkçesinde geçen bu ay adlarının, sözlerin Asya Türkçesiyle bağlantılı oluşuna bakarak, Asya kaynaklı olduğunu ileri süremeyiz. Bunların Asya Türkçesinde böyle olmadığını, bu ay adlarının Asya Türklerince bilinmediğini, yalnız Anadolu Türkçesinde bulunduğunu açıkça biliyoruz.

Anadolu Türkçesinde geçen bu ay adlarının çoğunu halk türkülerinde buluyoruz. Bu türküler, genellikle başlangıç bölümlerinde, ayların doğal niteliklerini yansıtır yapıdadır.

Kirezayın onbeşi
Yaktı beni güneşi
Bu yalancı dünyada
Yoktur yarimin eşi

gerçekten de *kirazayı*'nın onbeşi Anadolu'da sıcakların çok yüksek olduğu bir dönemdir. Ekinler bu dönemde sararmaya başlar. Halk arasında *koçayı*'nda doğanlara *Koçağa* dendiği, böyle bir ad verildiği de olur.

★

UĞUR DEDİKLERİ

Anadolu'da uğur inancı oldukça yaygındır. Lâtince *augur*'dan gelen bu uğur kavramının sonradan anlamı biraz değişmiştir. Lâtin dilinde falcı, bilici, gizli bilgileri bilen, gizli ülkelerden bildirilen getiren kimseye *"augur"* denir. Eski Roma'da bu bir görevdi. Tapınaklarda bu büyü, fal işleriyle uğraşan özel görevliler, yetkililer vardır. Devlètin birçok işi onlara danışılarak yapılırdı. Özellikle savaşlarda, savaş açmalarda üstünlüğün sağlanıp sağlanamayacağı bu *augur*'lara sorulur, onlar da fal açar, gelecekteki durumu bildirirlerdi. Sonradan bu kavram Türklere, Asya'ya geçti. Eski Türkçede *"uğur"* sözü bugünkü anlamda kullanılmazdı. Mutluluk, yücelik, devlet gibi değişik anlamları vardı.

Uğur, bir işin, bir eylemin sağladığı sevinç, mutluluk, işin yolunda gitmesi, çıkar anlamına gelir. Sonu yıkımla biten bir eylem, bir davranış *uğursuz,* çıkarla, mutlulukla biten ise uğurlu sayılır. *Uğur* kavram olarak değil de eylem, görev olarak en eski Anadolu dinlerinde de vardır. Fal açmak, geleceği öğrenmek, bunun için yıldızlara, kuşların uçuşuna, hayvan bağırsaklarına bakmak bir gelenek niteliğindeydi. *Babil* büyücüleri çok ünlüydü. Onlar yıldızlara bakarak geleceği bildirir, işlerin iyi mi, kötü mü gideceğini önceden açıklamaya çalışırlardı.

Anadolu'da, Hititlerde, Urartularda, Likya, Lidya, Frigya, Bergama uluslarında da bu bir görevdi. Devlet işlerinin yolunda gidip gitmeyeceğini bildirmekle görevli kimseler vardı. Tapınaklarda, fal bakmak, büyü yapmak, geleceği öğrenmek, savaşların sonunu önceden kestirmek, imparatorun sonunun iyi mi, kötü mü geleceğini önceden söylemek bunların göreviydi. Durum Mısır'da da böyleydi. Bütün toplum işleri belli süreler içinde fala dayanıyordu. Mısır'da büyücülük, özellikle Firavun mezarlarının korunmasında, çok ürkütücü bir aşamaya varmıştı. Firavun mezarlarına girenlerin çarpılacaklarına, onları koruyan cinlerin bulunduğuna inanılırdı. Tanrılara sunulan adaklar, onlardan istenen yardımlar birer *uğur* dilemekten öteye geçmiyordu.

Anadolu'da, özellikle Hititlerden kalan kaya kabartmalarında, birtakım yazılı belgelerde tanrılardan *uğur dileme* geleneğinin yaygın olduğu, bu yüzden onlara sık sık adaklar sunulduğu görülüyor.

Uğur dileme işleminde hayvan kemiklerinin, bağırsakların, birtakım kutsal sayılan bitkilerin, otların, ağaçların, yaprakların, suların, kayaların yardımcı araç olarak kullanıldığı, onların *uğurlu* sayıldığı belgelerden anlaşılıyor kolayca.

Asya Türklerinde, daha çok *şaman* inançlarını benimseyen topluluklarda, uğur olayının Çin düşüncesinin, Hind inançlarının etkisi altında geliştiği görülüyor. Bugün Anadolu'da yörükler arasında yaşayan birtakım inançların özünde bulunan şamanlık kalıntıları bunun açık örneğidir.

Anadolu'da uğur genellikle üçe ayrılır. Bu ayrılma uğurlu sayılan varlıkların türleri yüzündendir. Halk inançlarına göre içlerinde insanın da bulunduğu birtakım canlılar uğurludur. Bunlara dokunulmaz, dokunanın, onları incitenin başına er geç bir yıkım gelir. Bunun en somut örnegini tarikat ulularında, ermişlerde, birtakım kendinden geçmişler de görüyoruz. Tarikat ulularının, ermişle-

rin uğurlu sayılması eski çağlardan kalma bir inançtır. İnsanla tanrılar arasındaki öz birliğinin bir sonucudur, günümüze kalmış. O dönemlerde insan, daha doğrusu krallar kutsaldı, tanrılarla içli dışlı olduklarına, bütün gizlilikleri bildiklerine inanılırdı. Bu inançlar çağdan çağa değişerek, yeni yeni biçimler kazanarak günümüze değin geliverdi. İnsanların uğurlu sayılması bu eski inanç kalıntılarıdır.

Canlılar arasında birtakım hayvanların da uğurlu sayıldığını biliyoruz. Bunların da kökeni eskiçağ dinleridir. Doğa tanrılarının yardımcıları niteliğinde olan hayvanların zamanla uğurlu sayılması, günümüzde de bu uğur inancının geçer olması bu yüzdendir.

Uğurlu olmanın ikinci türüne bitkiler girer. Genellikle yararlı, ilâç yapımına elverişli bitkiler uğurlu sayılır. Bitkinin özünde saklı bir iyi gücün bulunduğu inancı onda bir uğur varlığının gizliliği kanısını doğurdu. Bu gibi bitkileri, eskiçağda, tapınaklarda bulunan din görevlilerinin kullanması, onlarla birtakım ilâçlar yapması, büyücülükte onlardan yararlanması uğur inancının güçlenmesine, gelişip yayılmasına yaradı.

Üçüncü türe dağlar, kayalar, sular gibi doğa varlıkları girer. Bunlarla ilgili uğur inancının kökünde de eskiçağ dinlerinin etkisi saklıdır. Bugün Anadolu'nun birçok yerinde görülen uğurlu dağlar, sular, kayalar bu eskiçağ inançlarının birer kalıntısı olmaktan öteye geçemez.

Uğur kavramının zamanın anlayışına göre yorumlanışı birtakım değişmeler geçirmesi yüzündendir. Ya da birtakım değişimler geçirmesi sonucu ayrı ayrı yorumlara uğramıştır. Bunların ikisi de savunulabilir. Bizce önemli olan, onun yorumu değil, kaynağıdır. Uğur doğa dinlerinin, o dinlerin geçerli olduğu ortamda gelişen inançların bir sonucudur. Başlangıçta oldukça somuttu, elle tutulur, gözle görülür bir niteliği vardı. Ancak insanın iyiliğine olan, işine yarayan bir nesne, bir olay uğurlu sayılırdı. Zamanla uğur olayında bir *soyutlaşma* oldu. Uğur bir olay

olmaktan çıkıp soyut bir kavram oldu.

Uğur inancı bugün daha çok hayvanların, özellikle koyunların, ineklerin döllenme dönemlerinde görülür. İnekler çiftleşme çağı gelince azıtır. Döl yatağından sümüksü bir sıvı sızmaya başlar. Onu koklayan boğa ineğe atlar *(döller).* İşte ineğin öküze gelmesi *(öküzle çiftleşme belirtilerinin görünmesi)* olayına Karadeniz kıyılarında *uğura* (oğura) *gelme* denir. *Uğura gelen* inek öküzün döllenmesi sonucu yatışır, daha öküzün yanına sokulmaz. Dölleme gerçekleşmemiş, inek yüklü olmamış *(gebe kalmamışsa)* bir süre sonra gene ineğin döl yatağından sümüksü sıvılar akmaya başlar, inek öküze sokulur, onu yalar, koklaşırlar. Dölleme olayı yeniden başlar. Bu olayda önemli olan yavrulamadır. Yavrulama uğurlu bir olay sayılır. Nitekim erkek çocuklara da evin uğuru gözüyle bakılır. Erkek çocuk atanın soyunu sürdürdüğü için uğurlu diye sevilir. Birçok ananın oğlanı sevmesi, babanın oğlan istemesi biraz da bu yüzden, bu çok eski inancın biçim değiştirip bilinçaltına yerleşmesi nedeniyledir.

Döllenmenin uğurlu sayılması, bu konuda öküze, boğaya önem verilmesi çok eski bir inançtır. Erkek dölleme öğesinin tanrısal nitelik taşıdığı, bir tanrı gibi saygı gördüğü çağlardan kalmadır. Değişik nedenler, sağlık bozuklukları yüzünden *aybaşı* olmayan, döl yatağından sümüksü sıvı sızmayan kızlara, kadınlara, dişi hayvanlara bile *uğursuz* denir. Kısır kadınlara, kısır ineklere *uğursuz* denir. Kimi çevrelerde çocuğa *evin uğuru* derler. Çocuksuz karı koca uğurlu sayılmaz pek. Evde kalmış, evlenmemiş kızlar bile kimi yörelerde uğursuz sayılır.

Gene Anadolu'nun kimi yörelerinde ekinlerin, ürünlerin bol olduğu yıllara *"uğurlu yılı"* denir. Kıtlık yılları *"uğursuz yıl"* diye nitelenir.

Tarlada zina yapılırsa bolluk olmaz diye bir inanç vardır. Bu inanç saygı gören, kutsal sayılan ekine karşı işlenen bir suçun anlatımıdır. Ekinin tanrısal bir özle

donatıldığı inancının yaygın olduğu çağlardan kalmadır. Dişiyle erkeğin çiftleşmesinin kutsal sayılmasına karşılık, ekin gibi kutsal bir varlığın bulunduğu yerde gerçekleştirilmesi gözyumulmaz bir suçtur kimi çevrelerce.

Uğur kavramının bir anlamı da iyiliktir. İnsanın iyi bir olayla, iyi bir sonuçla karşılaşmasını istemedir. Bu yüzden birini yolcu ederken *"uğur ola"*, ekin ekerken, harman yaparken, iyi bir iş işlerken görenler *"uğur ola"*, ya da *"uğurlar olsun"* derler. Bu sözlerde bir iyilik dileme, iyi bir sonuç elde etme isteği saklıdır.

Uğur inancı Anadolu'ya komşu ülkelerden gelmemiştir. Bu inanç yerlidir, Anadolu uluslarının, eski atalarımızın düşünce özelliklerini, yaşama anlayışlarını yansıtmaktadır. Bugün Anadolu'nun türlü bölgelerinde yaşayan toplulukların uğur konusunda değişik görüşler taşıması, yine uğur konusunda *(belli bir olay üzerinde)* birleşmesi bu inancın eski Anadolu topluluklarından, yerlilerinden kaldığını gösteriyor. Dışardan geleydi bütün kesimlerde *(Anadolu'da)* aşağı yukarı eşanlamda kullanılırdı. Oysa, gerçek durum öyle değil. Anadolu'nun değişik kesimlerinde eskiçağlarda ayrı ayrı yaşadıklarını biliyoruz. Bunların kendi çevrelerine göre değişen inançları vardı. Zamanla topluluklar arasında oluşagelen kaynaşma, sonucu inançlarda da bir genel yoğurulma, sürekli kaynaşma oldu. İnançlar bütün Anadolu yörelerine yayıldı. Değişmeler de bu yayılma sonucudur, birleşmeler de.

Lâtinlerde *augur*'un belli bir görevi vardır. Onun dışına çıkamaz, kendini ilgilendirmeyen sorunlarla uğraşamaz. Oysa Anadolu'da uğur *(augur kökünden gelen bir kavram olmasına karşılık)* inancı çok değişiktir, yörelerin özelliklerini taşır. Uğur kavramının lâtince *augur*'dan gelmesi, inancın da dışardan, Lâtinlerden geldiğini göstermez. Lâtinlerde *augur* bir görevin, bin görevlinin Anadolu'da uğur çok yaygın bir olaylar topluluğunun adıdır. Anadolu'da gerçekleşen kültür kaynaşmaları, inanç özümleşmeleri sonucu *iyi* sayılan olaylar *uğur* kavramıyla nitelendi.

Anadolu'da uğur kavramı altında toplanan, uğurlu, ya da uğursuz olarak nitelenen olaylar birer inanç biçimine girmiştir. *Yarım çay içen bir kadın dul olur.* (Bu inanç Anadolu'da "çay" sözcüğünün kullanılmasıyla başlamıştır). Bundan yarım çayı içmenin uğursuzluk getirdiği sonucu çıkıyor. *Yolda işenirse yağmur yağar.* Bu inancın kökünde de yolda işemenin iyi bir davranış olmadığı anlamı gizlidir. *Tencerede su boşuna kaynarsa düşmanlar çoğalır.* Suyun bir tencerede boşuna kaynamasının iyi olmadığını, insanın başına bir yıkım getireceğini, düşmanların çoğalacağını bildiriyor. *Martın birinci günü eve dışardan kimse giremez, girerse buzağılar ölür.* Mart ayı ile ilgili olan bu inanç da uğursuzluğu gösteriyor. Bu inanç mart ayının eskiçağda bir tanrının ayı olmasından doğmuştur. Bu inanç *(martın tanrı ayı olduğu görüşü)* Lâtinlerde de vardır. Nitekim *mart* sözü de Lâtinlerin savaş tanrısı *Mars'*ın adından gelir. Grekler buna *Ares* derler. *Ares* sözü de grekçe değil, eski Anadolu dillerindendir. Greklere Anadolu'dan geçmiştir. *Güneş güzele vurur* (güzele gelir). Bu da *uğurlu* sayılan bir olaydır. Güneşin bir iyilik tanrısı, güzellik örneği olarak nitelendiği çağlardan kalmadır öz olarak. Hititlerde *Arinna* ilinin güneş tanrıçası *Vuruşemu* kutsal, güzel, insanlara iyilik eden, güzellikler yaratan, güzeli seven bir ulu varlık olarak saygı görür, kutlanırdı. Anadolu'da güneşle ilgili bütün inançların kaynağı bu Hitit tanrıçasıdır besbelli.

Halk dilinde iyilik sağlayan inançların özünde uğur, kötülük getirenlerin özündeyse uğursuzluk vardır. Halk böyle düşünmüş, böyle inanmış, böyle yorumlamış bu olayları.

★

KEMİKLER

Kemiklere de büyük bir önem verilir halk arasında, ancak bütün hayvanların kemiklerine değil. Özellikle yılan kılçığı, geyik kemiği, boynuzu, köpek kemiği, kurt başı kemiği, insan kemiği ayrı bir önem taşır. Bunların kimi *uğurlu* sayılır, kapılara, pencerelere asılır, kimiyle büyü, tütsü, ilâç yapılır.

Kemiklerin *uğurlu, uğursuz* sayılması eski bir inanç kalıntısıdır. İyilik getirdiğine inanılan havyanların kemikleri uğurlu, kötülük getirdiği sanılan hayvanların kemikleri uğursuz sayılır. Bu uğursuz kemikler daha çok büyü işlerinde kullanılır. Öteki kemikler tütsü, ilâç yapmaya yarar. Köpek kemikleri daha çok sıtmanın giderilmesinde işe yarar. Yılan kılçığından büyü yapılır. Kemiklerin hastalıkları giderici bir özellik taşıdığı inancı hayvanın bir totem olarak, tanrısal bir varlık olarak saygı gördüğü dönemden kalmadır. Koruyucu bir güç taşıdığına inanılan, iyilik tanrılarının yönetiminde bulunan bütün hayvanlar için saygı duyulur, bunların kemikleri iyilik işlerinde, uğurlu işlemlerde işe yarar. Kurt kemiği de koruyucu bir nitelik taşır. Kurt en eski Anadolu dinlerinde saygı gören, uğurlu sayılan bir hayvandı. Hititlerde, Urartularda, Likyalılarda kurtun ayrı bir önemi vardı. Birtakım boyların ondan türediğine bile inanılırdı. Sonraki çağlarda Roma ülkesine göçen bu inanç yüzünden kurt Roma ulusunun atası, Roma şehrinin koruyucusu sayıldı. Durum, Asya Türklerinde de böyledir, kutsal sayılır, büyük bir saygı görür kurt.

Karga, tavşan, doğan kemikleri pek uğurlu sayılmaz. Onlar daha çok büyü işlerinde kullanılır. Hayvanların bütün kemikleri uğurlu ya da uğursuz sayılmaz. Başkemiği, incik kemiği, oyluk kemiği, ayakbileği kemiği, köprücük kemiği önemli sayılır. Öldürülen bir hayvanın etleri çürüdükten sonra kemikleri bir yere asılırsa, o hayvan türünden olan canlılar bir daha o yöreye sokulamazmış. Mezardan çıkarılan bir insan kafası akar suya atılırsa yağmur yağar, kemik yiter, sudan çıkarılmazsa ortalığı seller sular götürürmüş.

Hayvan kemikleri tabanca kabzası, bıçak sapı yapımında kullanılır. Bu onun dayanıklı oluşundan çok uğurlu sayılması yüzündendir. Bıçak, tabanca düşman için kullanılır. Vurucu araca güç kazandırırmış kemik. Öldürülen düşmanın *(insanın)* kemiğini saklamak da insanı güçlendirirmiş. Bu yüzden *Şah İsmail* ile Rus çarı *Korkunç İvan* düşmanının kafatasından şarap içermiş. Şarap bardağı yaptırmışlarmış öldürdükleri düşmanlarının kafataslarından, öyle söylenir tarihte. Bu davranış yalnız düşmana karşı duyulan hınç, öfke yüzünden değildir. Düşman kemiğinin insandaki vurucu gücü arttırdığı inancındandır düpedüz.

Halk inançlarına göre kemiklerin geç çürümesi, bir insan yaşamını aşacak sürede mezarda kalması, ilerde ruhun, yeniden gövdeye döneceğindendir. Bu inancın da İslâm diniyle, tektanrıcı dinlerle bir ilgisi yoktur. Çoktanrıcı doğa dinlerinden kalmadır bu inanç da. Ölü mezarlarına konan yiyecekler, süs takıları bunu gösterirdi eskiden. Doğa dinlerinde, ruh, arada bir gövdeye gelir girer, mezarda ölü dirilirmiş. Bu yüzden ölüye, onun kemiklerine sövmek büyük bir suç sayılırdı. Kemikler de kutsaldı. Zamanla bu inancın dokusu, oyası değişmiş. Kemiklerin gizli bir değer taşıdığı inancı kalmış günümüze. Durum hayvan kemikleri için de böyledir bugün, eskiden de böyleydi. Bugün Doğu Anadolu'da en ağır sövgü bir insanın babasının *(ölmüşse)* kemiğine sövmektir. Karadeniz kıyıla-

rında çok öfkelenen bir kimse karşısındakine *"ceddinin kemiğini s....im"*der. Bu çok ağır bir sövgü sayılır. Gün olur büyük kavga çıkar bundan. Görünüşte insana çok sığ gelen bu sövgünün özünde de eski inanç kalıntılarını bulmamak elde değildir. Kemiğin *(insan kemiğinin)* saygı gördüğü, önem verildiği bir çağdaki inancın silik izleri vardır bunda.

Kartalların başkemiklerinin de uğur taşıdığına inanılır. Onlarla ilâç, büyü, tütsü yapılır. Süs olarak kullanıldığı da olur. Kartal çok eski dinlerde kutsal sayılan bir hayvandı. Hititlerde gök tanrılarının buyruğunda bulunduğuna inanılırdı. Bugün Anadolu'nun değişik yerlerinde, kayalarda gürülen kartal kabartmaları, Selçuk Türklerindeki kartallı oyalar; Roma ulusundaki kartal saygısı eski Anadolu'dan kalmıştır.

Kemiklerin yanında dişlerin de önem taşıdığını, saygı gördüğünü biliyoruz. Tütsü, büyü işlerinde kullanılan köpek dişi bunun açık bir belirtisidir. Kurt dişi, koyun dişi, yılan dişi, domuz dişi ayrı ayrı işlerde kullanılır. İlâç yapıldığı da olur.

★

KEDİ

Çok yaygın bir inanç vardır halk arasında. Bir kedi öldürenin işlediği suçtan kurtulabilmesi için yedi köprü yapması gerekir, derler. Öylesine güçlü bir dokunulmazlığı vardır. Bu inancın kaynağını Peygamber Muhammed'in kediye duyduğu sevgide görenler vardır. Peygamber Muhammed, günün birinde hırkasının üstünde uyuyan kediyi incitmemek, uyandırmamak için hırkasının o bölümünü kesmiş, kediye dokunmamış derler. Birçok kitapta bu hikâye anlatılır, bir bakıma gerçektir de. Ancak kediye duyulan saygı daha eski çağlara kadar gider.

Anadolu'da kedi ile ilgili inançlar çok eskidir. İslâm dininden önceki dönemlerde de vardır. Hititler, Urartular kediyi sever, ona karşı koruyucu bir ilgi gösterirlerdi. Oysa, bu eski inanç, bu eski hayvan sevgisi de daha eski dönemlere uzanır, Mısır'a kadar gider. Anadolu ile Mısır arasında birtakım inançlar konusunda birleşme olduğunu biliyoruz. Yalnız en eskisinin hangisi olduğu şimdilik pek açık seçik değildir. Mısırlılarda kedi kutsal bir hayvandır, bir totemdir. Bu inanç İ.Ö. üçbin yıllarına varıyor. Yazı kaynaklarda ise İ.Ö. ikibin ile binbeşyüz yıllarını buluyor. Hititlerde, özellikle kaya kabartmalarında kedi resimleri görülüyor. Bugünkü kediyle ilgili inanç bize, Anadolu halkına İslâm diniyle gelmemiştir. Hititlerden gelmiştir. Onlara nereden geldiği ise ayrı bir araştırma konusudur günümüz için.

İslâm dini, birçok yönden eski Arap, Mısır, Sümer, Hind etkisi altında kalmış, onları zamanla özünde eritmiş, sindirmiştir. Kedi inancı, kedi sevgisi de böyledir. Kedi evcil bir hayvan olması, evde sevilmeyen, yıkım getirdiği sanılan hayvanları öldürmesi yüzünden sevilir. Eski Türklerde (Asya Türklerinde) *sıçgan* (fare) kutsaldı, onunla ilgili bir ay adı da vardı. Bu bakımdan, bu kutsal hayvanın canına okuyan kedinin saygı, sevgi görmesi pek mümkün değildir. Mısır'da ise kedi büyük saygı görür, ona dokunulmaz, onu öldüren ceza görür, suçlu sayılır. Kedinin bir koruyucu totem olduğu, eski topluluklar arasında ona kutsallık verildiği, biliniyor. Anadolu toplumunda ise bütün çağlar boyunca kediye sagyı, sevgi gösterilirdi. Müslümanlar arasında kedi için nankör deyimi de kullanılır. Bir evin başına yıkım gelir, ev ıssız kalırsa o evi ilkin kedi bırakır gidermiş. Kedi yemeğini yerken gözlerini yumarmış. Bunun anlamı, öteki dünyada onu besleyen, evinde bakan, saklayan kimseye karşı tanıklık etmek, onu suçlamakmış. Kedi, evde kalırsa, o evde de biri ölür de duyulmazsa kedi onun burnunu, kulağını yermiş. Bundan dolayı da kötü, uğursuzmuş. Bu inancın kökünde İslâm etkisi vardır. Çünkü İslâm dinine göre kedinin içtiği su ile abdest alınmaz. O su *kirlenmiş* sayılır. Ayrıca kedi fareleri yediği için de iğrençtir. İşte İslâmı inancı budur. Bir çelişmeyi içerdiği görülüyor. Oysa eski Mısır'da kedi için böyle bir inanç yoktur. Kedi bütün davranışlarıyla bir *bütün* olarak alınır, kutsal sayılır.

Herodotos'un anlattığına göre; eski Mısır'da kedi gibi köpek, tilki, kurt, sıçan, doğan, ibis, ayı, gibi hayvanlar da kutsaldır. Dokunulmazlıkları vardır.

Kedi ile, sıçanla, doğanla ilgili inançların Anadolu'ya Asya'dan, özellikle Türklerle geldiği savı tutarlı değildir. Bu adı geçen hayvanlarla ilgili inançlar en aşağı İ.Ö. üçbin, en yakın binbeşyüz *(İ.Ö. yine)* yıllarına değin gidiyor. Oysa, Türklerle *(bu ad da Türkçe değildir. Türkçenin yapısıyla açıklanamıyor)* ilgili inançların en eskisi bile İ.Ö.

bin yılına varamıyor, bir bakıma İ.Ö. beşyüz yılını bile bulamıyor. Buna karşılık Anadolu'da bu hayvanlarla ilgili inançların en yenisi bile İ.Ö. bin yılını çok mu çok aşıyor, geriye gidiyor.

Eski Mısır'da kedinin ölüsünün mumyalandığı, özel bir törenle gömüldüğü gerçeği vardır. Firavun mezarlarında kedi mumyalarının bulunuşu gösteriyor bunu açıkça.

Kedi neden kutsaldır? Yalnız evcil bir hayvan olması, insanlara yakın bulunması bu sorunun karşılığını vermeye yetmez. Çünkü kutsallık yakınlıktan öncedir. Bir nesne önce kutsaldır, sonra insana yakındır. Önce yakınlık, sonra kutsallık olmaz. İnsan ancak özünü, nedenini bilemediği bir doğa varlığına kutsallık yükler, bildiğine yüklemez. Biz, bütün canlıların, özellikle biraz yırtıcı nitelikte olanların ilk totemler arasında olduğunu biliyoruz. Totemin doğuşunda iki ayrı kaynak vardır. Biri *yumuşaklık* (yırtıcı, kırıp dökücü olmama. Geyik gibi, koyun gibi, at gibi uysal olanlar) gösteren canlılar, öteki ise yırtıcı, azgın, insana *korku verici canlılar*. Bunlardan birinciler koruyucu, suçsuz, arı duru varlıklardır. İkinciler ise saldırgan, ürkütücü varlıklardır. Kedi sonradan evcilleştirilmiş bir canlıdır. Onun kökeni yırtıcıdır, saldırgandır. Geyik, koyun uğur sayılır da kedi, bugün bile, sayılmaz.

Kedinin yırtıcılığı, saldırganlığı çağların akışı içinde unutulup gitmiş. Evcilleştirilince daha da yumuşak, insana yakın *(dokunulmaz, canı yakılmaz)* bir hayvan olmuş. Onun kutsallığını yaratan *korkutucu* gücü zamanla yumuşamış, sevgiye dönüşmüş. İşte evcilleştirilmesi sonucu doğan sevginin de, kaynağı budur.

Kedi, evcilleştirilmesi sonucu, kazandığı sevgiyi sürdürürken, onunla ilgili ilk inanç tortularını büsbütün ortadan kaldıramamış. Ona *nankör* denmesi bundandır, İslâm dinine sinen bu çelişik *(biri sevgiye, biri kötülemeye dayanan)* inancın kaynağı da budur. Biri çok eski çağ-

ların süzgecinden geçen, biri kedinin evcilleştirilmesinden sonra doğan, gelişen inanç.

Mısır'da olduğu gibi, Anadolu'da da kediyle ilgili inanç kalıntıları buluyoruz. Halk arasında kedinin dişisiyle birleşme zamanı olan mart ayı yalnız bahar başlangıcı sayılmaz. Sıcak günlerin, kış bitiminin geleceğini de bildirir. Bir evde yangın oldu mu ilkin farelerle kediler kaçarmış. Kedinin sıcak küllere sokulması, ocağın başından ayrılmaması evin bekçiliğini yapması, evin koruyucusu olması demekmiş. Kedisi, köpeği olmayan bir köy evi *mutsuz* ev sayılır. Bu bakımdan kedi köpek sözleri yanyana söylenir. Bu Türkçede iki söz arasındaki ses benzerliğinden de olabilir bir bakıma. Kedinin dışkılığını örtmesi, yeri eşerek dışkılık bırakması onun yaratılış bakımından temizliğine yorulur. Gene halk arasında yaygın bir inanca göre kedi öleceğini anlayınca ortalıkta görünmez olur. Ölüsünü bile insanlardan saklarmış. Ancak birdenbire ölen, öldürülen bir kedinin ölüsü görülürmüş ortalıkta.

Kedi yemeğini yedikten sonra, yemeğin bulunduğu kabı iyice yalar, bu olay da onun temizliği sevdiğine, pislikten kaçındığına yorumlanır. Bu inançlar günümüzde yaygın, değişik nitelikler taşır. Ancak bir teki bile yeni değildir, çok eski dönemlerden kalmadır.

★

YIKANMA

Anadolu'da yıkanma diye yaygın, yerine getirilmesi gerekli, bir gelenek vardır. Bu arınmak, kirleri gidermek için yapılan yıkanma değildir. Dişi ile erkeğin sevişmesinden, birleşmesinden sonra uygulanan yıkanmadır. Bunun islâm diniyle geldiği, yayıldığı sanılır. Oysa, işin gerçeği, böyle değildir. Sevişmeden sonra yıkanmanın islâm diniyle bir ilgisi yoktur. Çok daha eski bir gelenektir.

Eski Mısır inançlarına göre; bir erkekle bir kadın sevişip çiftleştikleri zaman yıkanma gereğindedirler. Çünkü yıkanmayanların tanrılar katında suçlu düşecekleri inancı vardır. Tanrılar suları insanların arınması, sıcaklardan bunalınca serinlemesi, dinlenmesi, dinçleşmesi için yaratmışlardır. Sular da belli tanrıların buyruğu, yönetimi altındadır. Dolayısıyle sular da birer tanrısal nitelik, tanrısal özler taşıyan kutsal varlıklardır. İnsanın onunla arınması, durunması gerekir. İnsan yıkandığı sürece dincil görevini yerine getirir. Yıkanmayan, suyu ile bütün gövdesini arıtmayan bir kimsenin ruhu da kirlidir. İşte bu inanç yaygındı eski Mısır'da. Eski Anadolu uluslarında da bunun bir inanç olarak benimsendiğini biliyoruz. Ancak kökeninin hangi ulus olduğu bugün için açık seçik değildir. Suların kutsal bir varlık, birer tanrı olarak saygı gördüğü her toplumda su ile yıkanmanın da gereği vardır.

Bu inanç, Mısır'dan Araplara, İranlılara geçti, yayıldı. İslâm dininin ortaya çıkışından sonra bir din gereği niteliği kazandı *(tektanrıcı dinler için).*Mısır yoluyla çevre ülkelere geçen bu inanç bir süre Hellenlerce de benimsendi. Nitekim *Herodotos,* ünlü tarihinin ikinci kitabının 64. bölümünde bunu anlatır.

Bugün Anadolu halkınca bir din görevi, özellikle islâm dininin değişmez kurallarından biri, olarak uygulanan yıkanmanın çok eski olduğu anlaşılıyor. İslâm dini kesin ilkelerini kazandığı dönemde eski çoktanrıcı dinlerden kalma inançları büsbütün söküp atacak güçte değildi. Bu eski inanç kalıntılarından işine yarayanları alma gereğinde kalmıştı. Bunlardan biri de yıkanmaydı. Sonradan bunun islâm dininin yeni bir görüşü diye yorumlanmaya başladığı anlaşılıyor.

Dişi ile erkeğin çiftleştikten sonra yıkanmaması geleneğini Anadolu'da yayan, hıristiyanlıktır.

İslâm dininde görülen kumla yıkanma, Arapça bir deyimle *teyemmüm,* suyun bulunmadığı yerde yapılır. Su bulununca *teyemmüm bozulur,* su ile yıkanma gereği doğar. İşte bundan da su ile yıkanmanın çok eski olduğu anlaşılıyor. Ancak islâm dini bu yıkanma geleneğinin sınırlarını genişletti. Erkeğin ister düşte, ister kendi kendine *(elle boşalma-istimna)*boşalması sonucu yıkanması gereği kondu. Durum, kadınlar için de böyledir. Aybaşı olan, bir erkekle çiftleşen her kadının yıkanması gereklidir. Eski Mısır'da yıkanma dişi ile erkeğin çiftleşmesi sonunda uygulanırdı. İslâm dini bunu hangi koşullar altında olursa olsun, erkekten, ya da dişiden boşalan döllenme, üreme ile ilgili tohumların, yumurtanın dışa çıktığında yıkanma gereği ile bağlaşımlı kılmıştır. Yıkanmayan hiçbir mümin din görevini yerine getiremez, yıkanmadığı sürece pis *(cenabet),* suçlu sayılır.

Zamanla islâm dini yıkanmanın günlerini bile belirlemiş. Her müminin haftada bir, genellikle cuma

günü yıkanması gerekir *(dince kirlenmese bile).* Peygamber Muhammed cuma günü doğduğu için cuma gecesi evlenme, gerdeğe girme, kadınla görüşme *(çiftleşme)* uğurlu sayılır. Bundan dolayı islâm topluluklarında, şeriat kurallarını uygulayan çevrelerde *cima gecesi* sayılır *(evli çiftlerin sevişme gecesi).* Buna *cuma gecesinin fazileti* denir.

SÜNNET

Anadolu'da, özellikle müslümanlarla, Museviler arasında sünnet yaygın bir inançtır. Erkek çocuklarının belli bir yaşa gelince erkeklik öğelerinin ucundaki deriyi kesme yüzyıllar boyunca uygulanan bir gelenektir. Bunun islâm diniyle Türkler arasında, özellikle müslüman Türkler arasında, yayıldığı biliniyor. Ancak sünnet olayının müslümanlıkla ilgisi yoktur. İslâm dininin doğuşundan çok önceki çağlarda Mısırlılarda, daha sonra İbranilerde sünnet olayı uygulanıyordu. Bunun kadınlara uygulandığı dönemler de vardı. Afrika'da yaşayan birtakım topluluklar kadınları da sünnet ediyorlardı.

Sünnet, totem inançlarının bir sonucudur. Erkek çocuk belli bir yaşa gelince totem değiştirmede ağır bir sınavdan geçerdi. Üreme organının bütün derisi soyulurdu. Sesini çıkarmayan, acıya katlanan yiğit sayılırdı. Zamanla yalnız adı geçen yerin ucundaki derinin kesilmesiyle yetinildi. İslâm dini bu çok eski inancı olduğu gibi benimsedi. *Herodotos,* ünlü tarihinin ikinci kitabının 64. bölümünde bu olayın Mısır'da uygulandığını anlatır.

Eski Türklerde böyle bir inanç yoktu. Eski Anadolu uluslarında da sünnetin uygulandığını gösteren açık seçik belgeler yoktur. Ancak Suriye yörelerinde, Anadolu'nun Güneydoğu kesimlerinde yaşayan Yahudilerin bu geleneği uyguladıkları, uygularken de törenler düzenledikleri biliniyor. Bu inançın eski Araplara Mısır'dan geçtiği bellidir. Ancak bir süre sonra Araplar yeni inançların etkisi altında kalarak bunu bırakmışlardır.

Hırıstiyan dininde, öteki çoktanrıcı dinlerde, Hintlilerde, Çinlilerde, eski İranlılarda böyle inanç yoktur. Bu inanç Afrika kaynaklıdır. Arkeoloji kazılarında çıkan çıplak erkek heykellerinde Anadolu'da sünnetin uygulanmadığını görüyoruz. Eski Mısırlılar, Afrika ulusları çoktanrıcı bir inanç düzenine bağlıydılar. Çocuklar sünnet edilirken özel törenler düzenlenir çalgılar çalınır, oyunlar oynanır, içkiler içilirdi. Durum kadınlara uygulanırken de böyleydi.

Eski Anadolu dinlerinde sünnetin olmayışı erkeğin de ,kadının da üreme üyelerinin kutsal sayılışından dolayıdır. Fallos denen erkek üreme üyesine karşı büyük saygı gösterilir, tapılırdı. Bu olaylə ilgili birçok buluntu vardır elimizde. Bolluk tanrıçası *Kübele*'nin birçok memesi vardır. Bu onun doğurucu, besleyici niteliklerini yansıtan görüntüleri dile getiriyor. Anadolu tapınaklarında önemli bir yer tutan Falloslar zamanla Doğu Anadolu kesimlerine de yayıldı. Mezopotamya kaynaklı olduğu bilinen *Adonis* törenleri erkekteki dölleyici gücün yansıtılmasıdır.

Sünnet erkek dölleme üyesinin kutsal sayılmadığı, ancak totemin kutsal sayıldığı uluslarda uygulanıyordu. Bugün sünnet edilen yerden kopan derinin toprağa gömülmesi *Adonis*'le ilgili inancın belirtisidir. Toprağın dölleneceği, ekinlerin bol olacağı inancının izleri vardır bunun kökünde. Sünnet sırasında törenler, düğünler yapılması, şerbet dağıtılması, sünnet edilen çocuklara armağanlar verilmesi eski inançların birer kalıntısıdır.

Sünnetle ilgili çok eski bir inanç daha vardır. O da dişi ile erkeğin birleşmesinin kutsal sayılışı. Eski Hindistan'da bu görev tapınaklarda yerin getirilirdi. Bugün kadınla erkeğin çiftleşmesini gösteren bir çok heykel vardır Hint tapınaklarında. Eski Anadolu uluslarında da böyle bir inancın varlığını görüyoruz. *Adonis* (Dumuzi) törenleri bundan ötürüdür.

★

ANDİÇMEK
HAYVAN DÖĞÜŞTÜRMEK

Andiçmek, Anadolu'da pek yaygındır. Bunun uygulanışı yöreden yöreye değişir. Genellikle andiçmeler kutsal sayılan bir varlığın adı anılarak yapılır. Andiçmek bir *"yemin"* türüdür.

Andiçmek, Anadolu'nun en eski uluslarında olduğu gibi İranlılarda, Araplarda, İskitlerde de vardı. Türkçeye moğolcadan geçen bu andiçme sözü bir işin, bir görevin yapılması konusunda, verilen bir söze bağlılık anlamında kullanılır. İskitler andiçerken toprak bir kabın içine döktükleri şaraba andiçecek kimselerin parmaklarını keserek kanlarından akıtırlar. Sonra andiçecek kimseler kabın çevresinde toplanırlar. Kabın içine bir pala, mızrak, ok, balta gibi savaş araçlarının uçlarını daldırırlar. Bunu yaptıktan sonra kabtaki şaraptan bir yudum alırlar. Kalanını andiçme töreninde bulunan ileri gelenlere dağıtırlar. Andiçmek bir din töreni niteliğindedir.

İslâm dininin doğuşundan önce Araplarda da andiçme buna benzer nitelikte uygulanırdı. Bugün Anadolu'da *kan kardeşliği* denen tören de bu niteliktedir. Kankardeşi olacakların birer damla kanı bir bardak şerbetin içine damlatılır, sonra kankardeşi olacaklar o şerbeti bölüşerek içer; birbirine sarılır, öpüşürler. Buna *kardeşlik* denir.

Andiçme olayı ile kardeşlik olayı arasında bir bağlantı vardır. Bu oldukça eski bir geleneğin kalıntısıdır. Eski Anadolu ulusları bu tür andları birer din töreni niteliğinde gerçekleştirirlerdi. Hititler bu törenleri savaşlarda

sağlanan başarılar sonucu düzenlerlerdi. Andiçmeler, genellikle bir din görevlisinin yönetimi altında düzenlenir, gereği yapıldıktan sonra tanrılara adaklar sunulur, saçılar saçılırdı.

Andiçmenin özünde biçimlenen görüşün anlamı şudur: *Kanla birlik sağlamak.* Bütün eskiçağ dinlerinde kan kutsaldır. Tanrılara saçılır, tapınaklarda belli bir yere dökülerek tanrılara sunulurdu. Kurban kanının kutsallığı bundan dolayıdır.

Eskiçağ insanlarının çoğunda düşman kanı içmek, etini yemek geleneği vardır. Bugün bize oldukça korkunç gelen bu davranış o çağlarda bir din inancı niteliği taşıyordu. Düşmanın kanını içmek, ona karşı duyulan korkuyu ortadan kaldırıyordu. Bunun böyle olduğuna inanıyordu eskiçağ insanı.

Kurban töreni de böyle bir nitelikteydi. Kurbanın özünde kanın taşıdığı kutsallığa duyulan saygı vardı. Andiçme de bir bakıma, bir kurban kalıntısıdır. Bugün *kan içmek, kan yalamak, kan dökmek, kanını akıtmak, kanına ekmek doğramak, kanına susamak* gibi halk deyimlerinin özünde eskiçağ inançlarının silik izleri vardır. Öyle ki *kan davası* bile eskilere, derinlere gidildikçe bir totem inancını bulur özünde. *Kan davası*'nın eski geleneklere çok bağlı kalınan yörelerde sürüp gittiği düşünülürse, işin gerçeği daha kolay anlaşılır. Geleneklerin hızla değiştiği, yeni yeni durumların *(inanç durumlarının)* ortaya çıkıp kolayca benimsendiği yerlerde kan davası, öçalma duygusu *(bir topluluk olarak)* yoktur. Andiçmek de öyledir. Geleneklere, göreneklere bağlı kalınan çevrelerde yaşar.

Anadolu'da geleneklere en çok bağlı kalınan yerler; Doğu Karadeniz bölgesi, Orta Anadolu *(Konya yöreleri),* Doğu Anadolu *(daha çok güneye bakan iller)* gibi yörelerde kan davası sürüp gidiyor.

Akdeniz kıyıları, Ege kıyıları, İstanbul yöreleri geleneklerin hızla değiştiği bölgelerdir. Buraların yerlilerin-

de *(Anadolu'nun adı geçen bölgelerinden gelenler dışında)* kan davası, andiçme, kan kardeşliği gibi olaylar pek görülmez. Bu yöreler *kapalı* değil, *açık* bölgelerdir. Dışla ilgileri, ilişkileri çoktur. Bu yüzden gelenek görenek değişmeleri daha kolay oluyor. Oysa kan davasının, andiçmenin, kan kardeşliğinin yaygın olduğu bölgeler *kapalı* bölgelerdir. Bunların dışla, çevre uluslarla ilişkileri çok azdır, sınırlıdır. Bu yüzden gelenek, görenek değişmeleri seyrektir.

Hititlerin, Urartuların yaşadıkları bölge halklarında bugün o çağlardan kalma gelenekler, görenekler vardır. Kılıkları, evleri, besledikleri hayvanlar, inançlar, inanç törenleri oralarda bile değişmemiştir.

Bugün Anadolu'nun özellikle Ankara, Manisa bölgelerinde horoz döğüştürme, deve güreştirme, koç döğüştürme, köpek dalaştırma gibi gelenekler vardır. Bunların ortaya para konarak yaptırıldığı da olur. Bu gelenek Anadolu'ya İ.Ö. 278 yıllarında gelerek Ankara yörelerinde yerleşen, Pessinus adlı ilkçağ kentini kurdukları sövlenen Galatlarca getirilmiştir. Galatlar, Anadolu'ya, Avrupa'dan, özellikle Balkanlarla Bizans üzerinden geçip gelen, kelt dili denen dili konuşan bir topluluktur. Çok savaşçı, saldırgan, kırıp dökücü olan bu topluluk belli günlerde törenler düzenler, hayvan döğüştürürlerdi.

Hayvan döğüştürmenin bir din inancı mı, yoksa bir savaş denemesi mi olduğu kesinlikle bilinmiyor. Ancak Galatların buna büyük bir önem verdikleri, bunu sürekli olarak uyguladıkları açıkça biliniyor. Bu gelenek zamanla Anadolu'nun değişik bölgelerine yayılmıştır. Koyun beslenen yerlerde koç döğüşü, deve yetiştirilen yerlerde deve döğüşü *(ya da güreşi),* Doğu Karadeniz kıyılarında *(özellikle köylerde)* köpek dalaştırma, Manisa ve Edirne yörelerinde horoz döğüşü oldukça yaygındır. Bundan da Anadolu'nun eski yerlilerinden günümüze kadar nelerin kaldığı kolayca anlaşılıyor.

*

DÖĞMELER

Anadolu'nun kırsal kesimlerinde, kadınların yüzlerine *"döğme"* yaptırmaları yaygın bir gelenektir. Kadınlar bunu, derinin üzerine işlenen bir süs olmaktan çok, İslâm dininden kaynaklandığına inandıkları bir inanç geleneği diye sürdürürler. Gerçekte bu gelenek çoktanrıcı dinlerden, özellikle *"totem"* inançlarından kalmıştır. Oysa Anadolu kadını bu tarih gerçeğini bilmez. Ona göre Peygamber'in kızı *Fatıma*'yı kölesi zorla öpmüş, öpmekle de yetinmemiş, dişlemiş, yüzünde diş izleri kalmış. Bu olayın kötüye yorulmasını önlemek için, bütün arkadaşları yüzlerine döğme yaptırmışlar, böylece kölenin diş izleri örtbas edilmişmiş.

Döğmeler, gerçekte, çoktanrıcı dönemlerin birer simgesidir. Kutsal sayılan varlığın simgesini gövdenin belli yerlerine işlemek ondan güç almak, onun koruyuculuğu altına girmek diye yorumlanırdı. Bugün *"damga"* adı verilen, bambaşka bir amaçla kullanılan imler de birer kutsal belirti niteliğindeydi. Asya Türkleri'nin kullandıkları "tamga"lar belli bir kimseye özgü olan nesnenin belirtisidir, ancak bunun kökeni de bireyin bağlı bulunduğu topluluğun inandığı kutsal varlığı, *"totem"*i yansıtmadır.

★

ÜÇ

Anadolu'nun bütün kırsal kesimlerinde üç sayısı kutsal bir içerik taşır. Bunun da çoktanrıcı dinlerden kaynaklandığı bilinmektedir. Özellikle Alevi tarikatlarda üç sayısına verilen önem yaygındır. Bu inanç halk kesiminde de tutunmuştur. Üç yudum su, üç lokma ekmek ya da yemek, üç adım, üç dua *(üç kulhuvallah, bir elham okumak),* üç aylar *(ramazanla ilgili),* üç kapı bg.

Etrüsk inançlarına göre bir ilin üç kapısı, üç tapınağı olmalıdır. Bunlardan biri eksik olursa, o ilde yıkım, bunalım, düzensizlik başgösterirmiş.

Üç sayısıyla ilgili inançlar, kavramlar, deyimler yazın alanında, tasavvufta çok yaygındır. Halk arasında, uğursuz sayılan, istenmeyen bir olay karşısında üç tövbe, üç kez *"tuuu"* diyerek yere bakmak yaygındır.

★

YABANADAMI

Maçka'nın dağlık bölgelerinde, özellikle sığ ormanlarda kimi geceleri, kimi de sisli-dumanlı günler, değişik sesler duyulur. Ne insan, ne de hayvan sesine benzeyen bu çığlıklara değişik anlamlar verilir, genellikle de uğursuz, korkulu sayılır. Yaygın bir inanışa göre bu sesler *"yabanadamı"* denen, yarı insan, yarı hayvan yaşayışlı bir varlıktan gelirmiş. Bu varlık, daha önceleri insanmış, sonra ortam değiştirerek yabansı olmuş, insanlara saldırır, korkulu durumlar yaratırmış.

Çocukluğumda bu sesleri, özellikle de sisli günlerde, akşam üzerleri sık sık duyar, korkardık. Korkumuz büyüklerin anlattığı öykülerden, inanılmaz olaylardan kaynaklanırdı. Yabanadamı büyülü, usla anlaşılıp anlatılmaz bir varlıkmış. Cinlerle, perilerle, daha bilinmeyen gizli güçlerle konuşur söyleşirmiş. Genellikle de güzel kızları, genç güzel kadınları çok severmiş. Şimdi anımsadığıma göre onun sesi baykuş sesiyle geyik sesi arasında, değişik, bir sesti. Yabanadamını gören olmamış, bütün anlatılardan birbirinden aktarılmış, eklene eklene büyümüş, çoğaltılmış öykülerdi. Çocukları uyutmak için, *"uyumazsan yabanadamı gelir seni kaçırır"* diye korkuturlardı. Kimilerinin anlattıklarına göre yabanadamı yüksek ağaçların üzerinde yaşayan, gövdesi çok kıllı, kara, aşırı güçlü, iri kıyım, görkemli bir yaratıkmış. İnsan gibi davranır, sever-sevişirmiş. Maçka'nın Ağralaksa yaylasında, yabanadamın kaçırıp gebe bıraktığı, ondan çocuğu olmuş kadınların varlığı da ileri sürülürdü.

Bir söylentiye göre yabanadamı ormanların koruyucusuymuş, kimi hayvanları sever, özellikle geyikleri, karacaları, bekler, gözetirmiş. Çiğ et yer, yabansıl yemişleri devşirir, yaban balı toplar geçinirmiş. Ancak sayısı pek azmış, büyük ormanlarda bile sayıları birkaçı geçmezmiş. Yabanadamının dilinden anlayanlara dokunmazmış. Kimilerine göre Rumca, kimilerine göre de bilinmeyen bir dille söyleşirmiş. Onunla ilgili söylentiler, inançlar, öyküler bugün bile Maçka yörelerinde yaygındır.

★

İL—KÖY
İNANÇLARI

İnançların çoğu halk belleğinde yaşayan düşünce varlıklarıdır. Burada *Halk İnançları* diye bir bölüm ayırmanın nedeni bunların halk yaşamını etkilemeleri, günlük yaşamda bile uygulanmalarıdır. Yoksa bu tür inançlarla öteki inançlar arasında öz bakımından bir ayrılık, karşıtlık yoktur. Kentlerde ekin ekmek, harman savurmak, çayır biçmek, yaylalara çıkıp yazlamak geleneği olmadığı için, daha çok köy toplumunun dilinde yaşayan inançları kentte yaşayan topluluklar bilmez, uygulamaz. Burada halk inançları diye toplanan inançlar köy yaşamını, tarımı, yaylacılığı ilgilendiren inançlardır. Onlara bu yüzden halk inançları denilmektedir. Gerçekte bütün inançlar, ister köyde, ister kentte olsun halk inançlarıdır. Anadolu'nun okumamış, yalnız kulaktan kulağa aktarılan geleneklerine, göreneklerine göre yaşamını düzenleyen toplumları çokluk köylerde barınır. Tarımla, hayvancılıkla geçinir. Kent yaşamına uzak kalan bu toplulukların inançları da değişmemiş, yozlaşmamıştır bir bakıma. Oysa kentte yaşayan toplulukların inançları çokluk kent yaşamına uyar, uydurulur. Onlar daha kolay değişir. Kent aydınları, kent toplumu gibi kolay değişir, yabancı dönüşümlerin etkisi altında kalır. Bugün, evinin bir kıyısında sakladığı çiçeği, bir süs bitkisini güneşin, ayın, yıldızların devinimlerine göre aşılayan, sulayan, gübreleyen, ba-

kan aydın kentli yoktur. Oysa köyde şu aydınlarının *halk* dedikleri insan topluluklarında tarımla, bahçe işleriyle ilgili bütün eylemlerde, çalışmalarda gök varlıklarının hareketlerine büyük önem verilir. Köylü tarımla ilgili işlerini bu gök varlıklarının devinimlerine, durumlarına göre yoluna koyar. Bu bölümde yeralan inançlara *köy inançları* demek daha doğru olabilir. Burada dizilen inançları, birinci bölümdeki açıklamalardan ayırmak için böyle bir kesimlemeye gidilmiştir. İsteyen bunlara *köy inançları* da diyebilir.

Kent inançları da vardır, ancak bunlar, yukarda da belirtildiği gibi, pek salt değildir artık. Çoğu, bugün için tektanrıcı dinlerle ilgilidir. Burada görülen inançlar ise çoktanrıcı dönemlerden, doğa dinlerinden kalma inançlardır. Anadolu'nun İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Konya, Bursa gibi illerinde görülen inançların çoğu İslâm dininin, şeriat ilkelerinin etkilerini taşır. Buna bir de sünni tarikatların *(daha çok kentlerde kurulup yayıldıkları için)* etkisini katarsak şeriatın ne denli ağır bastığı *(kentlerde)* daha kolay anlaşılır. Sözgelişi, köylerde mum yakma, mum dikme, ölülerden yardım isteme geleneği pek yoktur. Bir bakıma köylerde *yatır, evliya, ermiş* bile pek seyrek görülür. Bu gibi (şeriatla ilgili) inançların sokulduğu köyler çokluk kentlere yakın, kent insanlarıyla daha içli dışlı olan köylerdir. *Köyün delisi şehre inince veli olur.* Köylerde tutunamayan birtakım sapkınlar, tanrı ile konuştuğunu ileri süren *ermişler* (?) ancak kentlerde barınır.

Burada açıklanması gereken önemli bir konu vardır. O da geçim, üretim, tüketim bakımından *ağaya bağlanan* toplulukların durumunu göz önünde bulundurmadır. Özellikle Doğu Anadolu kesimlerinde yoksul toplulukların *ağalara* olan bağlılığı bir inanç, bir din etkisi taşımaz. Onun kökeninde üretim, tüketim olaylarının izleri vardır. Doğu Anadolu'da yoksul bir tekkenin, yoksul bir tarikatın köylüleri etkisi altında bulundurduğu

görülmemiştir. Bütün tarikat öncüleri, önderleri varlıklı kişilerdir. Bu tür olayların özünde kökleşen inançlar da islâm dininin, şeriatın etkisiyle gelişmiştir. Sözüngelişi, Karadeniz kıyılarında büyük toprak ağaları yoktur. Varlıklı, köylere dal budak salmış, büyük toplulukları etkisi altına almış tarikatlar, tarikat uluları, şeyhler, veliler de pek yoktur o yörelerde.

Doğu Anadolu'da ise bütün şeyhler, ağalar islâm dinine, şeriat inançlarına sıkı sıkıya bağlıdır. Öyle ki görünüşte alevî eğilimli olan tarikatlar bile Doğu Anadolu'da sünnî inançlarının derin etkisi altındadır. Ancak gerçek alevî tarikatlar bunun dışında kalıyor. Aşağı yukarı bütün toprak ağaları mezhep bakımından sünnî inançlarına, ilkelerine bağlıdır.

Aysız tütün ekilmez, bu inancın tarımla, tütün dikmekle ilgisi açık. Tütünün Anadolu'ya ortaçağdan sonra gelmesine bakılırsa, pek eski sayılmaz. Ancak ay'la olan ilişkisi onun çok eski çağdan kalma olduğunu, tarım işlerinde önemli etkisi bulunan ay devinimlerinin sonradan tütün dikimine de uygulandığını gösteriyor. Bunun İslâm diniyle uzak yakın bir bağlantısı olduğu düşünülemez pek.

Aysız patates dikilirse ince olur inancı da öyle. Patates, Anadolu'ya çok sonraki çağlarda geldi. Tarımla ilgili bir bitki olduğu için eski inanç ona da uygulanıverdi. Bunun da İslâm diniyle ilgisi yoktur. Asya inançlarıyla da ilgili değildir. Asya Türkçesinde *patates* sözü yoktur. *Karadiken aldanmaz.* Bu, bir köy inancıdır. Karadiken denen dikenli ağaç ancak köylerde, Karadeniz kıyılarında olur. Kentliler bunu bilmez. Bu ağaç sıcaklar başlamayınca, bahar iyice gelmeyince tomurmaz, çiçeklenmez. Kış ortasında biraz sıcak olsa, birtakım bitkiler tomurur. Havalar soğuyunca çiçeği solar, bir daha çiçek açmaz, yemiş vermez. Buna halk dilinde bitkinin sıcağa *aldanması* denir.

Doğanın bu bitkiye verdiği özellik, halkın sıcakların, baharın gelip gelmeyeceğini belirlemesine yardımcı oluyor. Öyle ki ekin ekmede bile bu dikenin *(Karadikenin)* durumuna bakılır çokluk.

Gece bir kapla dışarı su dökeni periler çarpar. Bu inancın kökü çok, pek çok derinlerdedir. Kötü cinlerin geceleri dolaştığını, insanlara yıkım getirmek için olanak aradıklarını bildiren eski çağlara, çoktanrıcı dinlere değin gider. Burada kentle köy eş düşüncede birleşiyor. İnancın köyden mi kente, kentten mi köye indiği pek bilinemiyor. Ancak bugün daha çok köy çevrelerinde tutunuyor, uygulanıyor. Yukarda, köy inançları ile köy yaşamı arasında sıkı bir bağlantının bulunduğu belirtilmişti. Bu bağlantı yaşama koşullarından ileri geliyor. Köy topluluğu, daha çok inançlarıyla yaşar. Yaşamını onlarla düzene koyar derken köyün toplumsal yapısını, kurulu şunu göz önünde tutmanın gereğine inanılmaktadır. İnançlar, köy yaşamının kimlik belgeleri durumundadır. İyi bir araştırıcı inançlara dayanarak köy yaşamının düşünce evrenini, düşünce kuruluşunu kolayca aydınlığa çıkarabilir. Bu kolaylık inançların somutluğundan doğuyor. Bir toplum neye çok önem verirse inançları da o düşünce çevresinde dizilir, yoğunlaşır. Öyle ki köylü tarlasında çalışırken, evlenirken, evini düzenlerken, giyisisini giyerken inançlarına göre davranır. Köylü kentliden daha çok inanç varlığı durumundadır.

Köylü, *aysız ormana gidilmez,* der. Bu inancını uygular. Evinin yapımı için gerekli ağacı aylı bir zamanda *(ayın doğduğu gecenin gündüzünde)* keser. Köy inançları yaşama bağlı olduğundan kolay kolay değişemez, ancak yaşamla değişir. Bu yüzden, eski çağdan kalma inançlar çokluk köylerde sürer gider. Anadolu köylerinde, özellikle tarım alanında, büyük yaşam değişmeleri görülmüyor. Birçok yerde yapılan günümüz tarımı ile Hititler çağındaki tarım arasında büyük bir değişme olmamış. Öküz, at, katır eskiçağda olduğu gibi bugün bile bir tarım aracı-

dır. Buğday, arpa dövme dibekleri eskiden olduğu gibi bugün bile vardır. Köy evlerinin biçimi, kuruluşu, özelliği eskiçağların geleneklerini, göreneklerini sürdürüyor.

Durum, giyim konusunda da böyledir az çok. Evlenmeler, yakınlıklar *(evlenme yoluyla kurulanlar),* kan yakınlıkları, onlarla ilgili inançlar, gelenekler eskisi gibidir günümüzde de. Bugün Anadolu yörelerinde, özellikle Van, Hakkâri, Ağrı, Bitlis, Muş yörelerinde görülen giyimlerle Hitit giyimleri arasında, aradan uzun bir zamanın geçmesine karşılık, önemli bir değişme, çağımıza göre göze batar bir gelişme olmamıştır. Bu yörelerde bugün sürdürülen inançlar *(daha çok tarımla ilgili olanlar)* Hititlerde, Urartularda da vardı. O eskiçağ uluslarında da tarım gök tanrılarının *(tarımla, bollukla ilgili işlere bakan tanrıların)* yönetimi altında yapılır. Tarımı koruyan, ekinleri, bitkileri geliştiren, olgunlaştıran tanrılar vardı. Ay, güneş tanrıları bu türden tanrılardı. Durumun bugün bile değişmediğini, ay, güneş gibi gök varlıklarıyla ilgili inançlardan anlıyoruz.

Köy inançları *(halk inançları)* Anadolu toprağı üzerinde en eski çağlarla günümüzü birbirine bağlıyor içten içe, özden öze. Anadolu'nun, düşünce bakımından, gerçek tarihi inançlarla örülmüştür diyesim geliyor.

★

HALK İNANÇLARI

—A—

- Ay yeniye geçmeden tohum ekilmez.
- Ay yeniye geçmeden tarla biçilmez.
- Aysız ağaç kesilmez, kesilirse dayanmaz, kereste olmaz.
- Akşamdan tırnak kesilmez.
- Akşamdan sakız çiğnenmez.
- Akşamdan soğan yenmez.
- Aysız diş çekilmez.
- Aysız tarla gübrelenmez.
- Aysız yaylaya çıkılmaz.
- Aysız yayladan inilmez.
- Aysız çayır kesilmez.
- Ayakta su içilmez.
- Aysız ormana gidilmez.
- Aysız soğan dikilmez.
- Ay kesiminde tarla ekilmez.
- Ay kesiminde çayır biçilmez.
- Ayak kaşınınca yolculuk var demektir.
- Aysız tütün dikilmez.
- Aysız patates dikilmez ince olur.
- Ay eskisinde kabak dikilirse verimli olur.
- Ay hilâl halinde iken iki ucu aşağı olursa o ay yağmurlu yukarı olursa kurak olur.

- Aybaşı evlere girilmez.
- Aysız fidan dikilmez.
- Aysız aşı yapılmaz.
- Aysız buğday ekilmez.
- Aysız kuluçka oturtulmaz.
- Aybaşlarında çorap örülmez, dikiş dikilmez.
- Ağustosun yedisinde tarlaya giren adam çarpılır, kurur.
- Aralık ayı ağabeyimden korkmasam tencereyi ocakta dondururum dermiş.
- Ay kesiminde tarladan mısır koparılırsa geri kalanları porsuk yer.
- Aç gözlü adam bir şeye bakarsa nazar değer, baktığı hayvansa çatlar.

—B—

- Bir kadın iki erkeğin arasından geçerse çocuğu olmaz.
- Bahar kabak çiçeği ile gelir.
- Bir adam gurbete gidince arkasından eve girilmez.
- Bir erkek iki kadın arasından geçerse sözü geçmez.
- Bir çocuk kırklanıncaya kadar o eve akşamdan ateşsiz girilmez.
- Bir evden bir eve yemek kaşığı verilirse insan fakir olur.
- Bir adamın üstünde dikiş dikilirse kısmeti bağlanır.
- Bir erkek iki kızın arasından geçerse köse olur.
- Bir yılanı öldürüp ağaca asınca yağmur yağar.
- Birisinin su döktüğü yere su (işeyen) onun sevdasını alır.
- Bir yıllanmamış çocuk iki cenabet arasından geçerse üzerinde yara olur.
- Bismillâh demeden yemek yiyen doymaz.
- Bir çocuğun bezleri yabanî ağaca asılırsa, çocuk yabanî olur.

- Bir yarasayı canlı tutup horoz sesi gelmeyen bir yerde yakmalı, sonra kemiklerinden bir tılsım yapıp sağ koluna bağlamalı, bunu yapan adama hem mermi işlemez, hem de ona kimse kötülük yapamaz.
- Bir yola giderken geri dönüp bakmak iyi değildir.
- Bıcakla ekmek kesilmez.
- Bir kadın aş yerken neye bakarsa çocuk ona benzer.
- Bir kimse gece kapıdan dışarı bismillâh demeden çıkar veya destur demeden su dökerse ya çarpılır veya başına başka bir yıkım gelir.
- Bir kimse evinden çıkıp gurbete giderken o günü ev süpürülmez.
- Burun kaşınınca hakkında dedikodu oluyor demektir.
- Bir adamın sağ avucu kaşınırsa ona para gelir, sol avucu kaşınırsa elinden para çıkar.

—C—

- Cami duvarına işeyen çarpılır.
- Cevizağacının gölgesinde yatan beceriksiz, başarısız olur. Bu yüzden cevizağacı pek uğurlu sayılmaz. Bundan başka, cevizağacı gölgesinde yapılan işlerin hepsini resim gibi işler, biçildiğinde bütün gizlilikleri açığa vururmuş. Ceviz urlarında görülen belirtiler bu yüzdenmiş.
- Cuma günü toz dışarı atılmaz.
- Cuma akşamı ana rahmine düşen çocuk ilim sahibi olur.
- Cumartesi günü çamaşır yıkanmaz.
- Cuma gecesi sabaha karşı doğan çocuğun rızkı bol olur.
- Cuma akşamı soğan yenmez.
- Cuma günü örgü örülmez, insan kısmetini yitirir.
- Cuma akşamı tırnak kesilmez, insan gözden düşer
- Cuma günü evdeki çöpler dışarı atılmaz.

—Ç—

- Çingene ile yatan, sevişen, bir insanın (müslümanın) arınması için bir tuğlaya basarak o tuğla eriyinceye değin yıkanması gerekir, yoksa cunubluğu gitmez.
- Çingene kadını ile yatan erkeğin kırk gün yıkanması gerekir.
- Çakal uluyanda (erkek çakal) yere tükürmek gerek, yoksa insanın başına bir yıkım gelir.
- Çakallar ulumaya başlayınca hava açacak, gün güneş olacak demektir. (Başka bir inanca göre yağmur yağarmış).
- Çorap giyerken ayağını kıbleye karşı uzatmak iyi değildir.
- Çorap örerken boğazdan başlamalı, yoksa dayanmaz.

—D—

- Diş çıkaran çocuğun dişi dama atılıp, "ey karga bu dişimi al, bana koyun dişi gibi beyaz, köpek dişi gibi sağlam bir diş ver" derse çıkacak diş sağlam olur.
- Diş çıkınca onu kimsenin görmiyeceği bir yere saklamalı (gömmeli), yoksa insan için iyi olmaz.
- Dolu ilk düştüğünde, insan birkaç tane yutarsa iyi gelir, sağlığa yararlı olur.
- Duvar dibinde uyumak insana iyi gelmez, çarpılır.

—E—

- Elleri diz üstünde kavuşturmak, parmakları birbirine geçirip el bağlamak iyi değildir.
- Elin parmakları çatırdarsa iyidir, insanın sağlıklı olduğunu gösterir.

- Ekmek kırıntılarını yere atmak, ayakla çiğnemek suçtur. Evin bereketi kesilir.
- Ekmekle oynayanın ekmeğiyle oynarlar (birinin ekmeğini kazanmasına, geçimini sağlamasına engel olmak insanın başına yıkım getirir. Sonunda o da ekmeksiz kalır).
- El emeği, alın teri insanı mutluluğa kavuşturur.
- Elin (sağ elin) içi kaşınınca para gelir, sol elin içi kaşınınca para gider demektir.
- Eli açık olanın alnı da açık olur. Eli sıkı olanın dostu az, düşmanı çok olur.
- Elbise giyildikten sonra üstte dikilmez, insanın rızkı bağlanır.
- Ekin ekili tarlada işenmez, kadınla sevişilmez. Yoksa ekinler kıt olur, bereketi kesilir.
- Ekin savrulurken harmanın içinden geçilmez, geçilirse harmanın bereketi azalır.
- Ekin ekmeye, ekin biçmeye giden kimselerin önceden yıkanması, abdest alması uğur getirir.
- Evin içi temiz olmazsa oraya melekler değil şeytan gelir. Böylece o evde mutluluk olmaz, tatsızlık, geçimsizlik olur.
- Evi temiz olanın içi de temiz olur. Evi pis olanın içi de pis demektir. Böyle evlerden uzak kalmalı.
- Elden tutanın elinden tutarlar. Başkasının elinden tutmayanın elini tutan olmaz.
- Elleri göbeğin üstünde kavuşturmak doğru değil, insanın kısmeti bağlanır.
- El yıkanırken önce sağ elden başlamalı, uğurludur. Sol elden başlamak iyi sayılmaz.
- El uzatırken, birine bir şey verirken sol elle değil sağ elle vermeli. Sol elle verilirse saygısızlık olur.
- Evde konuk varsa oraya izin almadan gidilmez. Evde konuk üstüne konuk olması doğru değildir.
- Eşek anırınca Allaha sığınmalı. Eşek sesi insanlara uğurlu gelmez pek.

• Eşek sütü boğmacaya iyi gelir. Çocuğa bildirmeden içirmek yararlı olur.
• Eleği ağzı duvara gelecek biçimde asmalı. Ağzı değil de arkası duvara gelirse onunla elenen unun bereketi kalmaz.
• Evinden konuk kovan kendi rızkını azaltır. Çünkü konuk eve kendi rızkıyla gelir.

—G—

• Gece bir kapla dışarı su dökeni periler çarpar.
• Gökkuşağının altından kız geçerse erkek, erkek geçerse kız olur.
• Gece aya, yıldızlara karşı tükürmek, işemek insanın başına yıkım getirir.
• Güneş batarken iş yapılmaz, çorap örülmez, dikiş dikilmez.
• Güneşe karşı tükürmek, işemek, sövmek uğursuzluk getirir.
• Gün batarken uyuyanın ömrü kısalır.
• Gün dönümünde tarlaya girilmez, düğün dernek yapılmaz.
• Güneş tutulacağı zaman hayvanlar korkudan bağırır, güneşin tutulacağını önceden sezer.
• Güneş güzele vurur. (Güneş güzeli sever, güneş güzele gelir.)

—H—

• Hıdırellez günü dikiş dikilmez, yaş kesilmez, dal kırılmaz. Bunlar yapılırsa yeni doğacak ne varsa anasının karnında hıdırellez eğrisi olur.

—İ—

• İnek doğurunca eve ağır bir şey alınır ya da ağır bir şey havaya kaldırılırsa ineğin sütü kesilir.

- İnek ilk yavrusunu doğurduğu zaman onun ağuzu evden çıkarılmaz, sonra ineğin sütü kesilir.
- İneğin sütünü yere sağmak iyi değildir, hayvan hastalanır.
- İlk yaylaya çıkışta sığırların ortasından bir yabancı geçerse sığırlar yüklü olmaz, kısır kalır.

—K—

- Karadiken aldanmaz (sıcaklar başlamayınca çiçek açmaz).
- Kapının eşiği üstünde oturan iftiraya uğrar.
- Kurtlar uluyanda inekleri yemesinler diye gökten ağızlarına yiyecek düşer.
- Kediyi öldüren bir kimsenin günahtan kurtulması için yedi köprü yapması gerekir, yoksa cehennemde yanar.

—M—

- Mezarlığı parmakla işaret edenin parmağı kurur.
- Martın birinci günü eve dışardan kimse giremez, girerse buzağılar ölür.

—O—

- Ocak ayının birinci günü görülen kimse sana gelişirse o yıl iyi yaşarsın, gelişmezse hasta olursun.

—S—

- Salı günü çamaşır yıkanmaz, yıkanan çamaşırı giyen onu üstünde kirletemez ölür.
- Saçağayı ocakta boş bırakılırsa o evde ölü suyu kaynar.
- Salı günü yolculuk iyi değildir.
- Salı günü doğan çocuklar kan dökücü olur.

- Salı günü düğün olmaz.
- Salı ve cuma günleri kuluçkaya oturtulmaz.

—T—

- Tencerede su boşuna kaynarsa düşmanlar çoğalır.
- Tarlada zina yapılırsa bereket olmaz.

—Ü—

- Üzümün tanesini, karpuzun sap kısmındaki kabuğunun içini yiyenler yetim kalır.

—Y—

- Yolda su dökülürse (işenirse) yağmur yağar.
- Yarım çay içen bir kadın dul olur.
- Yaz yağmuru uğurludur, uzun sürmez.
- Yağmur yoksulun tarlasına, zenginin ocağına yağmalı.
- Yolda giderken tükürmek iyi değildir, insanın başına bir iş açar.

—Z—

- Zeytin kutsaltır, Peygamber orucunu bir zeytin yiyerek açarmış.

  Gerçekte zeytin, İslâm öncesi Arap toplumunda kutsallık taşıdığına inanılan bir nesneydi. Aşağı yukarı, bütün doğu Akdeniz uluslarında zeytin kutsal bir bitki olarak nitelenir

  Anadoluda yaygın olan bu inanç, islâm dininin boyasına bürünmesine karşılık, köken olarak ilkçağın çoktanrıcı dinlerine bağlıdır.

★

YEDİLER

Yedilerin Yeri

Sayıların kutsallığı Anadolu'nun evren anlayışı, yaşama koşullarıya sıkı sıkıya bağlantılıdır. Ancak, bu bağlantıya dayanılarak bütün kutsal sayılar Anadolu kaynaklıdır da denemez. Yedi sayısıyla ilgili örnekler okununca birçoğunun Anadolu'ya dışardan geldiği görülecektir. Yedi ile bağlantılı inançların hepsinin değilse de birçoğunun Anadolu kökenli olduğu, birçoğunun da Anadolu'da yaşayan değişik inançlara bağlı topluluklarca benimsenip yaşatıldığı kuşkusuzdur.

Yedinin kutsal bir nitelik taşıdığı inancı Anadolu ile onun, onun komşularıyla olan ilişkilerinde ortaya çıkıyor. Mısır, Sümer, İran, Akad, Hind, Hitit, daha sonra Yunan, Roma uluslarının düşüncelerinde yedinin ayrı bir önemi, bambaşka bir yeri vardır. Bu sayının taşıdığı kutsallık, olaylarla, törenlerle, sözün kısası yaşanan gerçeklerle kökensel bir ilişki içindedir. Bu ilişkinin soyut inançlardan oluştuğu söylenemez. Olayın kaynağında doğayla insan arasındaki yaşam bağlantısı vardır. Bunu, güncel olayların akışı içinde, insan davranışlarını, eylemlerini etkileyen inançlardan anlıyoruz. Olaya, duygusal değil de bilimsel bir tutumla yaklaşılırsa, doğada, yedinin, bu yedi sayısıyla ilgili inançların kurduğu bağlantı ilkin Sümer uygarlığında çıkıyor ortaya. Bugün için en eski olarak bu Sümer inançlarını biliyoruz, belgeler şimdilik öyle gösteriyor. Onlardan sonra Mısır ile Hititler geliyor.

Yedi sayısına dayanan inançların zaman zaman Anadolu'da toplandığı açıkça biliniyor. Bugün köy yaşamında yedinin ayrı bir yeri, ayrı bir değeri vardır sayı olarak. Genellikle kutlu, uğurlu sayılır yedi. Bunda yaşamın da önemli bir etkisi olsa gerek. Çocuk dişlerinin yedi yaşında çıkması, yedi yaşın çocuk yaşamında bir dönüm çizgisi olması etkilidir bunda.

Sözgelişi; *yedi kat gök* inancı eski Babil'de, Sümerlerde, Anadolu uluslarında vardı. *Yedi kat yerin altı inancı* da öyle. Sümerler yerin yedi kat olduğunu söylüyorlardı. Bu inanç sonradan Anadolu'ya geçerek oradakilerle karışıp kaynaştı ortaya yeni bir bütün çıktı.

Birtakım kavramların, onların içerdiği inançların doğuşunda uygarlıkların, uygarlık aşamalarının etkisi vardır kuşkusuz. Bir uygarlık düzeyinde bilinmeyen kavramla o uygarlığın ilgisi, ilişkisi yoktur. Sözgelişi; Grekler, uzun bir süre *sıfır* değerini bilmiyorlardı. Bu yüzden onların düşüncesinde *sıfır* ile gösterilen *ondalık* sayı değerleri kavramları yoktur. Durum Lâtinler için de öyledir. Lâtin sayı düzeninde *sıfır*, onunla ilgili değer çizelgesi, değer dizisi yoktur. *Sıfır* nedir bilmez Lâtin düşüncesi. Bu *sıfır* değeri, Doğudan Batıya geçmiştir.

Bunun gibi yedi sayısı ile ilgili inanç düzeninde görülen birtakım kavramların Batıda bulunmayışı, bu sayı değerine bağlanan inançların başka bir yerden oraya göçtüğünü gösteriyor. Peki nereden gidebilir Batıya bu yedi sayısına bağlanan inançlar? O çağlarda Doğudan, Anadolu'dan, Sümerlerden daha ileri uygarlık düzeyinde olan bir yer bilinmiyor (burada Doğu derken Anadolu ile komşuları gelir göz önüne).

Bugün, Anadolu halkının dilinde yedi sayısıyla ilgili sayısız inanç vardır. Halkın türkülerine bile girmiş, işlemiş bu yedi sayısının taşıdığı inançlar. Halk yedi sayısına dayanarak, birçok inançlar türetmiş, deyimler yaratmış, bilmeceler uydurmuş. *Yedi delikli tokmak* (baş) gibi.

Halk inançlarının çoğu belli bir düşüncenin zamanla anlam değiştirmesinden doğmuştur. *Yedi kat yerin dibine girmek*'in özünde gizlenen anlam böyle değildi çok eskiden. Yalnız yerin yedi kat olduğu söyleniyordu. Halk düşüncesi zamanla ondan bir kargış türetmiş, eski anlamı unutulmuş artık. *Yedi yerden yamalı* deyimi bir giysinin eskiliğini, yıpranmışlığını bildiriyor. Oysa, eskiden böyle bir deyim de yoktu. Giysi yedi yerden yamalı mı gerçekten? Değil, sekiz, dokuz yamalı da olabilir, belki üç yamalı da. Önemli olan *yedi*'nin bir düşünceyi anlatmak için deyimleştirilmesidir.

Halk yalnız *yedi kat gök* diyor. Bunun gökte bulunan yedi gök varlığını yansıttığını bilmiyor, düşünmüyor bile. Yine halk *yedi iklim* diyor. Bu *yedi iklim*'i bilmiyor, adlarını sayamıyor, saymayı da geçirmiyor içinden. Oysa değerli bir ortaçağ bilgini olan *İbn Haldun* (öl. 1406) *"Mukaddeme"* adlı yapıtında birinci ciltte, bu yedi iklimi çağının bilim verilerine göre uzun uzun anlatır. Halk yalnız yedi iklim der, onunla belli bir düşünceyi, kendine göre gerekli yorumu yapar. *Yedi deniz* (derya) neresidir, nedir, gerçek midir? Bunu da düşünmez. Divan ozanı bile susuzluğunu anlatmak için halk diliyle konuşur, ondan esinlenir. *Yedi deryayı içmek*'ten sözeder.

Yedi sayısı, halk inançlarına birtakımlarının ileri sürdükleri gibi edebiyat yoluyla girmemiştir. Yazında geçen yedi sayısı ile deyimler kavramlar, daha çok çağın anlayışına göre bilimsel bir nitelik taşır. Halk yediyi bir anlatım aracı olarak kullanıyor. Bir güçlüğü anlatmak için, *yedi dereden su getirmek*, ya da *yedi mahalleyi başına toplamak* (yaygarayı anlatmak için) deyimlerini türetiyor. Bu deyimlerin türetilmesinde yedi sayısının sonradan unutulmuş kutsallığının gizli bir etkisi vardır, halk bunu bilmiyor. Onun için önemli olan düşündüğünü anlatmak, içinden geçeni söylemektir.

Bir insanın kötülüğünü dile getirmek için *yedi başlı yılan* diyen halk adamı bunun çok eski inanç varlığı oldu-

ğunu, birer *devi* anlattığını bilmez, düşünmez bile. Halk *yediye gider* de yedinin neden bu deyimde kullanıldığını araştırmaz.

İşte bu gibi düşünce varlıkları okumakla, yazınla değil, yaşamdan sağlanan deneylerle sınamalarla, gelenekleri, görenekleri, inançlarını sözsüz yaşamakla öğreniyor, gördüğü gibi uyguluyor.

Eskiler *yedi bilge* der dururlardı. Felsefe kitaplarında, tarihlerde boyuna söylenir durur bu *yedi bilge*. Onun daha önce Sümerlerde olduğunu, yeraltı *yedi bilge*'nin bulunduğunu, bunların zaman zaman yeryüzü insanlarına doğruluk, insanlık öğrettiklerini kim biliyordu dersiniz? Eski Grek, Lâtin bilgeleri, bilginleri biliyorlar mıydı? Bilseler yazarlardı. Dururmuydu ilkçağın ünlü *Homeros'u, Herodotos'u* onları söylemeden, durmazdı besbelli.

Tektanrıcı dinlerde görülen yedi sayısı ile ilgili bütün kavramlar çoktanrıcı dinlerden kalmadır. Cennet de, Cehennem de yediyi eski çağdan öğrenen bir anlatımın özünü taşır *(yedi sayısı ile ilgisi bakımından)*. İslâm dininde geçen, yedi ile bağlantılı olan, bütün kavramlar daha önceki dinlerden geçmiş düşünce varlıklarıdır. Bunların *(dinde yer alanların) pek azı halk düşüncesinde* benimsenmiştir.

Halk, yedi sayısını birkaç anlamda kullanır. Biri bir olay, bir duyguyu abartmak için. *Yedi yıllık verem* deyiminde olduğu gibi. Öteki sövme, yerme gibi bir tutumu açıklamada. *"Yedi ceddini...," "yedi sülâleni..." deyimlerinin içerdiği anlamda. Bunların dışında, başkalarından özellikle az çok okumuşlardan, duyarak örendiği yedi ile ilgili kavramlar vardır. Bunları da gelişigüzel kullanır, ancak gerçek anlamını bilmez. Sesi yedi kat göğe çıktı.* Bu da bir olayı abartarak söylenmiştir *yedi kat gök*'ün ne olduğunu bilmeden, düşünmeden.

Anadolu'da, halk dilinde de okumuşlar dilinde de geçen yedi sayısı ilgili inançların iki büyük kaynağı vardır. Biri günlük deneylerle, yaşamla edinilen, öteki okumak-

la öğrenilen. Yaşamakla edinilenler birer deyim niteliğindedir, okumakla öğrenilenlerin özünde az da olsa biraz bilgi, bilim kokusu duyulur. Okumuşların dilinde geçen yedili kavramlar daha çok bilimseldir. Özellikle Divan yazınında tasavvufta geçen yedi ile ilgili deyimler belli bir öğretim, öğrenim çabasının sonucudur.

Anadolu kaynaklı olmayan yedi sayısıyla ilgili deyimlerin, kavramların iki ayrı geliş yolu vardır. Biri uluslar arasındaki karşılıklı kaynaşmalar, *inanç özümlenmeleri* sonucu, öteki yazın yoluyla, okuyup öğrenmekle. Ortaçağda Anadolu'ya, halk diline girdiği sanılan birçok deyimin geliş yolu yazındır, bilimdir. Tasavvufla, dinle ilgili olanlar bu türdendir. Ancak, tasavvuf deyimlerinin, eski astronomi (heyet), astroloji (yıldızbilim) deyimlerinin çoğu Anadolu kaynaklıdır. *Yedi uyurlar, yedi gezegen, yedi kat gök* deyimlerinde görüldüğü gibi. Bunların çoğu *Yeni Eflâtuncu* felsefeyle içten bağlantılıdır. İran'dan geldiği söylenen bu tür deyimlerin kaynağı İran değildir. İran'a ortaçağ başlarında geçmiş bu deyimler. Eski İran düşüncesinde böyle bir deyim bolluğu bilmiyoruz. *Firdevsi*'nin şiirlerinde geçen yedi ile ilgili deyimler birer ortaçağ deyimidir, düşünce varlığıdır, onların İran'la ilgili bir yanı yoktur. Durum Arap uygarlığı için de öyledir. Eski Yunan'da, Lâtinlerde *sıfır* değerinin bulunmayışı, bilinmeyişi gibi Arap düşünce evreninde, bir Arap yaratması olarak, yedi ile bağlantılı kavram, deyim bilinmiyor. İslâm dininde görülenlerin kaynağı ya İbrani dini, ya da *Yeni Eflatuncu* düşünce akımıdır.

Asya Türklerinde, özellikle şaman dininde gürülen yedi ile ilgili kavramları sonradan Doğuya geçtiği, aradaki benzerlikten anlaşılıyor açıkça. Şaman dini Anadolu, Sümer, Hind düşüncesine, inançlarına göre çok yenidir. Öyle geniş bir kavram düzeyi yaratabilecek nitelikte değildir. Durum Uygur toplumunda da böyledir. Uygur dininde, inançlarında görülen kavramların, deyimlerin çoğu sanskritçe ya da çincedir.

YEDİ MUSALAR

Anadolu - Yunan mitologisinde yedi müzik perisi. Müzik sözü grekçe *musa* sözünden türemiştir. *Musa* denen perilerle ilgili nesne anlamına gelir. *Musalar* türkü çığırır, çalgı çalarlardı. Bundan bildiğimiz müzik (musiki) türemiştir.

YEDİ KAHRAMAN

İlkçağda Tebai ilinde yaşamış, yurdun savunmasında, düşmanlara karşı korunmasında büyük yararlıklar göstermiş yedi komutan.

YEDİ ENGEL

Şaman inançlarına göre Tanrı *Ülgen* insanlara iyilik eden yüce bir varlıktır. Onun katına varan yolda yedi engel *(buudak)* vardır. Bunları aşan kimse onun katına ulaşır. Bu engelleri aşmak, insanın inanç bakımından değişik aşamalardan geçmesine, olgunlaşmasına bağlıdır.

YEDİ KULAÇ

Asya'da yaşayan *Beltir* adlı Türk topluluklarının düzenlediği bir din töreninde yedi kulaç uzunluğunda bir ip kullanılır. Buna onların dilinde çilipağ denir.

YEDİ KİŞİ

Şaman inançlarına göre Tanrı *Ülgen* (Kuday) yeryüzünde ilkin yedi kişi yaratmış. Bunların kemikleri kamıştan, etleri topraktanmış.

İran'da, İ.Ö. VI. yy. sonlarında *Darius* (Dârâ) altı arkadaşı ile ayaklanarak kıral *Magus'u* devirip yönetimi ele geçirmiş. Bu yedi kişi de *Darius, Otan, Gobryas, Megabyzos, Aspathines, Hydarnes, Intaphrenes* adlarını taşır. Sonunda *Darius* kral olur. Herodotos tarihinde anlatılan bu olay gerçeklere uygun düşüyor.

YEDİ KAPI

Yeniçerilerde yedi kapı vardır. Adet kapısı, Et kapısı, Ağa bölüğü kapısı, Solaklar kapısı, Meydan kapısı, Çayır kapısı, Karaköy kapısı. Bu yedi kapının ayrı ayrı görevleri vardır.

İslâm inançlarına göre *kalkım* (kıyamet) günü Medine ilinin yedi ayrı kapısı olacaktır.

İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın yedi büyük kapısı vardır.

Şaman inançlarında *yağız yer* denen kara toprağın yedi kapısı vardır. Bu yedi kapı bir ilâhide söylenir, adları açıklanmaz, yalnız yedi kapı olarak geçer.

YEDİ ZENBİL

İsa peygamberin takdisi ile çoğalan ekmek ile balık kırıntılarının bulunduğu yedi zenbil. Bir inanca göre bunlar İstanbul'da *Çemberlitaş* denen anıtın altında gömülüymüş.

YEDİ ÇOBAN

Musa peygamberin, Firavundan kaçarak, gittiği Medyan çölünde yardım ettiği söylenen yedi kız çoban.

YEDİ MİNARE

Kâbe'de Mescid-i Harem denen camiin yedi minaresi vardır. Bu tapınak bütün müslümanlarca kutsal sayılır.

YEDİ İLKE

Selefiye tarikatının yedi ana inancı vardır. Takdis, tasdik, sükut, imsak, kef, marifet ehlinin sözlerini kabul, itiraz-ı acz.

YEDİ EV

Bir kutsuzun yedi eve yıkımı dokunur.

YEDİYE GİTMEK

Yeni evlenen bir kızın, koca evinde yedi günlük durduktan sonra, anasını babasını görmek için baba evine dönmesi. Bu dönüş bir görüşme niteliğindedir. Yeni evliler, kız evinde bir gece kaldıktan sonra kendi evlerine dönerler.

YEDİSİNİ GÖRMEK

Yeni evli bir kızın, koca evinde, yedi gün kaldıktan sonra anasını, atasını görmek için baba evini görmeye gitmesi. Yedisini görmek, bir mutluluk dileği olduğu gibi, kargışlama da olabilir. Halk arasında bir kıza kızınca yedini görmeyesin diye söylenir. Bu, tanrı seni gelinlik çağa yetirmesin, ölüp gidesin anlamına gelir.

YEDİ HARİKA

İlkçağda kimi Anadolu'da, kimi komşu ülkelerde bulunan yedi büyük yapıt. Karya satrapı Mavsolos'un mezarı, Efes'teki Artemis tapınağı, Rodos'daki bronz Apollon yontusu, Phidias'ın altın fildişi Zeus yontusu, İskenderiye feneri *(Ptolemaios'un yaptırdığı),* Gize piramidi İ.Ö. 2000. Babil'in asma bahçeleri *(İ.Ö. VI. yy. da Babil kralı Buhtunnasır'ın yaptırdığı).*

YEDİ ARŞIN BEZ

Kefen anlamına gelir. İslâm inançlarına göre, ölünün sarıldığı kefen yedi arşından çıkarmış.

YEDİ KOLLU ŞAMDAN

İsmaili mezhebine göre, yedi sayısı uğurlu olduğu için, şamdana yedi kol takma gereği vardır. Yedi kolu olan bu şamdan kutsal sayılır.

YEDİ OĞUL

Tevrat'a göre Yafes'in yedi oğlu vardır. Bunlardan her biri bir ulusun atası sayılır.

Türklerin Altay mitologisine göre evrenin baştanrısı *Bay Ülgen*'in karısı *Hanım*'dan doğma yedi oğlu vardır. *Yaşığan, Karşıt, Bahtagan, Kuşhan, Kanım, Yayık, Bayık (?)...*

YEDİ DOLAŞMA (TAVAF)

Eskiden, Yahudiler, *Kamış Bayramı* dedikleri bayramda tapınaklarda toplanır mihrabın çevresinde yedi kez dönerlerdi.

İranlılarda, Hindlilerde, Romalılarda, Budistlerde böyle bir din töreni vardır. Kutsal saydıkları bir nesnenin çevresinde yedi kez dolaşarak tören düzenlerlerdi.

Müslümanlarda, haç günü Kâbe'nin çevresini yedi kez dolaşma geleneği vardır. Hacca giden bütün müslümanların bu töreni yapmaları gereklidir.

Hac sırasında, müslümanların, Safa ile Merve adı verilen yer arasında yedi kez gidip gelmeleri gerekir. Bu insanın gücü yettiğince yapması gereken bir koşmadır.

Şaman inançlarına göre *tufan*'ın olacağını önceden bildiren demir boynuzlu *Gök teke* dünyanın çevresini yedi kez dolaşmıştı. Sonra yedi gün deprem olmuş, yedi gün dağlar ateş püskürmüş, yedi gün yağmur yağmış, yedi gün fırtına olmuş dolu düşmüş, yedi gün de kar yağmış.

Eski Anadolu - Grek mitologisinde *Styks* denen bir ırmak ahretin çevresini yedi defa dolaşarak akarmış. Bu suya girenler yaralanmazlarmış.

YEDİ İŞLEM

Kirlenmiş bir nesnenin yedi kez yıkanması gerekir.

Namazda secde gövdenin yedi öğesi üstüne olur *(iki el, iki diz, iki ayak, bir alın)*

Peygamber hastalanınca üzerine yedi tulum su dökülmüş.

Gövdenin yaralı ya da ağrıyan bir yeri yedi kez dağlanır.

YEDİ SELAM (HEFT SELAM)

Mevlevilerde yedi selâm vardır. Bu yedi selâm sıra ile Tanrıya, Nuh, İbrahim, Musa, Harun, İlyas gibi yalvaçlara, gün doğumuna verilir. Arapça olan bu selâm şöyledir.

Selâmün aleyküm bimâ sabartum feni'me ukbeddar.
Selâmün kavlen min rabbir rahim.
Selâmün alâ Nûhin fil âlemin
Selâmün alâ İbrahim.
Selâmün alâ Mûsâ ve Hârûn
Selâmün alâ İlyasîn
Selâmün hiye hattâ matla'il fecr
(Bunlar Kur'an âyetleridir.)

YEDİ KULE

Kanuni Süleyman'ın veziri Makbul İbrahim Paşa Mısır kalesine yedi kule yaptırmıştı..

İstanbul'da *Yedi Kule* yöresinde yedi kulesi olan büyük bir sur vardır. Sonraları hapishane olarak kullanıldı.

YEDİŞERLEME

Denizde çok dalgalı, fırtınalı havaya denizcilerin verdikleri ad.

YEDİ ASYA KİLİSESİ

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde çoğu Anadolu'da olmak üzere Asya'da yaptırılan yedi kilise. Bunlar hıristiyanlığın en kutsal yapıları olarak bilinirdi.

YEDİNCİ GÜN

Yahudi inançlarına göre Tanrının evreni yarattığının yedinci günü, *Yevmü's-sebt* (cumartesi günü) denen bu gün Yahudiler iş yapmaz, dinlenir. Çalışmayı bir suç sayarlar. Bugün Tanrının dinlendiğine inanırlar.

YEDİ TAŞ

Herodotos tarihinde anlatıldığına göre iki Arap bir konuda anlaşma yapmak istediği zaman üçüncü bir kimsenin yardımı ile başparmaklarının içini keskin bir taşla

kanattırır, giysilerinden birer parça koparır, akan kana bular. Sonra aralarında duran yedi taşın üzerine sürerek *Dionyzos* ile *Urania* adına dua eder, andiçerler.

Müslüman hacıları kurban bayramında Akabede şeytan taşlarken yedişer taş atarlar.

YEDİ BASAMAK

Doğu İran'da, tapınaklarda, kullanılan birtakım mihraplar yedi basamaklı birer kürsü biçimindedir.

YEDİNCİ AY

Arap takvimine göre yedinci ayın yirmiyedinci günü Mekke'de anneler için özel bir tören düzenlenir. Bu törende anneler çocuklarını *zemzem* dolu bir kaba batırır, yıkarlar. Anadolu'da bebekler yedi gün, kırk gün yıkanır.

YEDİ ADA CUMHURİYETİ

Cezair-i seb'a da denir. 21 Mart 1800 yılında Rusya ile Osmanlılar arasında yapılan bir sözleşme gereğince yedi Yunan adasından kurulu bir cumhuriyet yönetimi benimsendi. Bu adalar: Korfu, Zenta, Cerigo, Aya Mavri, Kefalonya ile onların yakınındaki iki adadır.

YEDİ ADA

Osmanlı devletinde yedi Yunan adasına verilen genel ad.

YEDİ TOPLUM KATI

Firavunlar çağında Mısır toplumu yedi kesime ayrılıyordu. Rahipler, Askerler, Sığırtmaçlar, Domuz çobanları, Tacirler, çeviriciler (tercümanlar), Gemi kılavuzları.

YEDİ KURBAN

İ.Ö. 278 yıllarında Balkanlar üzerinden Anadolu'ya geçerek Ankara yörelerinde yerleşen Galatlar belli günlerde törenler düzenler yedi hayvanı kurban olarak keserlerdi. Bir inanç niteliği taşıyan bu olay bugün Anadolu'nun birçok yerinde uygulanır. Kurban bayramında yedi koç kurban kesen varlıklı kimseler vardır. Bir işin, bir dileğin yerine gelmesi için "yedi koç kurban" etme geleneği de bundan kalmadır.

YEDİ MELEK, YEDİ GÜN

Yezidilerin kutsal kitabı Mushaf-ı Reş'te adı geçen yedi yezidi imamı, ya da peygamberi. Bunların yaratıldığı günler ile adları şöyledir: *Melek Taus* (Pazar günü), *Derdail* (Pazartesi), *İsrafail* (salı), *Mikâil* (çarşamba), *Cevrail* (perşembe), *Şamnail* (cuma), *Turâil* (cumartesi).

Bu yedi gün, evrenin sıra ile yaratılışını da gösterir.

YEDİ MÜHÜR

Nietzsche'nin Also Spreach Zaratustra (Böyle Dedi Zerdüşt) adlı yapıtının 3. Bölümü.

YEDİ DERECELİ KİTAP

Belâgatü's-seb'a. Karmatilerde birliğe girebilmek için genel kuralları gösteren yedi dereceli kitap.

YEDİ CİN

Hıristiyan inançlarına göre kendini İsa'ya adayan *Maria Magdalena*'nın içinde yedi cin çıkmış.

YEDİ KIZ

Şecere-i Terakime *(Türkmenlerin Soykütüğü)* adlı yapıtında Ebulgazi Bahadır Han, Oğuz iline yedi kızın beylik kıldığını söyler. Bunların adları şöyledir: *Boyu Uzun Burla, Barçın Salur, Şabatı, Künin Körkli, Künin Körkli* (ikinci de bu adla anılır), *Kerce Buladı, Kugadlı...*

YEDİ SORU - YEDİ EVET

Ortaçağda, özellikle İsfahan'da, nişanlanan bir kızın babası güvendiği kimselerden yedi kişi seçer oğlanın ailesine gönderirdi. Bunlar, oğlanın kızı sürekli olarak isteyip istemediğini oğlandan sorar öğrenirdi. Bu yedi soruya, delikanlı yedi kez *"evet"* der, olumlu karşılık verirse, yedi görevli bu soruları kıza da sorar, onun kesin düşüncesini öğrenirlerdi. Evlenme bu karşılıklı onaydan sonra gerçekleşirdi..

YEDİ KIRAL

Eskiden büyük Avrupa devletlerine Osmanlıların verdiği ad.

Yedi kıral idüb iltizâm-ı bâc-ü harâc
Niyâz-i sulh ile kapında eyliye feryâd

(Sabit)

YEDİ FIKIHÇI

"Fukaha-i seb'a" diye anılan, yedi İslâm hukukçusu, Medine'de yetiştiler, yaşadıkları dönem VII, VIII, yy.lardır. En ünlüleri Urve bin Zübeyr adlısıydı.

YEDİ KEZ YIKAMAK

Zahîrî mezhebine göre köpeğin su içtiği kabın temizlenmesi için toprakla yedi kez ovulması gerekir.

YEDİ TÜRLÜ ŞERBET

Bedevi tarikatında müritlere şeyhin verdiği bir şerbet. Bu şerbet yedi türlü nesneden yapılır. Sirke, süt, kuru üzüm *(kuru incir),* hurma, zeytinyağı, su, kara üzüm. Bunlar müridin dilediği coşkunluk aşamasına bağlıydı. Çok coşkunluk isteyene: Nefes, sirke, ya da süt karışımı, orta durumda coşkunluk isteyene hurma, kara üzüm *(ya da kuru incir, kuru üzüm),* az coşkunluk isteyene: zeytinyağı, su karışımı şerbet sunulurdu.

YEDİ TECESSÜD (GÖVDELEŞME), YEDİ OĞUL

Ali'yi tanrı tanıyanlara göre, Şeyh İsî'nin Hâtunâ Beşir adlı kadından yedi oğlu oldu. Bunlara *HELFT-TAN* denir. Tanrının Hâvendigâr, Ali, Bâbâ, Hoşin, Şeria, Tarîka ve Marife adlı yedi görüşünü, her görünüşün de insan biçiminde bir karşılığı *(tecessüd)* vardır.

YEDİ KEZ KUŞAK SARIP ÇÖZME

Fütuvvet kuruluşlarında, peştemal kuşanacak olan kimse, şeyhin katına çıkarılır, yapılan özel bir törenle şeyh, peştamalı talibin *(tarikata girmek isteyenin)* beline yedi kez dolar çözer, yedincisinde ise bağlardı. Bu törende bulunanlar kuşak bağlanırken *"tekbir"* getirirlerdi.

YEDİ VEZİR

Hind yazarı Beydeba'nın *"Sinbadname"* adlı yapıtında Hükümdarın yedi veziri vardır. Bütün işlerini onlarla yürütür. Günün birinde hükümdar oğlunu bir suçtan dolayı idam ettirmek ister. Yedi vezirden biri araya girer. Masallar anlatır, böylece hükümdarı yedi gün oyalar. Oğlanı kurtarır.

YEDİ YIL HİZMET

Yakub peygamber amcasının kızı Rahel'le evlenebilmek için amcasına yedi yıl hizmet etmiş. Sonunda amcası ona büyük kızı Lea'yı vermiş. Yakub sevdiği Rahel'i alabilmek için yedi yıl daha hizmet etmiş, sonra Rahel'le evlenmiş.

YEDİ HİL'AT

Abbasi halifesi *Kaim-bi-Emrillah,* kendisini İranlıların elindeki Ane hapishanesinden kurtaran Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'e Bağdat'a gelince *(Tuğrul Bey Bağdat'a gelip halifenin sarayına gidince)* üstüste yedi giysi *(hil'at)* giydirdi.

YEDİ KAPILI MAKAM

Kazdağı'nın tepesinde, kayalar arasında, Sarıkız'ın yedi kapılı bir makamı vardır. Kutsal sayılan bu makamın en aşağı yedi yılda bir ziyaret edilmesi gerekir.

YEDİ YUMURTA

Musul yörelerinde yaşayan Şarli, Bacorâ adlı kürt boylarında İsmail'in kurban edilişi olayını anmak için düzenlenen törenlerde, herkes töreni yöneten şeyhe Yedi taze yumurta getirir. Yumurtalar İsmail'e kurban olarak sunulur. Bütün suçlarını, günahlarını açıklayan, ortaya dökenler gelir bu yumurtaları yerler...

YEDİ KÖLE

Selçuk sultanı *Tuğrul Bey,* Abbasi halifesi *Kaim-bi-Emrillah'*ı görmek için Bağdat'ta onun sarayına gittiği zaman halife ona yedi ülkeyi imleyen yedi köle verdi.

YEDİ MUSHAF

Halife Osman zamanında Kur'anın toplanmasında ana kaynak olarak alınan yedi nüsha. Bugünkü Kur'an bunlara göre düzenlenmiş, öteki nüshalar Osman'ın buyruğu üzerine yakılmıştır.

YEDİ EL ÇALIŞMASI

V. Van Gogh'un üzerinde yedi el bulunan bir tablosunun adı. Van Gogh, bu eserinde ayrı ayrı durumda olan yedi eli bir arada gösterir. Bu tabloyu (1885-1886) yılları arasında yaptığı söylenir.

YEDİ ORGAN

Namaz kılarken alın *(burun ile)* iki el, iki diz, iki ayağın başparmakları olmak üzere gövdenin yedi öğesi yere değme gereğindedir.

YEDİ KAMIŞ

Ormanlar perisi Pan'ın sevgilisi Sirinks'i kovalarken kız suya dönüşür. Pan bir avuç kamış tutar. Bu kamışlar yedi tanedir. Bu yedi kamışı en uzunundan en kısasına doğru balmumu ile birbirine yapıştırır. Böylece yedi türlü ses çıkaran bir çalgı yapar.

YEDİ KARDEŞ

İbranilerde, Makkabaeos adlı kitabın dördüncüsünde domuz eti yemedikleri için annelerinin gözleri önünde eziyetle öldürülen yedi kardeş. Sonra hepsi yakıldı.

YEDİ MELEK

İbranilerde Hanokh adlı kitapta gökten düşen yıldızların, suçlu oldukları için Yedi meleğin cezalandırılması sonucu aşağı atılan melekler olduğu yazılıdır...

YEDİ GÜN YEDİ GECE

Gılgamış destanında, insanlara, özellikle kırlarda çobanlara büyük sıkıntılar, acılar çektiren Enkidu'yu alt etmek için, ona güzel bir kadın yollandı. Enkidu bu kadınla yedi gün yedi gece sevişti. Sonra da kadının ardından *Uruk* iline indi.

YEDİ BÖLME

Tufan'da yapılan gemi yedi bölmeydi.

YEDİ GÜN BEKLEME

Bir Sümer masalına göre Tufan'da, yedi bölmeli gemi Nissir dağına varınca, orada suların çekilmesi için yedi gün bekledi. Yedinci günü gemiden uçurulan bir karga gagasında toprak kalıntılarıyla dönünce suların çekilmeye başladığı anlaşılıp gemidekiler karaya çıktı.

HEFT SİN (YEDİ SİN HARFİ)

İranlıların kutsal günlerinden biri olan Nevruz *(Mart 22 yılbaşı)* dolayısiyle *Nevruziye* adını verdikleri bir tatlıları vardır. Yedi türlü nesnenin karışımı ile yapılan bu tatlıda kullanılan yedi nesnenin yedisi de S *(sin)* harfi ile başladığından ona heft sin *(yedi sin)* denir. Bu nesneler şunlardır: *Somak, sebze, semek, sünbül, sirke, sir, senced.*

YEDİ EKMEK

Babillilerin *"Gılgameş Destanı"*nda geçen bir olay. *Gılgameş* adlı kahramanın yedi gün uyumadığını, bir sınavdan geçtiğini, göstermek için her gün yiyeceği bir ekmeği gizlice yanına koyarlar. *Gılgameş* yorgunluğu yüzünden yedi gün süren derin bir uykuya dalar. Kendisine verilen yedi ekmeği yiyemez. Uyandırılınca, yanına konan yedi ekmeği görmeden, uyumadığını söyler. Sonra yedi ekmeği *(yemesi gereken, uyuyunca yiyemediği ekmekleri)* görünce uyuduğunu anlar. Ölümlü olur, ölümsüzlüğü elinden alınır.

YEDİ KONSEY

325 yılında İznik'te toplanan yedi konsey. Bu konseyde kiliseler arasında anlaşmazlığa yol açan birtakım sorunlar görüşüldü. Özellikle hıristiyanlıktaki *Tanrı - Baba - Oğul* üçlüsü üzerinde duruldu...

YEDİ FİLİZ (FİLİZÂT-I SEB'A)

Eski kimyada: altın, gümüş, bakır, kalay, kurşun, demir, kalay - bakır alaşımı har-ı sini adlı yedi maden. Kimyacılıkta kullanılırdı.

YEDİ DİVAN

Fatih Kanunnamesi'nde geçen bir kasabanın adı.

YEDİ MADDİ GUFRAN

- İhtiyacı olanlara yiyecek, içecek vermek,
- Çıplaklara giyecek vermek,
- Hastalara bakmak,
- Tutsakları satın almak,
- Mahpusları görmeye gitmek,
- Yoksullarla yolcuları barındırmak,
- Ölüleri gömmek.

YEDİ MANEVİ GUFRAN

- Cahilleri okutmak,
- Günahkârları doğru yola getirmek,
- Kederlileri avutmak,
- İhtiyacı olana öğüt vermek,
- Düşmanları affetmek,
- Başkalarının hatalarına katlanmak,
- Ölüler ve yaşayanlar için dua etmek..

YEDİ ULUS

Herodotos'un *"Historia"* adlı ünlü yapıtında bildirdiğine göre, ilkçağda, Peleponez'de yedi ulus yaşarmış. Bunlar da Arkadia, Kynuria, Akha, Dor, Aitolia, Dryop, Lemnia adı verilen yerlerdeki topluluklarmış.

YEDİ SARI KIZ

Beltir ile Sagay Türk topluluklarında kamların davullarında yedi sarı kız resmi bulunur. Bunlar koruyucu nitelik taşıdığına inanılan varlıklardır.

YEDİ PINAR

Şamanlarda üfürükçüler, üfürük yaparken, yedi pınardan, yedi değirmenden su alırlar, sonra yedi parça demir kızdırılarak suya atarlar.

YEDİ YÖNETİCİ

Eskiden Sakız adasının ileri gelenleri arasından yedi kişi seçilir, bu seçim Cenova cumhuriyetince onaylanır. Bu yedi kişi adayı bir süre yönetirdi.

YEDİ MEZMURLAR

İkutsal Kitab'ın bu adı alan bir bölümü.

BABİLLİLERDE YEDİ

Babillilerde Uruk ilinin yedi sürgülü kapısı vardır.

Adamlar yedi sürgülü kapısına vardılar
Uruk ilinin
Halk toplandı Uruk sokaklarına, sevinçle doldu.
(Gılgamış Destanı)

YEDİ GÜN TÖRENİ

Bir söylentiye göre Seyid Battal'ın mezarı, başta dervişler olmak üzere, yılda bir toplanır yedi gün süren özel bir tören düzenler. XVI. yy. da, özellikle Kanunu Süleyman çağında bu tören düzenli bir nitelikte sürdürülürmüş.

YEDİ BİLGE

Sümerlerde yeraltı tatlısu okyanusunun tanrısı Ea'nın yedi öğrencisi vardır. Bunlar arada bir yeryüzüne çıkıp insanlara bilgelik, bilim öğretirmiş. Bir söylentiye göre bunlar Sümer ülkesinin yedi kıralıymış.

Anadolu - Grek düşüncesinde de *yedi bilge* vardır. Kimi Anadolu, kimi Yunanistanlı olan bu bilgelerden ahlâk, felsefe, bilim üstüne söylenmiş öğütler, özlü sözler kalmıştır. Bunlar:

Thales, Solon, Kleobulos, Bias, Pittakos, Periandr, Kilon adlarını taşır.

YEDİ TİN

Kötü cin ölümden sonra gövdeye dönmek ister, gövdeyi arınmış bulunca kendi gibi yedi cin daha almaya gidermiş.

(Matta İncili-12/45)

• Yedi aylık *(yedi aylık bebek)*
• Yedisinde neyse yetmişinde de odur *(insan yaratılışı değişmez)*
• Yediden yetmişe
• Yedi ced *(yedi ata)*
• Yedi sülâle
• Yedi göbek
• Yedi yaş dişi
• Yedi canlı *(canı güç çıkar, kolay ölmeyenler için söylenir. Köpük yedi canlı imiş. Uzun süre hasta yatıp ölmeyen kötü insanlar için de söylenir.)*
• Yedi başlı yılan *(biri kötüyü, biri sularda yaşadığına inanılan bir devi anlatmak için söylenir.)*

YEDİ YILLIK VEREM

İnsanın çok acı çektiğini, çok üzüldüğünü bildirmek için söylenir. Daha çok aşk, gönül işleriyle ilgili konular içindir *yedi yıllık verem.*

Bu dediğum türküler
Ceremedur cereme
Kodun beni e yavri
Yedi yılluk vereme

YEDİ YERDEN BAĞLI

Çok sıkı, çok sağlam anlamına gelir. Çokluk kadınlar için, onların giydikleri don, şalvar gibi giysiler için söylenir.

Ey şalvar karalisun
Yedi yerden bağlisun
Dışardan çiçek açtun
İçerden ne hallisun (nasılsın)

YEDİ GÖLLER

Bolu iline bağlı, yedi gölün bulunduğu yer. Göller ormanın başlangıç yerinden dağın doruğuna doğru sıralanır. Dereye en yakın yerdeki en büyüğü, doruğa en yakın olan yerdeki en küçüğüdür.

YEDİ DELİKLİ TOKMAK

Halk bilmeceleri arasında *insan başı*'nı anlatan *yedi delikli tokmak* da vardır. İki göz, iki kulak, iki burun deliği, bir ağız yedi eder. Bundan dolayı başa yedi delikli tokmak denir.

Yedi delikli tokmak
Bunu bilmeyen ahmak
Ya bunu bileceksin
Ya bu gece öleceksin

YEDİ DAĞIN ÇİÇEĞİ

Halk arasında güzeli anlatmak için *yedi dağın çiçeği* deyimi vardır. Birçok halk türküsüne de geçmiştir.

Nereye gideyisun
Yedi dağın çiçeği
Olmadı göremedum
O yeıe gireceği

YEDİ YERDEN YARALI

Çok acı, üzüntülü olmayı bildiren bir deyim de *yedi yerden yaralıdır.* Halk türkülerinde geniş bir yer kaplamıştır.

Tabancamın kundağı
Turalıdır turalı
Kaybana (kimsesiz) yüreciğum
Yedi yerden yaralı

YEDİ ASKI (MUALLAKATU'S-SEB'A)

İslâm dininin doğuşundan önce Kâbe'nin duvarına şiirleri asılan yedi Arap ozanının yedi şiiri. Ozanlar şunlardır: *İmreulkays, Tarafe, Züheyr, Lebid, Amr, Antere, Hâris.* Bunlar genellikle V., VI. yy.larda yaşamış, bir ikisi de VII. yy. başlarında ölmüştür. Şiirleri *(Yedi Askı)* Arap şiirinin ilk ürünleri sayılır.

- Yedi gün
- Yedi gece

• Yedi köprü yapmak *(Bir kedi öldürenin işlediği suçu bağışlatması için yedi köprü yapması gerekirmiş. Din bakımından).*
• Yedi Derya *(Ortaçağ coğrafya bilgisine göre yeryüzünde yedi büyük deniz olduğu söylenir. Bunlar Hazar denizi, Akdeniz, Kadadeniz, Hind denizi ile öteki komşu denizlerdir).*
• Yedi kat yerin dibi
• Yedi yerin gülü
• Yedi ayet (Seb'almesani. Kur'an'ın Fâtiha adlı sûresi. Yedi ayetten oluştuğu için bu adı almıştır).
• Yedi kıraat *(Kıraat-ı seb'a. Kur'anın yedi makam üzre okunması).*
• Yedisinde yar erde ya yerde *(kızlar için söylenir).*
• Yedi cüce
• Yedili tabanca *(yedi mermi alan negant tabanca)*
• Yedili koz
• Yedi ceddime tövbe
• Yedi ceddine rahmet. (Yedi ced, İslâm inançlarına göre kişinin soyluluğunu gösterir. Yedi sayısının kutsallığı ile ilişkilidir).

YEDİ NİTELİK

Bektaşilerde Peygamber Muhammed'in halife Ali'ye yedi ayrı nitelik verdiğine, Ali'nin bu yedi niteliği özünde topladığına, varlığında yansıttığına inanılır.

YEDİ ERKÂN

Bektaşilikte yedi erkan vardır. Bunlar sıra ile pir, rehber, mürşid, iki müsahib ile iki eşleri olarak bilinir. Bunlara ayrı bir kutsallık, ayrı bir özellik yüklenir.

YEDİ TAMU (CEHENNEM)

İslâm inançlarına göre yeraltında suçluların gideceği *yedi cehennem* vardır. Bu yedi cehennem *(yedi tamu)* eskiçağ dinlerinden kalmadır. Eski Anadolu dinlerinde, Hititlerde, Sümerlerde yeraltı yedi tamunun bulunduğu inancı vardı.

YEDİ TEPE

İstanbul ile Roma illerinin yedi tepe üstünde kurulduğu bilinir. Bu yedi tepe yedi sayısının kutsallığı ile bağlantılı sayılır.

YEDİ UYURLAR

İlkçağ Anadolu inançları arasında *yedi uyurlar*'ın önemli bir yeri vardır. Bunlar sonradan İslâm inançları arasında karışmış, *eshab-ı kef* (mağara arkadaşları) diye anılmaya başlamıştır. Yedi uyurların yattıkları mağara *Efes* yöresindedir. Yedi uyurların şunlar olduğu söylenir: *Yemliha, Mislina, Mürselina, Mernuş, Tebernuş, Sazenuş, Kefeştatayuş* bir de *kıtmır* adlı köpekleri varmış.

YEDİ EMİRLER

Horasan'dan gelip, İstanbul'un alınmasındaki savaşa katılmış, yedisi de din yolunda *şehid* olmuştur. Mezarları Fatih'te, Malta yöresinde bir sokak içindedir.

YEDİLER, ÜÇLER, KIRKLAR

Gerek İslâm tasavvufunda, gerekse halk inançlarında *üçler, yediler, kırklar* kutsal sayılan birer topluluktur. Bunların ermişliğine, tanrı katında yüce birer yerleri olduğuna inanılır. Kaynak bakımından bu üç topluluk (üçler, yediler kırklar) ilkçağ Anadolu inançlarının bir kalıntısıdır. Üç sayısının kutsallığı Hititlerde de vardı, yedi ilkçağda kutsallık bakımından en yaygın olan sayıdır. Kırklar, İslâm inançlarında da vardır. Muhammed'in miraçtan dönerken Ali ile karşılaşması, başlarının Ali'nin bulunduğu bir toplantıda kırk kişinin olması, *biz kırk kişiyiz birbirimizi biliriz* sözü bu dönemden kalmadır. Anadolu inançlarında *yedi* sayısı, onun yansıttığı anlayış üçle, kırkla yanyana gider.

Erenler bu yolda bir sır dediler
Erenler dediğim kırklar, yediler
Gönülden gönüle yol var dediler
Öyle midir deli gönül öyledir.

Cafer Abdal

YEDİ İMAM

İsmailiye mezhebinde yedi imam vardır. Halife Ali'den başlayan bu yedi imam inancı sonradan gelişmiş, İsmailiye mezhebinin yedi ana ilkesi durumuna gelmiştir.

YEDİ DERVİŞ

Hurufî inançlarına göre; *Fazlulah Hurufî,* dinini, düşüncelerini yaymak için yedi kişiyi görevlendirmiş. Bunlara yedi imam, ya da yedi derviş denir.

YEDİ ULULAR

Bektaşi inançlarına göre *ermiş* sayılan yedi büyük ozan. Bunlar da *Nesimi, Hatayî* (Şah İsmail), *Kul Himmet, Pir Sultan Abdal, Viranî, Yeminî, Fuzûlî.* Bu yedi ozan, Alevi - Bektaşiler arasında *ulu* olarak nitelenir, büyük saygı, sevgi görür.

YEDİ KUZU KURBANI

Museviler Hamursuz denen bayramlarından yedi hafta sonra yapılban Gül Bayramı'nda günah adağı olarak yedi kuzu kurban ederler.

YEDİ AİLE

Buddha dini yayıcılarından kıral *Ral Pa Çan* her keşişin bakımı ile ayrı ayrı yedi aileyi görevlendirmişti.

YEDİ PİSKOPOS

Papa V. Clemens 307'de hıristiyanlığı Asya'da yaymak amacı ile yedi *minorita* görevlendirip Asya'ya göndermişti.

YEDİ RAHİP

Almalık ilinde *Franuscus* rahipler kurulu yedi kişiden oluşmuştu. Bunlar toplanır, dinlerine göre birtakım konuşmalar yapar, buyruklar çıkarırlardı.

YEDİ MAHALLEDEN KOVULMAK

Yabancı köpek yedi mahalleden kovulur. Anadolu halkının böyle bir inancı vardır. Ancak bu inanç zamanla kaynağından uzaklaşmış, kötü insanı niteleyen bir deyim olmuştur.

YEDİ TAŞI DELMEK

Yetim *(öksüz)* hakkı yedi taşı deler geçermiş. Öksüz bir kimsenin hakkını yemenin ne denli bir suç olduğunu anlatmak için söylenir.

YEDİ PEYGAMBER

İsmaili mezhebine göre yedi büyük peygamber vardır. Bunlar sıra ile: *Âdem, Şit, Nuh, İbrahim, İsmail, Muhammed, Ali* adlarını taşırlar. Halife Ali'yi peygamber tanımak İsmaili inançları gereğincedir.

YEDİ TUĞ

Eski Türklerde at ya da öküz kuyruğundan yapılan yedi tuğlu bir bayrak vardı. Bu onlarca kutsal sayılırdı.

YEDİ AD, YEDİ ŞART

Ahilikte kemer *(şed)* bağlamanın yedi kuralı, bu kurala göre yedi adı, yedi de çözmesi vardır. Nakl kapısını bağlaya seha ve lütf kapısın açа, Kahır ve zecr kapısını bağlaya mülayemet ve hilm kapısını açа, Hırs kapısını bağlaya kanaat ve rıza kapısını açа, Tokluk ve Kizb kapısını bağlaya açlık ve riyazet kapısını açа, Halktan yana kapısını bağlaya Haktan yan kapısını açа, Herze ve Hezyan kapısını bağlaya sıdk kapısını açа, Ef'ali şeytan kapısını bağlaya Rahm kapısını açа.

YEDİ MUM

Mevlânâ'nın *"Mesnevî"* adlı yapıtında anlattığı bir öykü. Deniz kıyısında birdenbire yedi mum görünür, bunun nedeni bilinmez. Halktan kimse bu mumları göremez. Sonra yedi mum döner bir mum olur. Bir süre sonra yedi mum yedi ağaç olur. Ağaçlar da halkın gözüne görünmez. Bir süre sonra bu yedi ağaç da bir ağaç olur. Daha sonra yedi ağaç yedi adama dönüşür. Bu olayı yalnız öyküde adı geçen *Dekukî* görür. (Mesnevi c. 3/1985-2060).

YEDİ ÖĞÜT

Dürzilerde, yedi türlü öğüt vardır, yedisi de din gereği kutsal sayılır. Bütün Dürzilerin bunlara göre davranması gerekir.

- Tevhidü'l hakim *(hakimi, yöneticiyi Tanrı bilmek),*
- Sıdku'l lisan *(doğru söz, söze bağlılık),*
- Hıfzü'l ihvan *(din kardeşlerini koruma),*
- Terki ibadetü'l Âdem ve'l bühtan *(Âdeme, yalana tapmayı bırakmak),*
- El rıza bi hükmü hâkim ve fiilihi *(yöneticinin buyruğuna, eylemlerine boyun eğmek, bağlı kalmak),*
- Teberri min el-ebalis min et tagut *(şeytanlardan, azgınlıklardan uzak kalmak),*
- Teslimü'n nefs *(boyun eğme)*

Bu yedi öğüt Dürzi dininin temel inançlarıdır. Onlara aykırı davranmak, uymamak bir suçtur.

YEDİ YERDEN YAMALI

Bir giysinin eskiliğini, yıpranmışlığını göstermek için söylenen bir halk deyimidir.

Alacalı şalvarı
Yedi yerden yamalı
Güzel sevdası olan
İstemez dünya malı

YEDİ GÜN

Buddha dininde *Çıntamani* denen mutluluk incisini bulmak, insanları mutluluğa kavuşturmak için Buddha'nın gizli bir ülkede yedi gün, yedi gece yol gitmesi, incinin bulunduğu ildeki devin sarayına girmesi olayını anlatan bir inançtır.

YEDİ KONAKLIK YOL

Buna farsça *hefthan* denir. İran masallarında *Rüstem*'in Mazenderan ilinde zindana atılan *Keykavus*'u kurtarmak için ordularla savaşa savaşa aldığı söylenen yedi konaklık yol. Sonunda padişahı zindandan kurtarmış.

YEDİ YIL KITLIK

Peygamber *Yusuf*'un yedi yıl kıtlık, yedi yıl bolluk olacağını bildirdiğine inanılan düşü. Yahudi dininde geçen bu olay İslâm dininde de benimsenmiştir. Bu düş yedi besli öküzün yedi cılız öküzü yiyeceği biçiminde yorumlanır.

YEDİ AD

Arapların *Esma-i Seb'a* dedikleri. Kadiri tarikatında şeyhin isteği üzerine tanrının yedi adı okunarak zikr edilir. Bu yedi ad Kur'ân'da geçer.

YEDİ KADIN ALMAK

Karadeniz kıyılarında söylenen halk türkülerinde geçen bir olay. Gerçekten yedi kadın alan erkekler de vardı.

Tonyalıyım Tonyalı
Alırım yedi karı
Biri gider ahıra
Biri sağar sığırları
Biri tutar ışığı
Biri sallar beşiği
Biri gider ormana
Biri gider suya
Biri oynar benimle

YEDİ GEZEGEN

Ahilerde musiki yedi gezegen perinin birer ilhamıdır. Periler: Pazar - Çarşamba, (Utarit perisi), Çarşamba - Cumartesi *(Zuhal perisi),* Salı - Cuma *(Merih perisi),* Cuma - Cumartesi *(Zühre perisi),* Pazartesi - Pazar *(Ay perisi),* Perşembe - Perşembe *(Müşteri perisi),* Gece - Gün *(Güneş perisi).*

BİLMECELER

BİLMECELERİN KÖKENİ

Anadolu halkının özelliklerinden, başarılarından biri de bilmece konusunda görülür. Bilmeceler halktaki anlayış yetisinin *yaşamsal ışımaları*'dır. Onları kimin türettiği, kimin, ne zaman söylediği bilinmez. Toplum düşüncesinin böylesine ortak bir ürünüdür.

Anadolu'da aşağı yukarı bütün doğa varlıklarıyla, insan davranışlarıyla, araçlarla ilgili bilmeceler vardır. Bilmecelerde genellikle iki özellik göze çarpar. Biri, bilmecenin, bir şiir niteliği taşıması, şiiri kuran özlerin onda yertutmasıdır. Bilmecenin dokusunu ören şiir iplikleri ona ayrı bir tad, ayrı bir sevimlilik, bir yumuşaklık kazandırır. Böylece bir sanat yaratması olup çıkar bilmece. Öteki, bilmecenin bir tekerleme niteliğinde oluşu. Tekerleme niteliği taşıyan bilmecelerde sözlerin belli bir anlamı yoktur.

Bilmeceler yapı bakımından ikiye ayrılır. İlkin birbirine benzeyen, aralarında ses uyumu bulunan sözlerin *(bunlar uydurma da olur)* sıralanışı. Bu durumda bilmece bir müzik uyumu taşır. Sözler arasında uyumun sağladığı anlamsız bir bağlantı vardır. Bu ilk bölümde anlam yoktur. İkinci bölümü kuran öğelerde anlam vardır. Daha doğrusu bilmecenin anlamı ikinci bölüme sığdırılır. Birinci bölüm çokluk bir giriş niteliğindedir. İlk bölümde ses uyumuna, kolay söyleyişe, ikinci bölümde anlama önem verilir.

Hattır huttur
Arnavuttur
Ağzı yoktur
Adam kapar

halk dilinde *ısırgan*'ın anlatımı olarak söylenen bu bilmecenin birinci bölümü anlamsızdır. İkinci bölümü bilmecenin tanımı niteliğindedir. *Ağzı yoktur* sözleri insanı anlama yaklaştırmak, bilmecenin havasına sokmak içindir. *Hattır huttur* sözlerinde yalnız ses benzerliğinden doğan anlamsız bir uyum vardır. Bu bir söyleyiş kolaylığı olmaktan öteye geçemez.

İkinci bölüme giren bilmecelerde ise bütün sözlerin belli belirli bir anlamı vardır. Dizeler arasında ses uyumu, anlam bağlantısı ağır basar.

Kale kapısından sığmaz
Fındık kabuğuna sığar

bu dizelerin ikisi de anlamlıdır. Evet, bir kale kendi kapısından sığmaz. Kapı küçük, kale büyüktür. Oysa kabuğundan çıkan bir fındık gene kabuğuna sığar. Burada bir zekâ oyunu vardır.

Kurmadan işler
Durmadan işler

insan yüreğini *(kalbi)* anlatan bu bilmecenin de dizeleri anlamlıdır. İki dize arasında anlam bakımından da, uyum bakımından da bağlantı vardır. Bir dizeyi kaldırınca ikinci dizenin anlamsız olduğu, boşlukta kaldığı görülür. İki dize de yüreği niteleyen, tanımlayan bir anlamla donatılmıştır *Durmadan işler* ile ondan önce gelen *kurmadan işler* birbirini bütünleyici, tanımlayıcı bir kuruluştadır. Oysa inek sütünü anlatan

Kan kırmızı
Süt beyaz

derken iki ayrı bilmece söylenir. Biri kanın kırmızı olduğunu, öteki ise sütün beyaz olduğunu anlatır. Burada bilmeceyi bütünleyen özler arasında bir anlam bağlantısı yoktur. İkisi de ayrı birer varlığı niteliyor. Yalnız yanyana gelişin doğurduğu bir ses uyumu vardır.

Koca deve
Girmez eve
Kes başını
Girsin eve

bu bilmece şemsiyenin karşılığıdır. Bütün sözler arasında bir anlam bağlantısı vardır. Kavramlar birbirini bütünleyici niteliktedir. Dizelerden birini kaldırınca bir boşluğun doğduğu seziliyor. Bilmecenin özünde bir eksilme görülüyor.

Küçücük bir odacık
İçi dolu yongacık

ağız, dişler için söylenmiş. İki dize birbirini gerekli kılıyor. Biri kalkınca ötekini anlamak, tanımlamak olanağı da yok oluveriyor birdenbire. Bunlar bilmecelerin yapısını kuran, bütünlüğünü sağlayan özlerdir. Bilmece, bilmece niteliğini bunlarla kazanıyor.

Bilmeceler, halkın bildiği, yaşadığı kavramlarla kurulur. Bir toplum üyelerinin bilmediği varlıklarla ilgili bilmeceleri de yoktur. Halkın yaşamında neyin yeri varsa bilmece onunla ilgili kavramlarla örülür, kurulur. Bundan çıkan sonuç şudur: Bilmeceler yaşamdan, halk düşüncesini işleten, dolduran olaylardan doğar. Bu doğuş bir gerekim, bir baskı değildir. Daha çok gönül uyarınca bir eğlence sonucudur. Halk, düşüncesini bilmece yaratmaya iten olaylar arkasında gizli bir baskı gücü yoktur. Daha doğrusu bilmece söylenmese de olur, yaşam bakımından. Bunu bilmecenin özünde saklı eğlendirici, insana sevinç verici nitelikten anlıyoruz.

Anadolu bilmeceleri, yaratıcıları bilinmeyen düşünce ürünleridir. Bunların özünde belli bir halk görüşü saklıdır.

Yapan kullanmaz
Alan kullanır
Kullanan görmez

salacayı *(tabutu)* anlatan bu bilmecenin özünde, bir nesnenin ne işe yaradığı değil, halk düşüncesindeki izlenimi de dile geliyor.

Yere vurdum yumruğu
Allahımın buyruğu
Otuz okka kendisi
Otuz okka kuyruğu

bu bilmece ramazan ayını anlatıyor. Halkın düşünme gücü *ramazan* ayını bilmeceleştirirken onun *tanrı buyruğu* olduğunu da unutmuyor. Sözün kısası bilmece havası içinde bir din gerçeğini dile getiriyor. Bundan anlaşıldığına göre bilmecelerde, belli sınırlar içinde de kalsa, halk inançlarının, gelenek, görenek gibi halk bilgisi varlıklarının izleri, etkileri vardır. Bilmece kuru bir söz oyunu değildir yalnız.

Bilmeceler doğuş ortamlarına göre de ayrı ayrı özellikler taşır. Bunu anlamak için bilmecede geçen kavramların, sözlerin kaynaklarına inme gereği vardır. İlde söylenen bir bilmece ile köyde söylenen bir bilmece arasında ilk göze çarpan dil ayrımıdır. Köyde bilinmeyen, söylenmeyen bir sözün bulunduğu bilmece ilde, ilde söylenmeyen, bilinmeyen bir sözü içeren bilmece köyde yaratılmış demektir. Gene bir bilmecenin içinde ilde bulunmayan bir varlığın adı geçiyor, köyle ilgili bir durumu yansıtıyorsa o bilmecenin kaynağı köydür.

Dizi dizi odalar
Birbirini kovalar

tren anlamını içeren bu bilmecenin kaynağı kenttir. Köylü treni çok sonradan görüp öğrenmiştir.

Bağlarım yürür
Çözerim durur

ayağa giyilen *çarık* anlamına gelen bu bilmecenin kaynağı çarığın giyildiği yerdir, köydür.

Dağda doğdu
Dağda büyüdü
Köye indi
Arkası delik deşik oldu

harman tahtası'nı yansıtan bu bilmecenin de kaynağı köydür, kentli harman tahtasını pek bilmez. Bilmediği için de böyle bir bilmece türetemez.

İstanbulda bir tane
İzmirde iki tane
Ankarada hiç yok
İngilizde pek çok

bu bilmece *"i"* harfini içeriyor. Köyden çok kentte türetildiği belli. Bir köy bilmecesi niteliği taşımıyor. Okumuş yazmış bir yöre havası var onda,

Lâmba düştü ıs dedi
Tava düştü tan dedi
Annem geldi bul dedi

İstanbul ilinin adını söyleyen bu bilmece bir il ürünüdür besbelli. İçeriği söz, harf oyunlarından kurulu.

Köylerde söylenen bilmeceler daha çok somut, elle tutulur, gözle görülür varlıkları, köylünün yaşamına giren nesneleri konu ediniyor. İlde söylenen bilmecelerde daha çok soyut bir nitelik vardır.

Mavi atlas iğne batmaz
Makas kesmez terzi biçmez

bu bilmece *gökyüzü*'nü dile getiriyor. İçinde geçen *atlas* sözünden ilde doğduğu anlaşılıyor. Köylünün dilinde *atlas* kavramı yoktur.

Nısfı altın
Nısfı gümüş
Sedef ona zarf olmuş

yumurta anlamında kullanılan bu bilmece bir kentli işidir. Onda geçen kavramların bir teki bile köy dilinde yoktur.

Bilmeceler, biraz da, çağın özelliğini, niteliğini dile getirir. Bir çağda toplum yaşamına girmeyen, köy ya da kent toplumunun belli bir yanını yansıtmayan bilmece olmaz. Bütün bilmeceler onları ortaya koyan çağın kavramlarıyla örülür.

Dışı var içi yok
Dayak yer suçu yok

ayak topu'nu yansıtan bu bilmece Türkiye'de futbol oynanmaya başlandığı çağda doğmuştur, bu bakımdan yeni sayılır. Kaynağı kenttir.

Çat diye çaktı çakmak
Bunu bilmeyen ahmak

bu da *elektrik*'i anlatan bir bilmecedir, yenidir, ilde söylenmiştir. Elektrik kavramının olmadığı bir çağda söylenmesi olanağı yoktur.

Bilmeceler söylenirken, daha önceden, birtakım bilgilerin edinilmesi gerekir. İnsan bilemediği bir nesne üstüne bilmece uyduramadığı gibi, onu düşüncesinde pek de yansıtamaz, uzun boylu belleğinde saklayamaz. Bu bakımdan, bilmeceler üstüne yapılacak bir araştırma, bir inceleme bir yandan Türk dilinin, bir yandan da kavramların gelişim çizgisi üzerinde bilgi toplamayı gerekli kılıyor.

Bugün şehirde söylenen bilmecelerle köylerde söylenenler, iki ortamın birbirine gittikçe yakınlaşması sonucu, karışıyor. Köyde kullanılan kavramlar kentte söylenen sözler yavaş yavaş sıklaşan ilişkiler yüzünden yayılıyor. Böylece kentle köy arasında dil uçurumu zamanla daralıyor, yavaş da olsa bir birliğe doğru gidiyor. Bu gelişimin bütün halk bilgisi varlıklarını etkileyeceği bir gerçektir.

★

BİLMECELER

A

Ağaca çıkar insan değil
Yazı yazar imam değil
— Salyangoz —

Aksaray ortasında
Sarı papaz oturur
— Yumurta —

Allah yapar yapısını
Demir açar kapısını
— Karpuz, Salatalık —

Altı harman
Üstü orman
— İnsanın alnı —

Alçak uçar
Beyaz beyaz açar
— Değirmen —

Ağzı açık alâmet
İçi kızıl kıyamet
Yaş koydum kuru çıktı
Salli ala Muhammed
— Fırın —

Altı cehennem
Üstü cehennem
Ortası cennet
— Ateş böceği —

Aldır onun tepesi
Yeşildir hem cübbesi
Kara kara küpesi
— Karpuz —
Ağaca çıkar adam değil
Boynuzu var öküz değil
Yazı yazar kâtip değil
— Salyangoz —
Alçacık katır
Yüklenir bakır
— Sacayak —
Altı manda üstü keçi
Minareye çıkarken gördüm
— Ayakkabı —
Aşağı iner güle güle
Yukarı çıkar ağlaya ağlaya
— Su kovası —
Abdest alır namaz kılmaz
Cemaatten geri kalmaz
— Cenaze —
Ayva gibi sarıdır
Elma gibi suludur
— Portakal —
Altı kaya üstü kaya
İçinde sarı maya
— Yumurta —
Altmış para
Yetmiş para
Sapı uzun
Kendi kara
— Vişne —
Altı tahta
Üstü tahta
İçinde bir
Sarı softa
— Badem —

Allahtan küçük
Peygamberden büyük
— Kur'an —
Atladım hendek
İçi kundak
— Mezar —
Allahın hikmeti
Kulun nimeti
— Ekmek —
Altı kardeş birbirini kovalar
— Yıldız —
Alçacık boylu
Kadife donlu
— Patlıcan —
Ak sakallı dervişler
Bizim köye gelmişler
Biraz horon oynamışlar
Sonra dönüp gitmişler
— Yağmur (kar) —
Altı bakkal dükkânı
Üstü miri çeşmesi
Daha üstünde iki tane
Kapaklı ayna
Daha üstü çayır
Çimen düz ova
— Ağız, burun, saçlar —
Ateşe girer yanmaz
Suya düşer ıslanmaz
— Güneş —
Ali arkasında nalı
— Sofra —
Ayağı demirden
Şalvarı odundan
— Bel —
Alçacık tepe
Çengelli küpe
— Kızılcık —

Altın saat
Suya batmaz
— Zeytinyağı —
Altı düz üstü kambur
— Fırın —
Alaca yılan
Ağaca sarılan
Vallahi yalan
Billâhi yalan
— Kaytan —
Amcam gelir bize bize
Çanakları diz dize
— Ayak —
Altı su
Üstü ateş
— Lâmba —
Altı süttür içerim
Üstü çayır biçerim
Ortası cennet
— Koyun —
Altı cehennem
Üstü cehennem
Ortası cennet
— Ateş ekmeği —
At indi, Arap bindi
— Sacayak, Tencere —
Ayna gibi ışılar
Yılan gibi fışılar — Tırpan —

B

Bilmece bildirmece
El üstünde kaydırmaca
— Sabun —
Birinin baltası yok
Bıçkısı yok ev yapar
— Örümcek —

Biz biz idik
Otuz iki kız idik
Biraraya dizildik
— Dişler —
Bağlarım yürür
Çözerim durur
— Çarık —
Bilmece çıktı kavağa
Bunu bilen olur ağa
— Göğe —
Ben giderim o gider
Para kadar iz eder
— Değnek —
Bir sahan şeker
Dünyayı eker
— Kar —
Bir küçücük mil taşı
Dolanır dağı taşı
— Göz —
Bayırlarda dik kulak
— Tavşan —
Bir tavada iki balık
Biri soğuk biri sıcak
— Ay ile Güneş —
Benim bir öküzüm var
Arkadan sürülür
— İğne —
Beş kardeş bir ev yapar
— Çorap çivisi —
Beş dal beş çiçek
— Parmaklarla tırnaklar —
Bir küçücük mil durur
Dünya alemi güldürür
— Para —
Bir kuşum var
Guduğundan yumurtlar
— Tüfek —

Bir kuyu
İçinde suyu
İçinde yulanı
Ağzında mercanı
— Işık —

Bir küçücük odacık
İçi dolu yongacık
— Ağız —

Benim bir çarşafım var
Dünyayı kaplar denizi kaplamaz
— Kar —

Bir küçücük fil taşı
İçinde beyler aşı
Pişirirsen aş olur
Pişirmezsen kuş olur
— Yumurta —

Bir taş attım çayıra
Şevkı vurdu bayıra
— Ayna —

Benimki bana yapışık
Seninki sana yapışık
Kitabınki ona yapışık
— Ad —

Bir ıtıknamedir onun namesi
Oğlunun karnında yatır annesi
— İpekböceği —

Burda vurdum kılıcı
Halebte oynar ucu
— Şimşek —

Biz biz idik biz idik
Yüzbir tane kız idik
Gece oldu dizildik
Sabah oldu silindik
— Yıldız —

Ben kar gibi beyazdım
Sonra ot gibi yeşil
Sonunda kan kırmızı
Çocuklar beni sever
— Kiraz —

Bilmece bildirmece
Birbirini iliştirmece
— Düğme —
Bir fırınım var
Dört somun ekmek alır
— Ceviz —
Bir küçücük imisiri
Dünya onun esiri
— Para —
Babası yamrı yumru
— Asma —
Anası yayvan kadın
— Yaprak —
Oğlu sohbetlerde gezer
— Şarap —
Kızı Gülişan'a benzer
— Salkım —
Bir küçücük nişatır
Herkesi giydirir kuşatır
— İğne —
Bir ağacın bin dalı var
Bir dalının bir başı var
— Elderha —
Bir yiğiti bir patırtı kaçırır
— Leylek —
Bir canlı dört canlıya binmiş
Bu ne biçim iş
— Cenaze —
Benim bir duvarım var
Gece yapılır gündüz yıkılır
— Yatak —

Bir küçücük mil idi
Küçük oda kilidi
Bir akşam bize geldi
Bil bakalım kim idi

— Uyku —

Bize misafir geldi
Yeşil mantolu siyah düğmeli
Kırmızı entarili

— Karpuz —

Bir küçücük evim var
Sayısız külfetim var

— Kibrit —

Bir sürü uşacıklar
Belinde piştofçuklar

— Misir —

Bakarsan bağ gibi
Bakmazsan dağ gibi

— Tarla —

Boyu minare kadar
Tohumu kum kadar

— Kendir —

Bir minare
Dibi kale

— Dünya —

Biri gider gelmez
Biri yer doymaz

— Duman —

Bahçede uşacıklar
Başında kalpakçıklar

— Çivi —

Başımın üstünde
Bir kalbur saman

— Yıldız —

Benim bir şeyim var
Yıl oniki ay yer doymaz

— Değirmen —

Bir köprüden üç kişi geçer
Biri bakıp basar geçer
Biri bakıp basmaz geçer
Biri ne basar, ne bakar, geçer.

— Anne ile kucağındaki, karnındaki çocuklar—

Bir direkli sayvan
Bunu bilmeyen hayvan

— Mantar —

Bir kuyum var
İçinde iki türlü suyum var

— Yumurta —

Bilmece bildirmece
Resim yapar gündüz gece
Duvarlara asılır
Hergün ona bakılır
Yapar resim bakınca
Siler çabuk kaçınca
Hatta gülsen sen ona
O da hep güler sana

— Ayna —

Birisi der ah başım
Birisi der ah belim

— Çivi, tahta —

Başına vurdum
Belini yardım

— Çivi, tahta —

Bir ufacık arpacık
Başında var tablacık

— Çivi —

Burda öğürür
Karşıda böğürür

— Tüfek —

C

Canlı biner cansızı
Cansız da imansızı
— Vapur —

Ç

Çekerim ip gibi
Gelir küp gibi
— Kabak —

Çarşıdan alınmaz
Mendile koyulmaz
Tadına doyulmaz
— Uykı —

Çıtçıtlı hamam
Kubbesi tamam
Bir gelin aldım
Babası imam
— Saat —

Çarşıdan aldım bir tane
Eve geldim bin tane
— Nar —

Çarşıdan aldım kapkara
Eve geldim kıpkırmızı
— Kömür —

Çayırlarda uzun uzun
— Yılan —

Çınlamadan yürümez
Yürürken de görünmez
— Saat —

Çat diye çaktı çakmak
Bunu bilmeyen ahmak
— Elektrik —

Çektim ipi
Geldi kulpu
— Kabak —

Çat çat hamam
Kurnası tamam
Aldığım kızın
Babası imam
— Saat —

Çın çın tasdadır
Kamburoğlu hastadır.
Ne yemek yer ne bir şey
Ne acayip ustadır
— Saat —

Çipil çipil suya girdim
Çipiltisini duymadım
Boyunca manto giydim
Kırpıntısını görmedim
— Ölü, kefen —

Çat çatan ağacı
Kırmızı gül ağacı
Kırmızı gülden
Kılaptan ağacı
— Gergef —

— D —

Dam üstünde yarım çörek
— Ay —

Dört kardeş bir kuyuya taş atar
— İnek memesi —

Dağdan gelir öğürtme
Aldı beni böğürtme
Çözün beni ipimden
Vereyim size yükümden
— Yayık —

Dağdan gelir üre üre
Ayıları süre süre
— Baş tarağı —

Demir tabanı sıngır sabanı
Girer evlere çıkarır yalanı
— Kantar —

Dağdan gelir dev gibi
Eyerli arslan gibi
Eğilir su içmeğe
Bağırır oğlak gibi
— Dolap —
Dört köşedir beş değil
Başı sudan hoş değil
— Şeker (Sabun) —
Denizi var suyu yok
Dağı var ormanı yok
Şehri var insanı yok
— Harita —
Dağdan gelir tak gibi
Kolları budak gibi
Eğilir su içmeğe
Bağırır oğlak gibi
— Tokmak —
Dağlara kar yağdı
Köyleri duman bürüdü
Değirmeni kurt yedi
— Baş, göz, ağız —
Dışı var içi yok
Dayak yer suçu yok
— Top —
Dağda tak tak
Suda şıp şıp
Arşın ayaklı
Burma bıyıklı
— Balta, balık, leylek, kedi —
Dışı kazan karası
İçi peynir mayası
— Kestane —
Dağdan gelir gıdacık
Gömlek belde kıç açık
— Patlıcan (Keçi, Oğlak) —

Dağda üleyman gördüm
Suda Süleyman gördüm
Köpük kusan taş gördüm
Tuzsuz pişen aş gördüm
— Ceylân, balık, sabun, helva —
Dal üstünde kitli sandık
— Ceviz —
Dağda altın çam
Eve gelir can büyütür
— Beşik —
Dedemin bıyıkları bir omuz
— Mısır püskülü —
Dağda doğdu
Dağda büyüdü
Köye indi
Arkası delik deşik oldu
— Harman tahtası —
Dağda doğdum
Dağda büyüdüm
Köye indim
Herkese yol oldum
— Köprü —
Dünyayı kaplar
Denizleri kaplamaz
— Kar —
Dağda orman
Dibi harman
— Sağ - alın —
Dağa gider söke söke
Kuru üzüm döke döke
- Keçi pisliği —
Dizi dizi odalar
Birbirini kovalar
— Tren —
Diz kurdum önüne
Uydurdum deliğine
— Sandık anahtarı —

Dağdan gelir narınan
Ayakları çınbarınan
Nedir bunun yavuzluğu
Sırçadandır temizliği

— Arı —

Dört ayaklı
Çifte kulaklı

— Sapan —

Dağdan gelir
Taştan gelir
Eyerlenmiş aslan gelir

— Sel, Kaplumbağa —

Dünyada her şey lâzım
Her şeye bir şey lâzım

— Ad —

Dışı gün yükü
İçi un yükü
Ta içi odun yükü

— İğde —

Düz bayır
Bitli çayır

— Baş, saç —

Dağdan gelir tatarine
Ben onu tutarine
Kanını sıktırine

— Bit —

Dağdan gelir
Taştan gelir
Göt açık enişten gelir

— Keçi —

Döner döner beyaz atar

— Değirmen —

Don içinde dik durur

— Mum —

Dik durur otlar

— Ot —

Damdan dama yürürsün
Samur kürkü sürürsün
Sen bir beyin oğlusun
Niçin yayan yürürsün

— Sıçan —

Değnek ucunda yemiş
Onu yiyen ölmemiş
Bir daha yemem demış

— Dayak —

Danesi darı
Kendisi sarı
Karşıda bir yiğitçik
Belinde divitçik

— Mısır —

Dal doruğunda
İğneli fıçı

— Kestane —

Dere tepe
Çıngıllı küpe

— Kızılcık —

Dağdan gelir
Taştan gelir
Beş bıyıklı enişten gelir

— Muşmula —

Dal doruğunda
Tüylü dede

— Şeftali —

Dal doruğunda
Karatavuk

— Zeytin —

Dağdan gelir tatarine
Ayakları katarine
Ben onu tutarina

— Tavşan —

Dağdan gelir tatarina
Ben onu tutarina
Bacakları kısa kısa
Kendisi tombul İsa

— Tavşan —

Derin kuyu
Gümbür suyu

— Tüfek —

Dereden karşıya gölgesiz geçer.

— Nefes —

E

El melecik bol danecik
Bir çift öküz bir danacık

— Değirmen —

Ey harayı harayı
Yüksek yapar yuvayı
Çekmeceler çekemez
Dökmeciler dökemez

— Örümcek —

Elemez melemez
Ocak başına gelemez
Gelse de geri çekilemez

— Yağ —

Ekleme eklemé
Kulakları dikleme

— Zincir —

Eli yok yağı yok
Köprü kurar

— Buz —

Erik ağacını oyarlar
İçine tinton koyarlar
Ağlama tinton ağlama
Şimdi kulağını burarlar

— Kemençe —

Edi idi budi idi
Dün akşam yatsıdan sonra
Size gelen kim idi
— Uykı —
Etten kantar
Altın tartar
— Kulak, küpe —
El kadar mezar
Dünyayı gezer
— Ayakkabı —
Eriye meriye
Askeri vurdum geriye
Ben bir kuş gördüm
Arka üstü yürüye
— Cenaze —
Et atar met atar
Bir çekmede bin atar
— Ustura —
Elle tutulmaz
Gözle görülmez
— Melek —
Ele sığmaz
Avuca sığar
— Fırın küreği —
Eğri kaşık
Duvara yapışık
— Salyangoz —
Elden ele belden bele
Bunu bilmeyen kertenkele
— Para —
Ey mermendi mermendi
Kız duvara tırmandı
Oğlan gelmeyince
Kız duvardan inmedi
— Anahtar, kilid —
El kadar yonga
Dağdan domuz indirir
— Tarak, bit —

F

Fini fini fincan
İçi dolu mercan
— Patlıcan —
Fukara atar
Zengin cebine kor
— Tükürük —
Fini fini fercan
İçi dolu mercan
Mercancılar yapamaz
İçi dolu kâğıt
Kâğıtçılar yapamaz
— Nar —

G

Gel Leylâm git Leylâm
Kıran üstünde dur Leylâm
— Beşik —
Geniş alan
Denizde kalan
— Ada —
Gök gürler şimşek çakar
Tavuk bükülmüş otlar
— Demirci körüğü —
Gezer mahalleyi
Yalan söylemez
— Kantar —
Gıdı gıdı kapılarda
Dik durur bayırlarda
— Ot —
Gel bizim eve koyum kıçına
— Minder —

Gökten bir elma düştü
Otuz iki parça oldu
İkisini yediler
Otuzunu yemediler
— Ramazan —

Güneş görünce erir
Görmeyince dal verir
— Buz —

Gider gider yerinde
Altın kemer belinde
Gece gündüz yol gider
Yine durur yerinde
— Değirmen —

H

Hey ne idim ne idim
Samur kürklü bey idim
Felek beni şaşırttı
Kızgın göle düşürdü
— Kestane —

Hanım uyandı
Cama dayandı
Cam kırılınca
Kana boyandı
— Nar —

Hoca çıkar handan
Sarığı kandan
Her sabah ezan verir
Bilmez kıble ne yandan
— Horoz —

Hanım içerde
Başı dışarda
— Çivi —

Hoca çıkar ağaca
Arkasında poğaça
— Salyangoz —

Hattır huttur
Arnavuttur
Ağzı yoktur
Adamı kapar

— Sırğan —

Hezerem hezerem
Taş üstünde gezerem
El ne derse desin
Bildiğimi yazaram

— Mala —

Her heriye heriye
Asker dizilmiş geriye
Kuşlardan bir kuş gördüm
Arka üstü yürüye

— Oğlu —

Horul horul uyur
Mırıl mırıl konuşur

— Kedi —

Hatatay matatay
İnce belli kara tay

— Karınca —

Hanım içerde saçı dışarda
Parasını el alır
Dumanını yel alır

— Sigara —

Hak Teâlâ beş yaratmış
Beşini de eş yaratmış
Üçünün üstüne gün gelmemiş
İkisinin üstünden gün gitmemiş

— Beş vakit Namaz —

Hasretler kavuşturur
Dargınlar barıştırır

— Bayram —

İ

İnce ince kadayıf
Bizim hanım çok zayıf
Bir kusuru varsa
Bir gözü kayıp
— İğne —

İstanbulda süt pişti
Kokusu buraya düştü
— Mektup —

İlidi milidi
Küçük odanın kilidi
Yenge yenge
Akşam gelen kim idi
— Misafir —

İstanbuldan bir kutu geldi
Kutucular yapamadı
İçinde kâğıt vardı
Kâğıtçılar yapamadı
İçinde boncuk vardı
Boncukçular yapamadı
— Nar —

İki ayaklı
Binbir yapraklı
— Tavuk —

İşte çıktım boruya
Beni Allah koruya
— Kale —

İstanbulda bir tane
İzmirde iki tane
Ankarada hiç yok
İngilizde pek çok
— İ harfi —

İstanbuldan gelen hacı
Soğan sarımsak acı meyve verir
Çiçek açmaz
Nedir bunun ağacı
— İncir —

Irmak kıyısında
Dedemin sakalları
— Yosun —

İp gibi kıvranır gider
— Yılan —

İnsanoğlunun aklı
Deldi boğazına taktı
Altı gözlü, on ayaklı
— Çiftçi —

İlim ilim ilmesi
İlim kadın düğmesi
Bunu bilen bilesi
Bilmeyen dokuz köy veresi
— Çiğdem —

İki kardeş birbirini tartar
— Terazi —

İki taş arasında çat çat kırılır
— Fire —

İki melek
Meleğin ortasında bir direk
— Burun —

İnim inim inler
Cümle alem dinler
— Davul —

İçi odun
Ortası un
Dışı gön
— İğde —

İki ayaklı fil
Ortasında dil
— Terazi —

İstanbulda süt pişti
Kokusu buraya düştü
— Mektup —
İnsan görür
Allah görmez
— Rüya —

K

Koca deve
Girmez eve
Kes başını
Girsin eve
— Şemsiye —
Kara oğlan kapıyı bekler
— Kilit —
Küçük evde sarıklı hocalar
— Kibrit —
Kan kırmızı süt beyaz
— Kan, süt —
Kara olan kuyruğundan asılır
— Tava —
Karşıdan bir ay doğdu
Görenler hayran oldu
Annesi beşikteyken
Kızının kızı doğdu
— Gül —
Kat kat döşek
Bunu bilmeyen eşek
Ya bunu bileceksin
Ya bu gece öleceksin
— Kitap —
Kale kapısından sığmaz
Fındık kabuğuna sığar
— Kale, fındık —

Küçük ev askeri bol
Şapkası var
Ayakkabısı yok
— Kibrit —

Kurmadan işler
Durmadan işler
— Kalp —
Kambur durur karnı yok
Dünya onun malı yok
— Köprü —

Kıyıların demirden
Kendi demirden
Ayırır hakkını
Verir kendinden
— Terazi —

Karşıda oturur
Si..ni yere batırır
— Körük —
Kuyu kuyu
İçinde suyu
Suyun içinde yılan
Başında mercan
— Lâmba —
Kırmızı deri
Çek gelsin beri
Kaldır bacağını
Girsin içeri
— Ayakkabı —
Kıllı ağzını açtı
Çıplak içine kaçtı
— Çorap —
Küçücük bir odacık
İçi dolu yongacık
— Dişler —

Kara tavuk
Karnı yarık
Balta saplı
Kıçı delik
— Mekik —

Kendi gelir inişe
Kulakları yokuşa
— Zıncır —

Kıvrımlı kaşık
Duvara yapışık
— Kulak —

Kara patır
Kalkar gevşer
Gene yatır
— Makas —

Kaleden atsam kırılmaz
Bir tükrüğe dayanmaz
— Sigara kâğıdı —

Kalede kalbur asılı
İçinde kavurma basılı
— Kulak —

Karanlık yerde kadı oturur
Taşaklarını suya batırır
— Turşu —

Kanı kurnaz
Burnu kurnaz
Aç durur da
Susuz durmaz
— Güğüm, İbrik —

Kapılara saç koydum
Herkesleri aç koydum
— Ramazan —

Küçük bir kuyu
Zehirlidir suyu
İçinde bir yılan
Ağzında merean
— Gaz lâmbası —

Kat kat açılır
Kokusundan kaçılır
— Sarımsak —

Kanadı var kuş değil
Boynuzu var koç değil
— Sinek —

Kapının altına yoğurt dökülmüş
Yıkarım yıkarım çıkmaz
— Gün ışığı —

Kendisi içerde
Ağzı dışarda
— Baca —

Karşıdan baktım pek çok
Yanına vardım hiç yok
— Sis —

Karşıdan gördüm dev gibi
Yanına vardım ev gibi
— Tren —

L

Lâmba düştü ıs dedi
Tava düştü tan dedi
Annem geldi bul dedi
— İstanbul —

Lâstik gibi uzanır
Bırakınca kıvranır
— Yay —

M

Mesel mesel mal mesel
Dil oynar damak keser
— Makas —

Mavi atlas iğne batmaz
Makas kesmez terzi biçmez
— Gökyüzü —

Mel melecik
Yol daracık
Dördü büyük
Bir ufacık
— El —

Mesel mesel eklendi
İki fare etlendi
Kurbağa kanatlandı
Sefere niyetlendi
— Gemi —

Men men ağacı
Mendim kulaklı
Tavşan gözlü
Doğan ayaklı
— Puhu kuşu —

Masal masal maniki
Kuyruğu var oniki
Kuyruğunda beni var
Boynunda da çanı var
— Horoz —

Masal masal malik eser
Oturmuş baklava keser
Bir tiki alıverdiydim
Çildir çildir yüzüme bakar
— Kurbağa —

Masal masal maskara
Ağzı burnu kapkara
— Fırın —

Minare minare üstünde
Minarenin üstünde bir karare
Onun üstünde bir oluk
Oluğun içinde bir balık
— Bacaklar, göyde, boyun, ağız, dil —

Bini mini
Küçük sini
— Mercimek —

N

Nısfı altın
Nısfı gümüş
Sedef ona zarf olmuş
— Yumurta —
Ne yerdedir
Ne göktedir
Kitli sandık
İçindedir
— Buzağı —
Nefesi var canı yok
Derisi var kanı yok
— Körük —

O

Ormanda doğdum
Ormanda büyüdüm
Geldiğim zaman
Karnım delik deşik
— Kalbur —

O yanı kaya
Bu yanı kaya
İçinde sarı maya
— Yumurta —
O tarafı taş
Bu taraf taş
İçinde bin bir baş
— Hamam —
Orman oldum
Orman büyüdüm
Evde reis oldum
— Kot— (bir ekin ölçüsü)

O yanı mermer
Bu yanı mermer
İçinde kanlı Ömer
— Yumurta —
Onsuz iş olmaz
Olmadık durulmaz
— Su —
Oy anam
Vay anam
Kâkülüm dalda kaldı
— Hurma —
Örterim uyur
Açarım uyanır
— Ateş —
Öt'ten aştı
Gören şaştı
Dört başlı
Sekiz kıçlı
— Cenaze —

S

Su üstünde ıslanmaz
Yere düşer paslanmaz
— Güneş ışığı —
Sabah sabah
Elini öper
— Havlu —
Sıra sıra söğütler
Birbirini öğütler
— Diş —
Sarıdır safran gibi
Okunur Kur'an gibi
Ya bunu bileceksin
Ya bu gece öleceksin
— Altın —

Sarıdır sarkar
Düşerim diye kalkar
— Ayva —

Süpürdüm odacığı
Oturttum hanımcığı
— Ekmek fırını —

Sallanır gider
Sulanır çıkar
— Bakraç —

Sallanır sarkar
Ateşten korkar
— Kurum —

Sıra sıra develer
Birbirini geveler
— Kiremit —

Sarıdır ayva gibi
Suludur elma gibi
— Portakal —

Sırtı kara kömür değil
İçi katı demir değil
— Tuğla —

Sabah oldu kalktım
Hemen boynuma taktım
— Entari —

Sürdüm kabardı
Çektim geberdi
— Cezve, kahve —

Ş

Şıp demeden
Dala konar
— Güneş —

Şakı şakı şakılar
Şakı benim elimde
Ulu kavak titirer
Kökü benim elimde
— Dokuma tezgâhı —

T

Tap şurdadır
Tap burdadır
Tap kapının arkasındadır
— Süpürge —

Takur tukur takraba
İçindeki akraba
— Beşik —

Tel tel kadayıf
Bizim hanım çok zayıf
Bir kusuru var ise
O da bir gözü kayıp
— İğne —

Tavuktan küçük
İnsandan yüksek
— Kaskat —

Tıngır elek
Tıngır saç
Gece toktur
Gündüz aç
— Oruçlu —

Takır tukur takanı
İçindedir bakanı
İki tulum azığı
Altındadır kazığı
— Beşik —

Toprağı beyaz
Tohumu kara
Elle ekilir
Dille biçilir
— Defter, mürekkep, yazmak, okumak

Toprakta biter
Makine büker
Her sabah kalkar
Yüzünü öper
— Havlu —

Taştan elciği var
Ağaçtan dilciği var
— Bulgur taşı —
Tavuk gibi kakıldar
İçindeki şakıldar
— Kalbur —
Tıngır elek tıngır saç
Un elerim karnım aç
— Kar —
Taştandır demirdendir
Yediği hamurdandır
Dünyaları doyurur
Kendi doymaz nedendir
— Değirmen —
Tohumsuz biter
Dünyaya yeter
— Tuz —
Ten ten tena
Dumanı fena
Bir temenna çak
Söyleyim sana
— Yel —

U

Uzun kuyu
Gümbür suyu
— Tüfek —
Uzun uzun dervişler
Akşam bize gelmişler
Bir horoncuk tepmişler
Bir yemecik yemişler
Kemencesiz gitmişler
— Yağmur —

Uzundur sırık gibi
Ekşidir koruk gibi
Her eve girer çıkar
Yolunmuş tavuk gibi

— Dilenci —

Uzun uzun abalar
Ak sakallı babalar
Gelir gider duramaz
Gece gündüz çabalar

— Dalga —

Uzun uzun uzular
Boynuzundan kuzular

— Fasulye —

Uzun uzun uz yatar
Yavruları düz yatar

— Çatı direği —

Uzaktan baktım birçok
Yanına vardım hiç yok

— Güvercin —

Ü

Üstü mermer
Altı mermer
İçinde hanım terler

— Yumurta —

Ünledim setten
Sesi gelir betten

— Horoz —

— V —

Vıkka da vıkka
Yıkka da yıkka
Ortası hokka
Şokka da şokka

— Hamur —

Y

Yere girer paslanmaz
Suya girer ıslanmaz
— Göl ge —

Yer altında yağlı kayış
— Yılan —

Yer altında kazan kaynar
— Karınca —

Yer altında sakallı baba
— Soğan —

Yedi delikli tokmak
Bunu bilmeyen ahmak
Ya bunu bileceksin
Ya bu gece öleceksin
— Baş —

Yarım kaşık
Duvara yapışık
— Kulak —

Yapan kullanmaz
Alan kullanır
Kullanan görmez
— Tabut —

Yürür iz etmez
Hızlı gitse toz etmez
— Güneş —

Yer altında
Tahtalı köy
— Mezarlık —

Yer altında kitli sandık
— Tabut —

Yer altında
Küflü dede
— Pazı —

Yere vurdum yumruğu
Allahımın buyruğu
Otuz okka kendisi
Otuz okka kuyruğu
— Ramazan —

Yer altında sarı kız
Fide fideler
— Köstebek —

Yer altında yağlı kendir
— Yılan —

Yer altında gezer
Yedi gelinden güzel
— Sabun demiri —

Yazı yazar kâtip değil
Duvara çıkar kedi değil
Boynuzu var inek değil
Yük taşır öküz değil
— Salyangoz —

Yürür yürür iz etmez
Hızlı gider toz etmez
— Gemi —

Yukardan aşağı iki gelin gelir
Beş halayık karşı gelir
Aldım ele, vurdum yere
Allah belâsını vere
— Beş parmak, sümük —

Yol üstünde kaba bohça
— Hayvan pisliği, gübre —

Yer altında kızıl tencere
— Pancar —

★

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU MİTOLOGİSİ

IŞIK

Işığın toprağı döllediği yerde
Bir ses yükseldiğini duyan
Bilir insan gücünün nelere yettiğini
Sular balıkları beslemeden
Kayanın yuvarlanmadan
Yeşile güneş vurmadan önce..

★

DOĞUŞ

Önce güneş dolaşırdı göklerin enginliğinde
Işık yer ışık içerde bilinmeyen boşluk
Doğum sancıları yoktu daha
Esneyen toprağın şişmemişti karnı
Suyun derisinde kıpırdama
Böğründe titreyen ürperme yoktu.

★

Birden
bilinmeyenin ötesinden
bir ses yayıldı
derinden.

Duyan kulak olmuş
gören göz
yürüyen ayak
söylenen söz
bilinmeyenin berisinden.

★

Ben bu türküyü söylemeden önce
Ayağım elim kulağım gözüm vardı
Başımın çevresinde dolaşan boşluk
Sessizliğin en güçlü sesiyle
Beni "ben" demeden uyardı.

★

Benim türküye başladığım çağda
Yalnız güneş gök karalar bir de sular vardı
Ben insan olduğumu bilmeden
Üzerinde yaşadığım doğa güler oynardı.
Sonra "ben" oldum, "insan" oldu, "tanrı" çıktı
yüreğimden bütün evreni sardı.

Ben unuttum benden öncesini
Tanrılar unutmadan beni benden önce
Sonra kendime geldiğim gün
dudağımdan söylenceler akardı.

★

SÖYLENCE ÜSTÜNE

Söylence *(mitos)* düşünen kişinin kendini doğa ile özdeşleştirmesidir. Söylence düşünmeden kaynaklanırsa düşünme de kişinin doğa karşısında kendini ortaya koymasına dayanır. Düşünen kişi kendi varlığının bilincine varacak yolu arayan kişidir. Bunu derin bir bilinç akışı içinde yapamazsa da nereye yöneldiğini, ereğinin yürüyüş çizgisini bilebilir. Düşünmekle bilmek arasında nesne ile eyleme dönüşme arasındaki ayrılık vardır ancak. Düşünemeyen bir varlığın söylencesi de olamaz. Söylence bir yaratmadır, bir üründür, onun da kaynağı doğa karşısında düşünmek, soru sormaktır. En ilkel söylencelerde bile kişinin doğaya sorduğu bir soruya, gene soranca, verilmiş bir karşılık saklıdır. Söylencenin biçimi, yapısı doğaya sorulan sorunun ortaya konan, doğadan alınan karşılığıdır. Bu karşılığı verenin de soruyu soran kişi olduğu kuşkusuzdur.

Söylence varlıklarının sayısı, türlülüğü onları ortaya atan ulusun düşünme eylemindeki başarılarını, gelişme aşamalarını gösterir. Hangi ulusun söylencelerinde türlülük çoksa, ortaya konan yaratma ürünleri çoksa, o ulusta düşünme olayı o oranda gelişmiş, uygarlık alanında o oranda ilerleme sağlanmış demektir. Uygarlık alanında söylencesiz kişi, söylencesiz toplum bulma olanağı yoktur. Söylence varlıklarını büsbütün bilimdışı, geçersiz saymak doğru değildir. Onlarda kişiyi anlatan, açıklayan bir öz saklıdır. Günümüzden gerilere doğru gittikçe söylence ürünlerinin çoğaldığını, belli bir dönemde, bilgelikle yanyana yürüdüğünü görürüz. Uygarlıkların ilk

düzenli, usçu düşünce ürünlerini yaratanların, özellikle bilgelerin, söylencelere verdikleri önemin büyüklüğü tartışılmazdır. Anadolu'da gelişen *doğacı düşünce* ilk ürünlerini söylencelerle karışık bir bütünlük içinde ortaya koymuştur. Bilgeliğin atası, kurucusu sayılan *Thales* varlığın özünü us ölçülerine uygun bir anlayışla araştırırken söylence ürünlerini andıran bir varlık ortamı yaratmaktan geri kalmamıştır. *Bütün varlığın ilkesi şudur* derken suyun yapısı üzerinde bilimsel deneylere girişmiştir, suyun özünü kuran öğeleri tanımıştır denemez. Evrende suyun etkisini gözlemlemiş, bu konuda söylencelerden esinlenmiş, bunlara us ölçülerine uygun bir biçim vermiştir. Onun, bilgelik alanında, ortaya koyduğu yenilik de budur. Suya diri bir varlık diye bakarken eski Anadolu söylencelerinin suyu tanrılaştıran görüşünü büsbütün ortadan kaldırmamış, ona yeni, çağına göre bilimsel, deneycil bir yorum getirmiştir. *Herakleitos* yanan ocakta da tanrıların bulunduğunu, odun (ateşin) bütün varlıkların özü olduğunu söylerken, gene Anadolu söylencelerinde, ateşin tanrısal bir nitelik taşıdığı inancından yola çıkmıştır. *Anaksimenes* varlığın özünü yelde (havada) görürken gene bir söylenceden yola çıkmıştır, yelin tanrısal özelliğini bir yana atmamıştır. Güneşin, suların, toprağın tanrı olduğunu söyleyen söylenceyle, varlık türlerinin özünü bu nesnelerden birinde ya da *Empedokles*'in ileri sürdüğü gibi dördünün (su, od, yel, toprak) birleşiminde bulan görüş arasında, kullanılan gereç bakımından, bir ayrılık yoktur. Ayrılık konuya bakış biçimindedir. Bilgeliğin, usa dayalı düşüncenin, soru sorup karşılık aramanın kaynağında söylence varlıklarının etkisi küçümsenemez. Düşünmek söylenceyle başlamış, bilgece çözüm söylence varlıklarına getirilen yeni, düzenli, ölçülü, usçu yorumla, açıklamayla biçimlenmiştir. Uygarlık alanında, bilimsel düşüncenin gelişmesinde önemli olan söylenceden kurtulmak, söylencenin söylediğine bilim ortamında bir çözüm aramaktır.

Yeryüzünde, en gelişmiş, en ileri sayılan dinler bile söylencelerin ürünü olmaktan öteye geçemez. En usçu sayılan din kaynağını usdışı söylencelerde bulur.

Bilge *Platon* bütün görüşlerinde, çağdaş Batı düşüncesinin en büyük kesimini yaratan bilgelik anlayışında, söylencelerden kaynaklanmıştır. Onun ünlü *idea*'sı söylence varlıklarına bilgece, us ölçülerine göre bir biçim vermedir. Ozanları "Devlet"inden kovarken, kendisi, en büyük ozanın yapamayacağını yapmış, yaratıcı düşüncenin en soyut örneklerini vermiştir. Onun düşündüğü toplum, erdem bakımından, yüce tanrıların oluşturdukları toplumdan başkası değildir, tanrısal bir toplumdur. Özellikle *Timaios* adlı yapıtında ileri sürdüğü düşünceler, evrenin oluşu, tinin durumu söylence ortamının ötesinde değildir, yapı bakımından. Ancak bunları söylerken, ünlü bilgenin de söylence yaratan, gerçekdışı görüşler ileri süren bir kimse olduğunu düşünmek istemiyoruz. Düşündüğümüz yalnız söylence varlıklarının en büyük düşünürleri bile etkiledikleri, ilgilendirdikleri, yeni bir yorumla sorun biçimine sokup usa uygun karşılıkların aradıklarıdır. Bilge, söylenceyi yaratan inancın yerine, söylenceyi bilimsel bir sorun kılığına sokan us gücünü, ölçüyü, düzenli düşünme ilkesini koymuştur.

Doğa karşısında kendi varlığının bilincine varamayan, kendi varlığının dışında daha güçlü, daha yüce bir varlığın, bir doğanın bulunduğu inancına ulaşamayan toplumlarda söylence yaratma yeteneği, olanağı yoktur. Gerek söylence, gerekse bilgece düşünme ürünleri ancak yaratıcı yeteneklerle donatılmış ortamlarda doğabilir. Kişi yalnız yarattığında vardır. *Marcus Aurelius* "yaratıcı gücün varsa onu bilgece yargılarında göster" der (1). Onun burada yaratıcı güçten anladığı "keskin anlayış gücü", konuyu, sorunu hızla, kolayca kavrama yeteneğidir besbelli. Büyük söylenceler ancak büyük uygarlıkları yaratabilen toplumlarda doğmuştur. Bunu ulusların tarihlerinden öğreniyoruz açıkça.

1- Marc Aurel, *Selbsbetrachtungen,* K./8, 38. Reclam, 1966.

Hangi söylence doğaya dayanıyorsa, doğadan, doğa olaylarından kaynaklanıyorsa onda yaratıcı gücün bütün inceliklerini, doğa ile kişi arasında kurulan karşılıklı bağlantıyı, ilişkiyi görebiliriz. Doğa ile kişi arasındaki bağlantının en olumlu sonucu uyumdur. Eskiçağ söylencelerini incelediğimizde bu uyumun bütün örneklerini buluruz kolayca. Kişi yarattığı söylence varlığıyla kendisi arasında, doğaya yönelik, bir düzen kuruyor, doğa ile *birleşiyor,* bütünleşiyor. Bu, ilerde de görüleceği üzre, çok önemli bir olaydır kişinin anlaşılması bakımından. Doğa ile bütün bağlarını koparmış, kendini doğada kesinlikle başıboş sayan bir kimse mutsuzdur, uyumsuzdur. İster eskiçağ toplumlarında, ister çağdaş toplumlarda olsun, kişiyi mutlu kılan kendi kendisiyle sağladığı dengedir. Bu denge kişiyi kendi özüyle de, yaşadığı ortamla da, inançlarıyla da uyumlu kılar. *"Kendi kendisiyle, tanrısıyla uyum içinde yaşayan insan, evrenle de uyum içindedir... evrensel düzen de, kişisel düzen de ortak bir temel ilkenin ayrı anlatım ve dışlaşmalarından başka bir şey değildirler."*(2)

Bu uyumun bilgece olduğu çok yüksek bir bilgi düzeyine, bilim anlayışına ulaşmayı gerektirdiği sanılmasın. Aranan, kişinin kendi kendine yetmesi, kendi kendisiyle anlaşabilmesidir. Bunu başardıktan sonra, bilgi aşaması ne olursa olsun, mutludur, tedirgin değildir artık. Söylence ürünlerinin türü, çokluğu insanla doğa arasındaki yaklaşımı gösterir demiştik önce. Bu yaklaşım bir yandan düşünme yeteneğinin gelişmesine, bir yandan da doğanın daha yakından tanınmasına giden yolun genişletilmesini sağlar. Kişi doğada ne denli çok olay, ne denli çok varlık türü tanırsa, görürse o oranda da söylence ürünleri çoğalır. Kendini doğanın karşısında göremeyen, yalnız içgüdülerin yönetimi altında yaşayan bir toplulukta söylence yaratma yeteneği de gelişme olanağı bulamaz. Bilimsel düşüncenin ilk ürünleri, bilgeliğin, deneyci anlayışın ilk ve-

2- Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme,* Çev. Neclâ Arat, 1980, s. 181.

rileri ilkçağ Anadolusunda ortaya kondu. Bu ürünler çağlar geçtikçe yeni yeni yaratma olanakları, gelişme odakları doğurdu. Bunlarla atbaşı giderek en verimli söylence ürünleri de ilkçağ Anadolusunda yaratıldı, sonra Batı'ya gitti, aktarıldı. Bu gelişigüzel bir olay değildir, belli nedenlerin yarattığı bir gerekimdir. İlkçağ Anadolu söylencelerini incelediğimizde bilgelik-sanat-bilim-din dörtlüsünün yanyana yürüdüğünü görürüz. Demek, belli bir dönemde, bilgeliği söylenceden, dini bilimden, sanatı dinden, dördünü birbirinden ayırma olanağı kalmıyor. Hangi ulusun söylence varlıklarını inanç ürünlerinden, din verilerinden ayırabiliriz? Gene hangi ulusun bilgelik alanında ortaya konan ilk ürünlerini inançlarından, söylencelerinden ayrı tutabiliriz? İnançla bilgelik, başlangıçta, birbiriyle karışıp kaynaşmıştı, ayrılarak gelişme sonraları oldu. Çin'li bilge *Lao-Tzu* (Laotse) "Taoculuk" adı verilen bir dinin, bir inanç kurumunun kurucusu sayılır. Öte yandan Çin bilgeliğinin öncülerinden biri diye anılır. Onun şu alıntıda dile gelen düşüncelerini yalnız dinle ya da yalnız bilgelikle bağlantılı görme olanağı yoktur: *"Yürüyen bir yerde durmaz, ayaklarını yaralayarak giden yürümez. Yalnız kendini gören parlak düşünceli değildir. Yalnız kendisi için çalışan gelişemez. Övünen ünsüzdür, başarısızdır. Kendini üstün gören yükselemez."*(3)

Bu sözlerin çok değişik yorumları, başka dillere çevirileri vardır. Çinli bilge bir yandan, aktöre konusunda, en derin görüşleri ileri sürerken, bir yandan da "Taoculuk"un bilgelik anlayışını, dincil inançlarını dile getiriyor. Olayın kaynağına doğru yürüdüğümüzde eski Çin söylenceleriyle inançların, ilk bilgece düşünce ürünlerinin karışıp kaynaştığını, bir bütün oluşturduğunu görürüz. Durum, ünlü Çin bilgesi, *Konfüçyüs*'te de böyledir. Bilgelik, inanç, söylence birbiri içinde erimiştir. *Teokritos*'un, *Vergilius*'un Ovidius'un şiirlerini, sa-

3- *Laotse, Tao Te Kıng,* F. Fiedler, Leipzig 1922, s. 28. (24. özdeyiş).

nat alanındaki başarılarını işledikleri söylence konularından ayırma olanağı yoktur. Söylence, sanat ele verince başarının yolu açılıyor. *Platon,* o yücelere yaraşan görüşlerini, bilgeliğini, söylence ürünleriyle süslerken sağladığı başarıyı başka türlü davransa sağlayabilir miydi? Ünlü öğretisini kurabilir miydi? O ünlü öğretinin atası olabilir miydi? İşte onun bilgelik alanında yaptığını yukarda adları geçen ozanlar şiir konusunda başarmışlar. Konuyu biraz daha genişletip Hinde gidersek karşımıza ünlü *Krişna* çıkar, onun ikiyüzbin ikilik *(beyit)* tutan destanında inancın, şiirin, söylencenin bütün verilerini, başarılarını buluruz. Durum *"destan"* yaratan bütün uluslarda böyledir. Bilgelik-söylence-sanat eleledir, içiçedir.

Söylence ürünlerinin biçimlenmesinde kişi düşüncesi nin yaratıcı olanakları başlıca etkendir denir. Bu etken olma durumu toplumun, bireyin yaşadığı doğal bölgeyle, toprağın yapısı, verimliliği ile bağlantılıdır. Bunu daha sonra göreceğiz. Burada söylemek istediğimiz şudur: Söylence ürünlerini uygarlığın gelişim çizgisi üzerinde sürdüren uluslarda daha hızlı gelişmeler, daha büyük başarılar, daha güçlü yaratıcı atılımlar görülmektedir. Eskiçağ söylence varlıklarını kendi toplumlarında saklamayı bilen kişiler eskinin yaratıcı gücünü, besleyici özünü, işe yarayan, yaramayan yanlarını daha iyi bilip değerlendirebiliyorlar. Tarihte boyuna söylence değiştiren, eskiçağ uygarlık ürünlerini yoksayan, ortadan kaldırmak isteyen toplumlarda, özellikle benimsedikleri yeni inançların, dinlerin etkisiyle, bunu yapanlarda, önemli bir ilerleme, evren uygarlığına katkıda bulunma yoktur. Batı şiirini incelediğimizde ucunun *Homeros'*a, *Teokritos'*a, *Hesiodos'*a, *Vergilius'*a, öteki ilkçağ Latin ozanlarına, söylenlece ürünlerini bütün yaşamları süresince bıkmadan, yorulmadan işleyenlere dayandığını görürüz. Batı'da şiir çizgisi kesintiye uğramıyor, birçok yan uçlar veriyor, ancak kaynağından kopmuyor. En koyu hıristiyan ozanda bile bu gerçeği kolayca buluyoruz. Sözgelişi *Dante, Milton, Goethe* gibi nice Batı ozanı-

nın ilkçağ ozanlarından etkilendiklerini görüyoruz. Konular pek değişmiyor, değişen yalnız yorumlardır, konuya bakış biçimidir. Daha açık bir örnek ararsak *Lukianos, Aisopos* gibi ilkçağ yazarlarını gösterebiliriz. Bunlar olmadan ne bir *La Fontaine* düşünülebilir, ne bir *Rabelaise*. Öte yandan Çin şiirini incelediğimizde de buna benzer bir olayla karşılaşırız. Bütün tarihi boyunca kendi yarattığı söylencelere, inançlara bağlı kalan Çin sanatı, Hind sanatı çağdaş ürünlerini de o doğrultuda vermektedir. Özellikle Çin şiiri bir gelenek ürünüdür. Biçim, içerik, konuyu işleyiş bakımından bir eski geleneğin çağdaş anlayışla yorumlanan ürünü. (4)

Öte yandan İslam ülkelerinde, şiir konusunda, en açık gelişmenin İran'da olduğu görülür. Oysa İran şiiri, İran sanatı da Çin-Hind düşüncesi gibi eskiçağından, söylence ürünlerinden kopmamıştır. İslam dinini kendi eskiçağ inançlarına, söylence ürünlerine göre yorumlayarak, değiştirerek alan İran şiirindeki, sanatındaki başarıyı bu tutumuna borçludur. Ünlü ozan *Firdevsi*'ye ölümsüzlük kazandıran *Şehname*'si baştanbaşa söylenceleşmiş konuları, olayları, yiğitlikleri işler, içerir. Söylence, çağdaş bir yorumla, çağdaş bir sanat anlayışıyla ele alınınca geçmişin büyük başarılarıyla bağlantı kurulur, bütünlük sağlanır. Söylencenin bu olay dışında ilgiye değer bir önemi yoktur. Eskinin bir kalıntısı, yıkıntısı olarak kalan, bir kıyıya atılan söylence ürünlerinin kişinin gelişmesinde etkili olabileceği düşünülemez.

★

Söylencelerin eğitici bir niteliği de vardır. Eskiçağlarda bir din bütünlüğünü içeren söylence ürünleri daha sonraları kişi düşüncesinin geçirdiği gelişim aşamalarını kavramada en verimli kaynak olmuştur. Öte yandan bir *"masal"* biçimine dönüşerek çocukların eğitilmesinde, dü-

---

4- Çin düşüncesinin, sanatının ilkçağdan buyana nedenli tutarlı, belli bir çizgi üzerinde öğrenme konusunda bak: *Çin Denemeleri,* 1945, M.E.B. yayınları, çev. Prof. Dr. W. Eberhard.

şünme yeteneklerinin geliştirilmesinde kullanılmaktadır. Bu *"masal"* yalnız çocuklara değil, düşünce tarihi bakımından, yetişkin kimselere de ışık tutmaktadır. Bunu ulusların en ünlü, en yaygın söylence ürünlerinden yapılmış bir derlemeyi okuyunca anlamak kolaylaşır. Bu yapıtta Doğu-Batı uluslarından, Kuzey Avrupa uluslarından seçilmiş önemli söylence varlıkları yeralmaktadır. (5) Bunlar arasında bir karşılaştırma yapılınca hangi ulusun hangi düşünce, hangi inanç doğrultusunda yürüdüğünü, eskiçağdan çağımıza geldiğini anlarız. Ülkeler arasında, eskiçağ kişisince, ulaşılmaz uzaklıklar bulunmasına karşılık, düşünme yeteneği bütün güçlükleri ortadan kaldırıyor, söylence yaratma içgüdüsü olmazı olur duruma getiriyor. Yaratıcı güç, ulusların birbirinden uzak, ayrı olmalarını yoksayarak bütünlüğü kuruyor.

Söylence ürünlerinin us ilkelerine dayalı bir nitelik taşıdıkları, usla ilgili yaratmalar oldukları söylenemez. Onların, adı sanı bilinen, belli yaratıcıları da yoktur. Ancak, toplumun belleğinden, yaratıcı yeteneğinden fışkırdıktan, bütün toplum kesimlerine yayıldıktan sonra, söylencelerin belli kişiler elinde bilinçle, us ölçülerine uygun olarak işlendikleri, sanata konu yapıldıkları da açıktır kesindir. Hitit tanrılarını, tanrıçalarını yaratan düşünme yeteneğiyle kabartmalara, yontulara konu edinen güç arasında ayrılık, başkalık vardır. Birincisinde duygu, ikincisinde us ilkelerine dayanan yaratıcı güç egemendir. Söylence ürünlerinin yaratılmasında egemen olan gücün toplumun duygularından kaynaklanmasına karşılık sanata konu edilmesinde belli kimselerin etkisi önemlidir. Burada söylence-sanatçı ikilisinin karşıya karşıya geldiği, birbirini etkilediği görülür. Bu olayı daha sonraki bölümde inceleyeceğiz, şimdi sölencenin doğuşunda egemen olan güçlerin düşünen kişi üzerinde etkilerini araştıralım.

5- Hans Eich, *die Grossen Sagen der Welt*, Ravensburg, 1960.

Kişi söylence yaratan, inançlarını, düşüncelerini çağına göre söylencelerle biçimlendiren bir varlıktır. Söylence ürünü, bilinmeyen bir dönemde, bilinmeyen bir kişinin düşünme eylemiyle ortaya çıkar, birdenbire yöreye, öteki kişilere yayılır, genişler. Bir süre sonra bu söylence ürününü ilk yaratıcı da, yaratıldığı belli yöre de bilinmez olur, toplumun ürünü durumuna gelir. Öyleki, onu ilk yaratıcısı görse, duysa bile kendi elinden çıktığına kolay kolay inanamaz artık. Sözgelişi *İsa*'ın, ondan önce gelmiş *Musa*'nın yeniden yeryüzü yaşayışına döndükleri düşünülse, onlara *Giotto*'nun Assisi, Arena kiliselerinde yaptığı duvar resimlerini gösterilse bu iki din kurucusu bu resimleri yaptıran inançların, o inançların toplandığı iki kutsal kitabın kendi düşüncelerinin birer ürünü olduğuna inandırılabilir mi? Bu soruya olumlu bir karşılık bulunacağını sanmıyoruz. Ne Tevrat *Musa*'nın söylediği gibidir, ne İncil *İsa*'nın. Bu iki kutsal kitabın içerdiği olaylar, söylence varlıkları, inanç eylemleri kurucularıyla ilgili değildir artık. Toplum, onlara kendi gönlünce biçim vermiş, içerik kazandırmıştır. Yoksa ne *Giotto*'nun düşünceleriyle *İsa*'nın, *Musa*'nın, ne de bu iki din kurucusu ile *Giotto*'nun somutlaştırdığı inançların ilgisi vardır. Bu iki tektanrıcı din de söylencelere, gerçekötesi inançlara dayanan ürünlerden örgütlenmiştir. Durum İslam dini konusunda da böyledir. Bugün *Hadis* denen sözlerin *Muhammed*'in ağzından çıktığı gibi kaldığını, en ufak bir değişikliğe uğramadığını, söylence ürünleriyle karışıp kaynaşmadığını kesin kanıtlarla ortaya koyabilecek kimse yoktur.İslâm ülkelerinde *"Hadis bilgini"* olarak bilinenlerin en büyüğü, ilki sayılan *Buharî* bile Peygamberin ölümünden 178 yıl sonra doğmuştur. Bu geçen süre içinde *(632-810 yılları arasında)* peygamber sözlerinin değişmeden kaldığını söyleme olanağı var mı? Üstelik, peygamber sözlerini *(hadisleri)* ilk derleyip toplayan, yazıya geçiren de *Buharî*'dir, denir. Burada ilginç olan, en genç dinin bile halkın belleğinde, gönlünde birtakım değişikliklere uğraması, söylence ürünleriyle karışıp kaynaşarak biçimlenmesidir. İtalyan sanat-

çısı *Giotto*'nun yaptıklarıyla, müslüman bilgininin, yazarının yaptıkları arasında, söylencelerin etkisini gösterme bakımından, önemli bir ayrılık yoktur. Son iki tektanrıcı din kurucusuyla *(İsa-Muhammed)* ilgili söylentileri karşılaştırdığımızda söylence ürünlerinin yazıya geçen, bölgeleşen din konularını bile ne denli etkilediğini kolayca kavrarız. (6)

Bu konuda değişmeyen, bütün kaygılanmalara, değişmezlik tutkunluğuna karşın, en kesin sayılan din kurallarının bile sanatçıların elinde söylencelere dönüştüğü, özünden uzaklaştığı gözle görülen, elle tutulan bir yaşama olayıdır. En değişmez sanılan bile kişinin elinde, kimseciklere sezdirmeden, alabildiğine değişir. Bunu küçük bir araştırma bize gösterir. Değişmeyen, olduğu gibi kalan bir nesne varsa o da aşırı tutucuların davranış biçimidir, değişmezliğine, olduğu gibi kalabileceğine inandıkları konular değil. Değişmeden kaldığı sanılan konu en çok değişendir ayrıca.

Söylenceler, çağların akışı içinde, olduğu gibi kalan değil, boyuna değişen, yeni yeni içerikler, özler kazanan, eskiyle yeninin yoğurulmasıyla biçimlenen varlıklardır. Toplumun ortak ürünü olan, eskiçağdan kaldığı bilinen bir söylence varlığının boya değiştirerek girmediği bucak, katılmadığı inanç toplantısı yoktur. Boyuna değişen kişinin değişmeyeni gönlünde taşıması olanaksızdır. Kişi, inandığının değişmezliğini savunarak yalnız kendini kandırabilir, araştırıcıyı değil. Sanatçı yaratmalarıyla, söylenceleri somutlaştırıyor, ona yaşama gücü kazandırıyor, en uygar toplumlarda bile. Ronesansın en büyük ressamları hıristiyan söylencelerini konu edinen, en başarılı yaratmalarını bu alanda ortaya koyanlardır. Bu sanatçıların başarılarını düşgücünün enginliğinde aramak olasıdır, ancak inançların etkisi de sözkonusudur. İnanç varlıklarının beslediği, kımıldattığı düşgücü söylenceden söylence yaratmayı sağ-

6- Giotto konusunda bk. Bedrettin Cömert, *Giotto'nun Sanatı*, 1977.

lıyor. Düşgücünün bu yaratma eyleminde algılanan gerçek olaylar, duyu verileri önemli değildir. Sanatçı kendi düşünce evrenine çekilmiş, belleğinde yerleşen izlenimlerle, görüntülerle yenilerini yaratma eylemine koyulmuştur. Bulduğu izlenimlerden, görüntülerden alabildiğine türetmeler yapmış, bir söylence yaratan odak durumuna gelmiştir. Durum felsefe alanında da böyledir aşağı yukarı. İlkçağdan günümüze değin bilgelik konularının değil de yalnız yorumların, konulara aranan çözümlerin değiştiği görülür. Düşünce evrenini oluşturan bilge ile kendini düşkurmaların akışına kaptıran büyük sanatçı arasında yönelim bakımından bir ayrılık yoktur. Bilge us ilkelerine dayandığını söylerken, sorunlara bilimsel çözümler aradığını ileri sürerken çalıştırdığı gene düşgücüdür, yaptığı sanatçının yaptığıdır. Sözgelişi usçuluğun en büyük başlarından biri sayılan *Descartes*'ın, gerçeğe ulaşma yolunda, benimsediği kuşku ile onun izini süren *Malbranche*'ın kendini din konularına adayan davranışı arasında, düşünme eylemi bakımından ayrılık, başkalık yoktur. Bu tutum *Pascal, Spinoza* gibi usçu bilgelerde de yürürlüktedir. Eskiçağ kişisinin doğa olaylarını tanrısallaştırmasıyla bilgelerin sorunları us ilkelerine dayanıp çözümlemesi eş düşünme akımı içindedir. Ayrılık birinde duygunun, bilgede usun, us ilkelerinin egemen oluşundadır. Bunları söylerken bilgeler de söylence ardından koşuyorlar demek istemiyoruz. Kişi için bir düşünce ürünü, bir buluş ortaya koymak bir tanrı, bir gökkatı bulmaktan daha kolay değildir. (7)

Söylence ürünlerinin ortaya konmasında düşünme eylemi neyse bilimsel konularda da odur. Bıçak için *"kesmek"* işlevi elma soyarken de, koyunu boğazlarken de birdir. Kişi ister düş kursun, ister bilimsel bir soruna çözüm arasın, kendini belli sınırlar içinde bulur, onun *"ta-*

7- Lichtenberg, *Aphorımsen,* Eine Auswahl von Friedrich Sengle, 1966, Reclam, s. 28. *"Keine Erfindung ist wohl dem Menschen leichter geworden als die eines Himmels."*

sarımları bile bir yaşamdır, bir evrendir." (8)

Söylenceler, çağların geçip gitmesiyle, yeni yeni boyutlara ulaşan ürünlerdir. Kişi çağına göre, bulunduğu bilgi ortamının olanaklarına göre, bir söylence yaratır, bunu birtakım bilimsel sandığı deneylerle beslemeye çalışır. Günümüzde *"ruh çağırma"* denen, en yeni bilimsel buluşlardan, özellikle fizikten yararlanan olay söylenceye doymamışlığın, susamışlığın yeni bir türüdür. Özellikle *parapsikoloji* adı verilen çalışma alanında yapılanlarla, eskiçağ din görevlilerinin *(rahiplerin),* bilicilerinin *(oracl'lerinin)* işleri arasında önemli bir ayrılık yoktur. Bütün sorun *"ruh"* denen kavramın gerçekliğine inanmadadır. Kişi böyle bir varlığın gerçekliğine inandı mı onunla ilgili söylenceyi bilim kılığına sokma kolaylaşır. Güçlük, kolaylık girişimdedir. Yüzmeyi iyi öğrendikten sonra denizde sırtüstü durmak, yuvarlanmak kolaydır. Çağımızda ruhbilim deneyleri, yüz yıl önce tanrısal gizlerle donatıldığına inanılan nice olayların çevreyle, yetişmekle, yaşamla bağlantılı olduğunu gösterdi. Daha uzağa gitmeye gerek yok, *Freud*'un, *Jung*'un, *Adler*'in düşünme yetenekleri üzerindeki çalışmaları, bilinç olaylarını incelemeleri, özellikle *Pavlov*'un koşullu tepke *(şartlı refleks)* konusundaki deneyleri gövdemizi oluşturan öğelerin, sinir örgülerinin neler yaptığını, yapabileceğini ortaya koydu. Eskiçağda kişinin hayvanlarla yakınlık kurması, barış içinde yaşaması bir *ermişlik,* tanrısal bir görünüş, göksel bir yetenek diye anlaşılırdı. Oysa çağımızın deney bilimleri, özellikle ruhbilimin değişik kolları bu tanrısallıkları, göksellikleri yalın bir deney girişimine indirgedi. Artık en yırtıcı yabanlar bile eğitilerek isteneni yapabilecek duruma getiriliyor. Bu bir başarı olduğu gibi, dirilikle onu sağlayan doğa koşulları arasındaki gerekli dengeyi kurmadır. Kişi düşünürken bilinç koşullarıyla düşünme konusu arasında uyum kuramazsa, denge sağlayamazsa varılan so-

8- agy.s. 23, *"Die Vorstellungen sind auch ein Leben und eine Welt."*

nuç usdışı kalır, çılgınlık, bozukluk, düzensizlik olur. Buna "saçmalık" da diyebiliriz. Durum gövdeyle doğa arasında da öyledir. Sinirlerin çalışması ortamla sağlanan uyuma, dengeye bağlıdır doğada. Bu denge bozulduğunda yalnız düşünme düzeni değil yaşam da korkulu günler geçirir, anlamsızlaşır. Durum hayvanlarda da böyledir aşağı yukarı.

"Hayvanlar aleminin insanlık çağına doğru gelişiminde, sinir faaliyetinin mekanizmalarına büyük bir ilâve daha olmuştu. Hayvanda realite, hemen hemen ancak ve sadece uyarmalar ve yarım kürelerde uyarmaların izleriyle belirlenir ve uyarmalar doğrudan doğruya, organizmanın görme, işitme... alıcılarının özel hücrelerine ulaştırılır. İşte bu, bizde, intibalara *(impressions)*, duyumlara *(sensations)*, tabiî ve sosyal çevre olarak dış ortam hakkındaki tasavvurlara tekabül eder, işitilen ve görülen dil bunun dışında kalır. Bu, hayvanlarla bizde ortaklaşa bulunan realite hakkındaki ilk işaretleşme sistemidir. Fakat dil, tamamiyle bize has olan, realite hakkındaki ikinci işaretleşme sistemini teşkil eder, bu sistem birinci işaretlerin işaretidir. Dil ile olan sayısız uyarmalar, bir taraftan, bizi realiteden uzaklaştırmıştır, halbuki bizim, realiteyle olan münasebetlerimizin şeklini değiştirmemek için daima realiteyi hatırlamamız gerekir..... Şartlı refleksler metodunun, beynin üst kısmının incelenmesini doğru yola koyduğuna ve bu kısmın fonksiyonları ile subjektif hayatımızın görüntülerinin aynı şey olduğunu görmemize imkân sağladığına dair en iyi delili veren şey, refleksler üzerindeki deneylerdir. Bu deneylerde nevroz ve psikoz gibi, insanın sinir sistemindeki patolojik haller elde edilmiştir... sinir faaliyetlerinin normal durumu, buna katılan.. proseslerin denge halinde bulunması demektir. Bu dengenin bozulması patolojik bir hal, bir hastalıktır." (9)

9- İ. Pavlov, *Şartlı Refleksler ve Sinir Bozuklukları*, 1975, çev. Prof. Dr. Nezahat Arkun, s. 131-132.

Yukarıya aktarılan alıntıda sinir örgüsünün kişide, hayvanda ne gibi bir dengeyi gerektirdiği, dış çevreyle hangi ilişkiler içinde bulunmasıyla sağlıklı bir bütün oluşturduğu, insanla hayvan arasındaki ilişkilerin *(sinir örgüsü konusunda)* hangi denge ortamında bulunduğu, sağlıksızlığın bu dengenin bozulmasıyla, uyumun yıkılmasıyla doğduğu sergilenmektedir. Bu alıntıda ileri sürülen, uzun deneylerden sonra varılan, görüş söylencelerin birer *"deli saçması"* olduğunu ortaya atanlara karşılıktır. Denge bozulduktan sonra söylenenler ister bilimsel giysiye, ister en soyut sanat ürünü niteliğine bürünsün, tutarlı değildir. Atalarımız *"deliden uslu haber"* demişlerse de bu bilim alanına geçerli sayılmaz.

İmdi söylencenin bir gereksinmenin kaçınılmaz karşılığı olduğunu, çevreyle sağlanan bir dengenin, uyumun ürünü diye anlaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. İnsan istese de, istemese de yaşadığı çevrede birtakım sorunlarla karşılaşır. Ortam kişiyi bu sorunlara bir çözüm bulma gereğiyle yüzyüze getirir. Bu sorunlara bulunacak karşılık da ortamın, çevrenin yapısıyla bağlantılıdır. Bilge bilgece, bilici bilicice, bilgin bilgince, sanatçı sanatçıca, deli de delice düşünür, karşılık bulur. Bütün bu davranışlarda, kişinin içinde bulunan, bir boşluğun doldurulması, bir açlığın giderilmesi sözkonusudur. Ancak doğadan kopmuş, doğal çevreyle arasındaki denge bozulmuş, uyum dağılmış kimselerde soru sorma, soruya karşılık arama eğilimi yoktur. Öylesi kimsenin gözünde bütün olaylar kopuktur, dağınıktır. Bu tür kimselere söylencelerin bile söyleyecekleri söz, verebilecekleri bir öğüt, gösterebilecekleri bir yol bulunmaz, bilinmez artık, onlar yaşamlarını yuvarlanır gibi sürdürürler.

★

Bundan sonraki bölümde, *Anadolu Gerçeği* adı altında, ele alınan konu söylencenin yalnız Anadolu ile olan ilgisini içerir. Buna birkaç yandüşünce, yankonu eklenirse de erek Anadolu'dur. Burada söylencenin başka bir yanı üzerinde duralım: Bütün insan başarılarının dilden kay-

naklandığı yaygın bir konudur. Özellikle geçen yy. da genel bir düşünce akımı niteliği kazanan "dil felsefesi" geçerliğini çağımızda, kimi çevrelerde, sürdürmektedir. Geçen yy.da dille ilgili görüşlerin yarattığı büyük ilgi bütün yazın türlerini, felsefe kollarını kucaklıyor. XVIII. yy. sonlarında *Herder, Schiller* gibi güçlü aydınların öncülük ettikleri dil sorunları XIX. yy. ortalarına değin *Humboldt*'un elinde bağımsız bir felsefe konusuna dönüştü. Günümüzdeyse dil mantık öğeleriyle bağlantılı bir sorun niteliği kazandı. Özellikle *"çözümleyici felsefe"* adı verilen akım çabasını dil-mantık bağlantısı üzerinde yoğunlaştırdı. Bütün bu girişimlere, çabalara karşın söylence-dil bağlantısı sözkonusu olunca dil yeterliliğini koruyabiliyor mu? Söylence, bir yerde, dili aşmıyor mu? Bu sorulara dil çıkarına olumlu bir karşılık veremiyoruz. Söylencelerin dille ortaya kondukları belli. Ancak yeterince okuyamamış anababanın bilgin, yeterince güçlü olmayan ana-babanın büyük bir güreşçi olan çocukları gibi, dille ortaya konan söylence de dili aşıyor, onun olanaklarının çok ötesine gidiyor. Belli bir yerde dil söylenceye yetmiyor. Kim bilir, söylencelerin böyle türlü türlü, çok yaygın olmaları, sanırsak dilin bütün duyguları, izlenimleri, doğadan etkilenmeleri yeterince yansıtamadığındandır. Duygularını diliyle anlatamayan kişi, gene dilin sınırlı olanaklarından yararlanarak, dili aşan söylenceleri yaratıyor. Sözgelişi *Telepinu, Zashazuna, Haldi, Kubaba* gibi yüce varlıkların eylemlerini, güçlerini yansıtan yontuları, kaya kabartmalarını dille yeterince açıklama, anlatma olanağı yoktur. Karşınızda duran bir kimseye çok ağır bir yumruğun etkisini dille mi anlatmak kolaydır yoksa başına vurarak mı? Kuşkusuz, kimi yerde, eylem dilden güçlüdür, etkilidir. Bize kalırsa söylence ürünlerinin doğmasında da başlıca etken budur eskiçağ kişisinin evreninde. Bu olayda konuşma dilini oluşturan sözlerin sayısı önemli değildir, sözkonusu olan dil dediğimiz gücün kendisidir. *Schopenhauer* ünlü yapıtı *"Die Welt als Wille und Vorstellung"*un başında, söze başlarken: "Evren benim tasarımdır, bu, yaşayan, kavrayan her

varlık için geçerli bir gerçekliktir" der (10). Bu alıntı bize kişinin evrenini hangi koşullar altında, hangi anlamda gördüğünü açıklıyor. Bu bilgece görüşün arkasında kişinin evren karşısında tutumu, davranışı, evrene bakışı yatmaktadır. Bu görüş yalnız bilgelerde değil eskiçağ kişilerinde de geçerlidir.

Schopenhauer'in bu görüşünden kalkarak söylenceyi açıklama olanağı yoktur denemez. Söylence de bir evren anlayışının, bir insan bakışının ürünüdür, onun evrenini dile getirir. Kişi evrenini tasarılarıyla kurarken, içinde yaşadığı, doğadan kopmuyor büsbütün. Doğayı düşünmese, yok saysa bile gene doğadadır. Ancak, düşünceleriyle, inançlarıyla oluşturduğu bu "evren" onun gözünde gerçektir, başkalarına aykırı, düş ürünü gelse bile gerçektir. İşte söylence denen ürünün özelliği de buradadır. Bilgenin düşünce evreni kendi anlayışına göre neyse, söylenceye bağlananınki de odur. Biri ötekinden *"daha gerçek"* değildir.

Söylenceleri yalnız eskiçağ, ilkçağ ürünleri sayamayız. Nerede düşünen, inanan insan varsa orada, çağın boyasına bürünmüş söylenceler de vardır. Bütün olayların arkasında birer tanrının bulunduğunu ileri sürmekle, evrenin enginliğinde tanrısal, usa uygun bir düzenin varlığını savunmak birbirinden ayrı, birbirine aykırı görüşler değildir. Bütün bollukların *Telepinu*'dan geldiğini söyleyen Hititle evrende "tanrısal bir uyum" bulunduğuna, bunu da tanrının sağladığına inanan *Kepler* söylence bakımında eş ortamdadır. Ayrılık, daha önce de söylendiği gibi, duyu ile us arasındadır. Bu konuya gelecek bölümde, başka olaylar nedeniyle, başka bir açıdan bakacağız gene.

★

10- "Die Welt ist meine Vorslettung - dies ist eine Wehrheit, welche in Beziehung auf jedes lebende und erkennende Wesen gilt."

Söylencelerin doğuşunda önemli bir etken de soyut varlıklarından uzak kalma, daha doğrusu soyut kavramını bilmemedir. Eskiçağ insanı doğayla senli benliydi demiştik. Onun yaşamı da, düşündüğü de elle tutulur, gözle görülür nesnelerdi. Güneş'i, ay'ı, yıldızları, fırtınayı, öteki doğa varlıklarını, doğa olaylarını birer tanrı, tanrıça sayması, bu tanrıyı, tanrıçayı da birer güçlü kişi biçiminde görüp göstermesi somutluğundan dolayıydı. Söylence evrenini tanrılarla, tanrıçalarla, onlara yakın yüce varlıklarla doldururken bile doğadan, somuttan uzaklaşmıyordu. Oysa, uygarlıklar geliştikçe, somutun yerini soyut almaya başlayınca, kişi düşüncesi doğanın dışına çıkma kolaylığına kavuşunca, söylence ürünlerinde bir başkalaşma, kendi kendine yabancılaşma oldu. Tanrıları somutlaştıran düşünme yeteneği, başka bir yaratma ortamına göçerek, somut varlıkları soyutlaştırma eylemine girişti. İlkçağda ünlü bilge *Platon*'un "idea öğretisi"nde yaptığı gibi, kişinin ayakları yerden kesildi, gerçek varlıklar yaşanan evrende değil düşünülen evrende arandı. Daha önce de söylendiği gibi, söylencenin yerini bilimin felsefenin ürünleri aldı. Bilimde bunun en açık örneğini geometride görmekteyiz. Biraz düşünülürse geometrinin incelediği konuların bir tekinin bile doğada, evrende bulunmadığı anlaşılır. Hangi büyük bilgin bize evrende üçgen, beşgen, dörtgen gibi yalnız geometrinin konusu olan bir varlık gösterebilir? Doğada elle tutulur, gözle görülür nesneler vardır. Ağaçlar, kayalar, çakıllar, bitkiler, sular, balıklar, kuşlar, sürüngenler, memeliler, daha nice nice canlı cansız nesneler vardır. Bunların hangisi geometrinin çizgisine, üçgenine, çokgenine, özellikle tasarı geometrinin, uzay geometrinin işlediği biçimlere benzer? Bir taşın yüzeyi dörtgene, bir durgun suyun yüzeyi, bulunduğu yerin biçimine göre, sekizgene benzeyebilir. Ancak bunların bir teki bile dörtgen, çokgen değildir, yerkaplayan varlıktır. Geometri evrendeki somut varlıklara bakar, onların biçimlerini soyutlaştırır, gerçek ortamının dışına çıkarır, böylece üçgen, dörtgen, çokgen üretir. Oysa eskiçağda böyle

bir soyutlaştırma, soyutlama yoluyla üretme yoktu.

Uygarlık geliştikçe *soyutlama* işlemi de hızlandı. Buna dayanarak, uygarlığın gelişmesiyle soyutlaşma hızı oranlıdır diyebiliriz. İşte söylencenin yönünü değiştiren de bu hızdır. Birbakıma söylencenin yerini geometri türünden bilimler aldı da diyebiliriz, dilimizin kemiği yok ya. Olayın gelişimini izlediğimizde somuttan soyuta doğru yürümeyi, ayaklarımızın yerden kesilmesini, bilimsel bir ilerleme diye anlayanlar arasında bilgilerin önemli bir yer aldıklarını görürüz.

"İlkel düşünüş ve ilkel görüş açısından, bizi eylem uzayından kuramsal veya bilimsel bir uzay kavramına, geometrinin uzayına, götürecek olan o kesin adımı atmak gerçekten... olanaksız bir iştir. Geometrinin uzayında dolaysız duyu yaşantımızın tüm somut ayrımları silinip yok edilir." (11)

Bilimsel gelişmenin ilkelerinden birini geometrinin somuttan sıyrılmış soyut varlıklarının çoğalmasında, yaşanan değil de yalnız düşüncede var olan bir uzayda gören çağımız anlayışı *Yenikantçı* düşüncenin çizgisi üzerindedir besbelli. Çağdaş bilgenin söyledikleri doğrudur, ancak kişinin geometrinin kanatlarına takılarak gerçeklerinden uzaklaştığı da doğrudur. Burada gözden kaçmaması gereken önemli bir durum vardır. Geometrinin uzayı hangi soyut araçlarla kavranabiliyor, düşünülebiliyor? Bütün "soyut uzay" çalışmaları, belli bir yerde, deney bilimlerinin, somutu konu edinenlerin buluşlarından, yaptığı araçlardan yararlanmıyor mu? Çalışırken somuta dayanılıyor, düşünürken soyut olunuyor. Bu da çağdaş bir söylence konusu yapılamaz mı? Sözgelişi açıyı neyle ölçüyorlar, hangi soyut araçla?

Bilimsel gelişmede soyutlaşma olayı bir görünüşten öteye geçemez işin gerçeği aranırsa. Sorunun tabanında

---

11- Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, 1980, çev. Necla Arat, s. 50.

doğal varlıklar katı duruyor. Kişi ne denli soyut olduğunu, soyut varlıklara yöneldiği söylese bile, bilimde, somuta dayanmadan edemiyor.

Bilimlerin gelişmesinde, özellikle geometri verilerinden yararlananların ilerlemesinde, yalnız düşünce evreninde bulunan soyut varlıklarla ilgili kavramların türetilmesi gereklidir, kaçınılmazdır. Ancak, uygarlığın bütün başarılarını değilse de büyük bir kesimini soyut kavramlarla yansıtılan buluşlara bağlamak da pek yerinde bir davranış sayılmaz. Yakın dönemlere değin geometrinin kurucusu, atası diye Grekler gösteriliyordu. Ortaöğretim kurumlarında okutulan *"Felsefe ders kitapları"*nda bile *Thales*'in Mısır'da sulama işlerindeki uygulamalarda, su yollarının tarlalara Nil sularını akıtacak durumda yapılmasında, birtakım geometri biçimlerini andıran bölmelerin bulunduğunu gördüğü, bu gözlemleri sonucu *su varlığın özüdür* yargısına vardığı yazılır. Mısırlılar tarlalarını sulamak için üçgen, dörtgen, dikdörtgen gibi biçimlerle ekili yerleri bölerler, böylece sulanmak istenen tarlalarda, bahçelerde geometri varlıklarını andıran kesimler oluştururlardı. Bu kesimlere bakınca geometrinin incelediği biçimlerin somut karşılıkları görülürdü. Grekler, *Thales* aracılığı ile, onun bulduğu söylenen ünlü geometri sorunu yüzünden, bu bilimin kurucusu sayıldılar. *Thales* somut verilerden kalkarak soyut varlıklara ulaşmış, yalnız geometrinin kurucusu olarak kalmamış, soyutlama yoluyla en kesin bilimlere gelişme olanağı sağlamıştır. Bugüne değin Batı'da, Doğu'da öğretilenler aşağı yukarı böyleydi.

İmdi, *Ernst Cassirer*'in, bu alanda, *Otto Neugebauer*'in çalışmalarına dayanak gökbilimin, dolayısıyla "simgesel cebirin" Grekler değil Babillilerce kurulduğunu ileri sürdüğü görülüyor. Ona göre soyut varlıkların kavramlarına dayanarak evrensele ulaşmanın öncüsü Babil gökbilimcileridir. Ancak onların bu alandaki bilimsel çalışmaları da söylence varlıklarını yaratan anlayış doğrultusundadır.

Olaya bilimin doğuşu, gelişmesi açısından bakılırsa, "Babillilerin yalnız göksel olayları inceleyen ilk insanlar olmakla kalmayıp bilimsel bir gökbilim ve evrenbilimin de temellerini ilk kuranlar olmaları gerçeğine bir neden bulma gereği var mı?... Babilliler simgesel cebiri bulmuşlardı. Matematiksel düşüncenin daha sonraki gelişimi ile karşılaştırıldıkta bu cebir hiç kuşku yok ki henüz çok basit ve ilkeldi. Yine de yeni ve çok verimli bir kavram içermekteydi." (12)

Babil gökbilimini söylencelerden ayırma olanağı yoktur. Elimizde bulunan uygarlık ürünlerinin incelenmesinden anlaşıldığına göre Babillilerİ Sümer uygarlığının etkisi altında kalmış, ondan elden geldiğince yararlanmışlardır. Bu etkinin karşılıklı olduğu da kesindir. Ancak ilk uygarlık ürünlerinin Sümerlerin yaratmaları oluşu etkinin kaynağını *(başlangıçta)* gösteriyor. Gerek Sümerlerde, gerek Babillilerde insanları, yeryüzü varlıklarını yönetenler göklerin enginliğinde yaşayan tanrılar, tanrıçalardı. Bu nedenle gökler kutsaldı. Bilimin görevi, ereği onları, onların oturdukları gökkatlarını bilmek, bildirmek, öğrenip öğretmekti. Bu da din görevlilerinin elinde bulunan kaçınılmaz bir yetkiydi. Çağımızda *"büyü"* olarak nitelenen bu olay, o dönemlerde gerçek bir bilimdi. Gökbilim gözlemlerini yapanlar da bu din görevlileriydi. Geleceği öğrenmek isteyen, gizlilikleri kavramaya çalışan din görevlileri Sümer-Babil topluluklarının gerçek bilginleri sayılırdı. Kırallar bile gereğinde onlara başvurur, yapılacak işlerin sonuçlarını onlardan, önceden öğrenmeye çalışırlardı. Bu olay, sanıldığı gibi, soyut kavramlara dayanan, somuttan uzak tutulan bir nesne değildi. Sümer-Babil anlayışına göre tanrılar, tanrıçalar, onların buyruğu altında bulunan cinler, periler somut varlıklardı, gerçekti, yaşanan olaylarla yakın ilgileri vardı. Bilge *E. Cassirer*'le bilgin *O. Neugebauer*'in bu olaya somut diye bakmaları, Sümer-Babil

---

12 — Agy. s. 51.

gökbilim kavramlarını soyut varlıkları yansıtan birer dil ürünü olarak anlamaları çağdaş bir yorumdur ancak *"Soyut evren kavramı"* günümüzün, Yunan düşüncesinden kaynaklanan, bir varsayımdır. Sümer-Babil uygarlığında evren de somuttu, öte evren de somuttu, tin de somuttu. Bundan dolayı, "Babil gökbiliminde insanın somut kılgısal yaşam alanını aşıp tüm evreni kavrayıcı bir görüşle kuşatmaya cesaret eden bir düşüncenin ilk kesin kanıtına rastlıyoruz."(13) yargısı geçerli değildir. Sümer-Babil gökbiliminde somuttan soyuta geçiş türünden bir özellik aramak olaya çağdaş görüş açısından bakmaktır. Ancak, çağdaş uygarlığın anladığı gökbilimin oluşmasında, simgesel kavramlara dayanan bir evren düzeninin kurulmasında, Sümer-Babil bilgisinin öncülük ettiği, somuttan soyuta gidişte bu eskiçağ uygarlık ürünlerinin binektaşı olduğu söylenebilir. Onların somutu çağların geçişiyle soyuta dönüşmüştür, bu açık bir gerçektir.

Söylence çağdaş bilimin kaynağı durumundadır. İslam ülkelerinde, günümüzde, "bilim" kavramından anlaşılanla, din örtüsü altına saklanan, inançlar toplamı arasında bir ayrım yoktur. Batı uygarlığında, gene günümüzde, söylencenin yerini us ilkelerine dayanan, ölçülü, düzenli bir yapısı bulunan kavramcı düşünce çığırları almıştır, düşünme yöntemi bakımından. Doğadan dışına çıkan, yalnız soyut varlıkları yansıtan, düşünce evreni dışında somut bir karşılığı bulunmayan ne varsa çağdaş örtülere bürünmüş *"çağdaş söylence"*dir. Başka bir deyişle, *"söylence ortam değiştirmiştir"*. Sözün kısası kişi "söylence yaratan varlık" diye anlaşıldığı sürece söylenceden kendini kurtaramaz.

★

13- Agy. s. 51.

Anadolu Gerçeği

Anadolu sayısız uygarlığın beşiğidir, toprağın altından çıkan buluntular, günümüzde onbin yıl öncesine giden uygarlık ürünleri bunu gösteriyor. Bu değişik uygarlıkların birikimine *Anadolu Uygarlığı* diyoruz. Anadolu'da, günümüzde, bilinmeyen çağlardan beri insan toplulukları yaşamış, sayısız başarı ürünleri ortaya koymuştur. Uygarlıklar bu başarı ürünlerinin, insan yaratmalarının toplamıdır, toplamın oluşturduğu bütündür. İnsanın *"düşünen bir varlık"* olarak değeri, tarihi bu bütünle bağlantılıdır. Ürün vermeyen kendinden sonra gelenlere, geleceklere aydınlatıcı, geliştirici bir kaynak bırakamayan insan yeryüzünde bir *"doğa varlığı"* olarak yaşamını sürdürmüş, doğumla ölüm arasında geçen sürenin dışına çıkamamış, bu iki doğa olayı ile kendini sınırlandırmıştır. Uygarlıklar, kendilerinden sonra gelenlere yararlı, ilerletici, örnek alınıcı yapıtlar, yaratmalar bırakan insanların başarı ürünleridir. İnsan bu ürünlerle vardır, geleceğe onlarla kalacaktır. Ne uygarlık olmadığı yerde bir insan başarısı, ne de insan bulunmadığı yerde bir uygarlık sözkonusudur. İnsan uygarlıkla, uygarlık insanla vardır.

Uygarlık düşünen insanın başarılarıdır. Düşünme eyleminin bir ürünüdür uygarlık. Bundan dolayı uygarlık düşünmekle başlar, düşünmekle gelişir, düşünmekle yaşar diyebiliriz. Düşünmenin bulunmadığı, gelişmediği bir ülkede uygarlık boş bir kavram olmaktan öteye geçemez. Düşünmenin baskı altına alındığı ortamlarda bilinmeden uygarlığa, uygarlık ışığına karşı çıkılıyor demektir. Uygarlığın en büyük yavısı, en yıkıcı karşıtı yasaklardır dü-

şünme, yaratma alanında. Yasakların çoğaldığı yerlerde uygarlık bütün-etkisini gösterememiş, ışıklarıyla bütün bucakları yeterince aydınlatamamış demektir. Uygarlığın eğitemediği, eğitme olanağı bulamadığı kimseleri, toplumları yasaklarla yola getirmek sevindirici, geleceği güven altına alıcı bir girişim değildir. Yasaların ağırlığı uygarlığın geçersizliğini, değerinin yeterince kavranamadığını gösterir açıkça. Yasakla, ağır yasalarla uygarlık çelişir. Yasaların ağırlık kazandığı ortamlarda eğitim-öğretimin dengesizliğinin, yetersizliğin egemen olduğunu anlamak güç değildir artık. Uygarlığa yurttaşları gereğince eğitme, yetiştirme olanağı tanınmayan yönetimlerde düşünme kargaşası başlar, yavaş yavaş toplum sarsıntılarına, çekişmelere, kanlı vuruşmalara dönüşür. Böyle bir ortamda aranması gereken ilk varlık uygarlığın hangi gelişim aşamasında bulunduğu, düşünme eylemiyle yasalar arasında ne gibi ilişkilerin, çelişmelerin sürdüğüdür. Yalnız yasaklarla, yasaların ağırlaştırılmasıyla ulusların uzun süre ayakta kaldıkları, kendi varlıklarını sürdürdükleri, geliştikleri, yaratıcı atılımlara geçtikleri görülmemiştir.

Uygarlık geçmişe bağlanmayı, eskiyi değişmez bir bütünlük örtüsü altında geleceğe aktarmayı gerektirmez. böyle bir tutum uygarlığın özüyle çelişir, bağdaşmaz. Uygarlık geçmişten geleceğe doğru akıp giden, geçmişi geleceği aydınlatan bir yaratmalar dizisi, bir başarılar bütünüdür. Geçmişin değerlerine özenmek, buluşlarına öykünmek, onlarla övünmek uygarca bir davranış değildir. Geçmişi geleceğini kurtaramayan bir ulus, bir yönetim biçimi uygar sayılamaz. Bir toplumun yapısını oluşturan öğeler donmuşsa, katılaşmışsa, yaratıcı eylemi gerektiren esnekliği, kıvraklığı yitirmişse o toplumda çözülme, düşünme kargaşası, kanlı çatışmalara dönüşen görüş ayrılıkları başlamış demektir. Bunun önlenmesi yolunda başvurulacak tek yöntem istenenle uygulanmakta olan arasındaki gerginliği, çelişkiyi giderecek olanakları bulmaktır. Olayın üzerine ezici, sindirici, kırıp dökücü, yalnız güç üstünlüğüne dayanan bir tutumla, gidilirse

gelecekte daha kaygı verici, daha korkunç patlamalara olanak sağlanıyor demektir. Bir güç ne denli üstün olursa olsun, gelecekte kendisini altedecek daha yoğununun doğmasını engelleyemez. Ağır güçler bilinmeyen bir günde daha ağırlarının doğmasına yardım eden olanaklardır. Bir toplumda yıkım ezici güçlerin birbirlerini doğurmalarına elverişli bir ortam yaratmakla başlar. Bunun ne denli korkunç, ne denli yersiz bir girişim olduğu da acı ürünlerinin toplanmaya başlandığı günlerde anlaşılır.

Bu çalışmanın konusuyla yukarki açıklama arasında, ilk bakışta, bir bağlantının bulunmadığı sanılabilir. Oysa beklenmeyen nitelikte, içten, güçlü bir bağlantı vardır. Tanrılar, tanrıçalar, kutsal varlıklar incelendiğinde, onların eylemleriyle, nitelikleriyle yaratılış özellikleri arasında bir yakınlığın bulunduğu görülür. Bu inanç varlıklarını en eskilerinden en yenilerine doğru giden bir çizgi üzerinde görüp incelediğimizde *"ezici güç"* denen baskı kaynağının bütün ağırlığını duyarız. Uygarlıkların doğuş dönemlerinde, doğa olaylarıyla çok sıkı ilişkiler içinde bulundukları çağlarda, yaratılan tanrıların korkunç, vurup kırıcı, yakıp yıkıcı, azgın varlıklar oldukları görülür. En doğurucu, bolluk verici tanrıçalarda bile gövdenin biçiminde dile gelen, görünüş alanına çıkan bir güç yoğunluğu, güce dönüşen bir yaratıcı ağırlık kendini gösterir. Elimizde bulunan ilk Ana-Tanrıça yontularına baktığımızda, doğurucu gücün bütün yoğunluğunu, bütün ağırlığını görürüz. Göbek, kalçalar bakanı ezecek gibidir, doğurucu güç kabaran bir yoğunlukta kalçalardan taşar, karşısındakini ürkütür. Savaş tanrıları da böyledir. Buna karşılık uygarlıklar geliştikçe, insanlar bilgi bakımından ilerledikçe tanrılarda, tanrıçalarda bir incelme, vurucu, ezici ağırlığın yerini daha yumuşak bir girişim, daha insanca bir davranış alma eğilimi görülür. Tanrıların vurucu güçleri insanların duygularıyla atbaşı gitmeye başlar. Daha doğrusu insanlar uygarlaştıkça tanrılar, tanrıçalar da uygarlaşır. Bu örnekler bize, uygarlıkla gene birer insan yaratması olan göksel varlıklar *(tanrılar, tanrıçalar)* ara-

sında kopmayan özlü bir bağın bulunduğunu, inançla uygarlığın yanyana yürüdüğünü gösterir. Bir toplum hangi gelişim aşamasındaysa, hangi uygarlık ortamındaysa tanrıları, tanrıçaları, kutsal varlıkları da o aşamada, o ortamdadır. Uygarlık bakımından yeterince gelişememiş, yaratıcı olamamış toplumlarda öğretim-eğitim düzeninde başkalarını ezmeye, yemeye, egemenlik altına alma özlemlerini beslemeye, geliştirmeye eğik düşüncelerin ağır bastığı, önde yürüdüğü görülür. Böylesi toplumların en çok önem verdikleri olaylar arasında, geçmişte kazanılmış başarılarla övünmek, sık sık o başarıları ortaya atmak, gençlere birer uygarlık örneği diye göstermek türünden girişimlerin geniş bir yer tuttuğu gözden kaçmaz. Böyle bir duyguyla eğitilmiş gençlerin konuşmalarında, boyuna vurucu, ezici güce dayandıklarını açığa vuran sözlerin çokluğu ilginçtir. Toplumun dengesizliğinden, çağdışı bırakılmışlığından doğan, görüş ayrılıkları, düşünce başkalıkları, yönetim tutarsızlığı, yöneticilerin vurdumduymazlıkları, gereksiz girişimleri yüzünden, yavaş yavaş, çatışmaya, kanlı olaylara dönüşür demiştik. Bu olayla, eskiçağda, vurup kırıcı bir tanrının karşısına daha korkuncunu çıkarma arasında en küçük bir davranış aykırılığı yoktur. Öncekinin tanrının varlığında, sonrakinin bir toplum olayında görünüş alanına çıkması çağın durumu, olanakları gereğidir.

Anadolu uygarlığının önemli bir ürünü olan bu kutsal varlıklar bütünü, şu *"mitologi"* adını verdiğimiz çalışma dalı, Anadolu insanının geçirdiği gelişim aşamalarını, düşünme atılımlarını gösteren birer kesin kanıttır. *"Mitologi"* eski Yunancada *"öykü", "söylence", "doğaüstü olay", "us ilkelerini aşan olay"* anlamına gelen *"mitos"* ile *"bilgi", "bilim"* gibi karşılıkları içeren *"logos"*tan oluşmuş bir adtır. Genellikle *"doğaüstü olaylar bilimi"* anlamında söylenir. Bugün, kavramın daha geniş bir anlam kazandığı, bilimdışı buluşları, çoktanrıcı dönemlerin inanç varlıklarını, olaylarını dile getiren, araştıran, açıklayan bir çalışma dalı olduğu görülüyor. Bu çalışma dalının içer-

diği konuların bilimsel değeri, çoktanrıcı dönemlerde yaşamış insanların buluşlarını, görüşlerini, doğa olaylarını yorumlayış-açıklayış biçimlerini birer insan sorunu olarak ele almasındadır. Bu inanç varlıkları eskiçağ Anadolu insanının yaşama biçimini, olaylara bakış türünü, yaratma alanındaki başarılarını, düşünce yeteneğini, inanç ürünlerini, bütün bunların bir birikimi olan tarihini dile getirmektedir. Dolayısıyla Anadolu uygarlığının belli bir kesimidir, en uzun, en verimli kesimi.

Söylence kavramının kapsadığı alanı dolduran insan yaratmalarının, buluşlarının hangi çağda başladığını, ortaya konduğunu, ilk atılımın yılını kesin çizgilerle açıklama olanağı yoktur. Elimizdeki eskiçağ ürünleri, günümüzden on bin yıl öncesine gidiyor. Bu süre, Anadolu uygarlığının onbin yıllık olduğunu, daha eskilere gidemediğini göstermez, böyle bir savın ortaya atılmasını da gerekli, yeterli saymaya olanak sağlamaz. İlkelliğin hangi aşamasında olursa olsun en önemsiz sayılabilecek bir buluşun bile uzun bir geçmişi, insana öyle bir yaratmayı ortaya koyabilecek duruma getiren uzun bir gelişim çizgisi vardır. Sözgelişi bugün en ilkel, en geri kalmış toplumların bile çok başarılı araçlar yaptıkları bilinmektedir. Bir dikiş iğnesinin ortaya konuşunda insan düşüncesinin hangi uzun yollardan, girintili çıkıntılı geçitlerden geçtiğini anlamak güç değildir. Bir yemek kaşığının yapılması, bir çivinin ortaya konması onbinlerce yılın çok daha uzağındadır. Bugün dişlerimizin arasına sıkışan yemek kırıntılarını çıkarmada kullandığımız diş çöpü *(kürdan)* bile oldukça ileri bir uygarlık aşamasının ürünüdür. Yanımızda taşıdığımız elçiti *(mendil)* insan düşüncesinin kolay vardığı bir durakta ortaya konmamıştır. Kimi mağara duvarlarında bulunan ilkel resimlerin otuzbin yıl öncelerine gittiği söylenmektedir. Bu varsayım doğruysa otuzbin yıl öncesine gelebilmek de kolay olmamıştır, daha nice yılların geliştirdiği bir insan becerisi sözkonusudur ortada.

Anadolu'nun hangi çağlarda yerleşme yeri olduğu, kaç bin yıllık bir yerleşme süresini içerdiği kesinlikle bilinmi-

yor. Yerbilim *(geologi)* çalışmalarının verilerine bakılırsa Anadolu toprağının insanın yaşamasına, yerleşmesine elverişlilik süresi onbinin, otuzbinin çok mu çok ötesindedir. Bunun böyle olması doğaldır. Ankara'da *Ortadoğu Tabiat Müzesi*'nde sergilenen, ikiyüz elli bin yıllık olduğu söylenen, taşlaşmış bir ayak izi var, bir insan ayağının izi. Aşağı yukarı iki ayak büyüklüğünde. Bu ayak izi kalıntısı ya da ayak kalıntısı insanın bir doğa varlığı olarak hangi çağların ötesinden kalkıp geldiğini gösteriyor. Bu eskiliğe karşılık elimizde bulunan, günümüze kalan uygarlık ürünlerinin yaşı çok genç. Bugün söylence varlıkları dediğimiz yaratmalar, buluşlar da bu *"çok genç"* dediğimiz sürede ortaya konmuş insan başarılarıdır. Demek elimizde bulunan uygarlık verileriyle insanın geçmişini, ilk dönemlerine değin aydınlatma olanağı yoktur. En eski sayılabilecek söylence varlıklarının bile elli bin yıl öncelere gittiğini söyleme olanağı bulamıyoruz. Söylemek kolay, ancak söyleneni belli, inanılır kanıtlara dayandırmak kolay değildir.

Doğaüstü varlıkları *(insan yaratmalarını)* inceleyen bilgi dalı *(mitologi)* en eski dönemlerini Anadolu'da yaşamış diyebiliriz. Sonra güney komşuları gelir. Bunu güney komşuların uygarlıkları daha eskidir, onların yaratmaları Anadolu'dan öncedir biçiminde söylemek de gerçeklere aykırı sayılmaz, bir varsayım olarak. Ancak, bugün elde bulunan kanıtlara, bu yazının işlediği konuyu aydınlatabilecek kalıntılara bakılırsa, Anadolunun en eskilerinden birincisi değilse bile ikincisi, üçüncüsü olduğu kesindir. Mezopotamya, Mısır, daha uzakta İran, Hind, Çin uygarlıklarının eskiliğine diyecek yok. Ancak eldeki buluntuları çağdaş bilimin ışığında görmeye, incelemeye başlayınca Anadolu'nun ön dizide yeraldığı gerçeği yadsınamaz. Şimdilik elimizde, günümüzden onbin yıla yakın bir eskiliği olan, tanrıça yontuları, onlara benzer buluntular vardır. Bu buluntuların, yukarda da söylendiği gibi, birdenbire ortaya konduğu sanılmamalı, bir gelişim çizgisinin varlığı, daha eskilerden kaynaklandığı kuşkusuzdur.

Doğaüstü yaratmaların doğuşuyla çoktanrıcı inançların ortaya çıkışı birbirini izler. İnsan önce inanır, sonra inandığını belli bir biçime sokarak karşısına alır. Bu nedenle çoktanrıcı inancın arkasından, o inançla ilgili, yaratmaların ortaya çıkışı doğaldır. Böylece inanç yaratma gücünü beslemiş, yaratma gücü inancı güçlendirmiş, yayılmasına olanak sağlamıştır.

Anadolu'da doğaüstü varlıkları yansıtan yaratmaların çoktanrıcı dönemlerde başladığı, tektanrıcı inançların egemen olduğu dönemlerde, ortamlarda bile kendini değişik giysiler içinde sürdürdüğü kesin bir gerçektir. Bu gerçek bize Anadolu insanının geçirdiği gelişim aşamalarını gösteren bir kaynaktır. Kökü, yaratma eyleminin bilince dönüştüğü çağlardır. Bu çağlar belli gelişim aşamalarıdır Anadolu tarihinde. İnsan düşüncesinin nerede başladığını kesin kanıtlarla ortaya koyma olanağı yoktur, bundan sonra bilim ne denli gelişirse gelişsin, olmayacaktır. Bilimin gelişmesiyle atbaşı giderek yeni buluşlar da eskimektedir. Bugünün yeniliği yarının geçmişi olma yarışında eski çağları çok mu çok geride bırakmıştır. Ortaya konan uygarlık ürünlerinin türü, yeniliği, yaratma gücü bakımından çağımız eski çağlara oranla daha hızlı eskimektedir. Doğaüstü döneminin gelişim hızıyla çağımızınkini oranlarsak, öncekinin çok daha yavaş yürüdüğünü, süre bakımından çok daha büyük bir alanı kapladığını anlarız. İnsan düşüncesi suyu buğuya dönüştürüp toplum araçlarına uygulayıncaya değin onbinlerce yıl süren bir uygarlık gelişimini beklemiş. Oysa suyun buğuya dönüşüp üretim kurumlarında uygulandığı dönemle uzaya çıkış arasında geçen süre öncekinin 1/150 *(yüzellide bir)* oranındadır. XVII. yy. başlarında, 1615 te, *Salomon de Gaus* önderliğinde yapılan deneylerden olumlu sonuçlar alındı, kaynatılan suyun buğuya dönüşmesi araçlara uygulandı, bunun sonucu buğulu taşıtlar *(sözgelişi buharlı gemiler, lokomotifler, makineler)* yapıldı. Bu uygulama çağımızın önemli bir kesimini kapladı. Buna karşın uzay araçlarının yapımında yıllar değil aylar bile uzun gelmeye başla-

dı. İnsan başarısı yüzbinlerle ölçülen süreleri geçip on yıl, beş yıl, üç yıl, bir yıl, ay, yedi gün *(hafta)* gibi küçük bölümlere iniverdi. Düşünme hızı ile uygulama hızı arasında bir yarış başlamış gibi buluşlar birbiri izledi. Bir öncekinin bir sonrakini eskitmesi bir yeninin ortaya konması eylemine dönüştü. Böylece yaratılan yenilik düşünme elmenini yalnız hızlandırmakla kalmadı, ona yeni alanlar buldu, genişlemesini sağladı.

Bu kısa açıklamadan çıkarılmak istenen sonuç şudur: Deney bilimlerinden önceki düşünme eylemi doğaya yönelikti, ancak doğa olaylarını insanın düşünce ortamında yaşayan birer inanç varlığı olarak kavrayabiliyordu. Yıldırım tanrıdır, yağmur tanrıdır, güneş-ay-yıldızlar tanrıdır, tanrıçadır. Bu doğa varlıkları yalnız ilkel insanın düşünce evreninde tanrıydı. Buna karşılık deneyci bilim ortamında güvenilen tek ölçü doğada olanlarla bağlantı kurabilen us ilkeleri, bir de bu ilkelere dayanan buluşlardı. Deneyin ölçeği us ile doğa arasında kurulan uyumdu. Deney bilimlerinin değişmez kuralı da budur. Bu kurala dayanarak yürüyen bilimsel çalışmalar, buluşlar eskiçağın doğaüstü saydığını, tanrısal olduğuna inandığını doğal duruma getirdi başka bir söyleyişle *"mitos"* denen olay yaşanan bir gerçek oluverdi. Ayın, güneşin, yıldızların tanrılığı, tanrısallığı ortadan kalktığı gibi insanlar *"yaklaşılmaz"*, *"ulaşılmaz"* sanılan gökvarlıklarına, sözgelişi aya çıktılar. Uzayda günlerce, aylarca dolaşmak eskiçağda doğaüstü olayı *(mitos'u)* bile aşardı, böyle bir durum düşünülemezdi. Oysa o çağda düşünülemeyen günümüzde günlük gerçekler arasına giriverdi. İnsan "düşünülmez"i "düşünülür"e dönüştürerek yaşananlar ortamına getirdi. Böylece düşünen us yaratılan söylenceyi aştı, doğaüstü olanın ötesine geçti. Çağımızın uzay çalışmaları, özellikle fizik, kimya bilimlerindeki gelişmeler bundan birkaç yüzyıl öncesinin insanına göre doğaüstü olandan başka bir varlık sayılamazdı. Savaşlarda kullanılan yıkıcı, öldürücü büyük araçlar *(atom, hidrojen, nötron bombaları)* eskiçağ insanlarının savaş tanrılarından daha güçlü varlıklardır.

Bu gelişme bize, bir yerde, bilimin düşgücünü aştığını gösterir.

Eskiçağın insanına göre düşgücünün yarattığı ne varsa gerçekti. Çağımızın doğaüstü olarak niteledikleri onun evreninde gerçeğin kendisiydi, doğaldı. Eskiçağ insanının doğal saydıklarını biz *"mitos"* diyoruz, öte yandan eskiçağ insanının görse söylence sanabileceği bilimsel buluşlarımızı da doğal olacak niteliyoruz. Burada bilimin yaratıcı gücüyle insanın düşgücü gelişiyor. Bunun da bilimin, uygarlığın doğal gelişmesi sonucu olduğu, kaçınılmazlığı bellidir. Bu gelişme karşısında, çağımız insanın da kendine göre söylenceleri vardır. Birbakıma eskiçağ söylencelerine gösterilen ilgi, bu konuyu içeren yapıtların yaygınlığı, bolluğu, uluslararası önemi çağımız insanının böyle bir olayı gereksindiğini gösterir. İnsan ne denli gelişmiş bir uygarlık ortamında yaşarsa yaşasın kendini söylenceden kurtaramaz, mitos olmayı sever bile. Tıp biliminin *"sayrı"* dediği nice kandökücüler, büyük suçlular arasında söylence varlıklarını andıranlar az değildir. İnsan düşüncesinde "doğaüstü olan"ın belli belirli bir sınırı yoktur, çağların kendilerine göre birer *"doğaüstü olan"*ı, bir mitosu vardır. Çağlar söylencelerini de yanlarında taşırlar. Bilimin gelişmesi, uygarlığın ilerlemesi insanı bir *"söylence varlığı"* olmaktan kurtaramaz. Mitos insanların doymak bilmez tutkularının yarattıkları varlıklardır birbakıma.

Kimi araştırıcılar uygarlık tarihini değişik bölümlere ayırarak ayrı adlar altında açıklamaya girişmişlerdi. Onlara göre insan düşüncesi değişik aşamalardan geçerek ürünlerini verme olanağı bulmuştur. Bu aşamaların ilki insanın doğaüstü varlıklara inandığı, bize göre söylence yarattığı, gerçeği öyle gördüğü çağdır. Bu çağ *"bilimöncesi"* diye nitelenir. İkinci çağ insan düşüncesinin özellikle felsefeye, evren sorunlarını bir bütün olarak, deneydışı çalışmalarla açıklamaya giriştiği dönemdir. Üçüncü dönem de deney bilimleri dönemidir. Düşünce tarihinde *"üç durum yasası"* adıyla anılan bu görüş *August Comte*'undur. Ancak bu dönemleri kesin çizgilerle birbi-

rinden ayırmaz, içiçe girdiklerini ilk dönemde, ilkel de olsa, deney bilimlerinin alanına giren atılımların bulunabileceğini ileri sürer, üçüncü dönemde de birtakım doğaüstü olaylara, deney bilimlerinin verileriyle bağdaşmayan düşüncelere saplananların varolabileceklerini söyler. Bu bölümleme de, onun içerdiği görüş de çağımız için geçerli değildir. En uygar, en gelişmiş, en deneyci bir aydının, bir bilginin bile vazgeçemediği doğaüstü inançları, söylenceleri vardır. Bilimlerin en güçlüsü, en kesini bile insanın içevrenindeki bütün boşlukları doldurmaya yeterli değildir. Bugün fizik alanında, özellikle *kuvantum* konusunda ileri sürülen düşüncelerle ilgili deneyler en ağırbaşlı bilginleri bile şaşırtacak niteliktedir. Işık olayının açıklanmasında, bilginler arasında, kesin bir anlaşma sağlanamamıştır. Oysa bu bilginlerin hepsi de fizikçidir, deneycidir, *kuvantum* konusunda çalışmaktadır. Günümüzün en yetkili fizik bilginlerinden biri olan *Werner Heisenberg* son yapıtı olan *"Fizik ve felsefe"*sinde bu konuda ileri sürülen, hepsi de deneylere dayanan görüşlerin ne denli çeliştiklerini kanıtlarıyla gösterir. İnsan nerdeyse yeni bir söylenceyle karşılaştığına inanıverecek. Durum öteki bilimlerde de böyledir az çok. Kimya, dirimbilim *(biyoloji)* alanında yapılan deneyler, araştırmalar fizikten alınan sonuçlardan pek değişik değildir. Diri varlıkların en küçük öğeleri sayılan dokuların yapısını oluşturan özler biliniyor da *"dirilik"* denen olayı yaratan özün gizemi çözülemiyor. Dokuyu oluşturan öğelerin ayrı ayrı ne oldukları belli, ancak bunları birleştirip *"diri"*ye dönüştürme olanağı yok şimdilik. Sözün kısası bilim doğayı biliyor, doğayı kuran özleri tanıyor, ayrıştırıyor, birleştiriyor da doğanın yaptığını yapamıyor. İşte burada, bilginin düşüncesinde, yeni bir *"mitos"* doğuyor. Bu söylencenin doğuşunu sağlayan tek neden de bilinenin yapay olarak ortaya konamaması, *"diri bir doku"*nun yaratılamamasıdır. Bilim bunu *"doğanın yaratıcı gücü"* olarak niteliyor, kimi bilginler de buna *"doğanın gizi"* diyorlar. Bu iki niteleme türünün arkasında da bilimin bükemediği eli öpmesi olayı saklıdır.

Deney bilimlerinin çözüm getiremediği bu *"diri dokuyu yaratma"* sorunu kimi bilginlerin, eskiye bağlananların işlerine çok yaramış, *"çağdaş bağnazlık"* denen, deney bilimlerine dayalı gibi görünen görüşlerin doğmasına yol açmıştır. Dirilik konusunda bütün yetkiyi, gücü tanrıya bağlayan bu gerici tutum ikidebir *"bir diri doku yaratsın bilim de görelim"* sözleriyle dile getirir. Halk içine sızan gerici aydınlar da *"bilimciler bir karınca yaratsınlar da görelim"* biçiminde çağdaş bilimlere karşı çıkarlar. *"Yaratma"* denen eylemin önünde *"karınca"* ile *"insan"* ayrılığı, ayrıcalığı yoktur. Doğada belli gelişim çizgilerinin üzerinde yürür bu iki ayrı varlık. Günün birinde *"karıncayı yaratacak"* bilimin *"insanı da yaratacağı"* şaşılacakbir olay değildir. Karıncayı yaratan insanı da yaratabilir, fili de, gergedanı da, yılanı da. Güçlük yaratılanın büyüklüğünde küçüklüğünde değil, *"yaratma"* olayının özündedir. Ancak bilimin anladığı yaratma ile çağdaş bağnazın, gericinin anladığı bir değildir. Bilimin dilinde *"yaratma"* doğanın özünden çıkma, deney evreninde biçimlenmedir. Gericinin düşündüğü yaratmaysa tanrının *"yoktan varedişi"*dir. Bu iki olay karşısında deneycinin gericiye soracakları daha çoktur, ondan isteyecekleri sonsuzdur. Evrende, uluslar arasında, toplumlarda görülen sayısız üzücü, acı olayın giderilmesi neden insanlara bırakılıyor da tanrı işe el koymuyor? Neden tanrının yarattığı söylenen yüzbinlerce insan, çocuk, bebek açlıktan ölüyor? Neden onulmaz sayrılıkların önü alınmıyor, bunların önlemleri deney bilimlerinden, çokluk bu *"yoktan varediş"* diye nitelenen *"yaratma"* öyküsüne inanmayanlardan bekleniyor?

Bu açıklamadan, insanın uygarlığın hangi aşamasında yaşarsa yaşasın, söylenceden kurtulamadığı anlaşılıyor. Çağın getirdiği sorunların çözümünde ortaya çıkan güçlükler, olanaksızlıklar kimi yörelerde, gericiler arasında yeni söylencelerin doğmasına, yayılmasına ortam sağlıyor.Bilimin,şimdilik,başaramadığını tanrının varlı-

ğında arama eğilimi, bilimdışı tutum yeterince aydınlanamamış yörelerde ağırlık kazanıyor. Bu tür olayların yayılmasına en elverişli bilim alanı *"tinsel sayrılıklar"*-la uğraşan *"psikiyatri"*dir. Beyin dokularının çalışması, işleyişi beynin dirilişi, uyumu, düzeni bozulmadan incelenemiyor. Uyuşturma, bayıltma gibi işlemlere başvuruluyor. Bu dokuların yapılarının inceliği, *"dirilik"* sağlayan kılcal damarların taşıdığı kan, doğal akışı içinde, ortamı değiştirmeden deney konusu yapılamıyor. Beynin *"dirilik"* eylemini doğuran olay deneme yerine *(laboratuvara)* olduğu gibi aktarılamıyor. Daha bunlar gibi, insan sağlığı ile ilgili olaylar, yüzünden bilim gerekli çalışmayı yapamıyor, şimdilik. İşte bu olanaksızlıklar, gericilere konuşma, işi saygısızca deyimlerle niteleme elverisi sağlıyor. Kimi gerici bilginler insan beyninin bu işleyişinde tanrısal yasaların yürürlükte olduğu sonucunu buluyorlar. Oysa, onlar şu sorunun karşılığını bulamıyorlar; *"Neden tanrı sevdiği kimi insanları çıldırtıp sevmediğini uzmanların eline bırakıyor?"* Neden dinli deliyi dinsiz uzmana götürüyorlar? Bu sorular da, karşılıkları da gereksizdir, çocukçadır. Ancak, uygarlığın en ileri aşamalara ulaştığı çağlarda bile, insanların çoğu birer *"söylence konusu"* olmaktan kurtulamıyor, söylenceler en aydınlık çağlarda bile sığınabilecek karanlık oyuklar bulabiliyorlar. Bu oyukların en büyükleri, en sağlamları da çağın uygarlık anlayışına ters düşen kimi bilginlerin, yüksek görevlilerin başları içindedir.

Anadolu, bütün tarihi boyunca, söylencelerin beşiği olmaktan, komşu ülke mitoslarını beslemekten, geliştirmekten kurtulamamıştır. Çoktanrıcı dinlerin de, tektanrıcı dinlerin de en güçlü söylenceleri Anadolu'da güvenli barınaklar bulmuş, sığınaklar yapmıştır. Anadolu bir *"söylence ülkesi"* olma niteliğini tarihi boyunca korumuştur. Bu durum Anadolu insanının bir eksikliği, bir beceriksizliği, olarak alınmamalı. Anadolu insanlarının tarihini kuran gerçeklerden biride bu söylence evrenidir, öyle oluşudur. İnsanın yaratıcı yanını toplumun bütünlüğünde yoğunlaştıran,

toplumun belleğinden, bilincinden çıkmış gibi gösteren en büyük başarı alanı, en güçlü yaratma ortamı bügün söylence dediğimiz doğaüstü olayların fışkırdığı kaynaktır. Bu kaynak insan gücünün en büyük başarısıdır, uygarlığın başlangıcıdır, yaratıcı düşüncenin ilk eyleme geçişidir. Bu alana giren varlıkları, uygarlık ürünlerini küçümsemek, önemsiz saymak insanlık tarihinin büyük bir bölümünü, uygarlığın en geniş, eski kesimini geçersiz saymaktır. Mitologisi olmayan bir ulus uygar değildir, yaratıcı yeteneği gelişememiştir. İnsan toplumların en büyük söylence varlıkları Hind-Akdeniz yöresinde ortaya konmuştur, nitekim en büyük uygarlıklar da bu bölgelerde doğmuş, gelişmiştir. Mitologileri varlıklı olan ulusların uygarlıkları da verimlidir, geliştiricidir, aydınlatıcıdır. Büyük söylenceleri ancak büyük uygarlıkları yaratabilen uluslar ortaya koymuşlardır. Bundan dolayı söylence konusu en kesin deney bilimleri oranında önemlidir, insanlığın geçmişini, eski başarılarını, gelişimini anlayıp anlatma bakımından.

Anadolu söylenceleri, Anadolu'da yaşamış adı sanı bilinmeyen sayısız topluluğun ortak ürünüdür. Bu üründe Hititlerden binlerce yıl öncesine varan, günümüzde *"Hitit öncesi Anadolu ulusu"* denen insanların emekleri vardır. Hititlerden önce Anadolu'da kimlerin yaşadıklarını, hangi yönetimin altında toplandıklarını kesin çizgileriyle bilemiyoruz. Bildiğimiz ancak elimize geçen, o dönemlerden kalan, uygarlık ürünlerine dayanarak Anadolu'da Hititlerden binlerce yıl önceleri insanların yaşadıkları, topluluklar oluşturduklarıdır. Bu toplulukların genellikle günümüzden dörtbinyıl öncesine giden dönemden eski oldukları biliniyor. Buluntular üzerinde yürütülen karşılaştırmalı çalışmalar, dil alanında sürdürülen incelemeler Anadolu'da Hititlerden çok önce gelişmiş, değişik dilleri konuşan insanların varlığını gösteriyor: Bu uygarlık ürünleri, dil varlıkları Hitit yaratmalarına, diline benzemiyor, ayrı bir dil türü oluşturuyor. Hititçeye bu eski dillerden geçmiş epeyce söz var elimizde. Nitekim Hitit inançlarına giren, ancak Hitit

diliyle açıklanamayan tanrı adları, din kavramları bunu gösterir. Hitit dilinde Sümerce, Asurca, Akadça, Luvice, Hurrice sözlerin yanısıra bu uluslardan alınıp benimsenmiş inanç kurumları da geniş bir yer tutar. Hititlerin kutladıkları bütün tanrılar Hitit buluşu değildir. Sözgelişi Hititlerce benimsendiği bilinen, bir örneği elimizde bulunan *"Gilgamış Destanı"* bir Hitit yaratması değildir, ancak Hititler onu benimsemiş, sevmiş inanç ortamlarına almışlardır. Bu olay doğaldır, komşu uygarlıklarda kaçınılmazdır. Anadolu söylencelerini oluşturan varlıkları üç ayrı bölümde inceleme gereği vardır. Birinci bölümde Hititöncesi Anadolu insanlarından gelen, Hititlere, onlardan daha sonraki topluluklar aracılığıyla günümüze kalan varlıklar düşünülür. İkinci bölüme Hititlerin özel yaratmaları sayılabilecek ürünler girer. Üçüncü bölümdeyse Anadolu insanlarının komşu uluslardan alıp geliştirdikleri inanç varlıkları yeralır. Gelecek bölümlerde tanrılar tek tek ele alınırken geldikleri yerler, özellikleri, nitelikleri şiir diliyle anlatılacağından burada konuyu yinelemenin gereği yoktur.

1- Hititöncesi Anadolu insanlarının, Anadolu'yu baştanbaşa kapladıkları, Anadolu'da ıssız yerlerin, çöllerin önemli boyutlara varmadığı anlaşılmaktadır. Kazılardan çıkan buluntular, bize, Anadolu'nun boş sanılan nice yöresinde çok eskilere giden yerleşmelerin gerçekleştirildiğini, bugün bu yörelerin bırakılmış, ıssızlaşmış olduğunu gösteriyor. Kazılarda toprak altından çıkan eskiçağ yerleşme yerlerinin kalıntıları arasında yanyana evler, bitişik duvarlar, ev önleri *(avlular),* yıkanma yerleri, evin iç bölümlerinin duvarları aydınlığa çıkmakta, yerleşmelerin toplu olduğu gerçeği görülmektedir. Nice eski yerleşme yerleri bugün bırakılmış, ıssızlaşmıştır. Bu yerleşme yerlerinin dağ eteklerinde olduğu gibi dağ sırtlarındaki düzlüklerde de bulunması, o dönemde Anadolu'da yerleşmenin yaygınlığını, saldırılardan korunmaya elverişli yerlerin seçildiğini dile getirir. Anadolu yakın dönemlere değin dar bir yerleşme alanı diye biliniyordu.

Özellikle Anadolu tarihini 1071'le başlatanlarda böyle bir inanç vardı. Onlar Anadolu'nun Türk göçleriyle şenlendiğini, boş yerlerin yerleşmeye açıldığını ileri sürüyorlardı. Oysa en umulmadık yerlerde, kazılardan çıkan buluntular, yerleşme yerlerinin yaygınlığını gösteren ev kalıntıları Anadolu'nun çok eski bir yurt olduğunu göstermiştir. Anadolu'da, Hititöncesinde bile, önemli sayılabilecek genişlikte insansız bölge yoktu. Bunu dağbaşlarında kurulmuş tapınakların günümüze kalan kalıntılarından anlamak kolaydır artık. Bu yerleşme yerlerinde yaşamış eskiçağ yurttaşlarımızın inanç ürünleriyle ilgili öyküler Hititlere geçmiştir. Bunu Hitit inançlarını inceleyince öğreniyoruz. Yerleşme hangi yörede, hangi koşullar altında, hangi olanaklar yardımıyla olursa olsun bir inancı, bir düşünce ürününü gerektirir. Düşünmeyen, birtakım öyküler, söylenceler yaratmayan, inanmayan topluluk olamaz. Bu insan bireyinin de, toplum yapısının da özüne aykırıdır.

Anadolu'nun Hititöncesi dönemini bütün gerçekleriyle bilmemizi engelleyen tek olay yazıdır. Yazı Anadolu'da Hitit döneminde, günümüzden şöyle böyle 4000 yıl önce kullanılmıştır. Bu süre uygarlıklara oranla çok yenidir çok kısadır. Yazının bilinmeyişi, Anadolu'nun Hititöncesi dönemi inançlarını, söylencelerini, geleneklerini göreneklerini, öykülerini, söylentilerini, değişik dil varlıklarını bir bütünlük içinde öğrenmemizi engellemiştir. Oysa Sümerlerde yazı günümüzden aşağı yukarı 4800, Mısırda 4600, Elamda 5000, Hindde 3600, Çinde 3500 yıl önce kullanılmıştır. Bu yılların kesin olduğu, tartışma götürmezliği söylenemez. Ancak elimizde bulunan yazılı belgelerden aşağı yukarı bu sonuç çıkarılmaktadır. Yazının en çok beş bin yıllık bir süre yöresinde bulunmasına karşılık uygarlık ürünleri bunun çok ötesindedir, çok daha eskilere gitmektedir. Bu yüzden yazıya geçen kalıntılarıyla, öteki uygarlıklar ürünlerine *(yontu, toprak kap, kabartma bg.)* yansıyan biçimlerine dayalı yorumlarla, karşılaştırmalı incelemelerle kavrama olanağı aranır.

Söylence varlıklarının gerçek kaynağı yazıda önceki dönemdir. Yazının bulunuşu bu dönemde doğan söyleneeleri, inanç ürünlerini, yenilerini ekleyerek, koruma olanağı sağladı. Başka bir yandan olaya bakılırsa, yazının söylence ürünlerinin çoğalmasını önlediği, söylentilerin artmasını engellediği de görülür. Yazıya geçen sınırlanır, az çok olduğu gibi kalır, dilden dile geçerken bile yazıya geçmiş bütünlüğünü koruyabilir. Oysa yazısız dönemde, olay, öykü, söylenti dilden dile aktarılırken, insandan insana geçerken yeni alıntılar, yeni birikimler kazanır. Yazının yaygınlaşmasından sonra insan düşüncesinin söylence yaratma gücünde bir duraklama başlamıştır. Bunun en açık örneği dilden dile geçen, ağızdan ağıza aktarılan halk gülmeceleridir. Belli bir dönemde yazıya geçen olduğu gibi kalıyor, geçmeyen boyuna değişiyor, besleniyor, genişliyor, çoğalıyor.

Hititöncesi dönemin söylencelerini bir bütünlük içinde, bütün ayrıntılarıyla derleyip toplama, inceleme olanağı yoktur. Bu dönemle ilgili tek işlem sonraki ürünlere dayanarak eskileri aydınlatmadır. Bunun sağlayacağı başarı ne olabilir? Hangi aşamada kesinlik kazanabilir? Gerçekliğinin oranı nedir? Bu soruların karşılığı yoktur, aramanın da gereği kalmamıştır artık. Hititöncesi dönem, Anadolu uygarlığının olduğu gibi, mitologisinin de başlıca besin kaynağıdır. Anadolu gerceğinin anlaşılması Hititöncesi döneme yaklaşma oranına bağlıdır.

2- Bu bölümde tarihi, yazısı, uygarlığı, ortaya koyduğu başarı ürünleri açıkça bilinen Hitit söylenceleri sözkonusudur. Bu söylenceler yazıya geçmiş (az da olsa), yontu, toprak kap, kabartma gibi insan başarılarına işlenmiştir. Bu dönemin, daha öncekinin çocuğu olduğu, onun göğüslerinden emerek büyüdüğü de kesindir. Hititler üç ayrı kaynaktan yararlanarak söylencelerini oluşturmuşlar. Birinci kaynak kendilerinden çok önce Anadolu'da yaşamış topluluklarının inanç ürünleridir. İkinci kaynak Hititlerin ilişki kurdukları komşu ulusların inançlarıdır. Hititler bunlardan alabildiğine yarar-

lanmışlar. Üçüncü kaynak Hitit insanının kendi yaratıcı, üretici gücüdür. Bu üç kaynağın birleşmesiyle Hitit uygarlığı dediğimiz başarılar bütününün bir bölümünü oluşturan varlık alanı doğmuştur. Bu varlık alanı da söylencedir. Hititlerin inanç varlıklarının toplandığı ortamdır. Hitit söylenceleri bütün olarak, özgün değildir, Hitit dili gibi değişik kaynaklardan esinlenen, yararlanan, etkilenen bir "birikim"dir. Bu birikimde Hitit başarısı azımsanamaz, küçümsenemez. Bu birikimin oluşmasında en büyük etken Hititöncesi Anadolu insanlarının uygarlık ürünleridir. Hitit söylenceleri bu ürünlerle beslenen ortamda, o ürünlerin gelişim doğrultusunda yürüyen, büyüyen, beslenen bir uygarlık varlığıdır, bir insan başarısıdır. Bu başarının gökler, sular, yerler olmak üzere, üçüzlü bir varlık ortamını dile getirdiği, bunun da bir gelenek sonucu olduğu açıktır.

3— İster Hititöncesinden, ister Hititlerden sonra olsun, Anadolu insanları komşu ulusların başarılarından, inanç varlıklarından yararlanmış, söylencelerinin oluşmasında onların uygarlık ürünlerinden beslenmiştir. Hitit dili üzerinde yapılan incelemelerin verdiği sonuca göre dinle ilgili kimi kavramların, tanrı, tanrıça adlarının, onlarla ilgili törenlerin komşu uluslardan kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum bir eksiklik, Anadolu uygarlığı adına bir düşün değil, binlerce yıl sürüp giden bir uygarlık alışverişinin doğal, kaçınılmaz sonucudur. Komşu uygarlıklarla da bu olay geçerlidir. Bu karşılıklı etkilenmelerde başlıca araç insanlar arasında kurulan özel ilişkilerdir. Ülkelerarası göçler, sınır yakınlıklarının sağladığı uzun süreli komşuluk ilişkileri, alışverişle oluşan yakınlık bağlantıları, evlenmeler, gezginlerin etkileri, bütün bunların üstünde kıralların birbirleriyle olan komşulukları, savaşlar sonucu gidip gelen tutsakların izlenimleri inançların kaynaşmasında önemli etkenlerdir. Söylence varlıklarının doğuşu da bu olaylar sonucudur. Bir yörede kapalı kalma yaratış alanında ilgiye değer bir ürün türlülüğü gösteremez. Uygarlıklarda

olduğu gibi söylencelerde de türlülüğü yaratan doğa olayları yanında komşu uluslarla, topluluklarla kurulan yakın ilişkilerdir.

Anadolu'nun komşuları yalnız güney yörelerinde yaşayan insan toplulukları değildi, İran-Hind dolaylarında yaşayan uluslarla da uzak-yakın ilişkilerin kurulduğu biliniyor bugün. Bu ilişkiler yolların, geçitlerin, taşıt olanaklarının yeterliliği oranında sağlanan kolaylıkların niceliğine bağlıydı. Ancak, çok uzun süreli de olsa, Doğu-Batı ilişkileri kesintiye uğramamış araya aşılmaz çatlakları doğuran sarsıntılar girmemişti. Sözgelişi *Şamaş* gibi güneş tanrısıdır Mezopotamya uluslarında. Oysa Hititlerde de kutsanır, bir yüce varlık olarak saygı görür. Başka bir komşu ülkede *Şaman*'ın adı değişir, niteliği değişir *"tanrıça"* kılığında bir varlık çıkar karşımıza. Gücünde, görevinde, yetkisinde bir değişme görülmez. Bu benzerlik yalnız *"ortak düşünme"* sonucu değildir, işin içinde bilinmeyen dönemlerdeki etkiler vardır.

★

Son yıllarda, tarihin komşuluklarını gösteremediği, uzak uluslar arasında görülen kimi inanç benzerliklerini, bilinmeyen çağlarda gelişmiş büyük bir uygarlığın ya da bilinmeyen gök ülkelerinden gelmiş tuplulukların başarıları sayan çalışmalar görülüyor. Bu benzerliklerin çok eski çağlarda karaların bitişikliği sonucu insan topluluklarının birlikte yaşayışlarından kaynaklandığı görüşü ortaya atıldı. Gene bilinmeyen gök ülkelerinden, bilinmeyen çağlarda yaratılmış uygarlıkların etkisiyle, yeryüzünün yararlandığı düşüncesi ileri sürüldü. Sözün kısası, çağımızın uygarlık alanındaki başarılarının başka çağların etkisi olmaktan öteye geçemediği söylendi. Bu düşünce ortaya atılırken de, çağdaş uygarlıktan çok mu çok önce, eş nitelikte uygarlıkların varlığı konusu gündeme getirilmek istendi. Bu tür görüşleri savunanların en ilginç yanları da çağdaş bilimlerin verilerinden alabildiğine yararlanmalarıdır. Burada çok açık bir *"söylence saptırması"* sözkonusudur. Çağın aydını yeni bir

söylence ardından koşuyor, bu koşuşunu da bilimin en son verilerine dayanarak yapmayı çıkarına uygun buluyor. Eyleme geçiş yerini, olayın binektaşını, erek diye gösterme kandırmacası oynuyor. Bu görüşü savunanlar neden yeryüzü uygarlığının en ileri bir döneminde böyle gerçeklerin anlaşılamadığını söylüyorlar da, o ileri uygarlığı yaşamış olanların böyle bir girişimde bulunup bulunmadığını düşünmüyorlar? Gerçekten çağımız uygarlığını etkilemiş, çok öncelerden doğmuş, büyük uygarıklar varsa onları aramak neden yeryüzü uygarlığının işi oluyor? Onlar neden kendilerinden sonra gelecek uygarlıklara gerekli kanıtları bırakmadılar? Neden evrende olup bitenleri araştırmak, açıklamak yeryüzü uygarlığına düşen bir görev oluvermiş? Başka bir sorun da var: Bu çok gelişmiş, çağımıza örnek olmuş uygarlık neden geçirdiği eski aşamaları ortaçağda, ondan sonraki gelişme döneminde bilginlere göstermemiş? Neden bu büyük uygarlığın varlığı çağımızda fizik-kimya bilimlerinin en yüksek gelişim aşamasına çıktıkları son yıllarda gündeme alınmış?

Bu tür sorular, onlara verilecek karşılıklar bilincin bulunuşuna değin sürer gider. Bunlar bilimin en ileri olduğu dönemlerde bile, insandaki söylence yaratma eğiliminin ne denli diri olduğunu göstermekten öte bir işe yaramaz. Bu olayların bize öğreteceği şudur: insandaki söylence yaratma tutkusu bilimlerin en ileri verilerinden yararlanmayı, gereğinde bilimi sığınak olarak kullanmayı çok iyi bilir, en ağırbaşlı bilginden daha iyi bilir.

Yukarda söylenenlerle Anadolu söylenceleri arasında ne ilgi var denebilir. Çok ilgi vardır. İnsan mitosunu bulunduğu uygarlık ortamının verilerine göre biçimlendirir, oluşturur. Deney bilimlerinin ileri aşamada bulunduğu ülkelerde söylence tutkusu o verilerden yararlanır, geri olduğu uluslarda da halkın duyarlı olduğu bucaklarda sığınır.

Elimizde bulunan uygarlık ürünlerine bakılınca sanat başarılarıyla söylence arasına içten bir bağın bulunduğu görülür. Yontu, kabartma, toprak kapları süsleme

gibi eskiçağdan kalabilen sanat ürünlerinin inanç konularını içerdiği, söylencenin yaşamın bütün alanlarını kapladığı bir uygarlık gerçeğidir. Sanat söylenceyi, söylence de sanatı geliştirir durumdadır. Bu olay yalnız Anadolu uygarlığında geçerli değildir, bütün ulusların tarihlerinde vardır. Anadolu uygarlığının, bu konuda, taşıdığı özellik çok türlülüğü ile eskiliğidir, varlıklılığıdır. Anadolu tanrılarına, tanrıçalarına, yardımcılarına, onlarla ilgili olaylara bakıldığında ilk görülen özellik, bütün bunların *"sanat"* denen yaratıcı alanda toplandığıdır. Bir tanrı, tanrıça yontusu incelendiğinde söylenceyle ilgili konu yanında, sanat bakımından da önemli özelliklerle karşılaşılır. Sözgelişi bir Ana-Tanrıça yontusunun en eski örneğiyle en yenisi karşılaştırılınca, Anadolu'da, sanat alanında gelişmenin hangi aşamalardan geçtiği kolayca anlaşılır. Bu karşılaştırma, burada, işlenen konunun sınırları içinde kalıp Yunan, Roma dönemlerini içermez. Bu son iki dönemde de Anadolu sanatının, uygarlığının etkisi, katkısı, kaynaklık durumu bellidir, ancak bizi şimdilik yalnız Hititler, çağdaş komşuları ile daha önceki Anadolu toplulukları ilgilendirir.

Anadolu söylenceleriyle Anadolu sanatını ayrı ayrı düşünme, ayrı birer varlık alanı olarak görme, gösterme olanağı yoktur. Yontu türünde ortaya konan ürünlerin en eskilerinden biri, şimdilik, Ana-Tanrıça yontusu (İ.Ö. 8000), kimi tapınak kalıntıları, ev araçlarıdır. Bunlar üzerinde yapılan incelemeler, Anadolu söylencelerinin Anadolu sanatıyla eş yaşta bulunduğunu gösterir. Oysa söylence varlıklarının oluşmasında daha uzun sürelerin gerektiği açıktır. Söylence varlığının sanat ürünlerine geçişi, günümüzden önce, 8000 yıllarına giderse bununla ilgili olayların ne denli eskiye uzandığı kendiliğinden ortaya çıkar. Sanat gücü söylencelerin gelişmesinde etkindir, öte yandan söylence de sanatın çiçeklenmesinde, yayılmasında, tutunmasında başlıca kaynaktır eskiçağ uygarlıklarında. Bugün, elimizde bulunan eskiçağ uygarlık ürünlerini incelediğimizde en ba-

şarılı olanlarının, en gelişmişlerinin inanç konularını işleyenler olduğunu kolayca görürüz. Yalnız tanrı, tanrıça yontuları, dev, cin, peri, melek kabartmaları değil kıral yontuları bile söylenceyle bağlantılıdır. Bunun en açık örneklerini de Hitit, Urartu sanatında buluyoruz. Koruyucu arslan yontuları, İvriz'de kıralın tanrıya adak sunuşu, Yazılıkaya'da tanrıların yürüyüşü, *"Kıral Kapısı"* denen konağın girişinde duran arslanlar ne denli doğal sayılsa bile söylence suyundan içmiş, ekmeğinden yemiş yaratmalardır. Bu sanat ürünlerinde söylence Anadolu'nun uygarlık tarihi olarak karşımıza çıkar. O ürünlere bakarak Anadolu sanatının, Anadolu'da yerleşmelerin, ev yapımının, sözün kısası uygarlık kavramı altında toplanan bütün varlıkların tarihini izlemek, yazmak olağandır.Gene o sanat ürünlerine, mitologi varlıklarına bakarak Anadolu insanının hangi düşünce aşamalarından geçtiğini, hangi yaşama anlayışının ışığı altında kendi varlığını sürdürdüğünü, evrene, olaylara hangi gözle, hangi açıdan baktığını anlamak güç değildir.

Anadolu söylenceleri Anadolu tarihidir derken komşu ulusların etkilerini, katkılarını da saymak gerekir. Sözgelişi Mısır söylenceleriyle Anadolu söylenceleri arasında görülen kimi benzerlikler bize bu iki ulusun birbirleriyle olan ilişkilerini, bu ilişkilerin başlangıç dönemini, etki alanını da öğretmektedir. Gene bu benzerliklere bakarak adı geçen uluslar arasında duygu alışverişlerinin, inanç kaynaşmalarının hangi aşamada, hangi düzeyde olduğunu anlayabiliriz. Bu benzerlikler, inanç kaynaşmaları sürüp gittiği sürece karşılıklı etkilenmelerin varlığı tartışma götürmez. Anadolu söylencelerinde görülen, komşu uygarlıkların verileriyle açıklanabilen kimi kavramlar, adlar bu karşılıklı etkilenmelerin sonucudur. Bu sonuç söylence varlıklarının oluşumunda, biçimlenişinde hangi etkenlerin önemli olduğunu gösterir.

★

Anadolu söylencelerini oluşturan varlıkların çok değişik türde oluşu ilgiye değer. Sanat ürünlerine yansıtılan söylence varlıklarına baktığımızda insan-hayvan-bitki üçlüsünün bir birlik oluşturduğunu görürüz. İnsan türünde erkek, kadın, çocuk yeralır. Hayvan türünde evciller, yırtıcılar, kuşlar, sürüngenler, çok seyrek olarak balıklar bulunur. Bitkilerdeyse en önde buğday, üzüm gibi kutsal besinler, daha sonra yemişli yemişsiz ağaçlar, çiçekler, yonca, lotus türünden otlar *(lotus Mısır'dan aktarmadır)* görülür.

A- İnsan soyunun dişi, erkek, çocuk üçlüsünde erkek genellikle yönetici, kıral olarak törenlerde, tanrıların yanında, karşısında bulunur. Adak sunma, yalvarıp yakarma, tanrıdan bildiri, buyruk alma, savaş, av gibi değişik eylemleri yansıtan sanat ürünlerinde erkek görülür. Kadınla çocuk ise çokluk evle ilgili işlerde yanyana gelir.

Tanrıların erkek, tanrıçaların kadın biçiminde gösterilmesi doğaldır, açıklama gerektirmez. İkisi de birer "insan" olarak işlenir. Giyim-kuşam biçimine gelince, kadınların, çocukların günümüz Anadolu giyimini, genellikle kırsal bölgelerde, köylerde yaygın olan biçimini koruduğu gözden kaçmaz. Ancak kadınların, tanrıçalar dışında, mitologide çok geniş bir yer kapladıkları pek söylenemez, erkeklere oranla. Tanrısal işlerdeyse kadınla erkek sayısı birbirine yakındır, kimi olaylarda eşittir. Sözgelişi Ana Tanrıça olan Kubaba'nın, *Arinna'*nın güneş tanrıçası *Vuruşemu'*nun yetkileri erkek tanrılardan ayrı değildir, az değildir. Bolluk tanrısı Telepinu hangi yetkileri taşıyorsa Ana Tanrıça da, kendi alanında, o yetkileri elinde bulundurur. Anadolumitologisinin en ilginç yanı güneşin tanrıça olmasıdır.Başka mitologilerde, güneş genellikle, erkek olarak görülür. Ana Tanrıça komşu uluslarda Anadolu'daki ölçüde güçlü, yüce değildir. Kadın yumuşak gönüllüdür, koruyucudur, iyilikseverdir, barışseverdir, ev işlerinin yöneticisidir, çocukların, kadınların, evin başlıca yardımcısı, bekçisidir. Bütün tanrısal görevlerinde gene kadındır.

B- Hayvanların, Anadolu'da yaşayan, pek çok türü mitologiye girer.Kartal göklerin, yılan yerlerin yansıtıcısı durumundadır. Göklerden iyilik, yücelik, yerden kötülük, alçaklık gelir. Bundan dolayı iyilik tanrılarının, tanrıçalarının çoğu göklerde yaşar, kötülükle ilgili yaratıklar yerde, yerin altında bulunur.

Kuşlar genellikle iyilik, mutluluk, tatlılık örneği olarak girer mitologiye.Arslan gücü, yiğitliği, koruyuculuğu yansıtır. Konakların, tapınakların kapılarında yeralır. Eşek, ayı, kaz, tavşan, keçi, geyik, boğa, koyun gibi kimi evcil, kimi yabanıl yaratıkların mitologide genişbir yer kapladığı, tanrıların, tanrıçaların yanlarından ayrılmayanlarının bulunduğu *(özellikle geyik)* ilk bakışta görülür. Bu durum Anadolu'nun doğal yapısıyla söylence varlıkları arasındaki bağlantının açık kanıtıdır. Söylencelere giren varlıklar *(canlı, cansız)* yörede bulunuyorsa yerli, bulunmuyorsa göçmendir. Yerli olan toprağın yarattığı uygarlıkla, göçmen olan da komşularla kurulmuş ilişkilerle bağlantılıdır. Bir ülkenin söylencelerine dıştan gelen varlıkların önemi, o ülkenin hangi uluslarla bağlantı kurduğunu göstermekle bağlaşımlıdır. Varılan sonucun kesinliği iki ülkenin tarihini kavramada son sözü söyler. Anadolu söylencelerinde yabancı hayvanların önemli bir yer kapladığı söylenemez. Öküzle ilgili söylencelerde Mısır etkisi, özellikle *Apis* konusunda, vardır, ancak bu bir inançtır. Elimizde bulunan uygarlık ürünleri, bize, Anadolu'ya dıştan önemli sayıda kutsal hayvanın gelmediğini gösteriyor.

C- Bitkiler mitologilerin önemli öğeleridir. Anadolu söylencelerinde bitkiler yerli bir nitelik taşır. En önemli bitkiler Ana Tanrıça'nın başlığını süsleyen yonca ile *"dirim ağacı"*, eskilere göre *"hayat ağacı"* denen bitkilerdir. Birincisi ot türünden, ikincisi ağaç türündendir. *"Dirim ağacı"* bir akdeniz bölgesi ürünü olan çamdır. Sanatçıların elinde ülkelerin bitki örtüsüne göre biçim kazanan bu ağaç hurma olur, kavak olur, hindistancevizi olur, karayemiş türünden bir ağaç olur. Bütün bu biçim

vermeler sanatçıların düş evreninde yaşayan varlıklara göredir, gerçekle ilgili olmaları önemli değildir. Önemli olan sanatçının işlediği konuya vereceği biçimin düşünülmesidir. Bu biçim, sanatçının yaşadığı bölgenin bitki örtüsüyle ilgili olduğu gibi edindiği inanç varlıklarıyla da bağlantılı olabilir. Sanatçı bilmediği, görmediği bir bitkiyi başka ülkelerden gelen örneklerine bakarak yapıtına geçirir, ona kendinden nitelikler katar, onu geliştirir, değiştirir. Bütün bunlar, insan düşüncesinin önüne geçilmez sıçrayışlarıdır, atılımlarıdır. Anadolu insanı söylenceyi işlerken yaşadığı doğal ortamın dışına pek çıkmamıştır. Bunu, günümüze kalan en eski uygarlık ürünlerimizden anlıyoruz kolayca.

Bitkilerin söylencelere girmesi biraz da doğal özelliklerindendir. Sağıltıcı, onarıcı, sıkıntıları giderici etkileri olan, em (ilaç) yapımında kullanılan bitkilere karşı gizli bir saygı, sevgi vardır Anadolu insanında. Nitekim söylence varlıkları arasına giren bitkilerin çoğunda tanrısal özelliklerin bulunduğu inancı yaygındır. Halk denen büyük topluluk bütün acılarını, sıkıntılarını kendi olanaklarıyla gidermeye çalışırken çevresinde bulunan bütün varlıklara başvurur. Ağaçtan, çiçekten, ottan, taştan, topraktan, demirden bg. ne görmüşse yardım umar. Bu olayda inançların, geleneklerin kaynağı olan söylence varlıklarının etkisi büyüktür tarih boyunca. Halk çoğunluğu *denenmiş* olana inanır, onda gizli, kutsal bir gücünün gizlendiğini sanır, bunu gerçek bilir. İşte söylence ile halkın kaynaştığı yer bu inanç kaynağıdır. Bu kaynak insanın belli bir inanç doğrultusunda koşullandığı yerdir. Bu da yaşanan doğal ortamın özünden gelir.

Bitkilerin, bütün türleriyle, söylencede yeralması yörenin doğal durumuna bağlıdır demiştik. Bu bağlılık, başka ülkelerden gelip Anadolu'ya yerleşen toplulukların getirdikleri inançlarda yeralan, yerlilerce bilinmeyen bitkilerle orantılıdır. Anadolu'da bulunmayan, ancak tarih boyunca süren göçler nedeniyle başka bölgelerden ge-

tirilip özel olarak yetiştirilen bitkilerin, çiçeklerin söylenceye girmeleri olağandır. Konuyu incelerken bitkilerin bu durumunu gözden savmak sorunun çözümünü güçleştirir.

★

Anadolu söylencelerini oluşturan inanç varlıklarının doğuşunda tek etken arama yanıltıcıdır. Özellikle belli görüşlere bağlanarak olayların akışını sınırlandırmak, tarihe gönül uyarınca bir akış bulmaya, yön vermeye çalışmak söylencelerin yapısına bile aykırıdır. Bilimin gerçeğini göremeyen, olaylara geleneklerin, alışkanlıkların, değişik etkilerle aşılanmış düşüncelerin gözlüğüyle bakan kimselerin söylence konusunda da verimsiz olacakları bellidir. Anadolu gibi, tarihi boyunca, karışıp kaynaşmadan başka etkili olay görmemiş bir ülkede söylence varlıklarını tek kaynaktan türemiş gösterme çabaları dağınık başların oyalayıcı, belli bir sürede kandırıcı girişimleridir. Bu girişimler, Anadolu insanının yaratıcı gücüne başka kaynaklar arama tutkusundan, gerçekleri doğdukları yerde değil de doğmaları özlenen, istenen yerde arama çarpıklığından geliyor.

İnsan, ister Anadolu'da, ister başka bir ülkede yaşasın söylencelerle yaşamını süslemeyi,duyduğudoğaüstü öykülere kendiliğinden yenilerini katmayı seven, özleyen bir varlıktır. Onu bu doğaüstü olayları yaratmaya iten başlıca neden de budur. İnsan kendini aşmak isteyen, olduğundan daha büyük, daha yüce görünmeyi dileyen, bu dileği kimi yerde tutkuya dönüştüren bilinçli bir varlıktır.Onun bu özelliği sanatın, bilimin doğmasını sağlayan biricik kaynaktır denebilir. İnsan ne denli kendini aşmak, özlediği büyüklükte görmek isterse ortaya koyduğu düşünce ürünleri, inanç varlıkları da o oranda bir nitelik taşır. Bunun en açık örneğini söylence varlıklarında görürüz. Söylencenin temel öğeleri olan tanrılar, tanrıçalar insan düşüncesinden fışkırırken, gene

insanın özlediği, biçimlerle varlık kazanırlar. Tanrısını, tanrıçasını yaratan insan, onda en önce, kendi özlemlerini dile getirir, açığa vurur. Bu yüzden tanrılar, tanrıçalar insanların özlemleri, tutkuları oranında büyüklük, yücelik kazanabilirler. Kendini sevmeyen, sevemeyen insan tanrısını da, tanrıçasını da sevmez, sevemez. Bütün kutsal varlıklara duyulan saygının, sevginin yolu insanın kendi benliğinden, kendi özüne karşı duyduğu özlemden geçer. Sevmeyen, kendi benliğine karşı içten bir eğilim göstermeyen insanın inançlarına, kutsal varlıklara yönelmesi, kendini adaması olacak iş değildir. Kendini tanrıya adadığını söyleyen insanın gönlünde kendi *"ben"*ine duyduğu aşırı bağlılığı yatmaktadır. Kendini kendine adayamayan bir insanın tanrıya, tanrıçaya adaması olanağı yoktur. İnsanın delisinde bile kendi benliğine karşı yüce bir usluluk saklıdır. Yeryüzünde kendisinin deli olduğunu söyleyen bir deli bulmak pek kolay değildir. Bütün deliler usluların karşısında daha uslu olduklarını sanırlar. Bütün insanlar uslu olduklarını söylemede birbirleriyle yarıştıklarını bilemezler. Uslunun deli olmadığını söylemesi neyse delinin uslu olduğunu söylemesi de odur. Bu olayda görülen tek gerçek insanın, hangi duygu ortamında olursa olsun, kendi benliğine duyduğu aşırı güvendir bağlılıktır.

Anadolu insanının varlık ortamında söylencenin kapladığı yerle yaratıcı gücünün yanyanalığı sanıldığından da önemlidir. Anadolu söylenceleri, Anadolu insanının hangi varlık alanlarına eğilim duyduğunu, hangi varlık ortamında başarılı olduğunu gösterme bakımından ilginçtir. Anadolu insanı kendisini gördüğü, görmek istediği gibi tanrılarına, tanrıçalarına biçim veriyor, özlediği durumu sanat ürününe dönüştürüyor. Bir Hitit tanrısının, bir Urartu tanrısının, Luvi, Hurri tanrısının varlığında dile gelen özellikler Anadolu insanının içevreninde yeşeren özlemlerin dışa vuruşundan başkası değildir. Bunu ortaçağın Anadolusunda da görmekteyiz yeterince. Ozanların işlediği konular, yarattığı güzeller, sevgililer birer

özlem varlığı olmaktan öteye geçemez. Onlar da birer söylence varlığını işlemişler, ancak işlenen varlığın biçimi, giysisi, özellikleri ortaçağın nitelikleriyle donanmış, donatılmış. Eskiçağ söylenceleri ortaçağın beğencine, inancına göre biçimlenmiş.

Anadolu dağları, ovaları, yaylımları, akarsuları, oylumları nedeniyle çok değişik bir yapıdadır. Bir yöreden yakın bir yöreye geçince yaşama ortamının, doğal ortamın değiştiği sezilir.Sıcaklık,soğukluk, geceyle gündüz arasındaki ısı ayrımı, bitki örtüsü, toplum yaşayışı, gelenekler, görenekler, alışkanlıklar değişir. İnsan kendini, aralıklarla, bambaşka bir ülkede geziye çıkmış sanır. Bu doğal değişikliği mitologi varlıklarında da görürüz. Güneş tanrıçasının Anadolu'nun doğu kesimi ile batı kesimi gibi iki bölgesinde gördüğü saygı, sevgi bir değildir, nitelik bakımından. Doğuya gittikçe tanrıçanın yüksek dağların durumuna uygun özelliklere büründüğü, batıya geldikçe düz ovalarda, geniş oylumlarda gezip tozmaya elverişli bir biçim aldığı görülür. Bu olayların kaynağında, Anadolu'nun ayrı ayrı bölgelerinde yaşamış insanların yaşam süresinde edindikleri özellikler, nitelikler saklıdır. İnsan tanrısını, tanrıçasını kendi niteliğine göre yaratır, biçimlendirir. Bu durum yalnız Anadolu'da geçerlideğildir,bütün insan topluluklarında egemendir. Anadolu'nun ikinci dönem söylenceleri diyebileceğimiz Yunan-Roma söylencelerini oluşturan varlıkları incelediğimizde niteliklerinin, özelliklerinin biraz değişik olduğunu, daha çok deniz ülkelerinin etkisini, boyasını taşıdığını anlarız. Özellikle yontularda görülen durum budur. Ancak bu değişme söylencenin başka bir yerden kaynaklandığı, Yunan-Roma söylenceleri diye adlandırılan uygarlık ürününün Anadolu'yla ilgisiolmadığı anlamına gelmez. Anadolu söylencelerinin bir uzantısıdırYunan-Roma söylenceleri. Bunu Yunan-Roma söylencelerinde geçen tanrı, tanrıça, yer adlarının çoğunun Grek-Lâtin dilleriyle değil, Anadolu dilleriyle açılanabildiğinden anlamak kolaydır.

Anadolu söylenecelenin oluşumunda iki büyük dödem vardır. Biri en eski çağlardan Hitit devletinin sonuna, ondan sonra kurulan Anadolu devletlerinin dağılışına değin gelen uzun dönem, ikincisi Yunan-Fenike-Roma düşüncesiyle yoğurulan kısa dönem. İkinci dönem birincisinin daha değişik biçimler, nitelikler gösteren bir uzantısıdır. Bu dönemde oluşan söylence varlıklarının çoğunu Yunan-Lâtin dillerinde yazılmış yapıtlardan, belgelerden, gene o ulusların etkisinde kalan sanatçıların ürünlerinden tanımaktayız. Bu olayda sanatçının gördüğü eğitim, yetiştiği düşünce ortamı, konuştuğu dil, bağlandığı inanç yapıtını etkiler, biçimlendirir. Bugün Avrupa'nın *"Yunan Motologisi"* dediği düşünce ürününün Anadolu kaynaklı olduğu, Anadolu ilkçağından beslendiği, adların değişmesinin kaynağı ortadan kaldırayamacağı, boyanın özü değiştiremeyeceği biliniyor. Bu konuyu "Anadolu Uygarlığı" ile "Tanrı Yaratan Toprak Anadolu" adlı çalışmalarımızda uzun boylu ele aldığımızdan burada yinelemek istemiyoruz.

★

Anadolu söylencelerini bütünleyen inanç varlıkları değişik topluluklar oluşturur.Bunların özellikleri, nitelikleri birbirine benzer de benzemez de. Yörelerin durumu, birbirinden ayrı yaşayan insan topluluklarının özellikleri, yaşama biçimleri söylence varlıklarının türlenmesine olanak sağlamıştır demiştik. İmdi konuya başka bir yanından bakalım: Anadolu söylencelerini oluşturan öğeler arasında insan-hayvan-bitki üçlüsünün bütünlüğü sağlayıcı özelliği başka bir değer taşır. Bu üçlünün karşılıklı ilişkiler sözkonusu olunca daha başka bölümlere, yan kesimlere ayrıldığı görülür. Bundan bitki-hayvan ilişkisi, bitki-bitki ilişkisi, hayvan-hayvan ilişkisi gibi yan bağlantılar doğar.

A- Bitki-hayvan ilişkisinde başlıca etken bitkinin besin olma özelliği yüzünden sağladığı güçtür. Hayvan hangi bitki örtüsünde yaşarsa beslendiği, en çok aradığı

bitkiler de o ortamda bulduklarıdır. Sözgelişi arı balözü bol olan çiçekleri sever, ağır ağulu, yakıcı, dokununca yıkım getirci çiçeklere yaklaşmaz.Tavşan çok dikenli bitkileri yemez. Geyikler genellikle evcil hayvanların yediği bitkileri yer. Ayı bol yemişli ağaçları sever. Eşek eşekdikeni denen dikenli-çiçekli bitkiyi çok sever. Öteki hayvanlar için de durum böyledir aşağı yukarı. Bitki ile hayvan arasında yakınlığı kuran doğal ortamın etkisi, eskiçağ insanın düşüncesinde gizli bir güç, tanrısal bir etken olarak biçimlenir. Böylece doğanın yarattığı düzen doğaüstü bir varlığın elinden çıkmış sanılır,sayılır. Geyiklerin yaşadıkları ortamda, doğal olarak, bulunan otlar, geyiklerin doğal besini olduğundan sevilir, aranır. Olayın nedenini, beslenme sorununu, doğal ortam konusunu bilemeyen insan bunu bir gizliliğe yorar, böylece *"geyikotu"* denen bitkiyle geyik arasında gizemli bir bağ kurulur. Ayının yaşadığı yerde, ortamda bulunması nedeniyle ayının beslenme aracı olan bir bitki ayının onu sevdiği, aradığı sanısı sonucu *"ayıyemişi"*, *"ayıüzümü"* oluverir. Kuşların, ince taneli olması nedeniyle koyalca yedikleri üzüme *"kuşüzümü"* denmesi doğal bir beslenme olayı iken değişik bir yorumla kutsallık girdi işin içine. Bu konuyla ilgili örnekleri alabildiğine çoğaltabiliriz, sonuç olayı anlama bakımından pek değişmez.

B- Bitkileri kendi aralarında oluşan doğal ilişkilerin de söylencede değişik bir anlam kazandığı, yoruma uğradığı biliniyor. Sarmaşık denen bitki yetiştiği toprak gereği yanındaki dalsız ağaca sarılır, yosunlar ya kayalarda ya ağaçlarda olur. İkisinde de önemli olan yosunun gereksediği sudur. Ağaç mantarlarında da bu doğal durum egemendir. Kimi bitkilerin, çiçeklerin kendi yaşama koşullarına uygun koşullar altında bulunan bitkiler, otlar arasında yetişmesi doğa gereğidir. Bundan da egemen olan hayvan-bitki ilişkisinde beslenme kuralıdır. Oysa halk işin içinde bir gizliliğin bulunduğu inancındadır.

Sarmaşık uzun boylu ağaca, yosun tırtıklı taşa, mantar ıslak gövdeli ağaca *"vurgun"* muş, "gönül vermiş"miş. Gelincik kendi boyunda olan otlar arasında çıkar güzel yüzünü göstermek, eski bir gönül öyküsünü dile getirmek istermiş. Bütün bunlar doğa koşullarının bilinemeyişinden kaynaklanır.

C- Hayvanın hayvanla olan ilişkisinde de egemen olan doğa yasaları sonradan inanç öykülerine dönüşüverdi.Bunu hayvanların sırtlarında bulunan asalaklardan başlayıp eşit yaşama koşullarını gerektiren doğal ortama değin uzatabiliriz. Akreple yılanın genellikle sıcak yerlerde, taşlar çakıllar arasında yaşamaları belli, gizemli yakınlığa yorulur. Kedi ile tavuğun birbirine dokunmaması, atla eşeğin birbirinden çekinmemesi, türlü kuşların *(büyüklü küçüklü)* bir ortamda yaşaması birer söylence olayına çevriliverdi eskiçağ insanının düşünce evreninde. Yırtıcı kuşların, yırtıcı memelilerin, kimi sürüngenlerin doğa yasası gereği eşit ortamda bulunmaları tanrılarla, tanrıçalarla bağlantılı kılındı. Böylece kimi hayvanlar kimi tanrıların, tanrıçaların yanında yeraldı. Öte yandan yaşama ortamının yarattığı ayrılık, aykırılık da *"düşmanlık"* olayına, *"kötülük"* kavramına bağlandı. Sözgelişi arslanla geyiği ancak tanrı, tanrıça yanyana getirebilir. Kartalla güvercinin, serçenin, kekliğin yanyana gelmesinde tanrısal etkinin dışında bir güç aramaz. Oysa bu yaklaşmalar, yanyanalıklar yalnız söylencededir, doğal ortamada değil. Hangi güçlü yasa doğal ortamda kaplanla dağkeçisini yanyana getirebilir? Hangi tanrısal yasa kartalla kekliği bir kırda kardeşçe dolaştırabilir?

★

Anadolu söylencelerinde insan-bitki-hayvan ilişkilerinin oluşmasında başka bir etken de doğal ortamdır. Sözgelişi geyik hangi yörede yaşıyorsa o yörenin insanlarınca biliniyor demektir. Tanrı ile geyik arasında, dolayısıyla insanla geyik arasında, kurulan ilişki o yaşama ortamında daha hızlı gelişiyor, yayılıyor, kut-

sallaşıyor, sonra komşu yörelere, yakın bölgelere geçiyor. Sözgelişi alabildiğine geniş, sulak, bitki örtüsü bakımından verimli ovalarda "yedi başlı yılan" dedikleri korkunç yaratığı bulamayız. O tür ovalarda tanrısal çiçekler, bitkiler, ekinler yetişir, barınır. Büyük, azgın ırmakların, karanlık göllerin, büyük kaynar suların bulundukları yörelerde devler, yedibaşlı yılanlar, ejderler gibi korkunç, ürkünç yaratıklar türeyiverir. Öte yandan kolay kolay varılamayan dağlarda, dağ doruklarında tanrısal kartallar egemenlik kurar, balta girmemiş ormanların dağları devirecek güçte koruyucu yaratıkları vardır.

Doğal ortam söylencenin doğmasında olduğu gibi gelişmesinde, yayılmasında da en etkili kaynaktır. Olaya bu açıdan bakılınca Anadolu'nun verimli bölgelerinde bolluk tanrılarının, tanrıçalarının, yaşama koşullarının acımasız olduğu yörelerinde de kırıp dökücü inançvarlık larının çoğunlukta bulunduğu görülür. Bu olayla, daha önce değinilen, Anadolu'nun doğusundan batısına doğru gidildikçe tanrılarda, tanrıçalarda insanların niteliklerini andırır niteliklerin görülüşü olayı arasında bir yakınlık vardır. Doğal ortam insanın düşünme yeteneğini biçimlendirdiği gibi, yarattığı kutsal varlıklara verdiği niteliklerle, o ortamda yaşamayan, o ortamın, yalnız, yarattığı inanç varlıklarını sonradan öğrenen insanları da etkiliyor. Bu dolaylı etkileme sonucu yeni bir inanç varlığı ortaya çıkıyor. Bu yeni inanç varlığının biçimlenişinde doğal ortamın değil de, inanç yoluyla, bilgi edinme yoluyla gelen düşünce ürünlerinin etkisi önemlidir. İnsan topluluğu, kendisine aktarılan inançların etkisinde kalarak, yaşadığı doğal ortama yabancı bir varlık yaratıyor. Yaşamı boyunca arslan, kaplan görmemiş bir ozanın, bir öykücünün, öğrendiklerine dayanarak bu iki yaratıkla ilgili koşuk, öykü düzenlemesi gibi. Sözgelişi *"Anka"* denen kuşu gören olmamıştır, Kafkas dağlarının ötesinde, bilinmeyen bir yerde yaşadığı söylenir. Oysa kimi ozanlar, yazarlar, öykücüler onu görmüş, onunla

konuşmuş gibi olaylar anlatırlar bıkıp usanmadan. Konunun daha kolay anlaşılması düşüncesiyle, burada, başka bir uygarlık ürününden yararlanalım. Olayı, *"Söylence yaratma"* konusunda ozanların, yazarların birbirleriyle yarışırcasına verdikleri düş ürünlerinde örnekler getirerek açıklamaya çalışalım.

Benüm sevdügümi görse gözünüz
Bana olmazdı ta'n ile sözünüz
Sözi halka olur sihr ile efsûn
Yüzi eyler nice Leylâ'yi Mecnûn (1)

Bu dizeleri düzenleyen ozan, *Taşlıcalı Yahya Bey* (öl. 1582), Tevrat'tan Kur'ân'a geçen eski bir öyküyü, Mısır Firavunlarından birinin eşi ya da kızı *Zeliha* (Züleyha) ile *Yusuf* (İbrani Peygamberi *Yakub*'un oğlu, peygamber) arasında geçtiği söylenen bir olayı ele almıştır. Zeliha sevdiği Yusuf dolayısıyla Mısır kadınlarınca kınanır, yerilir. Bunun üzerine kadınlara gizlice Yusuf'u gösterir. Zeliha bunu, kadınların ellerine birer elma ile soymalarına yarayacak bıçak vererek yaptırır. Yusuf'u gizlice gören kadınlar şaşırır, elma yerine ellerini keserler, kimi de çıldırır. Sonra, Yusuf'u sevdi diye kendisine yermelerinin, kınamaların gereksizliğini anlatır. Türk ozanı bu olayı işlerken bütün koşulların, tarih ilkelerinin dışına çıkıyor, süre denen kavramı tanımıyor. Olayı araştırma gereği bile duymuyor.

İmdi, bu konuyu biraz deşerek, irdeleyerek, bilimin ışığında bile insanın doğaüstü olay yaratmaktan kendini alıkoyamayacağını görelim: *Yusuf-Zeliha* olayı Tevrat'ta geçer dedik. Tevrat tanrının peygamber *Musa*'ya indirdiği söylenen kutsal kitaptır. *Musa* tarih kaynaklarının bildirdiğine göre, İ.Ö.XIII.yy. ortalarında yaşamıştır. İbrani dininin (Museviliğin) kurucusu olan *Musa* ile *Yakub* arasında, eskiye doğru gidilirse, yüzlerce yıl

1- Yahya Bey, *Yusuf ve Zeliha*, Dr. Mehmet Çavuşoğlu, 1979, s. 138.

vardır. *Yusuf-Zeliha* olayı *Musa*'dan çok mu çok öncedir. Tevrat'ın yazıya geçirilişi aşamalıdır, birkaç kez yinelenmiştir. Son biçimiyle bile günümüzden 2600 yıl öncelerine gider, daha da uzaklaşır. Neyse biz Türk ozanının Kur'an'dan esinlenerek yazdığı öyküye dönelim.

★

Yüzi eyler nice Leylâ'yı Mecnûn

dizesinde geçen *Leylâ, Mecnûn* adları eski bir Arap öyküsünden alınmıştır. Bu öykü de *Yusuf-Zeliha* olayından, öyküsünden binlerce yıl sonradır. Mısır'da geçtiği söylenen öykünün doğduğu çağda Arap öyküsünün adı şöyle dursun yazıya geçirilmesi, Mısır saraylarına girmesi bile olanakdışıdır. Zeliha eski Mısır dili olan *Kopt* diliyle, Yusuf İbrani diliyle konuşur, söyleşirdi. Arap öyküsüyse *(Leylâ ile Mecnûn)* arapçadır. Onu ne Yusuf bilebilirde ne Zeliha. Üstelik, o çağda Mısır'da böyle bir öykü de yoktu. Arap öyküsü, Mısır öyküsünden en az bin yıl (1000) sonradır, gerçekten varsa. Oysa Türk ozanı birden zamanın dışına çıkıyor, bin yıl önce gelen bir kimseye bin yıl sonra doğduğu sanılan bir öyküyü söyletebiliyor. Ozan bunu yapmakta bağımsızdır, gönlünün, duygularının akışına kapılmıştır. Onu suçlamak, yermek düpedüz saygısızlıktır. Ancak, bir araştırıcıya ışık tutacak olan yan, burada işlenen öykünün zamandışı kalış olayıdır. Bu tutum bütün İslâm doğu yazınına egemendir. Anlatılan konuyu işleyen bütün ozanlar *zamandışı* kalmakta, bilim verilerine arka dönmekte elbir etmişler gibidir. Bunda ozanların suçu, yazarların eksikliği sözkonusu edilemez. Bütün etkilerin kaynağı gelenekler, görenekler, inançlardır. Özellikle katılaşan, yoğunlaşan, genel geçerlik kazanıp değişmeyen inançlar toplumu sürenin dışına iter, *zamansız* yaşamaya alıştırır. Böyle bir yaşama türünün geçerlik kazandığı ülkede söylence varlıklarının doğması, çoğalması, yayılması yolunda gereken bütün olanaklar vardır.

Anadolu insanı, yukarda verilen örnekten de anlaşılacağı gibi, çağının en yeterli öğrenimini görse bile inançlarının etkisiyle doğadışına çıkmayı, olayları gönlünde yaşattığı niteliklerle görüp göstermeyi sever. Bu onun düşünce evreninde bir varoluş biçimidir, bir süs, bir geliş geçici istek değildir. Bu alışkanlık belli çağlarla ilgili, belli dönemlerin tekelinde sayılmamalı. Anadolu insanı en eskiçağındangünümüze değin bu tutumunu değiştirmemiştir. Olaylar, gelenekler, görenekler akıp gidiyor. Değişen yalnız dillerdir. Dillerin başkalığı, Hititçe, Asurca, Grekçe, Akadça, Ligçe, Lidçe, Frigçe oluşu yüzünden olaylar, öyküler de ayrı kaynaklı, ayrı nitelikle sanılmaktadır. *Homeros* destanlarında işlenen olayların Anadolu'da geçmesine karşılık, onlardayeralan kişilerin adlarının çoğunlukla Yunanca sayılışı tarih gerçeğine ters düşmektedir. Toprak Anadolu, savunulan yer Anadolu'da,savunanlar Anadolulu,savunan insanların devletleri bağımsız, dilleri ayrı, buna karşılık adları yunanca, yarattıkları destan Yunan kökenli olur mu? olabilir mi? Anadolu'nun destanını yazmak konusunda yunanistandan gelecek bir ozanı beklemenin gereği ne? Anadolu'yu komşu ülkelerde görüp göstermeye alışmış kimselerin belleğinde bu soruların karşılığı yoktur, olmaması da doğaldır. Bindiği araba kiminse onun düdüğünü öttürme geleneği bilim alanında uzun süre egemenliğini korumuştur.

Söylence varlıklarının değişmesinde önemli etkenlerden biri de toplumların tutumlarıdır. Kimi toplumlar daha önce yaratılmış inanç varlıklarını yenilerini katamayıp, bulduklarının boyasını değiştirme kolayına kaçarlar. Eski bir yaratma, geleneklerin, alışkanlıkların süzgecinden süzülüş gelirken, toplumların eleğinden de geçer, değirmene uğrar, yeniden öğütülür, yeniden yoğurulur, başka bir mayaya konur. Bu olay bir ***konu aktarması*** olmaktan öteye geçemez. Yeni sanılan öykülerin, söylencelerin, doğaüstü inanç varlıklarının türlenmesinde ***onu aktarması*** başlıca etkendir. Yaratılanı yeniden yaratmak anlamına da alınan ***konu aktar-***

ması Anadolu tarihinde binlerce yıldır süregelen bir olaydır. Anadolu söylencelerinin, kimilerince Yunan-Roma ürünü sayılması bu aktarmalar, yeniden yoğurmalar yüzündendir. İnanç alanında, bir İbrani yalvacı olan *Yasef*'in Arabistanda *Yusuf* adıyla dolaşması neyse, Anadolu söylencelerinde bolluk kaynağı *Kubaba*'nın süslenip püslenerek Batı ülkelerinde *Kybele geziliğiyle (pasaportuyla) dolaşması da odur. Ana Tanrıça çağlar boyunca adını değiştirmiş, değişik öykülerin konusu olmuştur. Nitekim İslâm dininin kıble* dediği, Romanın *sibyulla,* Greklerin *sibvlla* dedikleridir. Türkçeye yakın dönemlerde giren *Sibel* adının kökeninde de Ana Tanrıça *Kubaba* söylencesi uyumaktadır. Bu olayların ne sayısı bilinebilir ne de türleri bugünkü öğrenme olanaklarımıza göre. Yapılacak iş, Anadolu toprağını karış karış dolaşmak, toplulukların geleneklerini, göreneklerini, inançlarını, yaşama biçimlerini, bütün bu varlıkların kökenlerini yerinde görerek, yaşayarak araştırmak, öğrenmek, sonra karşılaştırmalı çalışmalara girişmektir. Günümüzde Urfa ili dolaylarında, balıklarına dokunulmayan, kutsal sayılan bir göl vardır. Bunun adına *Anzelha* denir ki, *Zeliha çeşmesi* anlamına gelen arapça *ayn'el-Zeliha*'dan bozmadır. Daha önce *Zeliha-Yusuf* öyküsüne değindik. Onların balıkla, gölle pek ilgisi yoktur. Oysa Mezopotamya Anadolu inançlarında, İbrani dininde balığın kutsallığı Yunus peygamberle olan ilişkisi yüzünden, yaygındır. Bu olay bizi birdenbire günümüzden, en az, 3500 yıl öncesine götürür. Demek olayın arkasında çok eski bir inanç geleneği, bir mitos yatmaktadır. Burada da konu aktarması sözkonusudur. Gerçekten de Anadolu söylencelerinde, özellikle belli bir halk kesiminde, balıkla ilgili öyküler önemli bir yer tutmaktadır. Alabalık denen, akarsularda, genellikle kaynalara yakın yerlerde yaşayan balığın ayrı bir kutsallığı, kimi sayrılıkların giderilmesinde uğurlu sayılışı yaygındır. Bu konuyu da *"Anadolu İnançları"* adlı çalışmada, örnekler vererek, araştırdık.

★

Anadolu insanını tanıyınca, onun yaşama ortamını oluşturan öğeleri kavramak daha kolay olur. Anadolu insanı, benimsediğine, inandığına açık, kuşkulandığına, çekindiğine kapalıdır. Bir inanç varlığından yola çıkarken, Anadolu insanının düşünce evreninde, gönlünde neyin yattığı önceden bilinirse, geçmişe giden düzeyde kolaylıkla yürünür, ilerlenir. Sözgelişi eğreltiotu'nu ocağın kıyısına serer, yatak gibi yığar düzenler, üzerine bir örtü çekip uzanır, uyur. Bunda en küçük bir kuşkusu olmaz. Oysa eğrelti otunu yiyen ineğin, buzağının ağulanıp öleceğine inanır.Gerçekten bu otu yiyen hayvanın ağzı köpürür, gözleri kızarır. Demek bu otun yeşili ağuludur, yenmez. Ancak bütün kötü böceklere, yılana karşı da koruyucudur. Eğreltiotunun arasına yılan, akrep girmez pek. Bu bakımdan halk, kimi yerde, eğreltiotunun korunmak içinuğuruna,yemek konusunda da kötülüğüne inanır. Bu ot dağ cinlerinin, orman perilerinin otuymuş. Bu cinler, periler de çiçeklerini, sevdikleri bitkileri yiyen hayvanları sevmezmiş. İşte eğreltiotunun ağusu bundan dolayıymış. Otlarla, özellikle kır otlarıyla, ilgili bir mitologi çalışmasının ilginç sonuçlar vereceği kanısındayız. Bitki örtüsünün söylenceyle olan ilgisine daha önce biraz değinilmişti. Bunun yeterli olmadığı bellidir, ancak konuyu bütün ayrıntılarıyla inceleyebilecek durumda da değiliz. Elimizde ne yeterli belge, ne de bu konuda kılavuz olabilecek bir çalışma vardır. Anadolu araştırıcıyı, gerçek aydını bekleyen bir uygarlık gömüsü olarak duruyor karşımızda. Bugüne değin, Anadolu'nun eskiçağı konusuııda doyurucu bir çalışmayı içeren yayın olmadı. Oysa, yy.lardır Anadolu'da gezginler, bilginler, serüvenciler, işsiz güçsüz kalanyerler (mirasyediler) dolaşıp durmuştur. Bunlar arasında kapkaççılar, görgeçiler, durakalanlar, vurupalanlar sayısızdır ülkenin yüzeyine oranla. Anadolu denince, yakın dönemlere değin, Batı uluslarının anladığı birkaç ili öteye geçmezdi. Doğuyu görmek isteyen batılı aydının örnek ili İstanbuldu. Daha sonra Irak-Suriye, daha ötede İran, Hindistan,

en ötede Çin vardı. Oysa İstanbul Anadolu uygarlığına, söylencelerine göre Doğu değildir, Anadolu'nun aktığı, akıtıldığı bir çıkış yeridir. XIX. yy. Avrupasının Doğu'ya ilgi duyan aydınları İstanbul kahvelerini, içelgelerini (meyhanelerini), oyunaklarını (oyun yerlerini) Anadolu sanırlardı. *Nerval, Gautier, P. Loti* gibi son çağ yelseverleri (havâileri) XIX. yy. ile XX. yy. dolaylarında Anadolu sözünde İstanbul'u anlamışlardı. *Charles Texier*'in, daha kötüsü *Schliemann*'ın tutkuları (birincisinin kötülüğü bilgisizliğinden, ikincisinin kalanyerliğinden gelir) Anadolu'yu İstanbul-Ege dolaylarına bağladı.

XIX. yy.da Avrupa doğuseverleri arasında Anadolu'ya karşı bir ilgi saldırısı yarışı başladı. Anadolu uygarlığının kökenlerini araştıran, geçen yy.larda Avrupa aydınlarının tutumlarını sevemezler, ancak onların yararlı yanlarının bulunduğu, eskiçağ uygarlıklarına ilgi duyanlara ışık tuttukları, böylece Anadolu topraklarının yoğun bir çalışma alanı olduğu da yadsınamaz.

XIX. yy. dolaylarında, Avrupa bilginlerince, Anadolu'da sürdürülen çalışmalar, Anadolu eskiçağının özgünlüğünü değil de Yunan-Lâtin uygarlığının etki alanını ortaya çıkarmaya, aşırı bir Yunan-Roma sevgisinin, tutkunluğunun yerindeliğini göstermeye, yönelikti. Avrupa, geçen yy.da Anadolu kavramından bir Yunan-Lâtin *uzantısı* anlamını çıkarıyordu. Anadolu mitologisinin aydınlığa çıkması bakımından bu tutumların da yararı görülmüştür. Özellikle tanığı olduğumuz *Hacılar kazısı olayı* ile Batı bilginlerinden bir bölümünün Anadolu'ya duydukları ilgi açıklığa kavuşmuştur. Günümüzden nerdeyse onbin yıl denecek nicelikte eskiye giden bir uygarlığın toprak altından çıkan ürünlerini, yönetimin düzensizliğinden yararlanarak, ülkemizin dışına kaçıranların Anadolu'nun geçmişini öğrenmemize yarayan emeklerine saygımız çok açıkgözlülüklerine de diyeceğimiz yok.

Yukarda geçen yakınmalı, çıkışmalı sözlerin gereği var mı yok mu denebilir. Olaya uygarlık açısından ba-

kınca, insan tutkularının hangi yollarla birer söylence varlığına dönüştüğü daha kolay anlaşılır. Anadolu söylencelerinin *"Yunan-Roma"* adı verilen son bölümüne bir bakılsın. Orada Yunan düşünce ürünü olduğu ileri sürülen (gerçekte çok yanlış, gerçekdışı bir görüş) baştanrı *Zeus* ile ikinci, üçüncü aşamadaki yardımcılarına değin bütün tanrıların, tarıçaların başkaççı, vurup götürücü oldukları görülür. Tanrılar birbirlerinin kadınlarını, sevgililerini, oynaşlarını kaçırırlar, tanrıçalar birbirlerinin kocalarını, sevgilileri kandırırlar, ikiyüzlülüğün, arabozuculuğun bütün türlerini ortaya dökerler. Oysa eskiçağ *(Hititöncesi, Hitit dönemi),* Anadolu söylencelerinde böyle bir aktöre *(ahlak)* anlayışı yoktur. Biri eskiçağın, biri ilkçağın ürünü sayılan, önceki yerli, sonraki yabancılarla alışverişli olan iki söylence karşılaştırılınca sorun daha kolay çözülür. Anadolu, Batı uluslarıyla *(Ege adaları aracılığıyla)* ilişkileri sıklaştırınca mitologisinde de birtakım değişmeler, çelişkiler, eskiyle yeni arasında tutarsızlıklar, uyumsuzluklar başlamıştır. Anadolu söylencelerinin son dönemi, şu "Yunan-Lâtin çağı" gerçekte bir süslenip püslenerek olduğundan başka türlü görünme, Anadolu'da çok geçen bir sözle *düzgün çağı* (makyaj dönemi) olmuştur. Güzel olmayanları güzel, yaşlı kadınları genç gösterme düşüncesiyle yapılan süslemeleri *düzgün* denir, batı dillerinde bunun karşılığı *maquillage (makyaj)* olarak geçer. Bu dönemde Anadolu söylenceleri alanını Batıya doğru genişlettikçe düzgününü de çoğaltır, Anadolu dağlarının yiğitliği Ege adalarının oynaklığına dönüşür. Bunun kaçınılmaz bir uygarlık sorunu olduğu tartışma götürmez. Ancak neyin özgün, neyin özenti ya da öncekinin bir uzantısı olduğunu açıkça söylemek gereği de vardır. Değişmek, öncekinin sonrakini beslemesi, geliştirmesi uygarlığın özünde, yapısında vardır.

Uygarlıklar geliştikçe mitologi varlıklarında bir değişme, çağın sanat anlayışına göre biçimlenme görülür. Bu olayda konunun değişmesi pek seyrektir. Söylence

varlıkları yeniden işlenir, çevrenin özellikleriyle donatılır. Anadolu'da bu tür donatmalar çağlar boyunca sürüp gitmiştir. Bunun nedeni de Anadolu'da, gerek komşu olarak, gerek birbirinin yerine geçerek, pek çok devletin kurulduğudur. Orta Anadolu'da yaşayan hititlerin doğusunda Urartular, güneyinde Hürriler, Luviler, kuzeyinde Kaşgalar bg. daha nice topluluklar vardı irili ufaklı. Ötey yandan Lidya, Likya, Frigya, Karia bg. Hititlerden sonra kurulmuş, öncegelmiş,komşu olmuş nice devletler sözkonusudur. Bütün bunlar Anadolu toprağı üzerinde varlığını sürdürmüş insan topluluklarıdır. Likya, Lidya topraklarında günümüzden beş bin yıl önce yerleşmelerin varlığı kazılardan çıkan buluntulardan anlaşılmaktadır. Lidya, Likya devletlerinin bu topraklar üzerinde kurulması olayı, boş topakları birdenbire insanlarla doldurdukları, boşluğu doluluğa çevirdikleri anlamına gelmez. Uzun süren göçler ne denli kalabalık da olsa karşısında bir insan topluluğu buluyordu. Burada Anadolu'da kurulmuş ilkçağ devletlerinin kuruluş yıllarına göre tarihlerini anlatmaya çalışmıyoruz, belli bir kuruluş sırası da izlemiyoruz. Söylenceyi ilgilendiren olayların doğuşunda insan topluluklarının birbirlerini etkilemeleri, söylence varlıklarını kendi inançlarına, doğal ortamlarına göre biçimlendirip yoğurmaları sözkonusudur. Hititlerden kalan yazılı belgelerde, Anadolu söylencelerinin bütün varlıklarını bulma olanağı yoktur. Tanrı, tanrıça adları sayılıdır. Bu, Hititler çağında ortaya konan bütün yazılı yapıtların günümüze kalamayışından dolmayıdır. Durum Urartu, Hurri, Luvi gibi topluluklar için de öyledir, Likya, Frigya, Lidya için de. Oysa, yontu kalıntıları, kabartma kalıntıları adı geçen toplulukların söylenceleriyle ilgili varsayımlar yapılmasına, kimi söylence varlıklarının yorumlanmasına, ortaya çıkarılmasına yardımcı olmakta, kimi yerde de elvermektedir. Yer adları, söylenceye giren adlar *(tanrı, tanrıça)* üzerinde karşılaştırmalı incelemelere girişildiğinde Hititöncesinden beri belli inanç varlıklarının ya-

şatıldığını, sürdürüldüğünü, yalnız adların biraz değiştirildiğini öğreniyoruz. Tanrıların, tanrıçaların görevleri, eylemleri, özellikleri değmişmiyor, Sözgelişi Hititlerin bolluk tanrısı, yazbaşı *(bahar)* tanrısı Telepinu Suriye'den adını değiştire değiştere Anadolu'ya gelen Adonis'ten ayrı bir iş görmüyor. Adonis ise Attis, Agdistis bg. öykülerle değişe değişe varlığını sürdürür. Ana-Tanrıça Kybele ile ilişkili olaylara konu olur. Bunlar daha önceki çağlarda Ana Tanrıça Kubaba ile Telepinu arasındaki olaylardan kaynaklanmıştır. Çağlar akıp giderken eskilerle yenilerin kaynaşmasına olanak sağlayacak birikimleri de yaratıyor, yeni eski çağın inançlarına göre biçimleniyor. Böylece bir tanrıça görevi değişmeden, başka başka kılıklarla ortaya çıkıyor. Anadolu'nun batı yörelerinde gelişme olanağı bulan Yunan-Lâtin ilkçağ uygarlığı eski birikimleri yeni bir inançla yoğurarak kendi adıyla anılan ürünleri ortaya koydu. Bundan yüz elli yıl önce bu ürünler büsbütün yeni, evren uygarlığını aydınlatabilecek tek kaynak sanıldı, yüceltildi, ululandı. Daha sonraları bu ürünlerin birer söylence varlığı olarak Anadolu'da çok eskiden beri bulunduğu anlaşıldı. Bu pek kolay olmadı besbelli. Önce Mezepotamya uluslarının yarattıkları söylenceleri, onların arkasından Anadolu insanının elinden çıkan söylence ürünlerini öğrenmek gerekti. Yapılan kısa süreli karşılaştırmalar ilkçağ Anadolu uygarlığının, komşu uygarlıkların *(batı Anadolu'da)* eskiçağ Anadolu uygarlığının bir uzantısı, bir ucu olduğunu ortaya koydu.

Söylence ürünlerinin yayılmasında, gelişmesinde başka bir etken de evlerin kuruluşudur Anadolu'da. Hititlerden çok önce yapıldığı kazılardan çıkan duvar temellerinden, odalı bölmelerden anlaşılan Anadolu evlerinin kutsal birer nitelik taşıdığı, içinde oturanlarca bir "aile tapınağı" durumunda olduğu içinde bulunan kaplardan anlaşılmaktadır. Bu kapların çoğu din törenlerinde kullanılan özel saçı kapları, adak araçları ile benzeri kutsal varlıklardır. Bunlar arasında iki öküz başlı

kutsal iğneler, yüzükler ilginçtir. Evlerin girişlerinde koruyucu tanrıların, tanrıçaların küçük boyutlu kabartmaları, yontucukları bekçilik eder gibidir. Bu inanç Anadolu söylencelerine Hititlerle girmemiştir besbelli. Çok daha eski bir geleneği vardır. Boğazköy'de yapılan kazılar sonucu elde edilen buluntular Hititlerin bu ili kuruşlarında ya da başkent yapışlarında oldukça ileri bir taş işçiliğini, duvar örme işini bildiklerini gösteriyor. Özellikle Kızlarkaya-Deresi, Yerkapı, Büyükkale adları verilen yerlerdeki buluntular yalnız ev yapım işçiliği bakımından değil, söylence yönünden de önemlidir. Anadolu'ya İ.Ö. 2000 yıllarında geldikleri söylenen Hititlerin böyle bir başarı olanağını yanlarında taşıdıkları, söylence ürünleri yaratmada kendilerinden önceki yerlilerden önemli beceriler edinmedikleri söylenemez. Yazılıkaya'da bulunan büyük kıral kabartması çok ileri bir söylence varlığını gösterdiği gibi, bu alanda uzun sürelerin geliştirebileceği bir yontu beceresinin örneğini de vermektedir (2).

Ev kalıntılarından, özellikle *Kıral kapısı* denen büyük girişte bulunan kabartmalardan anlaşıldığına göre çoktanrıcı dönem yaşamın bütün kesimlerini inançlarla doldurmuştur. Kıralın konağından damgasına değin insan elinde çıkma ne varsa söylence ürünleriyle süslenmiş, donatılmıştır. Bunu başka yurttaşların evlerinde de görmekteyiz *(kalıntılarda).* Eskiçağda kıralların tanrısal özellikleri, güçleri vardı. Bunun tanrılarla kıralları karşı karşıya getirip konuşturan kaya kabartmalarından anlıyoruz. Ancak öteki yurttaşların da, inanç olarak, böyle bir varlığı benimsemeleri toplum açısından gereklidir, kaçınılmazdır. Bu olay bize, eskiçağda söylence dediğimiz varlık alanına giren inanç ürünlerinin toplumun yönetici düşüncesini oluşturduğunu, günlük yaşamla inanç varlıklarının(söylence ürünlerinin)karışıp kaynaştığını gösteriyor.

2- Boğazköy kazılarıyla ilgili yapıtlar arasında, epey eski olmasına karşılık en önemli kaynaklardan biri; *Die Ruinen von Boğazköy,* Kurt Bittel, 1937.

Söylence ürünleri arasında, yontuların, kabartmaların, süs takılarının, ev gereçlerinin, damgaların daha nice varlıkların yanında düzyazılı, koşuklu yazın ürünleri de önemli bir yer tutar. Bunu Hititlerden günümüze kalan yazılı belgelerden anlıyoruz. Tanrılara, tanrıçalara yazılan-söylenen övgüler, yakarışlar, yalvarışlar oldukça gelişmiş birer dil varlığıdır. Kimi Mısır etkisini, kimi Sümer-Asur esinlenmesini gösterir. Bunların dışında eski bir Babil yapıtı olan *Gilgameş Destanı*'nın hititçe çevirisi de bulunur. Uygarlık bakımından bu olay çok ileri bir anlayışı, söylence yönünden de çok yaygın bir inancı aydınlığa çıkarır. Bir Babil ürününün benimsenmesi, kendi dili dışında bir dile çevrilmesi iki ülke arasında düşünce alışverişinin hangi aşamaya ulaştığının elde tutulur kanıtıdır.

Gilgameş Destanı'nın Hititçeye çevrilmesi olayı yeni bir sorunu gündeme getiriyor. O da bir inanç varlığının hangi koşullar altında komşu ülkede tutunduğu, benimsendiğidir. Bu iki komşu ulusun çoktanrıcı oldukları biliniyor. Ancak yaşadıkları ortam, konuştukları diller birbirinden ayrı. Üstelik Hititlerin Anadolu'ya sonradan, İ.Ö. 2000 yıllarında geldikleri söyleniyor. Dilleri, inançları, egemenlik alanları apayrı olan iki ulusu birleştiren nedir ki adı geçen yapıt Hititçeye çevrildi? Bu olayın benzerini günümüzde bile görmek kolay değildir doğu İslâm ülkelerinde. Sözgelişi kaç müslüman devlet başkanının evinde, kitaplığında bir *Şehname* bulunabilir? Ülkemizde yüksek düzeyde sayılan kaç aydının, bilginin, uzmanın evinde bir *Homeros* vardır? Bu soruları daha da çoğaltabiliriz. Verilecek karşılık olumsuzdur genellikle.Oysa günümüzden3250 yıl önce Anadolu'da *Boğazköy*'de bir Hitit konağında bir *Gilgameş* çevirisi bulunabiliyor. Bu olayın iki ayrı yanı vardır. Bir inançların etkinliği yüzünden söylenceyle olan ilgisi. Öteki bir yazın yapıtına, olağanüstü sayılan bir olayın öyküsüne duyulan ilgi. Hangisini öne alırsak alalım varılacak yer birdir, uygarlık yönünden üzerinde durmaya değer.

Adı geçen babil yapıtında işlenen konu, bütün olarak, Hitit inançları içine konamaz. Buna yapıtta anlatılan olaylarla, hitit inanç evreninde geçen olayların kimi yerde çelişmesi engeldir. Arada benzerlik, ilgi uyandıracak bölümler vardır, ancak yapıtın bütünü ayrı bir dokudadır. Anadolu söylencelerinde tanrılar, tanrıçalar, devler arasında kıyasıya savaşlar, döğüş-çekişler vardır da *Gilgameş, Engidu* niteliği taşıyan kişiler yoktur pek. Vardı da günümüze kalmadı savı pek geçerli değildir. Buna elimizde bulunan kabartmaların çokluğu, bu tür söylence olaylarını işleyen kalıntıların bolluğu engeldir. Anadolu söylencelerinde böyle *Gilgameş, Engidu* türünden dev insanlar birer konuk olarak yeralır, bunlar da komşu ülkelerden gelir. Ancak, Anadolu söylencelerinin ikinci döneminde, Yunan-Roma çağı denen kesimde devlerle boğuşan insanlar görünmeye başlar. Bunların en ilginçlerini de *Homeros*'ta buluruz. Bu olayın daha başka oyalı benzerleri de tektanrıcı dinlerde, özellikle ermişlere önem veren son iki dinde, bol bol bulunur. Söylenceler çağların diliyle konuşan yaratmalar olduğundan araştırıcılara değişik kaynaklı görünürler. Oysa dilin arkasında köken saklıdır. Önce dili bilmenin gereği var, dil araştırıcıyı ummadığı gerçeklerle karşılaştırır. Burada konuya açıklık getirmeye yaradığından başka bir örnek verelim:

İlkçağ Anadolu söylencelerinde *Kyklop* adlı bir yaratık, bir dev vardır. Bunun gözü tepesindedir, burnun yanlarında, kaşların altında değil. Bu yaratığın ortaya çıkışından en az 2500 yıl sonra Anadolu'nun doğu kesimlerinde, Asya ya da Azerbaycan kökenli olduğu söylenen bir *Tepegöz* türemiştir (Dedem Korkud öykülerinde). Anlam bakamından *kyklop* ile *tepegöz* birdir. Biri Türkçe, öteki yunanca. Konuyu sürdürelim yararlıdır yeni bilgiler edinmede. İslâm dinine göre *yargı günü* (kıyamet) geldiğinde bütün ölüler dirilecek, yeryüzü varlıklarından soyunacak, çırılçıplak olacak, dişi erkek ayrımı kalmayacak. İnsanlar, gözleri tepelerinde olacağından, birbir-

lerini göremeyecekler. Buna ister öykü, ister söylence, ister uyduruk diyelim, Anadolu'da müslümanlar arasında yaygındır, gerçek sayılır, inanılır, güvenilir, inanç varlıkları arasına konur. Din kurucularının geniş çaplı araştırmalar, incelemeler yaparak toplum içinde sivrildikleri söylenemez. Onların ileri sürdükleri eski geleneklerle gelen inançların yeni bir yorumudur. Bu yorum, din kurucusuna yaşadığı ortama göre olanak kazandırıyor. İnanç değişikliğinin kökeni de bu yorum başkalığıdır. Dil denen güçlü değirmen taşları arasına düşen ekinin soyuna sopuna bakmıyor, öğütüyor, un yapıyor, öğütemiyorsa kırıp kırıp atıyor. İşte *Kyklop-Tepegöz-Yargı günü gözlerin tepede oluşu* bağlantısı budur. Bu olay Anadolu söylencelerinin gelişim çizgisi üzerindeki sapmalarını gösterme bakımından önemlidir. Kaynak değişmiyor, yalnız kaynaktan yararlanan inanç taşıyıcıları, özel bir yorumla, kaynağı *yabancılaştırma* çabasını gösteriyor. Bu tür inanç girişimleri mitologi alanında birtakım dönüşümlere yolaçıyor, bir söylence varlığı başka bir söylencenin, inanç kurumunun ürünü olarak karşımıza çıkıyor. Bu olay su katılmamış bir saptırmaca, bir aldatmacadır. Anadolu'nun eskiçağdan sonra gelen, tektanrıcı dinlerle yeni bir boyaya bürünen, geçmişini tanımada bu aldatmaca kesimi de bir kanıt niteliği taşır kuşkusuz.

★

Anadolu söylencelerini yalnız eskiçağdan kalan uygarlık ürünlerinin belli bir bölümüne, özellikle yontu, kabartma, çanak-çömlek, damga türünden olup toprak altından çıkan, kayalara, taşlara işlenen varlıkları konu edinen eski uygarlıklar bilimine (arkeologiye) dayanarak araştırmak yeterli değildir. Onbinlerce yıllık bir yerleşme, uygarlık ocağı olan Anadolu'da yaşayan insanlarının bir de gözle, dille, kulakla yılları aşıp gelen gelenekleri, alışkanlıkları vardır. Söylence varlıklarının açıklanmasında, günümüzden gerilere doğru giderek, es-

kiçağı anlama gereği vardır. Güncel olayların karmaşası, kalabalığı içinde pek görülmeyen kimi alışkanlıklar eskiçağın bile ötelerine giden bir geçmişin kalıntılarıdır. Bunların başında, Anadolu kırsal yerleşme bölgelerinde kadının evin direği oluşu, *yuvayı dişi kuş yapar* geleneğini içeren atasözünün geçerliliği gelir. Bu atasözünün özünü oluşturan inanç Ana Tanrıça dediğimiz *Kubaba*'nın bolluk kaynağı, evleri, ekinleri, kadınları, tarımı koruyucu kanatları altına aldığı çağlardan gelir. Bu çağlar, günümüze kalan kabartmalardan, yontulardan, toprak kaplar üzerindeki işlemelerden anlaşıldığına göre kadının üretici olduğu, ailenin geçimini yüklendiği dönemlerdir. Evin yükü, evin düzeni, bakımı kadının sırtına yüklenmiştir. Kimi bilginler buna ananın egemenliği anlamından *anaerkil, (mâderşâhî, matriarkal)* aile düzeni derler. Bunun örneğini Anadolu köylerinde görmekteyiz. Olaya tarih açısından bakılırsa:

"Ekonomi biçimi ile evlilik ve aile kuruluşu arasında kimi ilişkilerin bulunduğu kesindir... kimi ekonomi biçimleri, daha çok babatüzesi, başkaları, ana tüzesi aile örneğine yöneliktir... tarlanın sapanla sürülmediği çağla ilgili *çapa* tarımı ekonomi biçimi... anaerkil (ana tüzesi) aile örneği ile birlikte yürümüştür... bu ekonomi biçimi... kadınlarca yürütülmektedir." (3).

Bu alıntı bölümde dile gelen olaya günümüz Anadolusunun kırsal bölgelerinde bütün açıklığı seçikliği ile görmekteyiz. Bu olay bir gelişigüzel durum değildir, Anadolu insanının söylencelerini, tarihini oluşturan gerçektir. Olayın kaynağına doğru uzun bir yürüyüşe çıktığımızda Anadolu toprağına, üretici, ev işlerini yürütücü, ekip biçici, çocuk yetiştirici Anadolu kadınına bolluk yağdıran *Kubaba*'nın, Ana Tanrıçanın egemenlik çağına, Anadolu söylencelerinin kökenine varırız.

3- Sosyologiye Giriş, Hans Freyer, çev. Nermin Abadan, 1967, s. 227. Dilini değiştirerek aldık.

Toplumun üretim-tüketim olanakları ile söylence varlıkları arasında bir orantınını bulunduğunu verimli ovalarda bolluk tanrılarının, tanrıçalarının fırtınalı, karlı dağlarda kırıp dökücü, yıkım getirici azgın tanrıların egemenlik sürmesi, daha önce de söylendiği gibi, toplumun üretim koşullarıyla, yapısı ile bağlantılıdır. Söylence varlıklarını yaratan insan hangi doğa ortamında yaşıyorsa, hangi yaşama koşullarının egemenliği altındaysa düşünme yeteneği de o yönde çalışabiliyor. Doğa düşünme eylemine yön veriyor. Bu durum yalnız söylencelerde geçerli değildir, öteki türden, insan yaratmalarında da etkisini sürdürür. Bu etkiye insanın yaşadığı ortamda daha önceki yurttaşlarından edindiği bilgileri, inançları, gelenekleri, görenekleri de katma gereği vardır. Sanat ürünü bir söylence varlığı olarak ortaya konurken insan birdenbire çağının ötesine, eskilere varıyor, bulunduğu doğal ortamla ilgisini keser gibi oluyor. Söylenceleri yaratan gücün kaynağı toplumun gelenekleriyle, görenekleriyle biçimlenen inanç varlıkları oluyor. Bunu yalnız Anadolu'da değil, bütün komşu ülkelerde görmekteyiz. Sözgelişi Hindistan'da, Mısır'da, Mezopotamya'da söylence varlıklarını yaratan duyguların yaşama ortamıyla koşullandığı eldeki yapıtların incelenmesinden anlaşılmaktadır. (4)

Anadolu söylenceleri konusunda, başlangıçtan son döneme değin, süregelen gelişim çizgisi üzerinde geniş çaplı bir araştırma, inceleme yapılmamıştır. Bundan dolayı yararlanılacak kaynaklar dağınıktır, şurda burda bulunan kabartmalardan, yontulardan, eskiçağ uygarlık ürünlerinden oluşmaktadır. Sözgelişi Ana Tanrıça ile ilgili bir çalışma yapabilmek için nerdeyse Van'dan İzmir'e değin bütün Anadolu'yu dolaşmak, onunla ilgili kabartmaları,

---

4- Söylencelerle doğal koşullar arasındaki bağlantıyı, sanatın gelişim çizgisi üzerinde görmek için bk. E. H. Gombrich, Sanatın Öyküsü, çev. Bedrettin Cömert, 1976. Özellikle ortaçağa değil olan bölüm.

yontuları, toprak kaplar üzerine çizilmiş, işlenmiş görünümleri incelemek gerekir. Derli toplu bir yapıt, bir sergi bulma olanağı yoktur. Oysa Anadolu'da bu konuda sayılamayacak nicelikte yapıtlar vardır, kimi başka yere taşınma olanağı bulunmadığından yerli yerinde, kimi başka yerlere götürüldüğünden müzelerde, kimi de doğanın koruyucu ellerine bırakılmış olarak kırda bayırda sergilenmektedir kendince. Elimizde bulunan, incelenmesi kolay olan mitologi ürünlerinde gördüğümüz inanç dokularını, yaratış özelliklerini kesin çizgileriyle ayırtetmek kimi yerde kolay, kimi yerde oldukça güçtür. Ancak doğanın etkisi sonucu doğan özellikler, bu alanda çalışan bir kimsenin gözünden kaçmaz. Sözgelişi Ana Tanrıça'yla ilgili yontulara, kabartmalara bakıldığında eskiden yeniye doğru gelindikçe birtakım değişmeler görülür. Başkalaşmalar sezilir. Bu değişmeler, başkalaşmalar o ürünü yaratan toplumun etkisi sonucudur, doğanın belirlediği olanaklar yüzündendir. Oysa bütün değişmeler, başkalaşmalar yanında varlığını sürdüren, olduğu gibi kalan tek varlık Ana Tanrıça'dır, öteki tanrılar, tanrıçalar gibi. Durum söylencelere konu olan öykülerde, söylencelerde de böyledir. Anadolu'da. Söylence olayını doğuran koşullar Anadolu insanının yaşama biçimiyle içten bağlantısını sürdürür. Yöre değiştikçe olayın özü değişmeden kalır, ancak yanvarlıklar, özellikle olayı düzenleyiş biçimi, anlatma özelliği değişir, yörenin etkisi siner özüne.

Anadolu söylencelerinin özünü kuran öğeleri oluşturan belli ilkeler vardır, bunlar toprağın besleyici gücüyle ilgilidir demiştik. Buna karşılık, söylence varlığı yer değiştirince doğduğu yerde kazandığı kimi özellikleri de birlikte götürüyor sonradan gittiği yere. Böylece yeni bir durum çıkıyor ortaya, söylencelerde göçmen konular sorunu doğuyor. Buğday yetişmeyen yerde de bolluk tanrısı buğdayla niteleniyor, buğdayın yanına yeni geldiği yerin en önemli sayılan besin bitkisi geliyor. Anadolu'da bolluk tanrısının bir elinde üzüm, bir elinde buğday başağı tuttuğu görülür. Hititlerin yaşadıkları bölgede bu iki bitki insanların

en güçlü besiniydi. Daha sonraki dönemlerde, Yunan-Roma çağında, gene Anadolu'da yazgı tanrıçasının elinde elma, muz ya da benzeri yemişleri tuttuğunu gösteren yontusu vardır. Demek batıya gidildikçe tanrılarla, tanrıçalarla ilgili bitkiler de, çevirenin verdiği öneme göre, değişiyor. Bu olay bize, Anadolu'da, mitologiyi yaratan öğelerin durmadığını, eskiçağdan ilkçağa, ilkçağdan ortaçağa değin sürüp geldiğini gösteriyor.

İnsan, söylencelerini çağına göre yaratan, yarattığı söylencelerle şenlenen evreninde yaşayan bir varlıktır. *Kubaba*'yı yaratan eskiçağın Anadolu insanı, daha sonra, Mezopotamya yörelerinden gelen bir inançla söylenceleri arasına *Havva-Âdem* öyküsünü, onlarla ilgili *yılan-elma* söylencesini katmakta gecikmediği gibi bir sakınca da görmemiştir. Anadolu eskiçağına oranla bu son öyküler yenidir, Anadolu insanının inanç ürünlerinden değildir, ancak söylence varlıklarının aktarılmasındaki akışın yy.lardır durmadığını gösterme bakımından önemlidir. Buna bakarak, Anadolu insanının eskiçağ boyunca da böyle inanç aktarmaları yaptığını, söyleyebiliriz.

Anadolu söylencelerinin, başka söylencelerde bulunmayan, ayrı bir özelliği vardır. O da günümüzde bile sürüp gitmesidir. Çağımız Anadolu insanı ocağını yakmaktan ekinini ekmeye, biçmeye, savurmaya, öğütmeye, hamurunu yoğurmaya değin evle, tarımla ilgili bütün işlerini eskiçağdan kalma inançlara göre yürütür. Bugün birer gelenek, görenek olduğu söylenen bu inançların kaynaklarına doğru gittiğimizde eskiçağın söylence ürünleriyle karşı karşıya geliriz. *"Anadolu İnançları"* adı altında toplanan bu düşünce varlıklarının çoğu eskiçağdan kaynaklanan, sonraları toplumların yaşama biçimlerine göre değişen, birer söylence varlığıdır. Güneşle, ayla, yıldızlarla, büyük ırmaklarla, kayalarla, kimi ağaçlarla ilgili söylencelerin kökeni eskiçağın çoktanrıcı dinleridir. Anadolunun gerçeği, halkın gönlünde yaşayan, günlük yaşayışta geçerliğini sürdüren bu söylence ürünleridir. Bundan dolayı Anadolu insanı tarihi boyunca bir *"Söylence varlığı"* olmaktan kurtulamamıştır.

Anadolu insanı çoktanrıcı inançların taşıdığı etkiyle tektanrıcı döneme girme olanağı bulabilmiştir. Gerçekten de çoktanrıcı dönemin tanrılarını, tanrıçalarını niteleyen özellikler, Anadolu insanının belleğinde biçim değiştirerek, boya değiştirerek tektanrı varlığını süsleyen birer inanç ürünü olmuştur. Bu durum eskiçağ söylence varlıklarının ortaçağ inançlarını besleyen birer eski kaynak olarak kalmaları sonucudur. Eskiçağ inanç varlıkları yaşamın özüne işlemiş birer günlük öğe niteliğinde olduğundan, kolay kolay bırakılamazlar. Tektanrıcı dine girmeleri de bu özellikleri yüzündendir. Ancak, Anadolu insanı, bunu yeterince bilmez, eskiçağ inanç varlıklarının tektanrıcı dine girmelerinde bilinçli değildir. Sözün kısası söylence ürünleri tektanrıcı dinlere bilincin süzgecinden geçerek değil, yaşamın doğal olayları, işlemleri içinde eriyerek girmiştir. Çalışan, bütün gününü geçimini sağlama düşüncesiyle didinerek geçiren, doğa olaylarından başka gerçek bilmeyen bir insanın gönlünde gelenek, görenek denen alışkanlık ürünleri bilinmeden uygulanan yaşama kurallarıdır diyebiliriz. Anadolu kadını tarlasında ekinini ekerken, biçerken uyduğu geleneklerin birer gelenek olduğunun bile bilincinde değildir çokluk. Ona neden öyle yaptığını sorsanız, alacağınız karşılık *"bizim köyün töresi böyledir, eskilerimizden böyle gördük"*tür. Ona neden *"müslüman"* olduğu sorulsa vereceği karşılık öncekinin tıpkısı olacaktır. Ona yaptığı işin tektanrıcı dinle ilgili olmadığını, çoktanrıcı dönemlerden kalma bir gelenek olduğunu söyler, anlatırsanız duraksamadan sizi dinsizlikle suçlayacaktır. Bu olayın tek yorumu vardır, o da eskinin yeniyi acıtmadan, kanını akıtmadan yuttuğudur. Eskinin yeniyi yutuşuna yolaçan başlıca neden yeninin yerli olmayışı, dıştan göçmen olarak gelişi, getirdiğinin geldiği yerde gördüklerine, bulduklarına oranla çok yetersiz oluşudur. Eskiçağ ürünü olan söylence varlıkları Anadolu toprağının koynundan çıkan, suyuyla, sütüyle beslenen uygarlık başarılarıdır. Kökleri topraktadır, yer-

lidir, durağandır. İlkçağın sonu ile ortaçağın başından buyana gelen tektanrıcı inanç varlıklarıysa göçmendir, ayakları yerde değil boşluktadır. Bu yüzden geleni yerli olan özümler, eritir varlığında. Erime olayı gerçekleşmezse, gelenle yerli olan arasında bir güç dengesi kurulursa duraklama, karşılıklı birini sınama, dengeyi koruma biçiminde görünen kendini kurtarma eylemi boy gösterir. Anadolu'da da olan budur çağlar boyunca. Geleni bütün incelikleriyle, yerli olan, eritmiştir. Ancak, Anadolu'ya gelişin ardı gelmediğinden, gelenler birbirlerinin bütünleyicisi, Anadolu'yu aydınlatıcısı sanma gibi sayrılı, sanrılı bir düşe kapıldılar. Bu boyalı düş Anadolu söylencelerini, araştırıcının gözlüğüne göre, doğuya bakarak Orta Asya'ya, batıya bakarak Yunan-Roma'ya bağlı gördü. Bu görüşün arkasında belli bir inancın etkisi altında kalma vardır besbelli. Bu da doğaldır, insan kendi varlığının bilincine varamayınca yetkisinin boyutlarını da göremez, kavrayamaz, kendini özünün dışında kalan büyük güçlerle dengelemeye çalışır, çabalar. Geçmişi kendinde yansıtmanın ya da kendini geçmişin koruyucusu, savunucusu sanmanın bilinçsizliği bu ortamda başlar. Deney bilimlerinden yararlansa bile söylence varlığı olmaktan kurtulamaz, yeniden ürküntü duyar böyleleri.

Anadolu söylencelerinin diriliğini sürdürdüğünü, Anadolu insanının inanç evreninde bugün bile yaşadığını söylemiştik. Bunun ne denli gerçek olduğunu da Anadolu halkı arasına girerek geleneklerini, göreneklerini anlama gereğine bağlamıştık. Bu konuda elle tutulur bir örnek verelim:

Günümüz Orta Anadolu yörelerinde çocuğu olmayan gelinlere uygulanan ilginç bir gelenek vardır. Çocuğu olmayan gelin, yörenin saygın kadınları aracılığıyla, yıkanıp arındıktan sonra, süslenir, giydirilir, yöre yakınlarında ucu yuvarlakça, yüksekçe bir taşın üstüne oturtulur. Adaklar sunulur, saçılar saçılır, yalvarılır, yakarılır, bir çocuğu olması, gelinin yüklenmesi (gebe kalması) yolunda

dileklerde bulunulur. Taşın üstüne oturtulan kadın, bir süre sonra kalkar, taşı okşar, çevresinde döner, dileğini, özlemini yakarışlı bir sesle bildirir.

İmdi bu olayı biraz eşelim, bakalım karşımıza neler çıkar. Önce taşın çevresinde otları arayalım, taşın gövdesini ortaya çıkaralım. Göreceğimiz ilk durum taşın yontulmuş, düzenlenmiş, insan eliyle özel bir biçim aldığıdır. Bunu taşın üzerindeki çok eski izlerden, kertiklerden, araç kesmelerinden anlarız. Taşı şöyle alıcı gözle iyice, incelediğimizde onun bir *fallos* olduğunu, erkeğin döllenme öğesinin yontusu diye yapıldığını görürüz. Çoktanrıcı dönemlerin sonlarında erkek dölleme öğesi denen *fallos* kutsaldı, tanrısal bir nitelik taşırdı, doğurtucu, dölleyici gücün simgesi olarak saygı görür, kutlanırdı. Anadolu insanı, çocuğu olsun diye, bağlandığı, sürdürdüğü bu inanç geleneğinin özünü bilmez, ona bu geleneğin kaynağını söyleyene de inanmaz. Oysa islam dini bu tür inançları, gelenekleri kesinlikle yasaklamıştır. Buna karşın halkın gönlünde yaşayan bu inanç gittikçe gelişmiş, beslenmiş, güçlenmiştir.

Fallos konusunda söylenenler kadının üreme öğesi alanında da geçerlidir. Onunla ilgili gelenekler, inançlar da az değildir. Bu inançlar birer mitos varlığıdır, çoktanrıcı dönemlerdeki bolluk veren, mutluluk sağlayan, insanların çoğalmalarına yardımcı olan tanrıçalarla, tanrılarla bağlantılıdır.

Anadolu'da söylence ürünlerinin yaratılmasında başlıca etkenin toplumun inançları olması doğaldır. Ancak, söylence varlıklarının birer sanat ürününe dönüşmesinde ayrı bir koşulun aranması gerekir. Günümüze kalan büyük kabartmaların, yontuların, özellikle Yazılıkaya türünden birkaç kişinin bile gücünü aşacak nicelikte emek isteyen sanat varlıklarının ortaya konması, ancak devletin yardımıyla gerçekleşebilir. Hititlerde kıral kutsaldı, büyük din törenlerini yönetmekle görevli olduğu gibi doğrudan doğruya tanrılarla konuşur, onlardan buyruk-

lar alırdı. Toplumun inancı böyleydi. Bu inanç yeni değildir, Mezopotamya'da da vardı. Nitekim ünlü yasakoyucu *Hammurabi* düzenlediği yasaları doğrudan doğruya tanrının buyruklarına dayanarak, tanrıdan buyruk alarak gerçekleştirmiş. Onu tanrıdan buyruk alırken gösteren bir kabartma günümüze kalmıştır. Bu yapıtta *Hammurabi* güneş tanrısı *Şamaş*'ın katına çıkmış, ona saygılarını bildirip yasalarla ilgili buyrukları almaktadır. (5)

Mısır inançlarında da kıral tanrılarla konuşur, görüşür, durum Sümerlerde öyledir. Bütün Anadolu dinlerinde kıralla tanrıların konuşup görüşmeleri olağandır. Hititlerde kıralın böyle kutsal bir görevinin bulunması, din törenlerini yönetmesi gibi inançlarla ilgili olaylar mitologiye bağlı kimi sorunların çözümünü kolaylaştırıyor. Buna göre büyük tapınakların, büyük kabartmaların, yontuların yapılmasında birinci etken kıraldır. Bunu da tanrı adına, bağlı bulunduğu inanç adına yapıp yaptırmaktadır. Kıralın, o değilse yetkili kıldığı bir kimsenin, bu tür davranışı bir yandan söylence varlıklarının aydınlığa çıkıp somut ürünlere dönüşmesine, bir yandan da sanatın gelişmesine, yayılmasına, sanatçının yetişmesine olanak sağlamaktadır. Bugün elimize geçen eskiçağ uygarlık ürünlerinin ortaya konmasında, bize kalmasında bu tutumun önemi büyüktür. Kıral'ı tanrılarla görüşürken gösteren kabartmanın, yontunun kimin, kimlerin elinden çıktığını pek bilemiyoruz. Ancak, eskiçağ Anadolu'sunda, bu alanda çok ileri bir aşamaya varıldığı günümüze kalan yapıtlardan anlaşılıyor kolayca. Bu olayda, daha önce de değinildiği gibi, mitologiyle sanat elele vermiştir. Mitologiyi oluşturan inanç varlıkları, birer olay niteliğinde taşa, toprak kaba yansıtılırken uygarlığın aşamasını da gösteriyor. Böylece sanat ürünü inanç varlıklarının çağlar boyu sürüp gitmesini, yayılmasını sağlıyor. Sanat bu

---

5- Belkıs Mutlu, *Efsanelerin İzinde,* 1965, s. 101.

başarısını sürdürürken bir yandan komşu uygarlıkların verilerinden, bir yandan da doğduğu ortamın geçmişinden aktarılan yaratmalarından yararlanıyor, etkileniyor. Eskiden kalanla komşulardan alınan yeni bir anlayışa göre karılıp karıştıralarak ortaya konuyor. Eskiçağdan kalan bu uygarlık varlıklarının büyük bir bölümüne bugün *"söylence"* deniyor. Bu varlıkların biçimi, konumu, bütünlüğünü oluşturan öğeler bir yandan sanatın, bir yandan da uygarlığın hangi gelişim doğrultusunda, hangi yükseliş aşamasında olduğunu gösterir. Anadolu söylenceleri konusunda yeterli yazılı yapıt bulunmadığından yararlanılabilecek kaynakların başında kabartmalar, yontular, toprak araçlar üzerinde bulunan süslemeler gelmektedir. Yazılı belgelerin içerdiği olaylar, yazının uygulama alanının darlığından, Anadolu söylencelerinin genişliği, eskiliği oranında değildir. Kimi yazılı belgelerin de günümüze kalmadığı, yetersizliği biraz da bu durumun çoğalttığı söylenebilir. Yontular kabartmalar, toprak kaplar üzerinde yapılacak bir çalışma, söylence olaylarının üç yönlü olduğunu ortaya koyar, Anadolu'da.

A- Söylenceleri oluşturan kişiler genellikle tanrılar, tanrıçalar, kırallardır. Tanrılarla kırallar adak sunuşlarda, saçı saçışlarda, kimi dileklerin bildirilmesinde karşı karşıya gelir. Kıral büyük töreni, bayram eğlencesini düzenlerken, yönetirken başkişi olarak tanrı katındadır. Yurttaş topluluğu içinden sivrilmiş söylence kişileri pek bilinmiyor, şimdilik.

B- Anadolu söylencelerinde büyük yiğitlik olayları pek bulunmaz. Elimize geçen ürünlerde, çokluk, din törenleri, adak sunuşlar, dilek bildirişler, yakarışlar, yalvarışlar görülür. Büyük yiğitlerin çokluk Mezopotamya'dan geldiği, Anadolu'da benimsendiği sanısını uyandıran başlıca kaynak *Gilgameş Destanı*'dır elimizde. Daha sonraki çağlarda *Homeros*'un yiğitleri çıkar ortaya. Yontularda, ka-

bartmalarda yeralan tanrılar, tanrıçalar, kırallar birer güç birikimini dile getirir. Yapıtın ağırlığını dışa taşan yoğun güç oluşturur. Bunlara bakınca, Anadolu söylencelerinin eskiçağanda, inancın yoğun bir güç olduğu, sanatın bu güç yoğunluğunu bütün görkemiyle belirtmeye yönelik bir girişim niteliği taşıdığını görmek, göstermek kolaydır.

C- Söylencelere giren bitkilerin, hayvanların iki yönlü olduğu ilk bakışta kavranır. Birincisi, hayvan koruyucu bile olsa, tanrının, tanrıçanın yanındadır,buyuruğundadır. Gövdesinin ağırlığı tanrının, tanrıçanın gücünü göstermeye yönelik bir anlam taşır. Bir bakarsınız savaş tanrısı iki görkemli arslanın üstüne basarak yükselir ya da buna benzer bir olay yapıta geçirilir. Bitkiler ise daha başka bir nitelikte, bir bolluk, besleyici öz, süsleyici öğe gereci olaraksöylence yapıtlarında *(yontu, kabartma, toprak araçlar)* işlenir.

Anadolu sanatının konusunu kuran bu üç öğeli söylence varlıkları birer doğa olayı olarak karşımıza çıkar. Eskiçağ Anadolu insanının düşüncesinde, inançlarında tek kaynak doğadır. Doğa varlıkları biraz abartılır, doğal çizgilerinin dışına taşılır, komşu ulusların etkileriyle biçim değiştirir, ancak gene doğa varlığı olarak kalır. Bunun ilk örneği insanla hayvan öğelerin birleştirilmesinden oluşan söylence varlıklarıdır. Kanatlı insanlar, yarı insan-yarı hayvan gövdeli yaratıklar. Bunların Anadolu söylencelerine komşu ülkelerden geldiği besbellidir. Özellikle Mısır Mezopotamya insanlarının mitologilerinde böyle insan-hayvan birleşimli yaratıkların bolluğu gözden kaçmıyor. Anadolu söylencelerinde bu tür varlıklar azdır.

Anadolu söylencelerinin Hititöncesi döneminin kaynağı, gelişimi, etkilediği alan konusunda kesin konuşma, geçerliği tartışma götürmez. Kanıt sunma olanağı yoktur, şimdilik. Hititlerle, onların çağdaşı öteki Anadolu uluslarıyla başlayan dönemle ilgili kanıtlar, buluntular çoktur. Onlara dayanarak olumlu açıklamalara girişme olanağı vardır.

Hitit, Urartu, Luvi, Lurri, onlardan sonra gelen Anadolu topluluklarının inançları konusunda yapılacak karşılaştırmalı bir çalışma, Anadolu ve Eskiçağının, ilkçağının büyük bir kesimini aydınlatmaya yeterlidir. Ozellikle Mitannilerin Anadolu'yu Mezopotamya ülkesiyle bağlayan uygarlık alışverişlerinde, inanç kaynaşmalarında aracılık eder bir durumda olmaları önemlidir. Hitit söylencelerinde görülen kimi varlıkların, özellikle yarı insan, yarı hayvan biçimlilerin Mitanniler aracılığıyla Mezopotamya'dan geldiği anlaşılıyor. İranda, Mezopotamyada büyük bir saygı gören kartal kanatlı, biri insan, biri arslan olmak üzere iki başlı yaratık Mitanniler aracılığıyla Anadolu mitologisine girmiş olsa gerek. Bugün Ankara müzesinde bulunan, İ.Ö. 1050-850 arasında yapıldığı ileri sürülen bu söylence varlığı, karşılıklı etkiler bakımından, ilginçtir. Gene Ankara müzesinde sergilenen, bir arslan üzerinde duran kanatlı ay, güneş tanrılarını gösteren (İ.Ö. 850 den sonra) kabartma da önemlidir. Bu tür yapıtların genellikle İ. Ö. 1000 yıllarından sonra Anadolu söylencelerinde çoğaldığını, daha eski dönemlerde yok denecek nicelikte seyrek olduğunu küçük bir inceleme bile ortaya koyar. Gerek Hititöncesinde, gerekse Hititlerin en güçlü çağlarında, egemenliğin doruğuna ulaştığı dönemde, açıklanan türden söylence varlıklarının azlığı,sonraları yy.lar geçtikçe çoğaldığı görülüyor.Bunun da nedeni komşu ülkelerde gelişen uygarlıkların,egemenlik gücü gerileyenleri daha kolay etkilediğidir. Bu bir varsayım olabilir, ancak Anadolu söylencelerinde, şimdilik, görülen durum budur. Sözgelişi İ.Ö. XX. ile XIV. yy. lardan kaldığı bilinen seylence ürünlerinde *(özellikle Hititlerde).* Böyle insan, hayvan birleşimli yaratıklar bir ikiyi geçmez, kimi yörelerde bulunmaz bile. Oysa İ.Ö. X. yy.dan sonra bu tür varlıkların güneydoğu Anadolu'dan başlayarak batıya geldikçe çoğaldığı, belli bir yörede yoğunlaştığı görülür. Daha önceki yy. larda tanrılar, tanrıçalar hayvanlarla ilişkidir. Ancak bu ilişki gövde birliğini *(yarı hayvan yarı insan)* gerektirmez. Tanrı,

tanrıça hayvanı yanında gezdirir, onun üstünde durur gibi olaylar işlenir. Hurri-Mitanni etkisinin sonraki dönemlerde oluşu, bu iki ulus aracılığıyla güneydoğudan, Mezopotamya inançlarının Anadolu'ya girişi bizce, uygarlık bakımından bir Mezopotamya duraklama ya da gerileme bilirtisidir. Bu yanetki sonucu, kabartmalarda, yontularda, toprak nesnelerde ortaya konan sanat ürünlerinde bir incelme, eski güç yoğunluğundan, birikimden sıyrılma, belli belirli çizgileri sürdürme eğilimi başladı. Bu eğilim Anadolu söylencelerinin Yunan-Roma döneminde doğal boyutlarla ortaya konan, insanı, hayvanı gövdenin en ince ayrıntılarına değin işleyen sanat anlayışına dönüştü. Doğal gerçeğin yerini çağın yaşama anlayışını, güzellik görüşünü, erdemini yansıtan insan beğenci alıverdi. Uygarlık bakımından, somuttan soyuta geçiş dönemi sayılan bu durum, kimilerince gelişme, ilerleme diye nitelenir. Ancak Anadolu söylenceleri yönünden bir gerileme olduğu da sözgötürmez. Anadolu söylencelerinin yerini, doğal olanın yerini, doğal olmayan, yalnız düşünce evreninde, inanç ortamında yaşayan aldı. İnsanın ayakları yerden kesildi.

Anadolu söylencelerinin doğadan uzaklaşmaya başladığı dönemde yeni değerlerin ortaya çıktığı, uygarlığın yeni, bilinmeyen değerler getirdiği de söylenemez. Yenilik yalnız değerlerin yorumunda, nitelenmesindedir. Eskiçağ Anadolu söylencelerinin ilk dönemlerinde tanrılaştırılan, yaşamın bütün girinti çıkıntılarına sokulan yaygın değerler şunlardı: İyilik, güzellik, yiğitlik, doğruluk, yardım, erdem, sevgi, saygı, eliaçıklık, yücelik, bilgelik, bağlılık dbg. İnsan davranışlarına egemen olan düşünce ürünleri. Bu değerler birer tanrı, tanrıça ya da kutsal sayılan varlıklarda kişiliğini bulur, kabartmalara, yontulara, toprak araçlara işlenirdi. Sözgelişi bolluk tanrısının varlığında biçimlenen değerler arasında yardım, eliaçıklık, sevgi, koruyuculuk, doğruluk kutsal bir dizi oluştururdu. Ana Tanrıça'nın kişiliğinde yardım, sevgi, koruyuculuk, bağlılık, iyilik dile gelirdi. Hayvanların koruyucusu olan bir tanrının özünü sevgi, yardım, koruma ile benzeri değer-

ler oluştururdu. Güneş tanrısının, savaş tanrısının varlığında yiğitlik, yücelik önde gelirdi. Öte yandan bilgiyi, saygıyı, güzelliği, doğruluğu birer tanrısal varlık olarak özünde toplayan, yansıtan tanrılar, tanrıçalar sayısızdı. İnsan gönlünde "iyi", "güzel" denebilecek ne varsa, beğenilen, sevilen, aranan, istenen ne varsa tanrısal bir varlıkta biçimini bulur, saygı görür, adakların, saçıların ereği olurdu. Daha sonraki dönemlerde de bu değerler sürdürüldü, belli aşamalardaki yerlerini korudu. Buna karşılık doğadan kopma, yaşama yabancılaşma da alıp yürüdü. Önceleri bir doğa olayı olarak nitelenen iyilik, yardım, güzellik sonraları birer düşünce ürünü niteliğine büründü. Eskiçağda çiçeklerin açılışı, ortalığın yeşermesi, güneşin parlaklığı, ayın alımı güzellik diye yorumlanırdı, güzellik değerinin elle tutulur örneği sayılırdı. Kuraktan kavrulan topraklara, tarlalara, ormanlara inen yağmur koruyucu tanrıların bir iyiliği, bir yardımı, bir eliaçıklığı anlamında düşünülürdü. Sonraları, bütün bu olaylar birer kavram olarak yorumlandı, soyutlaşma, doğadan kopma dediğimiz durum böyle başladı. Önce bir olayken sonra bir kavrama dönüştü, ortamından uzaklaştı.

Anadolu söylencelerinin yeni bir yorumla işlenmesi, eskiçağ inançlarına komşu ülkelerden gelen inanç varlıklarının karışması sonucudur demiş bu olayı da bir *soyutlaşma* olarak nitelemiştik. Oysa bu durum yalnız mitologi konularını değil, onlarla beslenen, onlarla yanyana yürüyen sanat ürünlerini de etkilemiştir. Böylece soyutlaşma bütün alanlarda yerleşmeye başlamıştır. Sözgelişi çok uzun bir dönemi kaplayan eskiçağ-ilkçağ ikilisinin ardından gelen ortaçağın tektanrıcı anlayışı doğadan hızlı bir kopmadır. Eskiçağın bolluk tanrısı, tanrıçası doğadaydı, insanlar arasındaydı. Onun bütün eylemleri de birer doğal olaydı. Buna karşılık tektanrıcı dönemde soyutlaşan tanrı bütün eylemleri de kendisine benzetti. Artık iyilik, doğruluk, yardım, sevgi bir doğa olayı değil soyut tanrının varlığında bulunan soyut bir kavramdır, tanrının ni-

teliklerinden biridir. Eskiçağın sayısız doğa tanrıları, ortaçağın tektanrıcı anlayışına göre bir olan, görünmeyen, varlık kavramı altında ne varsa yoktan *"yaratan", "tanrı"*'nın birer niteliğine dönüştü, birer soyut kavram oluverdi. Anadolu insanı, yaşama ortamını etkileyen inanç varlıklarının gelişim çizgisi üzerinde yürüyerek, eskiçağdan gelen özlü bir geleneği çağın verilerine göre değerlendirerek, yaratma eylemini sürdürüyor. Bu eylem, sanatın bütün kollarını denetimi altına alıp, mitologiyi bütünleştiren ürünleri ortaya koydu.

*

Bu girişin adına *Anadolu gerçeği* denildi başlangıçta. Burada *gerçek* kavramı ile söylence arasında bir çelişme bulunduğu, söylence varlıklarının gerçekle bağdaşamayan, doğaüstü sayılan bir alanda kaldığı ileri sürülebilir. Olaya belli bir anlayış açısından bakılır, *gerçek* kavramına deney bilimlerinin, yerkaplayıcı nesnelerin dışında "varlık" tanımayan düşünce akımlarının ölçülerine göre anlam verilirse karşı çıkış yerindedir, Ancak,bu çalışmada ele alınan *gerçek,*' günümüzden onbinlerce yıl öncesi Anadolusunda yaşamış insanların, en eski atalarımızın düşünce evreninde, inanç ortamında yereden bir davranış biçimidir. O çağda söylence varlıkları günümüz insanının düşündüğü, sandığı gibi değildi, yaşanan gerçeklerin kaynağıydı. Evreni tanrıların, tanrıçaların yönetmeleri bir *"mitos"* değil gerçek sayılırdı. Bizim "söylence" dediğimiz olay eskiçağ insanının belleğinde yoktu. Eskiçağ insanı öykü, söylence nedir bilmezdi. Onun gözünde fırtına ne denli gerçekse fırtınayı yöneten tanrı da o denli gerçekti. Bütün öteki doğa olaylarının kaynağında, eskiçağ insanının gerçek bildiği yüce varlıklar bulunurdu. Bugün, Anadolu'nun birçok yerinde, toprak altından çıkarılan uygarlık ürünlerinin söylencelerle ilgili olmayanı *(eskiçağdan kalanların)* yok gibidir. Bize birer söylence gibi gelen olayları yansıtan, işleyen bu uygarlık ürünleri, eskiçağda, bir

gerçeği, gerçekliğine yürekten inanılanı, dile getiriyordu. Bütün tanrılar, tanrıçalar gerçekti eskiçağ insanının yaşamında.

Günümüzde bile, inançlarına, dinine gönülden bağlı kaldığını ileri sürenlerin, şeyhlerin, pirlerin, dedelerin, dervişlerin, aşırı değil içtenlikle, dincilerin birer söylence varlığı ardınca koştukları kesindir, açıktır. Kimse çıkıp, günümüzde bu evrenin ötesinde başka bir evrenin bulunmadığını, ölümden sonra dirilip yargılanmanın uydurmalığını onlara inandıramaz. Onların gözünde *gerçek evren* üzerinde yaşadığımız değil, ölünce gideceğimiz ülkedir, ölümsüz, kalıcı orasıdır, bu yeryüzü değil. Bugün ölülerin gömüldükleri yerlere giderek adak sunanlar, dilek dileyenler, şu *"ziyaret"* denen eylemi yapmaktan derin bir içaçıklığı duyanlar, bayramda kurban kesenler, ölülerin ardından törenler düzenleyenler, tapanlar, tapınanlar, tanrıya yalvaranlar, yakaranlar dinine bağlılığını övünerek, kıvanç duyarak söyleyenler gerçektebirer "çağdaş söylence"nin ardından koşmaktadırlar. Onların bilim verileriyle içten bir ilgisi olmadığı gibi, inançlarına dayanan davranışlarında da geçerli, kesin bir ölçü yoktur. Birbakıma en katı, en kötü çoktanrıcılar çağımızda yaşamaktadır. İnançları gizli çıkarlar, örtülü kazançlar uğruna araç edinenler, başka düşünüp başka yaşayanlar, dine bağlı görünüp dinin gerekimlerini yerine getirmeyenler, din kuruluşlarına yardım edip din kurallarına uymayanlar eskiçağın çoktanrıcıları ölçüsünde "arınmış" insanlar değildir, yalancıdır, ikiyüzlüdür. Eskiçağın insanı bolluk tanrısına, Ana Tanrıça'ya adak sunarken, yakarırken, tapınakta saçı saçarken içtendi, özel birçıkarı yoktu, yalnız bir umudu, bir dileği vardı. Oysa günümüzün varlıklı dincisi öyle değildir. Onun gözünde inanç başkalarını sömürme aracıdır, çıkar kaynağıdır. İşte bu tür davranışı, tutumu yüzünden çağımızın "inançlısı" *"inançsız"* diye suçladığı eskiçağın çoktanrılı kişisinden çok mu çok geridedir, yabansıldır.

Çağımızın insanı, eskiçağın insanından yalnız bilim, uygarlık aşaması bakımından ilerdedir. İnançla davranış arasında bağlantı kurma sözkonusu olunca, çağımız insanı geri kalmıştır, doğadışıdır, yırtıcıdır, saldırgandır, başıboştur. Eskiçağ insanının bir yaşama koşulu diye benimsediğini, çağımızın dincisi bir egemenlik sağlama, başkalarını buyruk altına alma olanağı diye anlamaktadır. Eskiçağ insanı kendi varlığının bilincinde değildi, onun anlayışına göre doğa ile kendisi arasında büyük bir ayrılık, aykırılık yoktu. Oysa çağımız insanı bütün yaptıklarının bilincindedir. Doğadan koptukça daha yırtıcı, daha soyup soğana çevirici, daha aç gözlü olduğunu bilmektedir. Birbakıma çağdaş insan daha koyu, daha katı bir *"söylence varlığı"* olduğunu da biliyor iyiden iyiye.

Uygarlığın gelişmesi karşısında insanların eskiçağ insanlarını geride bırakacak nitelikte kendi özlerine yabancılaştıkları açık bir gerçektir. Uygarlık ürünlerinin yerinde, uygarlığın özüne, ilkelerine uygun olarak kullanılmayışı insanı yalnız çağının dışına itmekle kalmıyor, kendi özünden, onu *"insan"* kılan tözden de uzaklaştırıyor. Böylece çağdaş insan, eskiçağ insanına oranla bir *"mitos varlığı"* bile olamıyor, söylenceyi oluşturan öğelere yabancı kalıyor. Günümüz Anadolu insanını tarihinin akışı içinde görmeye çalışırsak, din ortamında, eskiçağın gerisinde kaldığını görürüz. Anadolu insanı yaşadığı evrene yabancıdır, ona uzaktan bakmaya alıştırılmış, köklerinden koparılmış, kaynağından uzaklaştırılmıştır. Tektanrıcı dinler, Anadolu insanının yaşama gerçeğine aykırı düştüğünden, doğal gelişmeye engeldir. Deney bilimlerinin Anadolu'da, ortaçağdan buyana, suçlanması tektanrıcı inançların yaygınlığı yüzündendir, Anadolu insanının kendi yarattığı mitoslardan, söylencelerden kopuşu dolayısıyladır. Uygarlığın hangi aşamasında olursa olsun, kendi yarattığı söylenceleri yok sayan, yadsıyan bir toprağın insanları evlerde yetiştirilen süs bitkilerine benzemekten öteye geçemez. Onların yaşamı doğal ortamdan soyulmuş,

doğal gömleğini çıkarmış bir *"besleme varlık"*tır. Bunun ne denli kesin bir gerçek olduğunu kavramak güç değildir, biraz eskiçağla ilgilenmek, uzaklarda gezinmek yeter. Anadolu söylencelerinin doğal yapısını bozan güney ülkelerinden gelen inanç varlıklarıdır. Çoktanrıcı dönemlerde geçerli olan bu durum tektanrıcı dönemde, ortaçağda da etkisini göstermiştir. Eskiçağda, Anadolu insanı, çoktanrıcıydı ancak bütün tanrıları, tanrıçaları yanındaydı, evindeydi, yediğini yer, içtiğini içer, giydiğini giyerdi. Tektanrıcı döneme geçti, eskiçağın kanatlı insanları, insan başlı arslanları, kanatlı akrepleri *"melek"* adı verilen düş varlıklarına dönüştü, başka bir inancın boyasına bürünerek Anadolu'ya geldi yerleşti. Eski ile yeni arasında, öz bakımından, geliştirici bir değişiklik görülmüyor. Yürüyen insanı, bilim verilerinin dışında, kanatlandıran bir inanç kurumunda yeni, geliştirici yan aramak kendi kendini aldatmaktır. Nitekim, *"kanatlı"* varlıkların düşlerle takılan kanatları bilim verilerini değil de yalnız insanları uçurtmaya yaramış. Demek, insan varlığını doğal yapısının dışında eyleme itmek gelişmeye yetmiyor. İnsanı kanatlı bir araca koyup boşluğa salmak olağan da, insana kanat takıp göklere göndermek doğaya aykırı. İşte mitologi varlıkları da böyledir, kendi oluş ortamında doğal, ortamın dışına itilince doğadışı. Oysa Anadolu, tarihi boyunca, değişik inanç varlıklarının karışıp kaynaştığı bir ülkedir. Bu gerçeği sık sık yinelemek de bir uygarlık görevidir, gereğidir. Bir inanç gelirken öncekini geçersiz sayar, yürürlükten kaldırmak ister,bu isteğinin kesin gerekçelerini de ortaya koyar. Bu durumlar, uygarlık bakımından, büyük önem taşımaz. Büyük önem taşıyan durum sonradan gelenin, eskiden kalana oranla, getirdiğinde saklı yaratıcı yetenek, o yetenekle ortaya koyabileceği başarı ürünleridir.Uygarlık alanındatanrıların sayısını azaltmak, inanç verilerine kaya katılığı niteliğinde geçerlilik kazandırmaya çalışmak başarı değildir. Aranan başarı yıktığının, attığının yerine daha gelişmişini, ilerleticisi-

ni koymaktır. Yoksa *"putları kırıyorum"* diyerek kırdıklarının yerine yenisini koymayı yasal göstermek uygarlığın bilincine varan bir kimsenin yapacağı iş değildir. Bir toplumda suçlanan katılığın yerini övülen başka bir katılık alırsa, o toplumda, uygarlığın gerekli kıldığı varlık bilinci doğmamıştır. Böyle bir ülkede mitologi alanında ne varsa ya geçersiz sayılır ya da yerine yeni bir mitologi konmak istenir.

Anadolu, yeryüzünde kapladığı toprak yüzeyi dolayısıyla, değişik görüşlerin yoğurulduğu bir ortam olmuştur. Bu ortamın oluşmasında başlıca etken sürekli göçlerdir. Göçlerin getirdikleri, buldukları karşısında ezik düşünce başarı vurucu güçte aranmıştır. Ortaçağda, çoktanrıcılığı yenmek düşüncesiyle, tektanrıcılığın başvurduğu araç budur. Eskiçağın savaş tanrılarının vurucu gücü, azgın öfkesi ortaçağda tektanrıcı inançların yarattığı tanrının kişiliğinde bir nitelik olarak belirir. Sözgelişi İslâm dininde tanrının *"Kahhar", "Cebbâr"* nitelikleri eskiçağ savaş tanrılarının özelliklerini taşır. Gene islamî inancına göre tanrının esirgeyen, koruyan, yardım eden, sağlık veren, iyiliksever nitelikleri vardır. Bunları da eskiçağ Anadolusunun tanrılarında bulmaktayız. Daha önce sözü edilen söylence varlıkları arasında tanrıların bu tür olayların yöneticileri oldukları açıklanmıştı. Eskiçağın çoktanrıcılığı ortaçağın tektanrıcılığına dönüşürken, sayısız olayları yansıtan tanrısal nitelikler tektanrının kişiliğinde toplandı. Hititlerin on iki büyük tanrısının görevleri Arapların tek tanrısının nitelikleri oluverdi. Daha doğrusu eskiçağın tanrıları ortadan kaldırılarak görevleri bir tanrının elinde toplandı. Böylece tanrılar birer nitelik olarak tek elde kaldı, ortada önemli bir değişme olmadı sayılardan başka.

Eskiçağ söylencelerini oluşturan varlıkların, eskiçağ insanlarınca gerçek bilindiğini yukarda söylemiştik. Ortaçağda bu durum aktarılarak öteevrene, ölümden sonra yaşamın sürdürüleceği söylenen evrene yükletildi. Eskiçağın gerçeği ortaçağınki ile yer değiştirdi. İnsanların, uy-

garlığın başlangıcında bulundukları bir dönemde, yarattıkları düşünce ürünü, gene insanların ileri bir uygarlık aşamasında bulunduklarını söyledikleri bir çağda suçlanarak yerildi, yerine düş varlığı kondu. Böylece somuttan soyuta kayan bir gerileme başladı, gerçeğin anlamı da, yeri de değiştirildi. İnsanların elleriyle tutup gözleriyle gördüklerine değil de düş kurarak varsandıklarına gerçek denildi. Bu çağlar boyunca yinelenmiş, yürürlüğe konmuştur. Ancak atılanın yerine konmak istenen, kimi yerde konan daha geliştirici, daha uygarcı bir nitelik taşıyamamıştır, daha açığı gelen gidenin yerini dolduramamıştır Anadolu'da.

★

Anadolu söylencelerinin önemli bir kesimi de ölülerle ilgili olaylardır. Daha sonra ayrıntılarıyla ele alınacak olan bu konu çok değişik durumlar gösterir. Kazılardan edinilen bilgilere göre, Anadolu'da, ölülerle ilgili işlemlerin en yoğun olduğu dönem Hititlerin yaşadıkları çağlardır. Ancak, onların, ölülürle ilgili tüm eylemleri kendileri yarattı da denemez. İ. Ö. 2000 yıllarının çok gerilerine giden birtakım geleneklerden etkilenmeleri, onlara komşu ülkelerden aldıklarını, kendi buluşlarını katmaları olağandır, doğaldır. Bugün, ölü gömme işleminin çağını kesinlikle belirleme olanağı yoktur. Ancak eldeki buluntular, Anadolu uygarlığının gelişik döneminde bu konuyla ilgili epeyce ilerleme olduğunu gösterir.

Kimi yörelerde ölülerin evlerin içinde, döşemelerin altına, kimi yerlerde höyüklere, kimi bölgelerde kuyu biçimli kazılmış yerlere, özel küplere, odacıklara, kimi kesimlerde de taştan oyulmuş yerlere gömüldüğünü gösteren çok kanıt vardır elimizde. Yalnız Hititlerde üç türlü gömme yapıldığını biliyoruz. Toprak içine, küpe, taş kap içine ölü gömülürdü. Gene Hititlerde, daha sonra görüleceği üzere, eti yakılan kemiklerin bir kaba doldurulup gömüldüğünü gösteren kanıtlar vardır.

Kesin olarak bilinen, Anadolu ilkçağında, eskiçağında bütün ülkeye yaygın, tek türden bir ölü gömme yönteminin bulunmadığıdır. Bu konunun, Anadolu konusunda, bize ışık tuttuğu çok önemli bir sorun vardır, o da söylence varlıklarında görülen türlülüğün ölü gömme törenlerinde de varolduğudur. İşte bu özellik Anadolu söylencelerini türlendiren durumlardan biridir. Bu olay uygarlık bakımından da ayrı bir değer taşır, oysa günümüze değin yeterince ele alınmamış, yalnız kazılarda çıkan buluntuları yorumlamakla, kısa açıklamalarla yetinilmiştir.

Hititlerde ölülerle ilgili inançların değişik olması, bütün ülke yüzeyinde belli bir geleneğe bağlı kalınmaması uygarlık bakımından ilginçtir. Eskiçağda, ölülerin yakılması, yakılma işleminde özel törenlerin düzenlenmesi geleneği Hindistanda yaygındı. Sonraları kimi Akdeniz uluslarında da bu geleneğin sürdürüldüğü görülür. Hititlerle ilgili uygarlık buluntuları arasında ölü küllerinin konduğu, ölü kemiklerinin saklandığı özel kaplar görülmektedir. Bundan Hititlerin kimi ölüleri yaktığı, kimi ölülerinin yalnız etlerini yakıp kemiklerini sakladığı, kimi ölüleri de kollarını boynundan dizkapakları arkasına uzanan bir bağla sımsıkı bağlayarak, çömelmiş gibi bir durumda gömdükleri anlaşılıyor. Böylece ölü gömme konusunda üç ayrı gelenek, üç ayrı işlem bulunuyor.

Ölülerin tümden yakılıp küllerinin bir kaba konmasının Hindistandan geldiği söylenebilir. Orada bu tür geleneklerin yaygınlığı bilinmektedir. Ölünün külleri kutsal sayılır, onlara karşı özel bir saygı gösterir, küllerin konduğu kap da toprağa gömülür. Bu kaplar genellikle topraktan yapılmış küçük çömleklerdir. Öte yandan bu kül, kemik koyma kapları arasında tunç, başka türden alaşım kaplar da görülmüştür. Bu gelenek, maden kap yapma, Mezopotamya kaynaklıdır. Demek Hititler, bu alanda, komşu uluslardan birtakım inanç varlıkları almakta sakınca görmemişler. Bu durum inanç kaynaşmalarının kaçınılmaz bir sonucudur. Ancak, ikinci bir durum daha var, o

da Hitit egemenliği altında yaşayan eskiçağ Anadolu insanlarının böyle bir gelenekleri olup olmadığı, bizim Mezopotamya'dan Hitit çağında alındığını sandığımız bir geleneğin Anadolu'da eskiden beri varolduğudur. Bu konuda çok kesin bir yargıda bulunma olanağı yoktur. Şimdilik,en güvenilir kaynaklarda bile çelişmeler görülüyor. Sözgelişi *Riemschnider*'in *"Die Welt der Hethiter"* adlı yapıtında Namni, *İmar* diye geçen adlar *Belkıs Mutlu*'nun *"Efsanelerin İzinde"* adlı yapıtında *Nanni, İnar* biçiminde yazılıdır. Bunlar birer dizgi yanlışı değildir besbelli. Daha bunlar gibi nice değişiklikler vardır. Bu değişiklik , yazıların okunmasındaki görüş ayrılığından kaynaklanıyor. Bu tutum günümüzde sürüp gidiyor, dolaylı olarak öteki inanç varlıklarının bilinmesinde de ayrılıklar ortaya çıkarıyor. İşte ölü yakıp külleri bir kapla gömme olayı da böyledir şimdilik, kesinliğe varılmış değil bu konuda.

Hititler, ölen kıralsa yalnız etlerini yakar, kemiklerini yağlarlar, güzel kokularla yıkayarak özel bir kaba koyup gömerler. Onların gözünde kıral kutsaldır, tanrısal niteliklerle donatılmıştır. Ancak yakılan bir ölünün kemikleri özel bir kaba koyulduktan sonra neden başka bir ölünün yanına, yattığı yere gömülüyor? Demek Hititler kimi ölüleri yakmadan, kimileri tümden yakıp yalnız küllerini, kimilerinin de kemiklerini yanyana, bir başkasına gömebiliyorlarmış. Bu üçlü inanç çok ilginçtir. Üçü de bir geleneği, kaynağı gerektirir.

Gene Hititler, kimi ölüleri dizçökmüş gibi boyundan, kollardan, dizkapakları arkasından bağlayıp gömerlerdi. Ölünün toprağa, ya da kendisine göre yapılmış özel küpe oturur gibi gömülmesi, dirilip yeniden yeryüzüne gelebileceği korkusundandı. Kimi araştırıcılar öyle diyorlar. Oysa dirilme gücü olan bir ölünün o bağları da koparıp atabileceği doğaldır. Öyleyse işin içinde başka bir iş vardır. Hititler ölümle yaşam arasındaki kesin çizgiyi bilemiyorlardı. Bundan dolayı ölümle dirilme eylemi bir düzeyde görülüyordu. Korkunun kaynağı bu *"bilemeyiş"*tedir.

Anadolu'da bu tür ölü gömmelerin çağlarla ilişkili olduğu, etkilenme kaynaklarının başkalığıyla bağlantılı bulunduğu ilk düşünülecek durumdur. Bunda, o çağlarda, Anadolu'da yaşayan toplulukların kendi bütünlükleri içinde ayrı birer uygarlık oluşturdukları, bu küçük uygarlıkların, Anadolu uygarlığının bütünleyici bölümlerinin varlığı da gözden uzak tutulmamalı. Ölüye karşı gösterilen saygı, düzenlenen tören uygarlığın özünü oluşturan ögeler arasındadır. Yeryüzünde ölülerle ilgilenmeyen bir uygarlık düşünme olanağı yoktur. Birbakıma uygarlık ölüler karşısında benimsenen tutumla başlar diyebiliriz.

Daha önce de değinildiği gibi, Anadolu söylenceleri belli bir dönemi kaplamaz, günümüze değin uzanır. Yunan-Roma ilkçağını, Anadolusuz açıklama olanağı yoktur. Trakya'da "Trak" denen insanların inanç ürünü olduğu ileri sürülen mitologi varlıklarının da Anadolu'dan etkilendiği, esinlendiği bir gerçektir. Bu tarih gerçeğine Kafkas insanlarının buluşlarını da eklememiz yararlıdır. Sözgelişi, bir Kafkas topluluğu olan *Abazalar*'ın (Abhaz'ların) inançlarında da, binlerce yıl öncesinden kaldığı ileri sürülen bir *İlluyanka* öyküsü vardır. İlgili bölümde görüleceği üzre, bu öyküde geçen, Hititlerden kaldığı bilinen, öğeler Kafkas boylarında da vardır. Yalnız adlar biraz değişiktir. Kimi araştırıcılar birtakım kavramların köklerini araştırarak buldukları dil benzerliklerine dayanıp İ. Ö. 3500 yıllarına varan eski bir ilişkiden sözetmektedirler. (6)

6- B. Ömer Büyüka, *Abhaz Mitolojisi Anaç mı?*, 1971, s. 97. Yazar bu yapıtında eski Kafkas mitolojilerine, onlarla Sümer-Hitit mitolojileri arasındaki benzerliklere değinerek gerçekten ilginç savlar ileri sürüyor, önemli ipuçları veriyor. Yazar çokluk batı kaynaklarına dayanarak araştırmalarını sürdürüyor, özel görüşlerini örnekler vererek açıklıyor. Yargıları kimi yerde tutarlı, güven vericidir.

Kafkas topluluklarıyla Anadolu insanları arasında, çok eskiçağlara varan, yakınlıkların bulunması doğaldır. Gerek Azerbaycan'ın güneyinden, Ağrı dağının eteğinden gelebilecek yol, gerekse doğrudan doğruya yayla insanlarının gidip gelmelerine elverişli dağ yolları, Doğu Anadolu ile Kafkasya arasındaki yakınlığı sağlayacak, sürdürecek niteliktedir. Eskiçağda Anadolu-Kafkas komşuluğunun daha çok göçler sonucu yerleşmelere yürütüldüğünü, bu olaya Mezopotamya uluslarının da katıldıklarını günümüze kalan kimi belgelerden öğreniyoruz. Öte yandan *Abhazya* denen ülkeyle deniz yolunun sağladığı komşuluk da önemlidir. Nitekim *Abhaz*'lar deniz yoluna Hopa, Rize yörelerinden Samsuna değin gelirlerdi. İlkçağda sürüp giden bu ilişkinin, özellikle Doğu Anadolu'da etkili olması olağandır. Olaya başka açıdan bakalım: Hititler Anadolu'ya Trakya üzerinden gelmişlerse Trak topluluklarından, Kafkasya yoluyla gelmişlerse Kafkas insanlarından, az da olsa, etkilenmemiş, birtakım inanç varlıkları edinmemiş diye düşünülebilir mi? Biz bu soruya etkilenmenin olduğu doğrultusunda karşılık verebiliriz.

Söylence varlıklarıyla ilgili etkilenmelerin başka uygarlık ürünlerinden kaynaklandığını da söylemiştik. Bunu söylerken de eskiçağ uygarlık ürünlerinin yaratılmasında inançların büyük önem taşıdığı gerçeğine dayanmıştık. Özellikle toprak kaplar üzerindeki süslemelerde söylence alanına giren öğelerin çokluğu ilginçtir. Ölülerin yanlarına konan adak kaplarının süslerinde inançlardan başka bir etken aramak boşunadır. Bundan dolayı kaplar arasında görülen benzerlikler, süsleme yakınlıkları karşılıklı etkilerin, etkilenmelerin birer kanıtı olsa gerek. Tarih öncesi çağlardan kalma uygarlık ürünleri arasında Suriye de bulunanlarla Anadolu da bulunanlar arasında ilgiye değer bir benzerlik vardır. Bu benzerlik, özellikle, toprak kapların süslemelerinde, ağız-sap biçimlerinde açıkça görülmektedir. Kuzey Suriye'de bulunan

toprak kapların kimini Anadoludakilerden ayırma olanağı azdır. Bize kalırsa, bu benzerlik de karşılıklı etkilerden, etkilenmelerden kaynaklanmaktadır. (7)

Anadolu söylencelerini oluşturan varlıkları tanrılardan, tanrıçalardan, devlerden, onlarla ilgili olaylardan kurulu bir bütün içinde değil, günümüzde söylenen kimi halk öykülerinin kaynaklarına vararak, böyle bir çaba göstererek araştırmak, kavramaya çalışmak gerekir. Yoksa, günümüzde *"mitologi"* kavramının anlamına bağlanarak yapılacak bir çalışma ne denli geniş boyutlu olursa olsun, istenen sonucu veremeyecektir. Anadolunun en eski uygarlık ürünleri olan söylence varlıklarını araştırırken günümüz Anadolu insanlarının inançlarını, geleneklerini de gözönünde bulundurmak gerekir.

*

7- Kurt Bittel, Ön Asya Tarih Öncesi Çağları, 1945, çev. Halet Çambel, s. 100-117. bulunan toprak kap örnekleri Anadoludakilerle karşılaştırılınca benzerlik kolayca görülür. Bu tür karşılaştırmalarda, aradaki sürenin uzunluğunu düşünerek, yüzde yüz tıpkılık arama gereği yok.

Tanrılar
Tanrıçalar
Boğalar

Tanrılar-Tanrıçalar-Boğalar

Güneşin doğduğu yerden
Akan bir ışıktır yeryüzüne
Tanrıların tanrıçaların söylediği
Görkemli boğaların sırtında
Dolaşan bütün Anadoluyu.

SULAR ISINIYOR

Yüceler ışık kokuşlu gülüşlerle
indiler göklerin maviliğinden
Görünmeyen kanatlarında düşüncenin
kimi öfkeden yoğrulmuş kimi sevgiden...

Bir türkü duyduğun yerde
Bir insan duygusudur konuşan
Sözcüğün örtüsünde.
Ne tutku ne yoğunluğun dilegelişi
Südün sessizliğini söyleyen
Bir çocuk özlemidir geleceğe...
Bütün söylenceler çocuktur
Sonra büyür dillerin kucağında
Girer istenen biçime
Bilinmeyen yılların akışında...
Söylencelerin en güzeli
Çocuklara seslenir duygu sıcağında.

ADONİS

Bir yazgının kanayan öyküsü
Baharı muştulayan gelinciklerde
Ak gülleri kızıla boyayan
Kışla giden yazla gelen sevginin
Masalları süsleyen kan kokuşlu öyküsü.

★

Adonis bir yerde Temmuz, Dumuzzi
Bir yerde Attis Anadolu'da Sümerlerde
Asur-Babil kadınlarının gönüllerinde
Bitmeyen özlemin işlendiği bir örgü.

★

Adonis Hititlerde Telepinu'ya benzer
Yediveren güller açan ellerinde
Bire bin veren başaklar tarlalarda
İlkyazın sıcaklarıyla gelir bolluğu
Yaz aylarında sararmış olgun ekinler
Tarımcıların sevgilisi tanrısı
Genç kadınların özlem dolu gözağrısı.

★

Öyle sevmiş benimsemiş ki Adonis'i
Anadolu'nun komşuları birer ad vermişler
Gönüllerince süslemişler donatmışlar
Yürek yakan gözler yaşartan öykülerle
Sindirmişler içlerine.
Tanrıçalar tanrılar kıskanmış Adonis'i
Birbirlerinden girmişler gencecik gönlüne
Suç üstüne suç işletmişler ona
Sonra da bir yabandomuzunu göndererek
Güneşin parlak örtüsünü serdiği bir kırda
Çiçeklerle donanmış yaylımda girmişler kanına.

★

Sıcacık buğular çıkan kanlarının damladığı
Yerde bitmiş gelincik çiçekleri
O çiçekler ki baharla gelir
Baharla gidermiş o günden beri.

★

Attis-Adonis-Dumuzzi bir öykünün örgüsü
Ayrı ayrı dillerde söylenen üç türkü
Bolluk tanrısı döl tanrısı kadınların
Kızların sevgilisi koruyucusu
Çiçekler bitkiler erkeklerin gücü
Gerdek gecelerinde görünmeyen yiğit
Güveyin belinden geline damlayan bengisu.

★

Dumuzzi bizim "damızlık" dediğimiz
Boynunu boynuzlarını mavi boncuklarla
Boyam boyam çiçeklerle süsleyerek
Sevinç türküleri çığırışlarla
Döl almak için inekleri çektiğimiz
Görklü görkemli boğadır Anadolu'da.
Attis-Adonis-Dumuzzi bir kökten üç ayrı dal
Bir dalın üç ayrı yaprağı
Tohum Sümer'den Babil'den Asur'dan
Yetiştiren güzelim Anadolu toprağı.

★

Nice türküler yakılmış Adonis'e
Hititlerde Telepinu diyerek -
Törenler düzenlenmiş övgüler yakarışlar
Yalvarışlar sunulmuş açılan avuçlarla göklere.
Anadolu'da bahardır Adonis-Attis-Dumuzzi
Bir kaynağın üç adı bir de "temmuz"
Ekinlerin toplandığı ay, "orakayı" denen.
Orakayı buğdayların orakla biçildiği ay
Olgun sarı başaklarla harman düğünü.

★

ARDİNİ

Güneş Ağrı'nın ötesinden doğar Urartu'ya
Biraz güneyde kalır Van'la gölü
Ağrı'nın dorukları parlar önce
Sonra dökülür ışık yağmuru Vangölü'ne
Yayılır uçuşan saçları güney ovalarına
Işık arabasıyla dolaşırken bakar
Yücelerden Urartu'ya korur Ardini

★

Kışın uzak düşer ülkeye yazın yakın
Güzle başlar karları giyinmeye
Baharla çeker sırtına yeşil örtüsünü
Gündüz gezer geceleyin uyur Ardini.

★

Ona yakın düşsün diyerek Urartular
Dağın doruğunda kurmuşlar tapınağı
Vangölünün komşusu küçük bir dağın
Bir de benzerini yapmışlar ovada
Yazın dağda kışın ovada durur Ardini.

★

Uzanır yazları büyük yaylımlara
Aydınlatır oylumları koyları
Koyunların yünlerini parlatır
Sığırların geyiklerin kuşların tüylerini
Girer Vangölünde yıkanır
Çıkar karaya kurunur Ardini.

★

Doğarken bürünür pembelere
Alaca yaşmağı çeker başına kuşlukta
Yürür ağır ağır maviliğe doğru
Kalın bir ışık örtüsüyle kaplar evreni
Öğleyin çıkar boşluğun doruğuna
Yorgundur dinlenesi var soyunur Ardini.

★

Sonra başlar basamak basamak iniş
Açık maviye çalan giysiler içinde
Ormanlar sanırır sessizliği
Kırlarda belirir uykunun izleri
Gözleri süzülür sayıklar çiçekler
Tek tük ocaklar yanar dağ başlarında
Yürürken derin oylumlara karanlık
Emer kanını kızıllığın doyunur Ardini.

★

ARMA

Gece parlayan ay'ı gördün mü gökte
Akkorla dolmuş bir mangal
Kaçar bütün kötülükler ondan
Çocukların korktuğu cinler periler.
Geceleyin yolcuları koruyan
Yeşerten besleyen ekinleri
Buğdayları çeviren altına
Uyurken insanlar sarınıp karanlığa
Sığırlar ahırlarında koyunlar ağıllarda
Ormanlar kuşanırken sessizliği
Kuşlar ağaçlarda biriktirir cıvıltılarını
Günaçımında söylenecek türküye
Bir olur Hitit başlığı giyer Arma
Bir olur Luvi kuşağı dolanır beline.

★

Dolaşır gökleri sessiz adımlarla
Güldürür yüzünü çiftçilerin
Gölgeleri kovar çayırlardan kırlardan
Sürer ormanlara çalıların ağaçların altına.

★

Güneşle bölüşmüş gökleri
Bir dernek kurmuş çağların uzağından
Çevresinde toplanan yıldızlarla
Ulaşmaz bize boşluğu dolduran türküleri
Göklerin enginliğinde çınlayan çalgılardan
Yayılan, yumuşak ışıkla yürüyen ezgileri.

★

Arma'dır elinden tutan ozanların
Öğreten şiiri öyküyü düşü.

★

Arma dönünce Dolunay'a güzele yüz olur
Ozana sevgili, çözer dilini sevenlerin.
Yarımay kaşıdır sevgilinin şiirde
Hitit ülkesinde bir geleceğin öyküsü
Bilicilerin dilinde, kabartmada tanrı.

★

Güzel günler gelir Arma'nın eteklerinde
Görkemli yüzünü gösterince yazbaşı toprağa
Onunla başlar ekinli türküler
Akar dilden dile kulaktan kulağa
Karadeniz köylerinde:

★

Ay doğar sini sini
Severum birisini
İplan assalar beni
Deyemem doğrisini

★

Bir ay doğdi gırandan
Olayım şefağına
Bi evde iki güzel
Vuruldum ufağına

★

Ay vurudi bacadan
Gün gibi yüzlerine
Hacan eperdum oni
Bakardi gözlerume

★

Ay doğdi gıranlara
Bak cama vuranlara
Gurban olayım e gız
Goynunda duranlara

★

Ay vuruyi vuruyi
Vuruyi da duruyi
E gız senunlan beni
Bi gıran ayiruyi

★

Ay vuranda vuranda
Memen kokar maranda
Gâğur imana gelur
Gız sana yalvaranda

★

ARSİMELA

Dağların göğe yaklaştığı yerde
Kuş uçmaz kervan geçmez tepelerde
Yazın sıcağında kışın karında
Bir tanrı oturur Urartu'da
Tanrılar tanrısı denen bu tanrı
Çevresinde sayısız yardımcıları
Ardında sürür aydınlığı yürür
Ağrı'nın doruğundan baksa
Muş ovasındaki karıncayı görür
Güneş ay yıldızlar fırtına yağmur
Bir söylentiye göre ondan sorulur
Karayağız Urartu kızları
Yılın belli günlerinde dizi dizi
Yediveren başak gibi elleriyle
Yürek yakan bal damlayan dilleriyle
Arınmış gönülleriyle girer alaya
Adak sunarlarmış Arsimela'ya
İnsanın ayak bastığı yerde sunağı vardı
Varlıklı yoksul bütün Urartu yurttaşları
Arsimela'ya saçı saçarlardı
Bir yürekti canlar
Bir damardan yayılan sıcakta tüten insanlar
Kardeşli dolgun sarı buğday başakları gibi...

★

ARUNA

Oynak tanrısı denizlerin
Dalgalı suların
Sevdiği balıkçılardır
Ürünü balıklar
Ona taparmış gemiciler
Durulur denizler uyuyunca
Öfkelenince kaynar
Allak bullak olur sular...

★

Ağarırken dalgaların saçları
Suların türküsü yansıyınca kıyılara
Tuzlu köpüklerle sarar yumağını
Fırlatır yosunlu kayalara.
Esen yellerle sarmaş dolaş
Döndürür suları yün eğer gibi
Bir olur iner denizin üstü derinlere
Bir olur çıkar yüzeye denizin dibi.

★

Balıklar yosunlar denizanaları
Midyeler yengeçler istakozlar
Denizin özünü sömüren
Yüzen yapışan nice canlılar
İçerken suda yıkanmış güneşi
Duyulmaz Aruna'nın sesi.

★

Bir de girince yeller suya
Dolaşmaya çıkınca denizde
Dağlar hırçın soluğu
Döner öfkeden Aruna'nın gözleri
Yürür kıyılara kemirir yeri.
Dizilir dalgalar yavaş yavaş
Başlar denizle karalar arasında savaş.

★

Denizler uyur esen yeller gidince
Çekilir enginlere dinlenir Aruna
Geceleyin örtünür ayışığını
Gündüzleyin serer denizlere güneşi
Emip günün memelerinden büyüsün diye
Yumuşak tüylü denizyosunları
Koyu bir yeşile boyayan durgun suları.

★

Sevmez yasalarına saygısızlık edenleri
Beceriksiz korkak insanları sevmez
Taşımaz engin bir ovaya benzeyen omuzlarında
Bilmeden girmek ölümdür denize
Aruna'nın değişmez kurallarını.
Bundandır batmayışı yüzenlerin
Uysal gemilerin bir de balıkların
Denizanalarının yayvan dirilerin.

★

Deniz Anadolu kıyılarında denizdir
Karadır aktır mavidir
Van'da göldür sodalı
Orta Anadolu'da tuzlu.
Deniz Anadolu'nun Anadolu denizin
Kucaklamış üç yanını maviler giyerek
Gönül vermiş Anadolu'ya Aruna,
Aruna'ya sormadan varılmaz Anadolu'nun yanına.

★

AŞKESAYA

Suların görünmeyen gücüdür Aşkesaya
İçtiğimiz yıkandığımız suların
Toprağın özünden çıkan
Buğulaşıp ağan sıcağın kanatlarında
Yağmur olup yağan.
Canlılarda kandır bitkilerde su
Ananın memelerinde süt
Gözlerde yaş
Işınların yansıdığı
Baharda yeşildir kışın ak
Soğukta kardır buzdur.
Çaylarla derelerle çağlayan
Kayalardan köpük köpük dökülen
Bir büyüdür Aşkesaya
Hititlerden bize gelen.
Kimse duymaz Aşkesaya'nın türküsünü
Yağmur damlalarıyla delinmeyince toprak
Kimse bilmez Aşkesaya'nın gücünü
Oyulmayınca kayaların yüreği sularla.
Susuzluğun yardığı dudakların
Erimeyince yakıcı tuzu bir pınarda.
Odur demiri çeliğe dönüştüren
Demircinin örsünden soğuk suya girince
Odur gelinciklerin al al gülüşü
Baharda tomurcuktan çiçeğe yürüyünce.
Üzümün suyunda can sıcağıdır Aşkesaya

Damar damar yayılan gövdeye
Sonra buğulandıran gözleri
Duyguları kırbaçlayan
Güçlüyü daha güçlü
Güzeli daha güzel gösteren.
Anadolu'da çağlayan sular var ya
Baharda bulunan emilmiş topraklarla
Tarımcıların yüzünü güldüren
Ekinlere canlılık veren
Aşkesaya'nın ellerinden fışkırır
Akar bitkiler tanrısı Telepinu'ya
Onun buyruğuyla döner doğaya.

★

EŞTAN

Güneş ışığında gülen
Günün gözüdür ay'ın yüzü
Kimden geldiği bilinmiyor Hititlere
Anadolu'yla yaşıt
Tarihten eski
Bir tanrıdır Eştan...

★

Öyle benimsemiş sevmiş Anadolu'yu
İnmiş gökyüzünden dağlara
Dağlardan ovalara yaylımlara
Karanlık oylumlara
Almış gecenin yarısını yeryüzünden
Işık giydirmiş ormanlara.

★

Bir yiğit delikanlıdır Eştan
Çıkarken günaçımıyla yolculuğa
Pırıl pırıl okları mızrakları elinde
Kaçışır karanlık-severler oyuklara.

★

Eştan-İstanus-Utu
Güneş tanrısı üçü
Anadolu'nun ışık egemenliği
Yaşamın yüreğinde tomuran tat
Bitkilerin sevinci canın esenliği
Toprağın gülüşü baharın şenliği

★

"Yoksulun yorganı öksüzün örtüsü"
Derler Anadolu'da güneşe
Elinin açıklığından onbinlerce yıl
Eştan'ın İstanus'un Utu'nun
Tapar olmuş insanlar güneşe benzeyen ateşe.

★

HADAD

Fırtına tanrıları yetmezmiş gibi
Bir de Hadad gelmiş Anadolu'ya Suriye'den
Hitit ülkesinde törene
Bir daha gitmeyi düşünmemiş
Sevmiş toprağını suyunu
Konukseverliğini yağız insanların.
Adad, Hamman derlermiş ona Suriye'de
Böyle söylüyor kimi söylenceler
Ağu dökülür gözlerinden
Öldürür gibidir bakışları
Kalın kaşlarının altından çevreye yayılan.
Nerde gürültü gümbürtü
Nerde yıkım nerde korku Hadad orda
Gören olmamış onu sessiz yeşil ovalarda
Besili sürülerin yayıldığı yaylımlarda.
Güzel ötüşlü kuşları
Görkemli geyikleri karacaları ceylanları
Durgun denizi mavi gökleri sevmez Hadad.
Yıldırımlarla şimşekleri
Kara bulutların taşıdığı yağmurlarla
Fırtınalarla boralarla gelir
Tadını kaçırır ortalığın
Dileği yerine gelince gönlü olunca gider.
Orta boyu kalın omuzları çatık kaşları
İnsana dönüşen bir öfkedir.

★

Yüce dağlara pek çıkamamış Hadad
Orta Anadolu'dan güneydoğuya doğru
Uzanan ovaları düzleri seçmiş kendine.

★

HALDİ

Urartu'da tanrılar tanrısı Haldi
Güneşin yoldaşı devletin koruyucusu
Konuk gelmişti Teşup'un şölenine
Bilinmeyen, masalların sustuğu yerden
İnsanları koruyan savaşları yöneten
Bir elinde kargı bir elinde gül
Bir gözünde kan ötekinde su
Yarısı sevgi yarısı korku
Sevmiş Anadolu dağlarını yaylımlarını
Yiğit duruşlu tepeleri
Uyuyan bir deniz gibi ormanlarını
Dönmemiş bir daha geldiği yere
Sürüp azgın atların çektiği arabasını
Göklerden öteye enginlere.

★

Girmesin yabancılar Urartu topraklarına
Akarsularında göllerinde balık tutmasın
Avlanmasın ormanlarında kırlarında
Dokunmasın kutsal geyiklere kuşlara
Yemişli dallar bizimdir yere dönük
Göğe yönelmiş güzel kokuşlu çiçekler
Ötüşleri tatlı kuşlar sakızlı çamlar
İğdeler ardıçlar kızılcıklar bizim
İster doğusunda ister batısında yetişsin
Anadolu'nun bütün ürünleri bitkileri bizim
Bizden sorulur yerle gök Anadolu'da
Uymayan gelmesin ülkeye bu kurala.
Haldi'nin buyruğu bunlar onun yasası
Yoksa savaş gelir ardından kanlı bıçaklı
Başlar kesilir kılıçlarla gövdeler
Mızraklarla kargılarla delik deşik edilir.
Urartu demek yeryüzü demektir
Haldi demek savaşların başbuğu demektir
Göz gördüğünden öteye geçmezmiş evren
Böyle söyler böyle kurarmış insan eskiden.

★

Bir saldırıya uğrayınca toprakları
Önce Haldi'ye danışırmış biliciler
Urartu'da sonra başlarmış karşı savaşa
Giriş mutlu bir sonuç görünmüşse falda.
Toprak katmak dilerse kıral topraklarına
Çağırırmış en büyük bilicileri konağına
Konak da bir tapınak sayılırmış ülkede
Sorarmış geleceği günün neler getireceğini
Gülerse yüzüne yazgı kılıçlar bilenir
Kargılar oklar yaylar düzenlenir
Düğüne gidercesine yürürmüş düşmana
Başlarında görünmeyen koruyucu Haldi.

★

Anadolu'nun doğusu yüksek yaylalar
Büyük dağlardır orda tanrılar tanrıçalar
Bir savaşla bir de barışla vardır
Birleşen çelişkiler bir yasada
Yaşamın başka yolu yoktur doğada.

★

HALMASUİTTA

Bir tapınak yaptırmış sana çağlardan aşan
Kuşşara kıralı Anitta
Seninle birleştirmiş adını
Yaşamış sana sunduğu sayısız adaklarla
Tanrı Halmasuitta.
Korkuların kaynağı Hatti ülkesinde
Saygıların yoğunlaştığı gönüller
Türküleşen yakarışların yükseldiği
Bolluk fışkıran toprağın özünden.

★

Neden yalnız adındır kalan
Kayalara yazılmış bilinmeyen ellerce
Tanrı Halmasuitta
Kuşşara'da kıral Anitta
Bir yazıtın yaşattığı?

★

HAPANTALLİYAS

Evlerin yanından geçerken kötülükleri kovun
İçinizden arının sonra çarpar başınız
Hapantalliyas kayalarına
Aydınlığı sever Hapantalliyas
Korkar erdeminden karanlıklar
Gündüzle gelir evrene geceleyin ay'ı
Gönderir göklere.
İyilik edin insanlara hayvanlara
Güzel düşünün güzel söyleyin
Böyle buyurur Hapantalliyas
Dalları kırmayın çiçekleri yolmayın
Koparın incitmeden yemişleri
Beslenin gönlünüzce.
Kimsenin görmediğini görür
Bilmediğini bilir Hapantalliyas.
Ona sığınır ormanlarda kırlarda yaşayanlar
Sevimli güzel diriler
Kötü yabanlar ılgarcı yaratıklar değil.
İyilik güçtür kötülük kolay
Yiğit işidir taş atan eli öpmek
Ekmek verenin yüzüne gülmek çetin değil.
Kimdir karanlıkta çocukları korkutan
Yolcuların önlerine diken koyan
Katırcıların düşlerine giren?
Bir düşmesin Hapantalliyas'ın eline
Belinin kırıldığı gündür.
Korkmayın geceden çocuklar yolcular
Ummadığınız yerde Hapantalliyas sizi kollar....

★

HARUVA

Güzel geyikler var ya yeşil otlaklarda
Ürkek bakışlarla çevreyi gözetleyen
Yürümekten çok sıçramayı bilen
Yaşını boynuzlarından öğrendiğimiz
Kızılağaçların gürgenlerin altında
Eğreltilerin arasında sazlıklarda
Koşar gibi süzülen
Süzülür gibi koşan
İşte onların tanrısıdır Haruva
O tutar geyiklerin elinden
Götürür yaylımlara sulara
Sürdürür soylarını
İri memelerinden yavrusunu emziren
Geyikleri koruyan odur.
Uğur diye boynuzlarını kapılarımıza
Astığımız mutluluk beklediğimiz
Postunun üstünde yattığımız acımadan
Etini yediğimiz geyikleri koruyan odur.
Haruva gibi sevememişiz geyikleri
Yavrusuna bakmadan avlamışız
Övünmüşüz bir de basıp üstüne yerde yatarken
Upuzun gövdesinin pırıl pırıl tüylerle..
Petekten bal damlar gibi bakar geyik
Bir ışık yumağınca döner gözleri bakışlarında
Kaçarken döner arkaya kollar yavrusunu
Sonra süzülür sıçrayarak karışır ormana.
Ağlamaklıdır bağırışı bile
Seslenirken Haruva'ya...

Haruva'nın bol otlu yeşil yaylımlardır
Yaz aylarında durağı, kışın çekilir konağına
Kollar güzelim geyikleri yabanlardan.
Bir geyik vurulunca düz yaylımlarda
Haruva'nın yüreğinden damlar kan toprağa
Görünmeden, kızıl çiçekler açar orda.

★

HARZİŞ

"Ne ekersen onu biçersin,
İyiliktir ektiğim insanların gönlüne
Yüzyıllar Anadolusunda
Seçmeden iyisini kötüsünü canları.
Karanlıkta bile görürüm sevgiyi
Soğuklarda sıcak olurum
Serinlik solurum bunaltan sıcaklarda
İçilen suda yenen ekmekteyim
Sağılan sütte koparılan yemişte
Kovarım karanlığı tutar aydınlığın elinden.
Görünmeden gelirim dileyenlere
Görünmeden giderim kötülerden.
Dağlar aşılır bencillik aşılmaz bilirim
Ekmek veren ellere taş atanlar da gördüm
İyilik et denize at
Balık bilmezze tanrı bilir
Demiştim insanlara
Dinleyen var dinlemeyen var öğütlerimi
Gücenmem yapılanlardan
İşim iyiliktir gücenmek değil
Bir güneşim doğarım bütün varlıklara
Bir içimi güzel suyum susayanlara
Seven de gelsin bana sevmeyen de.
Boş çevirmem uzanan eli."
Böyle yakmış türküsünü Harziş
Hitit çalgılarında binlerce yıl
Çiçeğin kokusu yemişin tadı
Kuşların cıvıltısı günün ışığı
Ananın sütü atanın gülüşü
Ekmeğin özü onun sesidir.

*

HAŞAMELİ

Dokunmayın hayvanlara canı severseniz
İncitmeyin karıncayı kelebeği kuşları
Kimler çıkarmış bu yasaları
İnsan dilediğini yesin diyen?
Ben haşameli hayvanları koruyan
Besleyen çoğaltan yaşatan tanrı.
Güçsüz güçlünün kulu değil benim ülkemde
Vurulan kırılan yem değil
besin değil
azık değil..
Ben Haşameli: hayvanları koruyan
üreten besleyen yaşatan
canı canlıdan çok seven tanrı.
Anadolu'yu süsledim kuşlarla
Kelebekler uçurdum gelinciklerden
Arı kondurdum çiçeklere bal akıttım
Peteklerden, dut yaprağında ipekböceği besledim
Issızdı sessizdi yeryüzü
Giderdim tatsızlığını yaşanır kıldım.

★

Dağların üstünde dağdı Haşameli
Kartaldan karıncaya değin bütün türküler
Onun dilinde söylenirdi tarihten önce.
Tarihten sonra bozuldu düzen insan girmiş
İşin içine değişmiş ezgilerin uyumu
Yemişler olmadan kurumuş dallarda
Çiçekler açmadan solmuş
Toprak kavurmuş tohumu...

★

HAŞHAŞ

Ocağımızı tüttüren tanrı Haşhaş
Evlerimizin şenliği yazda kışta
Karanlığı yırtan gecelerden öte
Ekmeğimizi pişiren büyülü güç.
Tapınakları koruyan
Ona sunulmuş bir adaktır çobanların ateşi
Yüce dağ başlarında yaylımlarda yazın
Sürülerin yayıldığı.

★

Haşhaş doğanın görünmeyen yalımlı gücü
Kanın sıcaklığında güneşin yakışında
Ocağın kıvrılan kızıl alevlerinde
Bir canlılığı dile getiren.
Ev yapmak ateş yakmakla başlamış
Uygarlık gelişmiş ocağın sıcağında
Isına ısına görünmeyen ellerinde.
Haşhaş korur kendine bağlananları
Önce yakar kızıla çevirir
Sonra dumana küle döndürür karşı koyanları.
Şimşeklerin çakışından fırlayan yıldırım
Taşın taşa çarpışından sıçrayan kıvılcım
Birbirine sürtünen nesnelerin sıcaklığı
Haşhaş'ın anasıdır.

★

Haşhaş taşın özünde güneşin gözünde vardı
Birbirine çarpan iki nesnede
İnsanlara göz kırparak yaşardı.
Birden yeşil ormanları kızıla döndüren
Çayırları kırları küle çeviren Haşhaş
Yalnız sulardan korkardı.
Bir kabın içinde çalkanan su
Bir kazana boşalan deniz
Düşünce Haşhaş'ın eline
Duman duman göklere ağardı.

★

Haşhaş diriydi dipdiriydi
İnsanlar dokunmasalar katı nesnelere
Çakmaktaşını sürtmeseler demire
Sürerdi kendi tarlasını gönlünce
Ne ormanları döndürürdü kömüre
Ne yürekyağını dökerdi toprağa
Ne koyunlar kesilir ocakta kızarır
Ne konaklar evler barklar yanardı.

★

İnsan uyandırmış uykusunda Haşhaş'ı
Çıkarmış taştan demirden evinden dışarı
Önce kendini yakmış sonra evreni.
Görmüş insanın deliliğini Haşhaş
Uzak kalmak istemiş kötülüklerden
Ölmek değil yaşamak için daha mutlu
Daha güzel günler yarınlar görmek için
"Oynamayın benimle" deyip insanı uyardı.

★

Günün birinde sezmiş anlamış Haşhaş
Kötülük kendinde değil isnanda vardı.

★

HAZZİ

Yüce dağlar tanrısı Hazzi
Egemen doruklara tepelere
Kutsallık veren yüceliklere.
Hurriler belli günlerinde yılın
Düğün dernek eder tören düzenler
Adaklar sunarlardı Hazzi'ye
Dağ başlarında çalgılar eşliğinde.
Hazzi Hurrileri Hurriler Hazzi'yi
Böyle severlerdi.
"Dağlar tekin değildir" diyen öykü
Hazzi'nin ellerinde büyümüş
Kimi dillere masal olmuş
Kimi dillere türkü.
Uğurludur dağ dorukları sayrılara
Sevenlerin açılırmış içleri dağda
Dağlara sığınanı dağlar korurmuş
Dağlar yürümez derviş yürürmüş.
Bir masal gelir bize çağların gerçeği
Değişen gelenekler duygular elinde.
Özdür kalan Anadolu'da
Yediğimiz ekmekte içtiğimiz suda.
Van'dan güneye yürüyen dağlar
Hazzi'den öyküler söyler sessiz
Bugün bile kimi yurttaşlarımız
O dağları kutsal sayarlar.
Beş bin yıl süren bir masal
Ancak dağların dilinde yaşar..

★

HEPAT

Uzun saçlarını dökünce göklerden
Başlar kara bulutlar gezinmeye
Doğumu yaklaşan yüklü bir kadın gibi
Şişer bulutların kocaman karınları
Şimşeklerin göz kırpışları görülür uzaktan
Duyulur tanrıça Hepat'ın öldüren sesi
Ardından bulutların kişnemesi
Dağlardan yuvarlanan kayalar gibi gürler
Yansır oylumları dolduran gümbürtüler.

★

Hepat'ın böyledir gelişi göklere
Kocası Teşup'tan geri kalmaz yıkımda
Taş çıkarır yakıp yıkmada göksel erkeklere,
Hepat fırtınaların kadını devler anası
Allak bullak etmektir evreni değişmez yasası
Bir geyiyi parçalayan kaplan gibi keskin
Dişleriyle koparır sessizliğin derisini
Kara kan fışkırır toprağın damarlarından
Bulanan çamurlanan sulardır bunlar
Azgın dönergelerle göklere yükselen yerden.
Yıldırımların kılıç sesleri yankır
Karanlıkta dolan oylumlara yüksek tepelerden.
Korkudan titreşir çoluk çocuk
Şimşeklerle gümbürder ağlar yağmurla boşluk.

★

Korkar çıldırır atar kendini taştan taşa su
Doldurur evreni bir azgın kadın tutkusu
Yıldırımlar gömülen dişleridir yere
Fırtınalar yayılan öfkesi enginlere.
Geçmez kolay kolay dişiliğinin azgınlığı
Eritir ince kumlara dönüştürür taşı kızgınlığı
Sürer dağların üstünten aşırır yelleri
Karlarla doldurur geçitleri belleri
Söker evlerin uçurur damlarını
Oynatır ağaçların en kocamanlarını
Evreni kucaklayan kollarında bebek gibi.

★

Böyle donatmış kadını Hurri düşüncesi
Bir tanrıça yaratmış ondan
Götürmüş Teşup'un yatağına
bir fırtına gecesi.

★

Söylediğine bakılırsa kimi masalların
Fırtına Hepat'la Teşup'un sevişmesidir
Boşluğu dolduran gürültüler gümbürtüler
Hepat'ın yataktan yükselen sesidir.

★

HİKSTAS

Tanrıdır son dönemlerinde Hititlerin
Nerden geldiği kesin değil
Eskiden yaşamış olabilir Anadolu'da
Saldırır Tarhutas'a bilinmez neden.

★

HUHİTİS

Kayseri müzesinde bir yazıtta
Okunur Huhitis
Sevmezmiş tanrı Tarhutas'ı
Oyun edermiş ona boyuna
Saldırırmış yıkım getirirmiş başına.
Sonunda kızmış kıral Tuvati
Güç almış Tarhutas'tan
Yenmiş Huhitis'i.
Bu başarısı Tuvati'nin
Okunur Çiftlik köyünde Kayseri'de
Küçük bir yazıtta.

★

HURRA

Alaca öküzü suya çekince dışbudağın altında
Sapan bırakıp boyunduruk çözülünce
Sessizliğin içinden bir ses gelir
Toprak duyar
Yaprak sezer.....
İki yorgun öküze bakar yücelerden biri
Görülmeyen, güneş gözleri dipdiri
Yeller yumuşar bakışlarından
Azalır sıcağın hızı.
Toprak direncini koyverir..
Öküz öksüz değildir
yoksul değildir
kul değildir.
Bir tanrısı vardır onun da
Hurra derler
önünden eğilerek geçerler
insanlar
tanrı yaratanlar.....
Öküzdür, öküzlerin tanrısıdır, kutsaldır Hurra
Öküze duyulan sevgi bir gelenektir
Ondan kalmıştır Anadolu'da.

★

HURRİŞ

Kocaman boynuzlu kalın enseli dik bakışlı
Boğalar vardır salınır yaylımlarda
Dalgın otlayan inekler arasında görkemli
Onların tanrısıdır Hurriş
Onları koruyan çoğaltan döl güçlerini.
Hurriler Hurriş demişler bu tanrıya
Hititler de benimsemiş koymuş tapınağa.
Kutsaldır bütün boğalar Anadolu'da
Yakın ülkelerde Sümer'de, Mısır'da
Dölleyici gücüdür doğanın.
Bilinmez başladığı çağ yürüdüğü yol
Bu kutsallığın geleneklerden öte
Bilinen ancak Hurriş'e sormadan
Adaklar sunmadan boğaya dokunma yasağı.
Bir masal vardır öldürürmüş insanı
Bir tas içinde boğarmış boğanın kanı
Böyle söyler Frigya'nın öyküleri
Bir de kıral varmış bıkmış yaşamaktan
İçmiş boğanın kanından çıkıvermiş canı.
Hurriş'ten gelir bu söylenceler
Çağdan çağa yürür dilden dile geçer.
Doğu Anadolu dağlarında kırlarında
Yaşamış Hurriler Van dolaylarında
Sonra göçmüşler güneye
Taşımışlar geleneklerini göreneklerini
Gittikleri yerlere sonra Hititlere
Onlardan kalmış bizlere
Ne gün bir boğa görsem alımlı çalımlı
Gezinen yaylalarda
Hurriş gelir gözlerimin önüne.

★

HUTUNİ

Büyük tanrılardan Hutuni
İnsanları yönetmekle geçirir günü
Güler yüzü saçılar adaklar çoğalınca
Çatılır kalın kaşları gönlü olmayınca.
Oturur baştanrılarda Ağrının doruğunda
Esen yellerle gönderir buyruklarını
Göklere sulara bir de toprağa
Dediği dediktir buyruğu buyruk
Ne aydınlığa bakar ne karanlığa.

★

Bir gün doğarken toplanır tanrılar
Bir de karanlık gelirken ortalığa
İlkin ışıklar yıkanır Van gölünde
Sonra yeller el sürmeden çiçeğe yaprağa.

★

Daha çocuklar sıyrılmadan uykudan
Kuşlar oynatmadan kanatlarını
Koşar Hutuni göklerin ötesinden
Görkemli arabasına uçar gibi atlarını.

★

Sonra başlar evreni denetlemeye
Karıncadan arslana değin
Serçeden kartala değin
Tırtıldan yılana değin
Yoncadan gürgene pınardan denize
Kelebekten insana değin

★

IRBITIGA

Eskiden güneşle yıldızlar varken Anadolu'da
Ay doğarken gecenin üstüne göklerden
Tanrıydı yüceler ülkesinden seslenen Irbıtıga.
Bir yandan insanları severmiş doğayı bir yandan
Uzanan kollarıyla kucaklarmış bütün evreni
Onunla başlar onunla bitermiş gündüz
Bir de gece dağların ötesinde.

★

Topraktan kapkaçak yaparmış insanlar
Adaklar sunarlarmış saçılar saçarlarmış
Arınmış gönüllerle kutsal sularda yıkanmış
Ellerle güneş yuvarlanırken gökte.

★

Irbıtıga bilinmeyen adını bilenlerce
Dağların suların göklerin kutsallığı
Bütün ağaçlara bağımsızlık
Bütün kuşlara kanat veren.
Yüreğinden doğan mutlulukla beslenmiş
İnsanların nicesi Anadolu'da
Bugün adı kalmış bize
Geçmişi yaratan varlığımızdan.

★

İNAR

Güzel delikanlı
Arinna'lı Vuruşemu'nun oğlu
Güneş tanrıçasının.
Işık bakışlı
Görkemli görklü
Anasının eteklerinden tutarak yürür.
Aydınlığı sürür ardınca yerde gökte.
Mutluluk damlar bakışlarından
Çöle dökülen bir yağmur
Karanlığı yaran aydınlık
Avuçlarında yoğurulur doğanın sevinci
Ne öfkeyi bilir gönlü ne hıncı.
Işıyan bir erdemdir İnar
Uçar enginlere kanatlarında kıvanç
Güneşle gelir çocukların gözlerine konar.

*

Karadeniz'de gezerken koyu mavidir
Ovalarda yeşile boyanır bakışları
Akarsularda pırıl pırıl
Kıyıdan bakınca görünür çakıllar
Kızların gönlünde bir süslü duvak
Gelinlerin kucağında geleceğin güvenci.

*

Büyüyen umuştur günaçımında yeryüzüne
Karanlığın ağırlığında yorulanlara
Martı kanatlarının çevikliğinde mutluluk.

*

İRMUSİNİ

Çavuştepe'de bir tapınakta
Yalnız adı kalmış İrmusini'nin
Haldi'nin yanında yüce tanrılar arasında.

★

Adaklar sunarmış İrmusini'ye
Sıcak buğular yükselen kanları dökerek
Kesilmiş boğazlarından hayvanların
Dudaklarında yakarışlarla
Bitmeyen bir umudun ardınca koşanlar Urartu'da
Çavuştepe'de bir tapınakta.

★

Bugün yalnız temeli kalmış tapınağın
Kocaman kayalardan kurulmuş temeli
Bir de tapınağın girişinde yazıtta
Kıral Sarduri'*nin adı*
Tanrılara adak sunmanın
Kesin yasa olduğunu bildiren yazı.

★

İSKUR

Fırtına derler ya
Allak bullak eden ortalığı
Tozu dumana katan
Yaşamın tadını kaçıran
Ağaçları yıkan ekinleri yokeden
Ölümü korkuyu getiren
Onun tanrısına yardımcıdır Iskur.
Binince korku salan ölüm saçan arabasına
Hızla dolanır boşluğu
Gürültüler gümbürtülerle gelir
Zas Hazuna'nın ardından
Yıkılanı yapmaya değil
Kalan varsa ortadan kaldırmaya.
Bir mutluluk türküsüdür kulaklarında
Yerden yükselen çığlıklar iniltiler.

★

Iskur için Saspunas'ın arkadaşı derler
İnsanlara birlikte yıkım getirirler.

★

Yatar umulmadık yerde pusuya
Sığırlar yaylıma gitmiş kadınlar suya
Düşünmez geçmez gönlünden acımak
Dağlar daraldıkça genişler yüreği
Fırtınadan hızlı çoğalır tutkusu
Uçurur boşlukta güzelim gelincikleri
Toza toprağa katar karar ekinleri
Bir çamur yığınına döner yeşil çalılık
Buğdaylar yokolur ardından gelir açlık
Çıkar göklerin yücesinde durur
Bakar çırpınan insanlara güler Iskur.

★

İSTANUS

Güneştanrıdır doğanda batanda
Bütün göklerin bilinen bilinmeyen
Bütün tanrıların tanrısıdır
Odur evrene can veren
Eriten kalın buzları
Karanlığı yokeden
Bir örtü gibi yayılan yeryüzüne.
Sağlığın esenliğin kaynağıdır aydınlığı
Gören gözdür görünmeyenden öte
Sıcaklığıdır yüreklerin.
Ağır ağır yürürken gökte
Sayar zamanın basamaklarını
Günü dilimler ışığın bıçağında
Ayları yılları bir boncuk dizisi gibi
geçirir zamanın ipliğine
En yüce doruğuna çıkınca göğün
kocaman bir göz olur yeryüzüne.
Onundur en görkemli tapınaklar
en görklü sunaklar onun
En güzel adaklar gönüllerin sarmaladığı
En sevilesi sunuşlar onadır
Yalvarışlar yakarışlar...

Günler uzamaya başlayınca büyür yolculuğu
Uzar bakışları yağan ışınlarla evrene
Kuşlar türkü çığırırken baharda
Koyunlar kuzular yayılır yaylımlara
Sığırlar buzağılar daha geniş solur
Yeşeren yumuşacık otları koparırken...
Kuş yuvalarında cıvıltılar yükselir
Dalların arasından güneşe doğru
Işınlar gözlerini kırparken
Anasının gagasından yem alan yavrulara
Çiçekler yakaran birer eldir açılır
Yapraklar yeşile dönüştüğünde kırda bayırda
Bir yeşil yarışmadır yaşamak doğada.
Sularda yansıyan ışıkları oyaladığı yaşmak
Dökülür kıyılara denizin omuzlarından
Güneş yellerin dağıtıp dalgalandırdığı
Gür saçlara dönüşür tel tel ışınlarla
engin boşlukta.

Daha boldur ineklerin memelerinde süt
Koyunların tüyleri daha gür daha parlak
Sırtı yuvarlak olur küçük tosunların
Boğaların omuz aralarında yumaklaşır yağ
Bitkiler ağaçlar büyüdükçe
Yerden göğe yükselir dağ.
Sularda parıltılarla süzülen balıklar
Daha kolay görülür ışıklar kayarken
derilerinden

Daha parlaktır gözleri kayadan kayan
Çakıllar arasından uzayan kıvrılan
salınışlarla çıkan yılanın.

Artar etinde sevişmenin susuzluğu gençlerin
Uyanır sıcaklığı derisini yalayan özlemle
Yalvaran iki el gibi uzar öne doğru
kızların göğüsleri

Sıcacık bir yılan kıvrılır kalçalarında gizli
Görünmeyen bir el iner göğüslerinin arasından
Sıcaklığını yayarak göbeğine doğru.
İstanus yükselirken dağların arkasından
Önce tepelerin ışıldadığı görülür uzaktan
Sonra serilir oylumlara aydınlığın örtüsü
Boyalı bir kilim dokur ışığın elleri
Türlü bitkilerin yaprakların yeşilinde
Aydınlıkla yanyana yürür gölgeler
Ağaçların asmaların altında.
Günler uzarken uzar kırlangıç sesleri de
Öğle sıcağının yorgunluğu çarpar kanatlarına
Çiçekten çiçeğe konar arılar
Buğday başaklarında başlar bükülme
Arpanın çavdarın yorgunluğu duyulur sarıda
Kızılcıklar kızarır gelincikler solarken.
İstanus çekilirken dağların arkasına
Aydınlatırken evrenin görünmeyen bölümlerini
Bir kızıl yaygı serer göklere
Etekleri yayılır doruklara yaygının
Sonra sunar al köpüklü kutsal içkiyi
Uykuya çağırır ölümlüleri
Yavaş yavaş gelir ardınca karanlık
El değiştirir yönetim yeryüzünde.

KALHİSAPİ

Hititöncesi tanrılarından biri
Anadolu toprağından yoğrulmuş elleri
Nice boylara mutluluk vermiş
Nice boylara korku Kalhisapi.
Kimsin nesin nerdesin söyle
Hangi yüzler sürülmüş adak taşına
Hangi eller taşımış sungularını sana?

★

KAMRUŞŞABA

Tanrısın biliyorum Kamruşşaba
Anadolu toprağındansın gelincikler gibi
Seversin iyinin iyisini
güzelin güzelini.
Geceler korkutur çocukları, Kamruşşaba
ışık gönderir yararsın karanlığı
iri bir kabağı bölercesine yarıya
aydınlık olursun düşlere.
Sana yönelir açarken çiçekler
Gelincikler kızarırken tarlada kırlarda
Kızılcıklar etlenirken
Kirazın alı salkımın sarısı sende.
Sevmeyi sevilmeyi seversen Kamruşşaba
Yürürken konuşurken gülerken oynarken
Doğuran yaşar ağlayan yaşar gülen yaşar
Uzar bitmeyen bir çizgide varlık
Ben
Sen
O
Biz
Siz
Onlar
Seninle başlar seninle biter Kamruşşaba.

★

Yaşamak uzamaktır geleceğe
Elmada kızarmak çiçekte gülmektir
Görünmeyen kucağında yılların
Yarınlara büyümektir.

★

Varolmak yaratmaktır Kamruşşaba
Taştan topraktan ağaçtan sözden.
Yaşamak yürümektir Kamruşşaba
Yazıdan ayaklarla dilden dile
Çağların üstünden ülkeden ülkeye.

★

İyilik yağar parmaklarının pınarından
Yüzlerini Kamruşşaba'ya dönenlere
Dağların yücesinden engin oylumlara yürüyen
Bolluk dolu yağınurlara gebe bulutlar gibi.

★

KARHUHA

Büyük tanrı Karhuha
Süsleyen kabartmaları kayalarda
Adına törenler düzenlenen
Yılda bir koyun bir sığır kesilen.

★

Gülermiş gözleri dökülünce kan
Süslenmiş kutsanmış adağın vurulan boynundan
Öyle söylüyor yazılar.

★

Karhuha büyük tanrılar arasında
Sürdüren görkemli göksel yasasını
Duyulmayan sesiyle
Seslenen insanlara
Büyük tanrılar arasında Karhuha
Yıllık şölenlerde kanla doyunan.

★

KAŞKU

Geceleyin aydınlık saçan ay var ya
Gökyüzünden ovalara dağlara
Denizlerin üzerine serilen
Akan derelerle çaylarla
Gölgelerden kaçan
Açıklığı genişliği seven ay var ya
Kaşku demişler adına Hititler.
Onun gülüşüdür ay
Yüce dağların arkasından
Kum tepelerinin üstünden.
Uzun yaz gecelerinde söyleşir ormanlarla
Yaprakların hışırdayışı dilidir
Sıcak yelleri ezgileri
Bilinmiyor yüzbinlerce yıldır
Yıldızlara gizli gizli söyleşileri.

Bir masal vardır Anadolu'da
Söylenir kış geceleri küçük çocuklara:
Güneşin kızıymış ay
Eskiden güneş aydınlatırmış geceleri
Yıldızlar da çocuklarıymış güneşin küçük
Ağlamış bir gece durmamış çocuklar
Acıkmış karınları yaramazların
Börek istemişler annelerinden; güneşten.
Buğday öğütmüş un elemiş hamur yoğurmuş
Güneş, derken başlamış gecenin gelişi
Uzaktan görünür olmuş karanlıklar
Güneşin elleri hamurlu çocuklar ağlar.
— Git sen aydınlat gökleri biraz.
Karanlıkta kalmasın insanlar
Görüyorsun kardeşlerin ağlar elimde iş var
Demiş ay'a, gelirim işim bitince.
Üşenmiş ay çıkmam istememiş evden
— Göz değer güzelliğime, çarpar karanlık
Beni, ben görünmek istemem insanlara.
Böyle karşılık vermiş ay kızdırmış annesini
İndirmiş ay'ın yüzüne tokatı güneş
Yapışmış elinin hamuru yanağına
O günden beri bir yanağı karamsıdır,
Dolunay da bile Kaşku'nun.

★

KUBABA

Anaların anasa Kubaba
Başkaların Kybele dedikleri
Bütün uluslarca bilinen
Söylenen dillerince.
Ellerinden yağar toprağa bolluk
Bitkiler ekinler
Çocuklar ellerinde büyüyen
Doğuran kadınların memelerinde süt
Ekilen toprakta tohum
Üreyen çiğit çoğalan doğum
Bütün doğanların doğuranların sığındığı...
Geceleyin koruyan uyuyan bebekleri
Ağılda yatan yaylımda gezen kuzuları buzağıları
Besleyen iri göğüslerinden
Sürdüren diriler soyunu.
Anadolu'nun anası Kubaba
Bilinmeyen çağların koynunda büyüyen kadın
Geniş kalçalarında yaratmanın gücü
Doğuran yaşatan besleyen
Bütün Anadolu kadınları gibi
bire bin veren başak elleri.
Toprak esneyince yazbaşı
Tomuran çiçeğin özünde
Yeşile dönen yaprağın dilinde türkü
Işıkla gülen günaçımında yeryüzüne
Geceyle yayılan sessizlik oylumlara
Ana Tanrıça yaratan kadın
Bizimle başlayan bizimle giden.

Tarihin dilinde masal
Doğada gözlerimize sunulan gerçek
Suyun dirilişi şişen toprakta.
Hititlerin söylediği bir ninni
Onlardan önce bilinmeyen atalarımızdan
Hattilerden kalan oymalı beşikte
Uyuyan bebeğe mutluluklar dileyen.
Denizler ırmaklar çaylar dereler
Sularda yaşayan göremediğimiz diriler
Yaşamın özünü Kubaba'nın memelerinden emen
uçan kuş yürüyen karınca.
Yoncaların süslediği başlığıyla
Tapınakları görkemleyen tanrıça.
Seninle gelir toprağın kıvancı
Baharın sevinci seninle
Olgun buğdayların mutluluğu
Kirazın alı karası
Kızılcığın kızıllığı
Vişnenin alası kayısının sarısı sende
Sana döner yüzünü gülen elma
Kızarıp kabuğunu çatlayan nar
Tadını sarıya dönüştürüp gösteren ayva
Sıcaklığını suyunun serinliğinde gizleyen
Buram buram özlem kokan üzüm
Alımlı bir sevgiliye sarılır gibi
Dallara dolanan asma, bir de sarmaşık...
Senin özleminle kışın buluttan inen yağmur
Kara dönüşür serilir bir yaygı gibi toprağa
Örter ilkyaza değin uyuyan tohumu
Gözkırpar uzaklardan bakan güneşe
İnce kar yumurları yansıyan ışınlarla.
Seninle başlamış seninle gider Anadolu
Geçmişten geleceğe tükenmeyen
Senin göğüslerinle doğa
Yeni bir beşik donatır uygarlığa..

★

KUMARBİ

Tanrılar atası Kumarbi
Hurriler ülkesinde yüceden yüce
Öyküler söylenmiş yüzyıllar boyu
Masallar örülmüş Hitit, Hurri dillerince.

★

Gökler tanrısıymış büyük Alalu,
Bir uçtan bir uca süren egemenliği
Almak için elinden oğlu Anu
Başkaldırmış kıskancından babasına
Gökleri tek başına yöneten atasına
Bir savaş bir boğuşma baba-oğul arasında
Gökleri sarsan dağları titreten.
Kazanmış sonunda Anu
Almış egemenliği atasının elinden.

★

Tanrıların da değişmezmiş yazgıları
Böyle sürüp gidermiş göklerin yasaları
Günün birinde Kumarbi başbuğ olmak kurmuş
Gökleri yöneten babasına karşı koymuş
Anu'nun Alalu'ya yaptığını
Kumarbi de yapmış babasına
Gitmiş egemenlik elinden
O da bulmuş babasına ettiğinden.

★

Boğuşurken baba-oğul Anu-Kumarbi
Oğul yenememiş azan öfkesini
Dişlemiş babasının erkeklik öğesini.
Kargışlamış Kumarbi'yi babası Anu
Ettiğini bulacaksın demiş üç tanrıdan
Gebe kalan toprağın karnından çıkan.
Doğurmuş toprak sonunda; fırtına tanrısı
Olmuş biri, Aranzah denen Dicle ikincisi,
Üçüncüsü Taşmişu devlerin devi yaratık.

★

Örerken ağlarını yazgı yeni oyalar katar
Dokuduğuna, babasına oynadığı oyunu
Başlar Kumarbi'ye de oynamaya.
Anlaşır denizle Kumarbi bir dev yaratır
Kayalardan Ullikummi dedikleri
Dizlerine gelir ancak denizin en derin yeri.

★

Fırtına tanrısı Kumarbi'nin korkunç oğlu
Yardıma çağırır öteki tanrıları
Gelir us kaynağı Ea keser ayaklarını devin
Denizleri titreten Ullikummi'nin.

★

Ullikummi bir devdir, sağ omuzunda gökleri
Taşıyan, tanrı Upelluri'nin sol omuzundadır.
Batar sulara kesilince ayakları
İşe yaramaz Upelluri'nin yardımları
Verir yargısını yazgı yenilir Kumarbi.

★

Eden bulur olacak olan olur.

★

Elele vermiş Hititlerle Hurriler
Kumarbi'nin öyküsünü düzenlediler
Anu, Alalu, Ea, Sümer inancının ışıkları
Süzülmüş gönüllerin eleğinden
Ekilmiş Anadolu toprağına tohumları...

★

KUŞUK

Hurri gecelerini gündüze çeviren Kuşuk
Güneş giderken gelir göklere
Dağların ardından eteklerini sürüye sürüye
Yağdırır bakışlarından aydınlığı
Kovar tepelerden dallardan yoğun karanlığı.
Hititlerde Kaşku, Selardis, Arma derler
Luviler de Arma'yı severler benimserler.
Bütün değişik adların ötesinde ay tanrıdır
Anadolu'da birdir yücedir.

★

Kuşuk göklerde yaydır yarımaydır dolunaydır
Doğarken başkadır batarken başka
Otuz günde üç biçim giyimi vardır
Üç parlaklığı üç gülüşü üç yürüyüşü
Gelirken de giderken de görkemli görünüşü
Esinler yağdırır gönlüne ozanların.

★

Hititler Luviler Hurriler Urartular
Gönüllerince yaratmış yaşatmış ay'ı
Adaklar sunmuş saçılar saçmış
Süslemişler tapınaklarını.
Geceleyin süslenir Hurri kızları
Ezgilerle türkülerle seslenirmiş dolunay'a
Sorarlarmış bilicilerden geleceği.
Kıskanırmış gibi tanrılar ay'ı
Buluttan örtü çekerlermiş yüzüne
Kızlar bundan üzülürmüş en çok
Seslenirlermiş iyilik tanrısına
Sürsün bulutları diye dağların arkasına.

★

Tarımcıları severmiş Kuşuk korurmuş
Ona dönermiş yüzünü ayçiçeği
Bir söylentiye göre ona vurgunmuş
Bir söylentiye göre çiçeğe dönüşen
Yalvaran yakaran mutsuz bir insanmış
Tanrıların kargışına uğramış.

★

İlkin işbölümü yapmış güneşle ay
Sonra kötüler girmiş aralarına
Cinler periler kıskanmış sevgiyi
Çözülmüş birbirinden elleri
Biri gelirken öteki gidermiş o günden beri.

★

LAKSMAS

Saldırgan tanrısı Hititlerin
Öfkeli yavısı Tarhutas'ın
Bir yazıtta söylenir adı
Kıral Tuvati'nin yenilgiye uğrattığı
Tanrılar arasında.
Orta Anadolu bölgesinde söylenir adı
Bilinmez başka yörelerde
Bellidir çok eskiden kaldığı
Anlamı yok Hitit dilinde.

★

LAMA

Hattuşaş'ın koruyucusu Lama
İyilikler atası yardımlar kaynağı
Onun açılan ellerinden yağar sevgi
Görkemli günler yaşar Hattuşaş
Mutluluklar esenlikler içinde.
Ne kılıç ne kargı ne mızrak
Ne ölüm saçan savaş arabaları
Ne kasırga ne fırtına girebilir büyük
Kapılarından Hattuşaş'ın.
Arası yoktur Zas Hazuna'yla
Onun yakınlarıyla kardeşleriyle karısıyla
Barıştan başka türkü bilmez dili
İyilikten öteye uzanmaz eli.

★

Hititler ısmarlamış Lama'ya Hattuşaş'ı
Damdan açmışlar evlerin kapılarını
Ne döğüşü düşünmüşler ne de savaşı
Elin tersiyle alında teri siler gibi
Yumuşlar yavıdan korkularını
Lama dolaştıkça Hattuşaş alanlarında
Tatmışlar en güzel uykularını.

★

Yorulmasın diye Lama damdan evlere girmede
Çevirmişler kapıyı doğuya
Örtmüşler damı baştanbaşa
Daha kolay görmek için doğan günü
Daha büyük görmek için Lama'nın yüzünü.

★

Hattuşaş Hattuşaş olalı Lama da Lama'ydı
Lama Lama kalalı
Hattuşaş'ta yaşamak kolaydı.

★

LELVANİ

Savaş tanrısı Lelvani
İnsanın tükenmeyen tutkusu
Sönmeyen öfkesi dinmeyen hıncı
Kanın kokusu çığlığın sesi.
Kargının ucunda bıçağın ağzında
Azgının gözünde yüreğinde kötünün
Uyumayan düşman uyuyan su.
Yenenin gönlünde yenilenin tepesinde
Kanla beslenen canlara doymayan
Savaşa gülen barışa kızan Levlani.
Yalnız insanlar arasında değil savaş
Yabanları da düşürür birbirine
Kurbağayı yılana yutturur
Geyiği kurda yedirir
Kartalın pençesinde çırpınır tavşan
Doğan serçeyi parçalar atmaca sığırcığı
Büyük balıklar yutar küçüklerini
Yabansığırlarını kollar arslanla kaplan
Bağırta bağırta yerken yalanır kanla
Güçsüzün uykularını kaçırır güçlü
Senin işlerin bunlar Lelvani.
Savaş kötüdür yenen için de
Uzun sürmez kanla sağlanan utku
Kimsenin ettiği yanına kalmaz
Sonunda kanla yuyulur kan
Kazdığı kuyuya düşer insan.

★

LEVANİS

Fırtına tanrısının kızkardeşi
Ele avuca sığmayan azgın dişi
Ortalığı karıp karıştırmaktır işi.
Ağlayan bebeler ürken kuzular
Titreyen buzağılar
Yüreği çarpan kuş yavruları
Sarı çiçeğe takılıp kalan arı
Küçük bir su birikintisinde boğulan
yüzlerce karınca
Kızılağaçların altında eğreltiler arasında
sinen yavru geyikler
Yumuşatamaz içini Levanis'in.
Dişinin eyleme dönüşen yoğun öfkesi
Kadının doğayı dolduran sarsan sesi
Erkeğe bilenen diş
Şimşeklenen göz Levanis.

★

MİN

Işıyan ayın tanrısı Min
Aydınlığın karanlığa gülüşü
Ilık güney gecelerinde gemicilere
Göklerin maviliğinden yağan ışık
Adına sunakların tapınakların yapıldığı
Deniz kıyılarında sularla türküleşen
Bir sevincin sessizliği yaran ötüşü.

★

Antalya'dan Side'ye doğru gider bir kıyı
Uzanır gizli ellerle koyların koynuna
Tuşlaşan maviliğinde denizlerin
Örer öykülerin ağını balıklara.

★

Kimilerin Men kimilerin Min dediği
Ayla gelen ayla giden bulutsuz göklerde
Görkemli bakışların aydınlattığı boşluk
Dalgalarla uzayıp kısalan
Söyleşen göksel varlık Min.

★

Çok severmiş Min'i balıkçılar
Ona sunarlarmış ilk tutulan balıkları
Işık örtüsünü yaydığında sulara.

★

MEZULA

Arinna'nın güzel tanrıçası güneş
Gülüşlü Vuruşemu'nun kızı
Sevenlerin umudu
Yanan gönülleri serinleten su
İyilikler ecesi Mezula.
Sana uzanır elleri dara düşenlerin
Senden bekler sağlığı gönül ağrıları
Örterken ışınlarınla yeryüzünü
Karanlığı sürerken uzaklara
Gülüşlerinle dolar evren gün açımında.
Köpüren şaraba dönersin gün batarken
Pırıl pırıl bir mermere damlayan
Yayılan kızıl saçlarınla dağlara
Kızılcık suyunda yıkanmış ak örtü gibisin.
Açılan birer ağızdır sabah çiçekleri
Övgüler söyleyen türküler yakan
Mutluluk taşıyan gelişlerine.
Ver gözlerinle bakayım evrene
Yılın en uzun gününde Mezula.

★

NANNİ

Dağlar benden sorulur diyor Nanni
Hurriler ülkesinin yüce dağları
Ne güneş ne ay çıkabilir doruklarına
Bana sormadan ne gündüz ne gece
Gezebilir oylumlarında yamaçlarında.
Ağrı'da başlığım aktır yılboyu
Kırlarda yaylımlarda yeşil giyerim
Yılın yarısı, çamlar ardıçlar gülüşüm
Eteklerimde karayemişler bekçidir
Kartallar ulağım fırtına türküm.

★

Eskiden yurdu kıyılar ovalarmış Nanni'nin
Kıskanmış deniz tanrısı görkemli
Yürüyüşünü göklere yükselen başını
— Benim maviliğim yok sende, demiş,
Benim ışıyan sularım, dalgalarım,
Ucu bulunmayan derinliğim, enginliğim,
Göremez en güçlü gözler bile bastığım
Yeri, sana kim baksa yorulur,
Açılır gözü gönlü bana gelenin.

★

Üzülmüş bu sözlere Nanni
Uğramamış bir daha kıyılara
Toplamış ağaçları bütün bitkileri
Çekilmiş suların varamadığı dağlara.
Yağmurlarla yıkandıkça Nanni
Gövdesinin kirlerini döküntüleri
Akarsularla yollarmış denize.

★

Bozulmuş o günden beri barış
Dağlarla denizler arasında.
Ne denli kükrese sarsılsa deniz
Yürüse gürleyen dalgalarla karalara
İnermiş dağ tanrısı tepelerden
Atarmış tokatı sulara
Onun sesiymiş denizden gelen gürültü
Kulakları patlatan korkunç gümbürtü.

★

NERİK

Fırtınalar tanrıçası Hepat'ın kocası Nerik
Bir dediğini iki etmez eşinin
Yardımcısıdır bütün işlerinde
Ortaklığın altını üstüne getirmede
Sularda kaplama ekilmiş tarlaları
Söküp götürmede sayısız ağaçları.

★

Ölüm gezdirir omuzlarında Nerik
Hepat'ın öfkesini taşır yüreğinde
Buyruk salınca göklerin ötesinde
Görünmeyen engin denizlere göllere Hepat
Açar bütün kapıları Nerik
Boşalır gürültülerle gümbürtülerle sular
Kara bulutların oyuklarından
Şimşek yıldırım gökgürültüleri
Fırlar gizli yuvalarından
Takınırlar esen yellerden kanatlarını
Bütün güçleriyle saldırırlar yeryüzüne.
Önce dağlara vururlar
Korkunç gürültüler duyulur yücelerden
Fırlatır atar saldırganları
Yenildiği görülmemiştir yiğit dağların
Yürür ormanların üzerine fırtınalar
Ağaçlar inler ağaçlar kırılır devrilir
Azgın sular sürükler ölülerini
Toprağın gövdesini yırta yırta denize.
Sonra geniş ovalarda başlar savaş
Süzülür yellerle yıldırımlarla sularla
Hepat'ın ordusu göklerden
Başlarında Nerik.

★

NİKARUHA

Anitta'nın yaptırdığı tapınakta
Öfkesi adaklarla yatışan tanrı
Köpüren kıran döken Nikaruha.

★

Verimlidir Çorum ovaları
Kayunların sığırların yayıldığı yaylımlar
Ürken sıçrayan geyikler
Göklerin süzülen kartalı dağ doruklarına
Senin yolunda birer adak Nikaruha.

★

NİNATTA-KULİTTA

Tanrıça Sausga'nın yardımcıları
Ninatta-Kulitta
Yanyana yürürler Anadolu'da
Sausga'nın yanında söylenceler boyunca.
Alınyazıları yazgılar
Ninatta-Kulitta ikilisin ellerinde örülür
Bilicilerin söylediği türküler
Onların dillerinden dökülür.
Bir ezgidir Ninatta
Bir uyumdur Kulitta
Ellerinde yazgıyı gösteren zarlar
Bir tepsinin üstünde
Sausga'nın ardınca yürürler
Hitit kabartmalarında öyle görünürler.
Savaşta barışta
Acıda kıvançta
Yüzyüze dizdize
Ninatta-Kulitta...

★

NOLAİNİ

Suya giderken yaban sürüleri
Ürkek gözlerle bakar çevresine
Bir yırtıcı pusuya yatmışsa yörede
Yaklaşır sürüye sine sine
Masalların söylediğine göre
Nolaini yönetirmiş bu işleri
Urartu kaya yazılarında
Kimi çiviyazılı buluntularda
Sık sık geçer Nolaini'nin adı
Adaklar sunulur saçılar saçılırmış ona
Kimi sevgiden kimi korkudan
Eli boş gidemezmiş tapınağına.

★

Kolay değil insanlarla tanrılar
Arasında barışı sağlamak
Adak sunmadan saçı saçmadan
Tanrılara yaklaşmak.
Üstelik dağlık bir bölgedir Urartu
Birden bire karlı tepelere dönüşür ova
Güneş çekince elini eteğini
Bir kalın örtü gibi korku serilir ortalığa.
Adak ister saçı bekler tanrılar
Aydınlıkla gelende karanlıkla gidende
Karanlıkla gelende aydınlıkla gidende.

★

PAHHUR

Od'tur ocaktır Pahhur
Ateşte yaşar ateşi korur
Bütün ocakların başbuğu
Kanımızın sıcaklığı
Kıvrılan yalım
Dalgalanan alev
Tanrılar arasında güçlü dev.
Ondandır yalımların kutsallığı
Yanan odunun etkisi.
Yakalarsa bir kabın içinde
Kendisini söndüren suyu
Duman duman uçurur göklere
Bir de dökülünce üstüne su
"Cızzz" diye titrer yüreği.
Bundandır eski bilgeler.
"Ateş ortamında güçlüdür" dediler.
Pahhur gizlidir üzümün suyunda
İçinde sıcaklığı gövdemize sarılan
Sevginin yakışı bile
bize ondan kalan.

★

PİVA

Nice su tanrılarından biri Piva
Dağlarda ovalarda göllerin
Akarsuların tuzlunun tuzsuzun görünmeyen
Tanrılarından biri.
Esen yellerde yumuşak yumuşak kımıldayan
İnceden bir ses çıkaran tatlı sular
Bir özlem türküsüdür Piva'nın
Ağaçlar dinlemek için eğer dallarını
Salkım söğüt bu özlemle kimbilir
Salar sulara yeşil saçlarını.
Sazlar yükselir derinlerden
Yosunlar sokulur kıyılara gizlice
Bir olur kayar yüzünde suların
Siner tatlısu balıkları
Boyalı kelebekler uçuşur
İnce saz doruklarında
Işık ortalık kararırken dalar uykuya
Türkülerini dinlemek için Piva.

★

RUNDA

Güzel bir geyik yanıbaşında
Mutluluk soluyan tatlılık otlayan
Yazgının yürüyen buyruğu
Geleceğin bilgesi Runda.
Örtünmüş dolaşır iyiliği
Göklerde yeryüzünde
Işık damlayan gülüşleriyle
Görünmeyen gövdesiyle
Salınır canlılar arasında.
Çağlar yürümüş çağların ardından
Daha gelişmiş çiçekler bitkiler
Sazların üstünden uçuşan kelebekler
Duyulmayan türküler söylemiş yazgıya
Işıkla çizilmiş insanların yolu
Savaş bilinmezken Anadolu'da.
Bir başka düzen gelmiş yeryüzüne
Demirden kargı yapılmış ok yapılmış
Bozulmuş insanlarla geyikler arasında
Binlerce yıl sürüp giden barış
Runda'nın ülkesinde geyikleri koruyan

"Geyikli Baba" türemiş ıssız ovada.
Sonra gidip yerleşmiş Bursa'da
Geyiklerle gezermiş ormanlarda
"Abdal" olmadan önce "Kaygusuz Abdal"
Oklamış bir güzel geyiği
Geyik kaçmış "Kaygusuz" koşmuş
Varmışlar kapısını Abdal Musa'nın
İçeri girince geyik görünmez olmuş.
— Ne ararsın demiş Abdal Musa
Elinde yay taşıyan "Kaygusuz"a
"Kaygusuz" demiş
— Bu eve girdi vurduğum geyik onu isterim.
Çıkarmış böğründen atılan oku
— Attığın ok bu mu demiş Abdal Musa
Sarsılmış "Kaygusuz" el almış "Baba"dan
"Abdal" olmuş öğrenmiş yazgıyı.
O gün bugündür geyik kutsaldır Anadolu'da.
Tanrıdan insana dönüşen sevgi
Geyikle dile gelen
Masallar öyküler ören Runda.

★

SANTA

Luvilerin yüce tanrısı Santa
Sarma demişler adına Güney Anadolu'da.
Adakların sunulduğu günaçımları
Ağıtların yakıldığı geceler
Süsleyen birer sunuştur Santa'ya
Yakaran yüreklerinden buğulu sıcağında.
Çağların belleğinde kalmış adı
Törenlerin düzenlendiği tapınakta
Kıskanılan bir yer bilmediğimiz
Geleceğin eline bırakılmış bir öykü
Uzayın dudaklarında duyulmayan türkü.
Görülür günün birinde yüzü Santa'nın
Dinleyen olur sesini çağların ötesinden
Bugün bilimin unuttuğu bir yerden.

★

Nice boyları gelip geçtiği Anadolu'da
Pek az öykü söylenir Luvilerden
Sayısız tanrının beslendiği toprak
Susuyor tarihin başladığı yerde
Bilinmeyenlerin özlemi tüter bir öd ağacında
Büyür umudun geleceği bilinenlerde.

★

SARHUTAS

Yalnız adı kalmış günümüze bir yazıtta
Tarhutas'a saldıran tanrılar arasında.
Bir varlığın simgesidir sevdiklerine gülen
Sevmediklerine kızan Sarhutas.
Nedendir geçinemediği Tarhutas'la
Nedendir kargısını çevirdiği
Ucu sivri oklarını yağdırışı bilinmez.

★

Bir tanrı olduğudur bilinen Hitit ülkesinde
Binlerce tanrıdan biri.

★

SARKU

Yılda bir koyun sunulur Sarku'ya
Törenler düzenlenir yemekli
Büyük tanrılar dişili erkekli
Toplanırlar görkemli konağında
Baştanrının göklerin bilinmeyen katında.

★

Birleşir korku saygı
Süzülür gözleri güzelim koyunun
Fışkırırken boğazından sıcak buğulu kanı
Al al güler bıçağın ağzı.

★

Sarku sunulan adağın sıcaklığında
Yüceliğin tadını çıkaran tanrı.

★

SARRUMMA (ŞARRUMMA)

Hititlerde Telepinu
Güney illerinde Şarrumma, Sarma, Santa,
Sarrumma dedikleri
Hep iyilik düşünür insanlara
Bilinmeyen çağlardan beri
Yerde gökte görünen görünmeyen canlılara.

★

Sarrumma'nın gözlerinden yağan ışık
Önler karanlıklara saklanan kötülüklerin
bilenmiş saldırılarını.
Mutluluk saçar elleri
Odur gülen sevilesi varlıklarda
Güney dağlarında yaylımlarda
Açan çicekte yeşeren çayırda.

★

Odur koruyan canları
Suçları kovan odur.

★

Nice türküler kalmış tarihin belleğinde
Bizlere söylenmedik
Sarrumma'ya sunulmuş yazbaşı günaçımında.

★

Bilinmeyen bir yerde gözlerin ışığı
Gülerken süslenir doğa
Yayılır yeşilin kokusu
Toroslardan Antalya'ya..

★

SASPUNAS

Düşler susar bellek yorulur
Çıkmaz aydınlığa Saspunas
Yalnız fırtınalar çıkınca görülür
Allak bullak olan ormanlarda
Uğuldayan dağlarda
Gürleyen göklerde.
Kimi bir fırtına tanrısıdır der
Kimi Zas Hazuna'nın yardımcısıdır
Onun da parmağı var yıkımlarda
Korku salan olaylarda
Bir yerde dinerken fırtına
Bir yerde başlar
Masalların yorumuna bakılırsa
Tanrılar anlaşamamışlar.

★

Öfkelenince birbirlerine tanrılar
Acısını çeker insanlar yazgılarınca
Kötülük saldırır iyiliğe
Alçaklık kanlı gözlerle yürür erdemin üstüne
Karanlık bir kaşık suda boğmak ister aydınlığı
Bilenir kılıç ağzına döner hıncın dişleri
Öfkenin kan dökülür ellerinden
Ot bitmez bastığı yerde kıskançlığın
Güçlünün kabarır azgınlığı doymazlığı
Soyup soğana çevirir güçsüzü
Tutan olmaz yoksulun elinden ölse de
Leşe konan sinekler gibi sarar çevresini
Varlıklının üşüşür başına çıkarcılar
Dört nala kalkar düşkünü sömürme
Bulunmaz ölüsünü gömen bile.
Görünmez insanın içi dışından
Bundandır iki yüzlünün kazancı.
Bir fırtınadır insanda bu da
İster uyanıkken gelsin ister uykuda.
Saspunas fırtınadır yıkımdır
İnsanda kudurmuş atılımdır...

★

SAUSGA

Geleceğin tanrıçası Sausga
Yazgıların yumağını ören
Ne gelecekse başına insanların
Bilinmeyen bilinen Sausga'nın buyruğundan geçer
Onun görünmeyen ellerinde dokunur
Alınyazılarının mutluluğun kilimi.

★

Bir de savaş işlerine bakarmış Sausga
Ardınca yürüyen yardımcıları Ninatta-Kulitta.
Oyuncuların eğlencelerin tanrıçası
Zar atıp fal bakmanın bilgisini
Ondan öğrenmiş Hitit bilicileri.
Başında güzel örtüsü tacı
Elinde oyun araçları ya da iki ağızlı balta
Kimi yerde geniş kanatlı kimi yerde
Dalsız budaksız uzayan bir kavak
Kadın güzelliğinin taşa oyulmuşu.

★

Sausga'nın kutsal ellerinden çıkarmış
Utku, ona sığınırmış, yakarırmış savaşçılar
Saçılar saçar, adaklar sunar savaştan önce
Onlardan yana olsun diye
Onlara gülsün diye başarı
Güzel kokulu tütsülerle yükselir yakarışları.

★

Anadolu'nun ovalarında dağlarında dolaşan
Sürüleri otlatan çobanlar
Ekinleri toprağa saçan tarımcılar
Genç analar çocuklar
Yeşil evlilik düşleri gören kızlar
Yollarını gözler Sausga'nın
Onun pırıl pırıl sularında yıkarlar
Umutlarını görünmeyen bir ülkede
Gönül dedikleri yerde.

★

Yonca yapraklarıyla bakılan falda
Kuyuya atılan dilek taşında
Umutların kanatsız uçurulduğu gökte
Dolaşır Sausga'nın ulakları.

★

SEBİTU

Büyük tanrı Sebitu dağların doruğunda
Adaklar saçılar bekleyen ölümlülerden
Urartu'nun yücelerinde durup
Kırallara seslenen
Andiçilirmiş adına kötülüklerden arınmış
dillerle gönüller
Dinlediğimize göre çiviyazılı belgelerden
Günün ışığı vurmadan oylumlara
Göz kırpmaya başlamadan Ağrı'nın karları
Kızıl başlığıyla dağların arkasından
yükselen güneşe
Krallar kalkar Sebitu'ya yakarırlar
Gelen günün ardından mutluluk umarlar.
Ona sorulmadan başlanmaz günlük işlere
Ne koyunlar çıkarılır ağıldan
Ne sığırlar götürülür yaylımlara
Ne düğün düzenlenir ne dernek
Ne toprağın tadı karışır pınara.

★

Aydınlık çekilirken dağların ötesine
Kuşlar kanatlarına yükleyip götürürken
alaca cıvıltılarını
Ormanlar giyinirken geceyi
Günün son yakarışları sunulur Sebitu'ya
Yeryüzü dalar uykuya.

★

SELARDİS

Senin de biliriz adını
Kaşku'dan öğrendiğimiz
Sen de bir ay tanrısısın
Başka bir adısın Kaşku'nun.
Sevgiler esenlikler sana da
Yeryüzünden
Yüreğinden insanoğlunun.

★

Selardis ay'dır gecenin başında
Işıyan bir başlık açılan göğe
Yürüyen karanlığa karşı güneşin ötesinde
Yarımay'dır dolunay'dır ilkay'dır
Bilinmeyen
Kimliğini gizlemiş çağlar
Kıskanmış saklamış özelliklerini.

★

Gecenin kuşluğunda çıkar gezintiye
Yorulur öğlesine doğru
Durur gibi yavaşlar adımları
Yıkar yüzünü göklerin görünmeyen mavisinde
Hızlanır yürüyüşü çekilir oylumlardan
Yavaş yavaş dürer eteklerini
Dinlenir dağ doruklarında.
Gider yüzünün parlaklığı
Solar aklığı giysilerinin
yaklaştıkça güneşe
yeryüzünden görünmeyen bir yerde
Başlayan sessiz buluşma bitirir işini.

★

SERİS

Boğalar yücedir Anadolu'da
Bütün inekleri dölleyen soyun gücü
Tarlayı süren sapan
Harmanı döğen çakıl dişli tahta
Kimilerin "düven" dedikleri
Onun boynundan geçer.
Boğalar kutsaldır Anadolu'da
Boynuzlarında taşır yeryüzünü
Sallayınca başını deprem olur
Boynuzları kapıların üstünde
Evleri çocukları korur
Kimiler güç sayar kimiler uğur.
Boğalar burulunca dölden kesilir
Yalnız sapan çeker harman döğer
Eskiler "öküz evin direği" derler.
Boğalar yiğittir Anadolu'da
Delikanlının güçlüsü "tosun"dur
Korkağı "inek"
Bizim suçumuz yok böyledir gelenek.
Seris bir boğadır Hititlerde
Tanrısal güçlerle donanmış enenmemiş
Masalların konuşamaz olduğu yerde
Mısır'da "Apis", Hurrilerle "Hurriş"
"Şeşiriş" yoldaşları vardır denenmiş.
Boğalar sevimlidir Anadolu'da
Analar oğullarına "tosunum" derler
Dalkılıç boynuzlu boğaları düşünürler.
Boğa böğürürken yiğittir
Boğa yürürken görkemlidir
Boğa aşarken erkektir.

★

SİN

Ay tanrısı Sin
Samilerden konuk gelmiş Hititlere
Öyle sevilmiş beğenilmişki
Bir daha göndermemişler geldiği yere.
O bilinmeyen günden beri
Onun da vardır Anadolu'da
Geceleyin göklerde güzel bir yeri.
O da süslemiş Anadolu'nun
Ay tanrıları Kaşku'yla Arma gibi
Karanlığın örtüsünü kaldırıp gökleri.
Girmez dalların altına
İnmez korkulu yerlere
Gölgeyi sevmez oldum olası
Engin denizlerin pırıl pırıl örtülerine
Yaylımların kırların geniş kilimlerine
Uzanmak sessizliğin tadını çıkarmak varken.

★

Mezopotamya'dan gelirken Sin
Yıkamış ellerini Fırat'ta
Dicle'den gidermiş susuzluğunu
Ovadan yükselmiş Anadolu dağlarına.
Bir güzel kızmış orda da
Güneş tanrısıyla bölüşmüş evreni
Seçmiş karanlığın üstüne doğmayı
Yol göstermeyi yolculara
Bir de düşleri süslemeyi
Gizlice bürünerek uykulara...

★

SİUNASUMMİ

Anittan'ın yaptırdığı tanrı evinde
Bir Hitit inancının biçimlediği
Tanrı Siunasummi
Adaklar saçılar kurbanlar
Anadolu'nun besili görkemli hayvanların
Sıcak buğulu kanlarında yaşayan.

★

Siunasummi kimden kimedir seslenişin
Boğazköy'den öte tarihten beri
Unutulmuş onun da yakarış türküleri.

★

Bir adtır günümüze kalan
Sayısız Hitit tanrılarından
Siunasummi.

★

SULİKATTA

Irmakların akarsuların tanrısı
Tamarra ırmağındaymış konağı
Oradan buyruk salarmış ırmaklara...
Çavlayan gürleyen
Çavlanlardan dökülen sular
Azgın dereler çaylar
Onun dilinden söylermiş türküyü.
Otururken Meryemana deresinin kıyısında
Maçka'da bakarken akan öfkeli suya
Düşündüm Sulikatta'yı
Gelmiş mi dedim içimden
Çocukluğumun geçtiği yaylalardan koşup gelen
Kışın uysal baharda güzde deliren bu çaya
Yüzmüş mü göllerinde
Ondan gidermiş mi susuzluğunu benim gibi.
Öyle kıskançki zaman
Gizlemiş ırmakların en güzel öykülerini
Bizden, esirgemiş belleğimizden.

★

SÜPPİLULİA

Pırıl pırıl pınarlar görürsün Anadolu'da
Kaya diplerinden çıkan
Otlar çayırlar arasından fışkıran
Ağaçların altından akan
Soğuk serinletici tatlı pınarlar
Kimilerin göze
Kimilerinin kaynak dedikleri güzel içimli sular
Onların da koruyan birer tanrısı tanrıçası var.
Suppilulia korur bu kaynakları
"Arınmış, kutsanmış" demektir adı da
Bundandır kimi suların yüceliği
Sonradan Greklerin "kutsal su"ya
"aigiasma" dedikleri.

"Aigiasma"ya bizimkiler "ayazma" derler
Cinlerin perilerin koruduğunu söylerler.
Suppiluliuma bir kıraldır yücedir Hititlerce
Tanrısal güçleri vardır görülmeyen
Özdeştir onunla Suppilulia
Tanrı kutsal kıral kutsal pınar kutsal.
İnce bir ses duyulur fışkırırken su
Bilinmeyen çalgıyı düzenleyen elden
Gelen uyum bu.
Yeşildir pınarın yöresi
Çiçek oynayışlarına
yaprak kımıldanışlarına uyar suyun sesi.
Pınar umuş yeridir Anadolu'da
Sevenler gönüllerini yuyar
Sıyrılır kötülüklerden arınır bir solukta.
Pınarbaşında tarihin dilinden anlayan.
Onbinlerce yılın türküsünü duyar.
Bir başka masal karışmış öykülere:
Açarmış akarsular insanın içini
Giderirmiş bütün üzüntüleri pınar..
Geçmişin belleğinden dökülen bu söylencede
Suppilulia'nın tadı tuzu var.

★

SUVALİYATTA

Soluğu kesilmiş sessizliğin
Uyanmış bütün ağaçlar otlar uykudan
Toprağın ürperen derisinden çıkan sesler
Kaygıya düşürmüş çiçekleri kuşları
Bulutlar yürüyor ağır ağır göklerin
Enginliğinde belirsiz salınışlarla
İnce fısıltılarla konuşuyor ormanlar:
—Suvaliyatta'dır gelen fırtına var.
Fırtına tanrılarından Suvaliyatta
Tutamaz öfkesini tepinir çırpınır
Vurur kendini taştan taşa
Atar yerden yere
Birden çıkar göklere
Birden iner yerlere
Ağzı köpüren döğünen çırpınan sarsılan
Tutarığa kapılmış bir insan gibi.
Fırtına yürür denizlerden karalara
Gümbürder kıyılar parçalanır toprak
Bir lokma olur dalgaların ağzında.
Fırtına yürür karalardan denizlere
Çatırdayarak devrilen ağaçlar gibi
Kaldırır inletir dalgaları çarpar birbirine
Çılgına dönen sular saldırır sağa sola
Anlaşılmaz boğuşma mıdır yarışma mı.

*

Dinince Suvaliyatta'nın öfkesi
Kesilir suların gümbürtüsü
Karaların sesi
Çöker omuzlarına yeryüzünün yorgunluk
Bırakır kendini sessizliğe
Karmakarışık yıkıntılar arasında.

ŞAMAŞ

Mezopotamya düzlüklerinden,
Fırat'ın Dicle'nin suladığı geniş ovalardan
Yükselmiş göklere bir tanrı
Güneşi giyinmiş onbinlerce yıl
Evrenin tepesinde duran Şamaş
Gün açarken gelir batarken gider.
Dolaşırken gökyüzünde Şamaş
Bir gün uğramış Anadolu'ya
Hititlerin düğün dernek günündeydi.
Çiçeğe konan balarısı gibi
Anadolu'yu sevdi.

Dört bin yıldır Hattuşaş göklerinde
Dolaşır Hitit tanrılarıyla Şamaş.
Bir güneş tanrıdır Anadolu'da
Görkemli yeri vardır Hitit tapınaklarında.
Konuk değil bizdendir
Eti etimizden kanı kanımızdandır
İçtiğimiz su yediğimiz ekmek
Sevindiğimiz yeşil beslerin Şamaş'ın ellerinde
Işığında yatır gün boyunca.
Buğdayları sarıya döndürüp olduran
Ayvanın sarısı elmanın alı
Gelinciklerin süs takıları Şamaş'tır
Susayana su acıkana aştır toprakta bolluk.

★

İstanus güneş tanrısıdır Hititlerin
Şamaş Sümerlerin
Sarmaş dolaş olunca uygarlıklar
Tanrılar arasında başlamış barış,
Senlik benlik kalkmış ortadan
Bir sevginin uyumunda düğümlenen kıvanç
Tanrıya dönüşmüş insanın ellerinde.

★

İstanus'un türkülerini söyler Şamaş
Onun çalgısında gelir dile sevinci
Ne gülüşü başkadır ne giysileri
Ne de gökyüzünde yürüdüğü yol
Gitsin İstanus'un konağına
Şamaş'ı görmek isteyen Anadolu'da.

★

ŞEŞİRİŞ

Boğaları vardır Hurrilerin
Gücü kemiğe dönüşen boynuzlarında
Erkin yağlarla yoğurularak
Yumak yumak olduğu omuzlarında.
Apıl apıl yürüyen boğalar görkemli
Bakışlarında dile getirir yiğitliği
Eşerler öfkelenince boynuzlarıyla yeri
Ulu böğürtüleri kıvandırır genç inekleri.
Demircinin ocağında yumaşamış çelik
Etli kalçalarında güler boğaların
Dönüşür pırıl pırıl tüylerle kaplı
Yoğun bir et yumağına.

★

Şeşiriş böyle boğaların tanrısıdır
Boğalar Şeşiriş'in Şeşiriş boğaların yarısıdır.
Boğalardan sorulur sığırlar sürüsü
Yaylıma çıkarken önde boğalar yürür
İnekler yayılırken otlaklarda
Küçük tepeciklerde durur boğalar sürüyü korur.
Yaklaştırmaz sürüye yabancı boğaları bile
Ayrıdır sürülerin boğaları
Bölüşmüş sanılır gücü yetiştiğince yaylımları.
En görkemlisi "tohumluk"tur
Uğurlu sayılır alnı akıtmalı
Doruya çalan boğanın dölü.
Kimi yörelerde beneksiz karası sevilir
Boğanın ona çekilir inekler.
Kıskanır yaylımda boğa seviştiği ineği
Sokmaz çevresine başka soydaşını.

★

Böyle buyurmuş Şeşiriş
Böyle yürür boğaların yasası
Hurriler ülkesinde.

★

ŞİMEGE

Güneş tanrısı Luvilerin
Tivat'ın arkadaşı demek
Güneyden gelmiş Anadolu'ya
Girmiş Hitit tapınaklarına
Adaklar sunulmuş saçılar saçılmış ona da
Güneşle gelir evrene günaçımında
Güneşle gider dağların ötesine
Işıklar omuzlarında yaşmak
Aydınlık dudaklarında sessiz türkü
Uzanır sulara denizlere
Islanmaz giysileri
Yeşil yeşil güler bahardan yaza doğru
Okşarken sessizce bitkileri
Işık kokuşlu yumuşacık elleri.
Öfkesi yalımdır gülüşü sıcak
Üzüldüğünde bastırır karanlık
Bir kara yaygının altına girer ortalık.
Kumlu çöllerde gezer Şimege
Güneylidir sever sıcağı
Kaçar yüksek dağlarından Anadolu'nun
Sokulmaz soğuk oylumlara yazları bile.
Masalların söylediğine bakılırsa
Konuktur Tivat'ın konağında
Onun yanında gelir toplantılara
Onun buyruklarında görülür adı.

★

ŞİVİNİ

Ulu tanrılar arasında Şivini
Masallar bile bilmiyor yerini
Silinmiş gitmiş tarihin belleğinden,
Demek geçememiş çağların eleğinden
Urartu kabartmalarında konuşan öyküler
Onun da yüce bir tanrı olduğunu söyler
Adaklar sunulur saçılar saçılırmış.
Birkaç büyük tapınak yapılmış adına
Belli günlerde törenler düzenlenir
Kadın erkek genç yaşlı çocuk
Alay alay insanlar dizilir
Haykırışlarla yakarışlarla giderler tapınağa
Tütsüler yakar içlerini dökerlerdi
Kimi sağlık kimi mutluluk dilerdi...
Ne karşılık verirdi bilicilerle Şivini
Yalvarıp yakaranlara bilinmiyor daha
Anlayan kalmamış bu tanrının dilini
Kabartmalar konuşmuyor bizimle kayalarda
Susuyor çiviyazılı kalıntılar belgeler
Adını söylemekle yetiniyor tanrının
Toprağın diliyle söyleşen gerçek
Toprağın tadına varınca bilinecek...

★

ŞULİNKATTA

Savaş tanrısı Şulinkatta kötülüklerle
Hititler de bilmezmiş geldiğin yeri
Eskiymişsin öylesine, Hattiler de bile
Çağların arkasından bakarsın Anadolu'ya
Barışı kovan
Savaşı seven Şulinkatta.
Kana susayınca fırlar oyuklarından kızaran
Gözleri döner al köpüklü şarap dolu kaba
Depremdir dudaklarının kımıldanışı
Kaşlarının oynayışı savaş
Çekilen kılıçlar pırıl pırıl güneşte
Yükselirken insan iniltilerine karışan sesleri
Boşluğa, birbirine çarpar yansıyan ışınlar
Deler boşluğun yüreğini mızraklar

Atılan oklar uçar süzülür kanatsız kuş gibi
Birer can takılmıştır uçlarına
İnsan çığlıklarından
Çocuk ağlayışlardan türkülerin var Şulinkatta.
Yerlerde yuvarlanan delik deşik kanlı gövdeler
Çırpınan eller ayaklar
Yıkılan evler sönen ocaklar
Görünmeyen gözlerle sana bakar
Kıran döken yakan yıkan Şulinkatta.
Seversin kesilen boyundan akan
Sıcak buğuları yükselen boşluğa
Ilık ılık yere damlayan kanları
Yaşamdan kaçan ölüme sığınan Şulinkatta.
Senin de bir arslan yatar gönlünde
Tanrılaşan tutkusudur insanın
Bilinmeyen giysiler içinde
Sende dinmeyen bir öfke
Sende dile gelen eyleme dönüşen Şulinkatta.
Ilgıt ılgıt çayıra kan damlarsa
Sular kanlara karışıp akarsa
Ev yerine kılıç
Çocuklara oyuncak yerine kargı yapan varsa
Demirden tunçtan hayvan kemiklerinden
Arkasında insan vardır sen değil Şulinkatta.

★

TARHUİ

Saldırgan bir tanrıymış Tarhui
Yavı bilmiş kendine tanrı Tarhutas'ı
Boyuna yürümüş üzerine
Ucu sivri kemikten kargılarla
Ucu sivri taştan mızraklarla.
Sonunda yenmiş onu Tuvatti
Kovmuş ülkesinden yardımcılarıyla.

★

Hititler tanrılardan tanrı türetirler
Bire bin katarlar kendilerinden önce
Yaşamış insanlardan aldıklarına
Anadoluda sular tanrı gökler tanrı
Toprak tanrıdır
Tarhui kendinden olana sevgi yağdırır
Olmayana kargış döker oklarının ucundan.

★

TARHUİS

Tarhutes'ın yavısı Tarhuis
Yenik düşmüş kıral Tuvati'ye.
Bir yöre tanrısıdır Anadolu'da
Tarhui'nin yanında savaşan
Başka tanrılara karşı.
Sesini çıkarmıyor söylenceler
Söz etmiyor soyundan sopundan
Bir adıdır bize kalan.

★

TARHUND

Luvilerin fırtına tanrısı
Göklerin başbuğu yağmurların öncüsü
Kimi Tarhund demiş adına kimi Tarhuni
Resimyazılı belgeler söylüyor bunu.

★

Anadolu'nun güneybatısında yaşamış Luviler
Yoğurmuş inançlarını toprakla
Olaylarla mayalamış doğanın teknesinde
Salmışlar düşüncenin fırınına
Ekmek kokuşlu sıcacık tanrılar
Sunulmuş insanlara türlü türlü.

★

Tarhund pek tekin bir tanrı değildir.
Kardır kasırgadır fırtınadır esen yeldir.
Altını üstüne getiren ortalığın
Görünmeyen yalnız korkunç sesleri duyulan
Kırıp döken fırlatan yıkan bir eldir.
Tarhund gelince gider yeryüzünün tadı
Bulutlar ağlar Luviler ülkesine
Kıvrılan azgın bir yılan gibi sarılır yeller
Toprağın göğsüne döndüre döndüre çıkarır
Göklere tozları sonra bırakır birden
Toprak yağıyor sanırsın boşluğa yerden
Toprak iniyor dersin yere göklerden.
Göz gözü görmez kulak kulağı duymaz
Gömer yıldırım dişlerini toprağın etine
Seller evlek evlek yırtar yerin derisini
Korkudan titrer ağaçlar tutulur dilleri
Uçuşan çınar yaprakları boşlukta
Yakaran birer dilekçedir gönderilir Tarhund'a

★

Bir çöle döner Güneybatının ovaları
Sararır korkudan delişmen ırmak suları
Çamur kokar devrilen sazlar kamışlar
Örter ekinleri toprağın balçık yorganı
Tarımcılar ağlar Tarhund güler
Bitkilerin tozlu yüzlerini yağmur siler.

★

Gönlü olunca Tarhund'un
Gider yeryüzünden yokeden korku
Yorgun toprağın üstüne yayılır uyku
Gider kargaşa gelir durgunluk
Kurular toprağın örtüsünü güneş.

★

TARHUNDAS

Bolluk tanrısıdır Luvilerin
Bir elinde buğday başağı
Üzüm salkımı birinde
Yaslanmış görkemli bir kayaya İvriz'de.
Hititler de benimsemiş bu tanrıyı
Buyur etmişler tapınaklarına
Kendi başlıklarını koymuşlar başına
Ayakkabılarını giydirmişler ayaklarına.
Bolluk saçan elleriyle birleştirmiş
Bütün Anadolu yüreğinde Tarhundas
Onu selamlayarak akar Evriz'in pırıl pırıl
Suyu, saygıyla geçer önünden
Sürer yumuşak ellerini kocaman kayanın
Eteklerine sonra gider daha büyük sulara.
Tarhundas bir yerde Telepinu'dur
Bir yerde bütün bolluk saçan el.

★

Bir mağaradan çıkar İvriz deresi
Yürür iniş aşağı Tarhundas'a
Yeşertir tanrının ellerindeki
Üzümle buğdayı birden alır başını gider
Bilinmeyen bir çağdan bir çağa.
Kimin yolu düşerse İvriz'e
Gitsin Tarhundas'ı görsün
İnanç dönüşünce bir kayaya
Ölümsüz olur insan bilsin.

★

TARHUNZA

Konuk tanrılardan Tarhunza
Luvilerin ellerinde büyümüş
Gelip oturmuş Hitit ülkesinde
Gezmiş dolaşmış bir süre
Ona da sunulmuş adaklar
Saçılmış saçılar çağlar boyu.
Çiviyazılı belgeler
Resimyazılı kaynaklar söylemiyor işini
Anadolu'ya gelip gidişini.
Bir gün çıkar aydınlığa
Toprağın belleğinden
Söyler kendi diliyle soyunu
Gösterir konağını masalları dokuyan
Ellere bildirir yolunu
Kurtulamaz arayan insanın gözünden
Uzun sürmez gizliliği
Aydınlatır onun da yurdunu
Bilgilerin büyüyen ışığı.

★

TARHUSİNİ

Hititlerin büyük tanrılarından biri
Gökkatlarının en yücesinde yeri
Arada bir inermiş yeryüzüne görünmeden
Sarsarmış yerleri gökleri.
Geçinemezmiş öteki tanrılarla
Yıkım gelirmiş insanların başına bu yüzden
Vuruşan dövüşen tanrılar
Acısını yaşam boyu çeken insanlar.
Seven tanrı Tarhusini
Kırıp döken tanrı kızdığında.
İnsanın yarattığı bir varlık
Sonunda yıkım getiren başına
Anadolu toprağında yeşeren bir düşün
Yükselen aydınlığı göklere
Sonra kuduran bir öfkeye dönüşüp
Görünmeden inen yere.

★

Tarhusini bilinmiyor yazılardan öte
Öyle kıskanmış öyle saklamış özünü
Hitit öncesinden tarihin gözünden.
Birkaç yazıda görülür adı
Ne doğduğu yer bilinir ne yaşadığı.

★

Bir yazıt sessiz konuşur Kayseri'de
"Ben Ruva, Tuvanti'nin uşağı
Oturulur yerlerdi bu evler
Boşalttım bu evleri ben
Bir konak kurdum onların yerinde
Yücelttim yüce tanrı Tarhusini'yi de."

★

TARHUTAS

Bir güzel tanrıymış Tarhutas
Çiftlik köyünde bir yazıttan bildiğimiz.
Nice sevenler varmış onu kırallar arasında
İyiliklerinden dolayı.
"Bir anıt diktim atalarım için,
Ben, tanrı Tarhutas'ın uşağı
Kıral Tuvatis'in göklere yükselen anıtını...
Yenmiş beyim Tuvatis saldırgan tanrıları
Tarhutas üzerine. Bu tanrılar:
Sarhutas, Şarrumas, Huhitis, Tarhui,
Tarhuis, Hikstas, Laksmas.
Ben, yer verdim bu tanrılara.
Yeniden sağlığa kavuştu tanrı Tarhutas.
Alsınlar yontularımı beyim Tuvati, şu tanrılar.
Yemek yesinler, su içsinler."

★

Yalnız Hititlerin değil bu tanrılar
Onlardan birlerce yıl öncesinden
İnançlarla sarmaş dolaş çağların kucağında
Büyüp gelen uzayıp giden geleceğe.
Toprağın dilidir söyleyen tanrıları
Üzümde buğdayda çiçekte
Akan suda sessizliği yoğuran kayada.

★

TEİŞEBA

Gökkatlarından gelen buyruklar var ya
Dağlara yaylımlara sulara yayılan
Oylumları dolduran ormanları koruyan
İnsanlar elinde dönüşen birer yasaya
Teişeba'nın sözleridir çoğu görünmeyen
Yalnız doğa dilince söylenen yürüyen.
Bir ulu tanrıdır Teişeba doğusunda
Anadolu'nun dağlara dönüşen ucunda
Güneş olur bakar yağmur olur yağar
Kar olur buz olur suya çevrilir akar
Çıkar yücesine yeryüzünün gündüz gece
Kimi dillerde masaldır kiminde bilmece.

★

Hani sular kendiliğinden akardı
Yağmurlar iyilik olsun diye yağardı
Ne sömürmek vardı ne kemirmek
Emek yaşamakmış yaşamak emek
Dağlar ağaçlar ovalar sular insandı
Çiçekler bitkiler yemişler birer candı
Ancak kesilen yer kanardı taşla
Gönül kanaması bilinmezdi savaşla
Ocak bir ısınmaya yarardı bir te tapmaya
Ağacın ölüsü sığınak barınak yapmaya.

★

O çağlarda yaşamış Urartu'da Teişeba
Baştanrılar arasında görkemli tapınağında
Bilicilerle seslenirmiş insanlara
Doğruyu sever eğriyi yerermiş
Erdemlilere koruyucu kanatlarını gerermiş
Gündüz geceyi görürdü gözleri gece gündüzü
Karıncanın ayak seslerini duyar.

★

Çiçeklerin soluyuşlarını sayar
Yaprakların yeşil kanını koklardı.
Ağrı dağının karları yağmazdı ona sormadan
Ağarmazdı, Van gölünün suları kabarmazdı
Onun ellerinde biçimlenirdi yazgı
Onunla başlar onunla biterdi yaşam.

★

TELEPİNU

Güneş serince aydınlığını evrene
Buğuların çıktığını görürsün topraktan
İnce fısıltılar duyulur gibi kımıldar yer
Tohumda bir uyanma başlar gerinir içinde
Gömleğinin patlatır kabuğunu
Yeşil gülüşler dökülür dalların dudaklarından
Ayva sarısına benzer sular
Kimi yerde kızılla doruya döner ırmaklar
Yaprak çiçek karışır birbirine
Boyam boyam giysilerle donanır ortalık
Ekinler yükselir göğe doğru
Boşalır ağıllar ahırlar
Evlerde durmaz olur emekleyen çocuklar bile
Bahar kaldırır kıştan kalan ak örtüyü
Yeşil kilimler serilir yeryüzüne
Güneş daha yakından bakar
Daha uzun sürer yolculuğu gökte
Kuş cıvıltıları geyik oynayışları yarışır
Bitkilerle kırlarda ormanlarda yaylımlarda.
Telepinu'nun muştularıdır bunlar

Çekilmiş bütün tanrılar evrenden
Bitkileri koruyan çimenleri sulayan
Çiçekleri güldüren Telepinu gelmiştir.
Görkemle yeryüzüne yönetim elindedir.
Yemişe dönen ağaçlar çiçeğe yönelen eşkinler
Ekine salınan tahum bir düğündür.
Dirilik kokar taşlar bile
Bir can sıcaklığı yayılır toprağın derisine
Uyanır ölüm uykusundan can fışkırır
Bolluk yağar ağır ağır yürüyen kararmış

★

Şişik karınlı bulutlardan.
Bir bebeğin ışıyan gözleri gibi parlar
Çitlenbikler asmalar solur yarışın
Yorgunluğunu yeşilde
Ardıç yeniler giysilerini
Çamlar eski bibillerinidöker serer
Bir doru döşek dalların gölgelediği yere.
Yenen sevgidir içilen sevgi doğada.
Yeşil dölleyen tohuma dönüşür belinde
Gençlerin kanın sıcaklığından öte
Bakışlarından gebe kalır kızlar
Yakaran iki el gibi uzar göğüsleri
Yeşilin ardınca yürüyen duygularla
Kışın bitişi baharın gelişidir Telepinu
Yüce dağ doruklarından doğan
Işıklarla yeryüzüne yağan güneşle.
Adonis derler benzerine Suriye
Dolaylarında yürek doğruyan bir öyküyle.
Sevmez Telepinu yeşeren bitkileri koparmayı
Yeşille donanmış ağaçları kesmeyi
Bundandır "yaş kesen baş keser" deyişleri
Atalarımızın bilinmeyen bir çağdan beri
Bundandır çayırların sarıya yönelince biçilişi
Ev yapımında kurumuş ağaçların kullanılışı.
Telepinu'dur Anadolu toprağı
Anadolu toprağıdır Telepinu

Ayak seslerinden tanırlar baharda birbirlerini.
Gelirken yeşillerle karşılayan toprak
Giderken sarı yaygılar serer yollarına

Telepinu'nun

Kopan birer el gibi düşer dallardan
Sararan yapraklar harmanlar gülerken
Kırlar çayırlar ağaçlar ağlar
Sular sararır kısalır güneşin yolu
Alır elinden yönetimi yeşilin sarı
Bir ak örtü dokur yakında gelecek konuğa
Görünmeyen elleriyle bilinmeyen yerde.

★

Bir oyun oynamak istemiş babasına
Çalmış onun yıldırımlar gönderen,
Gökleri gümbür gümbür öttüren araçlarını
Altını üstüne getirmiş ortalığın, sarsmış
Yerleri gökleri korku salmış bütün tanrılara.

★

Bir gün de gizlenmiş Telepinu görünmemiş
Ortalıkta, durmuş yaşam, çekilmiş bolluk
Bitkiler tanrısı nerdedir diye.
Bir şölen kurmuş güneş tanrısı çığırmış
Bütün tanrıları görkemli yemeğe.
Susamış tanrılar, kurumuş dudakları bütün,
Anlamış durumu gökler tanrısı, kaçtığını
Bildirmiş Telepinu'nun konuk tanrılara.
Toplanmış kurultay, bulsun diye Telepinu'yu
Görev verilmiş kartala, dolaşmış evreni
Kartal iki kez, eli boş dönmüş sonunda.
Yalvarır karısı fırtına tanrısına, gülüşler,
Oynayışlar döker, kımıldatır gönlünü kocasının,
Eli boş döner oğlunu evinde bulamayan tanrı.
Gönderir Ana Tanrıça işbilir arıyı, git bul
Getir buraya Telepinu'yu, diyerek.

Üzüm bağlarında bulur uyurken Telepinu'yu
Arı, batırır iğnesini uyandırır tanrıyı.
Döner Telepinu göklere başlar mutluluk.

★

Bir yonu düşünmüş Telepinu'ya annesi
Dinsin diye yeryüzünü sarsan azgın öfkesi.
Yıllık toplantıya gelince gökte tanrılar
Alınyazısını belirleyen zarlar atarlar
Kötü zar getirirler Telepinu'ya bile bile.
Kızar yazgıya Telepinu, korkup kaçışır zarlar,
Bağlardan, tarlalardan başka yerlere, kapılardan,
Bacalardan, pencerelerden. Daha yağmaz yeryüzüne
Yağmur, yuvarlanır gider zarlar tamuya.
Bir kapıcı vardır tamuda, giremez yeller bile
Ona sormadan içeri, kapar kapıları bütün
Sürer üstüne ağır sürgüleri.
Bu kapıcı yedi kapı açmış yuvarlanan zarlara
Yedi sürgülü kapı, toplamış bütün zarları
Doldurmuş kocaman küpe kapamış ağzını,
Bir daha çıkamamış Telepinu'nun öfkesi dışarı
Başını dinler olmuş tanrılar, tanrıçalar.

★

TEŞUP

Etiyle kanıyla karılmış korkudan
Dağları sarsan yıldırımlar yağdıran
Irmakları bulandıran ağaçları deviren
Suları uçuran tekerlek gibi döndüren
Hurrilerin fırtına tanrısı Teşup.
Önce bir karartı belirir görceklerde
Sonra yürür ağır ağır yoğun bulutlar
Ürperir durgun suların üstü
Üfürülen yalım gibi yapraklar oynar
Salındığını görürsün ağaçların tepelerde.
Karışır kırışır göklerin yüzü
Kalın çizgiler oluşur boşlukta
Devrilen ağaçlar kırılan dallar gibi

Çatırdar bulutlar ne kuş ne böcek
Kalır ortalıkta hayvanlar siner
Yukardan kayalara çarpan dalgalara
Benzeşik ürkünç sesler iner.
Boğulurcasına solur boşluk
Yeller ivecen yeller durgun
Yavaş yavaş büyür ağzı dönelgelerin
Karalar oynak denizler yorgun.
Birden bastırır görültüler gümbürtüler
Gökten iner sanırsın yere denizler
Kökleri sökülmüş ağaçlar dörünür
Suların önünde taşlar yuvarlanır sürünür
Korkudan kaçar sessizlik oyuklara
Kuş kartal atmaca doğan karga kumru
Ne varsa sığınır karanlık kovuklara.
Balıklar kaçışır daha derinlere
Güneş açılmaz olur enginlere
Yırtar toprağın yüzünü sular
Serpintiler ağaçları tırmalar
Uçup giden yumuşak açıklığın yerine
Gelir ağır koyuluk gerine gerine.
Güvenin yerinde korku dolaşır
Gülüş sevinme gider ürpertiler kalır
Ümit azalır kaygı çoğalır ışıklar söner
Boşlukta fırtına değirmen gibi döner
Boğuşur vuruşur karışır denizle kara
Alev ırmağı yıldırımların akar uzaklara.
Yavaş yavaş diner fırtınanın öfkesi
Yağmur durur sular çekilir gökler açılır
Siner yorgun orman kesilir dağların sesi
Uzanır bitkin yeryüzü döşeğine
Sessizlik sığınaktan çıkıp gelir yerine
Orda burda kabuksuz ağaç gövdeleri
Bir de derisi yüzülmüş çıplak kayalar
Toprağın eti sıyrılmış kemikleri
Teşup'un konağında düğün var.

★

TETEŞAPİ

Uzaklarda gelir sesi
Dağların ötesinden toprağın özünden
Yaşatan koruyan seven sevilen
Tanrı Teteşapi.
Hititler de bilmezmiş soyunu
Böyle görmüş böyle benimsemişler
Buyur etmişler tanrılar derneğine
Binlercenin arasına.
Güneştir aydır yıldızdır
İnsanın toprak kokan ellerinden
İçer Anadolu'nun suyunu
Büyür dağlarca dağlara karşı.

★

TİVAT

Günaçımında serer evrene kızıl örtüsünü
Tivat dağların ardından gösterir yüzünü
Bölük bölük koşar tapınağa Luviler
Adaklar saçılar yakarışlar türküler
Sunarlar arınmış ellerle, ona,
Yeni doğan günle girerler yaşama.
Güneş Tivat'tır Tivat güneştir
Gelirken akkor giderken kızıl
Öfkesi kuraklık gülüşü bolluk
Geceye dargın gündüze vurgun
Işık yüklü kanatlarında tohumun gücü
Baharda yarar yüreğini toprağın
Kızılırmak batısından Antalya batısına.

★

Güneş göründüğünce yücedir ülkelerde
Yarattığında yaşayan insan gibi
Buğday orakayı'nda sever güneşi,
Kiraz kirazayı'nda, fındık ağustosta
Üzümün eylülde güler yüzü
Koyun koçayı'nda koçkatımında bakar güneşe
Elma, vişne, kayısı, kızılcık, erik
Kestane, karayemiş, böğürtlen çitlenbik
Bilir kaç yaşında sevilir güneş
Kaç uzun adım çeker yörüngesi,
Hangi yoldan gider konağına Tivat.

★

Yaşamak inanmak Tivat'a Luvilerde
Mutluluk izinde yürümek sapmadan
Gün batarken ağıtlar
Gün doğarken övgüler söylemek yüzüne.

★

Karanlık görününce değerlenir ışık
Ekmek kıtlıkta yücedir su kuraklıkta,
Tivat bilir çağını yeşilin
Seslenir gökten Luvilere bayram günü:
Gitsin karanlık bitsin korkular
Çiçeklesin insan yürekleri
Kan daha sıcak yürüsün damarlara...

★

Bütün Luvi yurttaşları dönerken gün
Kızanırken dağların ötesinde karanlık
Yalvaran dillerle titreyen ellerle gelirler
Tivat'ın tapınağına diz çökerler:
"Bir için sudur bir yudum içkidir
Bir dilim ekmektir bir avuç dilektir
Sevgidir sevilendir sevendir insandır
Anadolu toprağıyla beslenen candır
Gözlerin çanağında sana sunduğumuz
Bir avuç mutluluk yarın umduğumuz
Tivat bizden biz Tivat'tan
Biz Tivat
Tivat biz
Biziz Tivat'ız
Tivat'ız biziz
Tivat Tivat Tivat
Tivat'ta vat'ta
Vat'ta Tivat'ta
Ti Ti Ti Ti
Vat vat vat
Tiiii-vaaat
TİVAT."

★

UA

Koruyan, savunan, yokeden UA
Bir yüce tanrıdır Urartularda,
Haldi'nin yanında.
Canlar bağışlar UA,
Bitkiler yeşertir yemişler verir
Bolluk saçılır ellerinden
İllere insanlara
Öyle söyler çivi yazılı kayalar
Öyle der masallar, söylenceler.
Ona sunulur sungular, adaklar
Ona sığınır kırallar
Sardur oğlu İşpuini bir de
İşpuini'nin oğlu Menua.

★

UA gecenin karanlığında
Günün aydınlığında gören gösteren
Gökler karalar denizler buyruğunda
Haldi'nin yanında.

★

Koruyan, savunan, yokeden UA
Bir yüce tanrıdır Urartularda.

★

UPELLURİ

Korkulur tanrısı Hurrilerin Upelluri
Teşup'la karısı Hepat'ın azgın oğlu
Ürkünç öncüsü fırtınaların
Omuzlarında taşır gökleri denizleri
Oynatır yerleri gökleri sarsar
Kaplayınca kara bulutlarla enginleri
Kınından sıyrılmış keskin bir kılıç gibi
Parlatan şakırdatan şimşekleri Upelluri.

★

İner yıldırımlarla yeryüzüne
Biner yoğun bulutlara yükselir göklere
Esen yellerle dolaşır boşluğu
Doldurur baştanbaşa gümbürtülerle
Gürültülerle çınlayan enginleri.

★

Bir olur sürer atını kabaran sulara
Azar azdırır kızar kızdırır dalgaları
Bir olur saldırır bütün hıncıyla ormanlara
Çıkar dağların doruğuna titrek yamaçlardan
İner dağların doruğundan uğuldayan oylumlara
Böğürür yalçın kayalarda çarpar ağaçlara
Uçurur yaprakları sürür ekinleri
Toplar başına kendinden azgın cinleri
Toz duman bulut yağmur
Gökler bulanık yerler çamur.

★

Okşar dirileri sararsar ölümün elleri
Dolaşır tutulur birden yaşamın dilleri
Savrulan yağan yuvarlanan püsküren
Devrilen yıkılan sarsılan sürünen
Haykıran ağlayan gürleyen
Çırpınan bağıran titreyen inleyen
Yerde gökte duyulan görülen.

★

Bir ağıt yürür ardından Upelluri'nin
Dağdan ağaçtan topraktan insandan yükselen
Sessizliğin avuçlarından dökülür
Bırakıp gittiği yerlere görünmeden.

★

URA

Urartularda bir tanrı vardır adı Ura
Çivi yazılarında tanrı UA'nın yanında
Eş mi kardeş mi bilinmiyor
Yoksa bir adın yazılışı mı başka başka.

★

Bağ kurmuş yeni, bir otlak kurmuş
Bir de yemiş veren ağaçlarla donanmış bahçe
Yeniden yeni Sardur oğlu İşpuini'ye
Onun oğlu Menua'ya.

★

Kapılarda duran koruyan kollayan URA
Esenlik verirmiş urartulara,
Haldi'nin yanın da
Ona sunulurmuş adakların en güzeli
Saçılar en arınmışı
Onunla süslenirmiş tapınaklar sunaklar
Ona akarmış sıcacık buğulu kanı kurbanların
Taştan yontulmuş düzgün oluklardan.

★

Bugün birer iz kalmış Van'da
Toprağın kucağında yatan
Çivi yazılarının süslediği kayalarda.

★

UTU

Güneş tanrısı Utu
İstanus'tur bir adı da
Nedendir bilinmiyor böyle çığrıldığı
Tarih gizlemiş bizden.
Kimi bilginler
Güneşin ayrı ayrı durakları var derler
Değişik adlarla söylenirler.
Utu da biriymiş bunların
Güneş üstüne yayılırken ovaların
Giyermiş Utu'nun giysilerini.

★

Baba gürgenlerin altında soluk bitkiler
Eğreltilerin gölgesinde yorgun otlar
Özlem duyarmış Utu'ya
Görmek için pırıl pırıl yüzünü
Kalın yaprakların arasından
Bakarlarmiş gün boyu göklere
Bildiğinden bu bitmez özlemi Utu
Gönderirmiş incecik ışınlarını gölgelere
İnce bir elekten geçen un gibi
İnermiş sık dalların arasından yere.

Bundanmış gölge bitkilerinin
Yaprakları hızar dişlerine benzeyen
yeşili yoğun eğrentilerin
Altlarında yayılan ıslıklık ince nem
Utu'yu seven otların gözlerinden inen
Arınmış yaşlarmış geçip kirpiklerinin
yeşil imbiklerinden.

★

İnsan özleyince sever yaprak yeşerince
Özlemdir güldüren solduran toprağı bitkiyi
Özlediğinden kendini yaratmış evreni tanrı
Öyle diyor dinler.
Bir özlemdir Utu yeryüzünden göğe
Geçmişin derinliğinden gelen duyuşlarla
Karanlığın korkusuna başkaldıran
Dağların ötesinden geceye saldıran.

★

Sığırcık övgüleriyle gelir erkeninde,
Günün, ağır adımlarla yükselen yürüyüşü
Kuştan hızlı gönderir aydınlığı.
Utu yükselirken ışıklar iner.

★

VANDU

Bir luvi türküsü yansır anılarında
Güneybatı yöresinden Anadolu'nun
Vandu diye çığrışır toprak
Hititlerin sevip saydığı tanrı
Bilinmezin koynunda uyuyan bir güç
Karada gökte sularda.
Vandu yücedir görkemli tapınağında
İnsan yazgısını yargılayan
Korkulan sevilen ulular arasında.
Vandu sudur ışıktır ekmektir kaygıdır
Yaratan ellerin özlemince
Duyguya verilmiş bir biçim.

★ —

VAZESSEL

Tanrıdır yücelerden yüce
Dağdır denizdir ovadır
Kutsallığın akar suyunda yıkanmış
Anadoludan bir tutam emek
Buğdayda başak asmada salkım
Kara şarabın yapıldığı delikli taş tekneden
Damlayan toprak küplere.

★

Çağlar yalnız adını söyler bize
Binlerce yılın ötesinden.

★

VURUŞEMU

Arinna'nın yüce güneş tanrıçası
Işık bakışlı Vuruşemu
Göklerin aydınlığı evrenin süsü
Esenlik kaynağı sağlık ocağı
Senin içindir kuşların ötüşü
Gün doğarken suların ışıldayışı
Çiçeklerin boyam boyam gülüşü
Suların türkülerle kayalardan dökülüşü.

★

Senin içindir yeşeren asmada sevinç
Kızaran elmada sararan ayvada kıvanç
Üzüm suyunun esriten kızıl tadı
Güvercinin ışıkla yıkanan kanadı
Balığın yüzerken oynayışı
Turnaların dizi dizi salınışı.

★

Senin içindir sararan buğday denizi
Işınlarından içince kendinden geçen
Ekinlerin olgunluğu, kıvandıran bizi
Kışa karşı güvenle dolduran içimizi
Gün doğarken sunulan adaklar
Güzel kokan otların yakıldığı tapınaklar
Günaçımında binbir boyaya bürünen doğu
Topraktan derin derin solurca çıkan buğu.

★

Senin içindir kuşluğun parlaklığı
Erik çiçeklerinin yumuşak aklığı
Hanımelilerin ince dallara sarılışı
Gün doğarken tomurcukların açılışı
Gelirken ak giderken al giyen Vuruşemu.

★

Arinna seninle vardır tarihte
Birlikte yazılır adınız kayalara
İlin giriş kapılarında kabartmalar
Güneş başlığınla gösterirdi seni
Sana baş eğmeden girmek yasakmış içeri.
Sen korurdun ilde yaşayan yerlileri
Böyle diyor Hititlerden kalan yazılar.

★

Kırallar sen görünmeden önce kalkar
Arınmış gönüllerle yüzlerini yıkar
Işıklarında, tütsü yakar adak sunarmış.
Sana, yurdunda böyle bir gelenek
Işıkla sevgi mutlulukla yaşam eş
Geçinirlermiş kardeş kardeş
Ne savaş ne dargınlık ne kan
Sevmek sevilmek iyilik etmekmiş yasan.

★

Senin gelmeni bekleşir yolcular
Umut dolu gözlerle bakarak tepelere
Kartalların bulutların çıkamadığı yükseklere
Uçurulun avuçlar dolusu yakarışlar
Çekilsin diye karanlığın örtüsü
Gelsin donatsın ortalığı görkemle
Göklerin aydınlığı evrenin süsü.

★

Yaşamak aydınlıkmış senin çağında
Büyümek sevinmek tohum mutluluk
Yağmur yıkamaya yağardı
Güneş kurutmaya doğardı
Bugün bir anıdır tarihin belleğinde
Masalların dilinde VURUŞEMU...

★

ZASHAZUNA

Fırtınalar başbuğu
Allak bullak eden yerleri gökleri
Dağ doruklarından oylumlara saldıran korku.
Ormanları çatırdatan
Ağaçları söküp köklerinden ırmaklara sürüyen
Esen yellerle savurup göklere kaldıran ekinleri
En yırtıcı yabanları kaçıran oyuklara
Kasırgalarla suları karada yürüten
Evlerin damlarını uçuran
Kum yığınlarını göklerin boşluğunda gezdiren
Kocaman ellerinde bulutları yoğurup
Suya döndüren yeryüzüne indiren tanrı.
Sensin Ağrı'nın doruğundan alıp bulutu
Ankara'nın tepesinden yere fırlatan
Sensin Sakarya'da taşan suyla
Bingöl dağlarına kar yağdıran
Sen kasırga sen bora sen fırtına
Uykularımızı kaçıran Zashazuna.

Birden kalkar yeryüzüne güneşi serdiği örtü
Aydınlık çekilir görünmeyen uzaklara
Tozla toprakla yürür korku
Dağlar inler oylumlar ağlar
Bulutlar gürler boşluk sarsılır
Gürgenler devrilir çınarlar yıkılır
Dallar indirir birbirine yumruklarını
Sessizlik siner korkusundan
Doldurur ortalığı gürültü
Gümbürder kayalar yıldırımlarla.
Yaylımda fırlar oyuklarından gözleri sığırların
Titrer ayakları çarpılır yürürken
Koyunlar sokulur birbirine.
Meleşir kaçışır ürken kuzular
Ürperir ince tüyleri buzağıların
Sığınırlar analarına dışarı fırlayan gözlerle.
Sesi çıkmaz kuyruğunu kıvırıp sinen köpeklerin
Çobanlar kalın kepeneklerin altında
Bir kaya bir ağaç arar saklanmaya
Doğanın öfkesidir Zashazuna
Engin iyiliklere güzelliklere karşı
İnsanların yarattığı titreten öfke
İnsanı tanrı diliyle söyleyen duygu.
Bilinmiyor yeşerdiği çağ
Yalnız inançlarla beslendiği var
Toprağın kokusunda yaşamak denen bilmecede.
Hititlerden kalmış derler gönümüze Zashazuna
Yalnız adı değişmiş özü yaşar içimizde
Masalları dokuyan ellere bakılırsa
Hititlerden önce nice işler görmüş
Anadolu'nun bir dilimidir eskiden
Tarihle pişen ekmeğimizden
Atalarımız ninelerimiz Zashazuna'yı
Yoğurup yaratmış özümüzden..

★

ZİLİPURA

Hattilerde Zilipura koca tanrı
Kapıları koruyan konaklarda
Esenlik güvenlik sağlayan insanlara
Derin uykularına daldıklarında.

★

Zilipura, Zilipuriya Hattilerden Hititlere
Güneşten önce karanlıktan erken
Bilinmeyen bir yerde giren evlere
Açık kapalı kapılar.

★

Zilipura kapıların bekçisi
Bütün kötüklere karşı Anitta'nın ülkesinde
Labarna'dan beri Arnuvanda'dan öte...
Hititler gelmeden Anadolu'ya
İçmeden Hatti sularından daha
Yaymadan koyunlarını yaylımlara
Ülkenin kapılarını beklerdi Zilipura.

★

Zilipura dururken kapılarda görkemli
Güler yüzle karşıladı Hititleri
Ogün bugündür Anadoluda
Tanrılar kapıların bekçileri.

★

ZİNTUHİ

"Arinnanın güneş tanrıçası Vuruşemu" derler
Bir tanrıça vardır yücelerden yüce
Onun torunudur Zintuhi
Güneşte gezen Arinna göklerinde
Tutup ninesinin eteklerinden
Çağların kucağında büyüyen
Evrene güneşle gelen güneşle giden
Işık giysili güzel kız.
Ele avuca sığmazmış.
İşi gücü oyun oynamakmış tanrılara...

★

ZİPPALANUSİA

Fırtınaların kadını
Köpüren kızan kırıp döken
Sevgiyi kovan öfkeyi seven tanrıça.
Kocan Zashazuna'yla verip elele
Ne yaprak bırakırsın dökülmedik
Ne devrilmedik ağaç ne çalkanmayan su.
Sütü kesilir bebekli kadınların
Yavrulu koyunların buzağılamış ineklerin

Yayılınca kara saçların göklere
Bulut bulut örtünce güneşi
Bir de korkulu soluğun ağaçları sarsınca.
Sensin azgın dişiliğinle kudurtan Zashazuna'yı
Gökten ölüm
Yerden ölüm fışkırtan sensin ona
Acımak bilmeyen çılgın kocana

delişmen

Zashuzuna'ya...
Dişiliğin kudurunca etinde dönünce gözlerin
Oyuklarından fırlarcasına
Titrer iri göğüslerin bir iner bir çıkar
Kocaman kalçaların salınır
Görünmeyen bir yalım yayılır derine
Göbeğinden iner derinlere
Acıkır etin daha geniş
Gitmez susuzluğun sevişmeye
Dinmez öfken
Yeryüzünden alırsın hıncını
Alt üst edersin evreni
Bir yıkıntıya çevirirsin...

★

ZİTARİYAS

Gitsin kötüler gelmesin olduğum yere
Pırıl pırıl canlar isterim ben
Sevmem kötülüklerin yuvalandığı karanlığı
Görünmeyen tinler dolaşmasın evrende
Korkutmaya çocukları
Ürkütmesin kötü tinler yaylımda buzağıları
Anasından ayrı kuzuları
Otlamaya yeni başlayan incecik dişleriyle.
Gelsin iyiler iyilikler
Açılsın tatlı dillerin söyleşerek
Yemeklerin yendiği sofralar
Tadına doyulmaz içkilerin içildiği.
Sevelim sevişelim
İyilik edelim iyilik görelim
Kovalım kötü tinleri
Sürelim karanlığı yurdumuzdan.

Korkmasın kimse çiçekleri koklamaya
Çekinmesin kızlar delikanlılar oynamaya
Sular söylesin iyilik türkülerini
Yılanın dişlerinden bal aksın ağu değil
Akrebin çengelleri sağlık versin
Böyle bir evrendir sevdiğim benim.
Söyleyin bana nerdedir kötüler
Kötülük yağdıran tinler
Gösterin karanlığın sindiği yeri
Yağayım ışıklarımla üstüne
Aydınlığımda boğuluversin.
Korkmayın çocuklar buzağılar kuzular
Seslenin gelirim
Görmezsiniz beni
Çağırdığınız yerde varım iki elim kanda olsa.
Böyle söylemiş iyilikler tanrısı Zitariyas
Sonra çekilmiş göklerin üstüne
İri gözlerle gözetler olmuş evreni.
Hititlerden önce de varmış Anadolu'da
Adı bilinmiyordu çoklarınca
Bugün dolaşır evrenimizde
Bilgiyle sevgiyle kolkola.

★

BAYRAMLAR

ANTAHŞUMŞAR

Ekinler sallayınca yeşil başlarını
Esen yellerin türküleriyle tarlalarda
Doğa çevirir toprağın boyasını yeşile
Kuşlar sıcağın kucağına döker yumurtalarını
Yakaran birer avuç gibi yuvalarında.
Güneş yeşille gönderir mutluluğu
Tomurcukların ucunda kıvancın gözleri
Kırpışırken güler dallar birbirine.
Gökten iner yağmurlar yumuşar yer
Gider kışın katılığı soğuğun izleri
Tütsüler yakılır tapınaklarda
Güzel kokular yağlar sürünür biliciler,
Kadınlar kızlar en güzel giysilerini giyer,
En güzel yemekler, içkiler konur ortaya
Çalgıların eşliğinde tanrısal türküler
Yalvarışlar, yakarışlar, adaklar, saçılar
Dizilir görkemli kıralın ardınca binlerce kişi
Çıkarlar baharı karşılamaya tapınaklara
Giden süpürülmüş düzenlenmiş yollarda.

Bütün Hitit ülkesinde bucak bucak il il
Törenler düzenlenir düğün dernek kurulur
Yaşanır bayramın sevinci günün kıvancı
Barış mutluluk dilenir tanrılardan
Güneşe yükselen bakışlarla yakaran gözlerle
Yaprak yaprak açılan ellerde dilekler umuşlar
Mutlu geleceklere yönelen gönüller dolu
Daha güzel günlere daha güzel yaşama
Bağlanan yüreklerde duyguların sıcağı
İri güller, gelincikler gibi açılır
Boyam boyam kırlara dökülen çocuklar
Çiçeklerle yarışan giysiler içinde.

★

Baharın gelişine yazılmış bir övgüdür
Hititlerin sevinci yollara dökülen
Alay alay topluluklarla bütün ülkede
Antahşumşar türküler oyunlar içinde.
Güneşin sıcağında petekten damlayan bal gibi
Yumuşar iyilik tanrılarının yüreği
Akarmış Hitit tapınaklarında yakaranlara
Sular daha bîr besleyici olurmuş
Bitkilerin özünde kuzuları danaları seven öz
Daha güçlü çıkarmış topraktan yaylıma.
Öfkelenir hırçınlaşırmış kötülük tanrıları
Karşı duramazlarmış güneşin gücüne
Kışı beklerlermiş kabaran tutkularıyla
Bir de güzün içi kara bulutlarını.

★

Bayramdır törendir Antahşumşar
Hitit ülkesinde baharda düzenlenen
Telepinu'nun bolluk saçan ellerine
Sunulan bir sevgi yağmurudur yerden yağan
Işıklı göklerin engin maviliğine.

★

MESİR BAYRAMI

Günler uzamaya başlar ya toprak şişince
Çatlar tohumlar sevincinden
Esrimiş gibi kudurur bitkiler
Bir delişmen atılışla fışkırır yerden
Kalkar dağların ak örtüleri
Bir çapkın yeşil yağar oylumlara tepelerden
Sıçrayarak yürür buzağılar kuzular yaylımda
Tomurcuklar gülümser dal uçlarında
Güneş daha yakın gelir üstümüze
Üşütmez yağmurların en yoğunu bile.
Bulutlar gölgeliktir güneşin öfkesine
Öğle sıcağında soluyan eşkinlerin
Dinlendiği çıplak kırlarda.
Buğdaylar arparlar çavdarlar
Toprağın uzayan yeşil elleridir göğe
Temmuz sıcağını bekleyen tarlalarda.

★

Koçların daha parlaktır boynuzları
Koyunlarda çözülür memelerin ağzı
Topraktan hızlı kabarır danalarda kalçalar
Boğanın terler apış arası serinde bile
Arılar ışıkla fırlar kovanlardan
Kaşınır kızların göğüs uçları
Delikanlılar özenir daha güçlü görünmeye.

★

Koşuşan kızlar delikanlılar gelinler güveyler
Kırlara gün görmüş yaşlılar yardımcıları
En döllüsünü dererler çiçeklerin otların
Kayadan oyulmuş bir dibekte yıkarlar
Karar karıştırır yoğurur
Gün görmüş erkişiler, yoksa, kadınlar
"Şekerden şerbet ezerler
Dört yanın alır güzeller"
Türkülerle büyüyen özlemler dillerde
Dileklerle dağıtılır törenle Manisa'da.

★

Temmuz Dumuzzi Telepinu
Sümer Asur Babil Hitit
Eskiden yeniye güçlenen tanrısal verim
Değişmez duygular değişen adlar
Attis Adonis ilkyazla gelen
Gelinciklerle başlayan biten
Bütün umuşların topağı "mesir macunu"
Erkeğin kadında düğümlenen kuşağı.

★

Telepuni törenidir "mesir bayramı"
Attis olmuş Adonis olmuş kime ne
Onbinlerce yılın Anadolu'sunda
Değişmeyen özün değişen adı
Gelişen güçlü bir yaşama sevincinin
Çağın gönlünce söylenen türküsü.

★

PRULLİYA

Hititlerin büyük bayramlarından biri
Kıralın buyruğuyla düzenlenen Prulliya.
Gün doğmadan yıkanır süslenir tapınaklar
Güzel tütsüler yakar biliciler
Taşın ağırlığını gidermeye kocaman yapıda
Dirilir gibi kayalarda tanrı kabartmaları
Görünmeyen adımlarla yürüyen gönüllere
Göklerden görkemli salınışlarla.
Bir bahar bayramıdır kimilerince
Kimi söylentilerde kış törenleri.
İster yaz ister kış kutsaldır Prulliya
Bir görevdir onu kutlamak saçılarla
Adaklarla tapınaklarda kıralın yönetiminde.

İyilik tanrılarına tanrıçalarına yakarış
Kötülüklerden kötülerden korunma
Bir bayramla bildirilirdi göksel varlıklara.
Ayın pırıl pırıl olduğu gecelerin ardından
Gelen güneşli günler süslerdi bayramları
Çalgılar eşliğinde söylenen türkülerle
Tanrılar dinlermiş insanların dileklerini.

★

Kutsal hayvanlara sunulan adaklar
Kutsal ağaçların bitkilerin köklerine dökülen
Okunmuş sular birer bağlılık belirtisi
Hitit bilicilerinin büyücülerinin elinde
İnsanların içini dile getiren birer dilekçe.

★

Kıral tanrılarla tanrıçalarla konuşurmuş
Bayram törenlerini yönetirken bolluk
Getirirmiş insanlara görünmeyen ellerle
Tarlalar ekinlerle dolarmış
Bire bin verirmiş bütün başaklar.
Bir elinde başak birinde üzüm Telepinu
Bolluğu gösteren kabartmada İvriz'de.
Alay alay inanmışlar ellerinde adaklar
Saçılar başlarında kıralla bilicileri
Yalvarışlarla yakarışlarla yürürler
Bolluk tanrısının katına
Kıral sunar adakları Telepinu'ya
Bildirir dileklerini ulus adına.
Dönerler arınmış gönüllerle tanrı katından
Beklerler umulanları sıcak bir özlemle.

★

KONUŞMAYANLAR

KONUŞMAYANLAR

İnsandan başka yokmuş konuşan
Bir mutluluktur onlarca
Konuşsalar nice savaş araçları yapar
Birbirinin kanına susarlar
Sonra yargıçlar bulup gönüllerince
Sevmediklerini tutuklar
Sevdiklerine kızdıklarının sırtında
Görkemli konaklar kurarlar.

AKREP

Bilinmeyen çağlar Anadolu'da
Bir güzel delikanlı
Kendinden binlerce güzel sevgilisiyle
Gezer kayalıklarda yatarmış
Günün birinde daha görünmez olmuş
Sevgilisi çılgına dönmüş artmış üzüntüsü
Sormuş soruşturmuş öğrenmişki
Kaçırmışlar sevgilisini.
Çıldırmış öfkesinden yakarmış tanrılara
Beni başka biçime döndürün demiş.
Tanrılar akrebe dönüştürmüş onu
O günden beri taş altlarında kaya
Aralıklarında durur açar kollarını
Bekler sevgilisini
Bir dokunan oldu mu ona
Batırırmış ağulu iğnesini.
Bakarak iki kol gibi açılan çifte iğnesine
Akrep demişler insanın kötüsüne.

★

ARİNNA'NIN KARTALI

Bir Hitit iliymiş Arinna
Ankara yakınlarında toprak altında suskun
Vuruşemu derlermiş koruyucu tanrıçasına
Güneşle gelir güneşle gidermiş
Bolluk yağdırırmış gözlerinden toprağa...
Yerde geyik gökte kartal
Birinde mavi birinde yeşil Anadolu
Bulut güneş bir de yel
Birleşen üç büyük el
Toprağa can veren...
Kartal göklere yerleşmiş o günden beri
Üstüne konmuş en yüce tapınakların
Evleri korumuş İlluyanka'dan.
İlluyanka bir dev yılandı
Kötülüğün anası yerlerin devi
Eski söylentilere bakılırsa
Yerin altındaymış görünmeyen evi....
Göklerle yerin savaşıymış boğuşması
İlluyanka'yla kartalın
İyilikle kötülüğün
Bugün kimi kaya kabartmalarında
Kimi Anadolu kilimlerinde görülür bu savaş.
Uçmuş demek binlerce yılın üstünden
Konarak binbir kayaya
Özgürlük türküsü taşımış kanatlarında
Arinna'dan Ankara'ya....

★

İLLUYANKA

Bozulmuş yerlerle gökler arasında barış
Boşluk kararan toprak esneyen
Gökten inen fırtına tanrısı
Yerden başını kaldıran İlluyanka.
Savaşan bir tanrıydı bir devle
Göklerin engiliği toprağın katılığı
Boğuşan iki güç gürültülerle titreyen evrende.
Katı toprak üstün geldi göklere
İlluyanka yendi fırtına tanrısını
Aldı gözlerini bir de yüreğini
Çekildi engin denizlerin dibine
Mavi karanlığın görünmeyen uzaklığında.

★

Yıllar geçer sindiremez içine yenilgiyi
Bir oyun düşünür koca tanrı
Evlendirir oğlunu, İlluyanka'nın kızıyla,
Tanrının öfkesiyle donanmış düğünde
Öğütler oğluna gözlerini, bir de yüreğini
Alsın İlluyanka'nın canı karşılığı.
Genç güvey kandırır güzel gelini
Aldırır kaynatasının yüreğini bir de gözlerini
Geri. Gücü yerine gelince tanrının
Saldırır göklerin boşluğundan İlluyanka'ya
Sarsılır dağlar çalkanır denizler.
Ne var ki yazgı yürütür yargısını
Güvey kaynatasının yanında babaya karşı.
"Öldür beni baba" diye haykırır oğul.
Bütün gücüyle saldıran tanrı sarsar denizleri.
Öldürür İlluyanka'yı da, oğlunu da
Alır yılların ötesinde kalan öcünü,
Girer tanrılar arasına babanın attığı
Oklarla vurulup ölen oğlu da.
Ölüm ölümsüzlük getirir kişiye
Tanrılaşır varlığında yokluğun.
Nice kişiler var geçmişin derinliğinde
Birer tanrıdır başını kaldıran
Bilinmeyen çağların ötesinden
Söylencelerin diliyle konuşan.
İlluyanka bir yılandı göklere direnen
Ölürken tutup elinden çıkardı yücelere
Kızının kocasını ölümle ölümsüz kıldı.
Hititöncesinden kalan söylenceler
Bu olayı bize böyle bildirdi.

★

KARINCA

— Nereden gelir nereye gidersin karınca
— Geldiğim emek gittiğim yaşamak yolumca
— Ne yersin ne içersin yıl boyunca karınca
— Güneş ısıtınca toprağı başlar çalışmam
Yığarım ekinimi yaparım yuvamı
Sessiz tüter ocağım kış aylarınca
— Senin tanrın tanrıçan olmaz mı karınca
— Tanrım tanrıçam çalışmak inandığımca
— Senin tapınağın bilicin yok mu karınca
— Yuvam tapınağım emeğim bilicim yaşadığımca
— Senin giysilerin var mı yıkanır mı karınca
— Giysilerim içimin arınmışlığı yıkayan usum
— Senin türkün çalgın nerde karınca
— Türküm bulduğum çalgım taşıdığım
— Senin çoluğun çocuğun dölün karınca
— Biriz birliğiz kendi yasamızca
— Senin tarlan bağın bahçen karınca
— Kardığım toprak geçimim yeterince
— Senin sevgin sevgilin söyle karınca
— Öpüşür koklaşırız karşılaşınca.

★

Anadolu'da karınca tarihten yazıdan önce
Yaşamın balından emen güneşi giyen bilge
Emekten öte yoktur yasası
Kanatlanınca konar uzak çiçeklere
Yazgısında başlar ölüm tasası.
— Karınca kanatlanınca sevinir
Uçarım dolaşırım evreni diyerek
Batırır iğnesini komşu böceklere
Ardından koşarak gelir ölüm
İncecik kanatlarına konar
Karıncanın ölümü kanatlarında yaşar...
Böyle söyler öyküler böyle yazar masallar.
Karınca Telepinu'nun sözcüsü
Yürüyen bir emek Anadolu'da dağdan ovaya
Ne denizin balıklarına göz koyan
Ne denizin balıklarını yaklaştıran karaya.
Tanrılar öğüt vermiş karıncaya güneşle:
Ayağın yettiğince dizin tuttuğunca git
Elin uzanmasın sana verilenden öte
Kanat kuşların senin değil
Sığdığınca yap yuvanı büyüklenme
Ne sulara dal ne göklere çık
Emeğince sana yolun açık.

★

KARINCA İLE KARTAL

Kartal uçuyordu doruktan doruğa
Karınca yürüyordu çorak toprakta
Kartal karıncayı gördü
Karınca kartalı
Kartal dedi: "Nereye karınca kardeş?"
Karınca dedi: "Nereye kartal amca?"
Kartal dedi: "Arinna'da Mezula'ya"
Karınca dedi: "Arinna'da Mezula'ya"
Kartal güldü karıncaya
Karınca güldü kartala...
Kartal durdu dağ doruklarında
Avlandı dinlendi
Karınca durmadı çorak toprakta yürüdü
Bir de ne görsünler
Karınca kartaldan önce vardı Arinna'ya

★

KOYUN

Durgun bakar yeşil örtüsüne yaylımların
Pırıl pırıldır tüyleri güneşte
Yeşil ot ak süte dönüşür memesinde
Derisinin yüzeyinde parlayan yüne.
Yanza demiş Hititler bizim koyun dediğimize.
Koyun uysaldır Anadolu'da direnişten uzak,
Koyun kutsaldır Anadolu'da tanrılara adak.
Önce doyururlar sonra süslerler koyunu
Tanrısal türkülerle götürürler sunağa
Okunmuş bıçakla keser başını görevli
Akıtır tanrılar adına kızıl kanını,
Sıcak buğular yükselirken boşluğa.

★

Çok eski bir gelenektir koyun adamak
Yatıştırmak için tanrıların öfkelerini,
İnsanları kurtarmak yıkımlardan.

★

Koyun giyecektir Anadolu'da
İçecektir, yiyecektir insansoyuna.
Bundandır onu sevdiği tanrıların, tanrıçaların
Kanıyla ıslatılması tapınak duvarlarının.

★

ÖRÜMCEK

Örümcek ağ öğrer yaşamaya
İnsanlar kandırmaya.
Örümceğin ağı
İnsanın çorabı
Kimin başına?
"Örümcek ağını bilir
insan bağını bilmez.
Örümceğin bir ağı
İnsanın kırk dağı var.
Örümcek ağını bilir
İnsan kapısını bilmez.
Örümceğin ağından yalnız örümcek girer
İnsanın kapısından bin türlü böcek girer.
Örümcek ördüğünce insan gördüğünce."
Bunları bilmeden örümcek
Örmüş ağını çağlar boyunca
Bir elinden tanrı bir elinden insan
Tutmuş yürümüş
Örümcek masallarla masallar örümcekle
büyümüş.

★

TURNA KUŞU

Turna kuşu giderdi susuzluğunu
Korkusuz çayın kıyısında
Sonra serdi kanatlarını güneşe kurundu,
Kartal yüksekten uçan
Uzaktan geçip giden avcılar
Turna kuşuna yan gözle baktılar
Yasaktı cana dokunmak...
Turna kuşu silkindi birden
"Haşameli bakıyor" dedi "bir yerden"
Tadını çıkardı gönlünce günün...

★

YILAN

Anne kızınca yaramaz çocuğuna
"Yılan" der
Ağlayınca çocuk
İncinince bir yeri döner
"Yılan" dediğini bağrına basar sever
Yılan öfkeyle gelir sevgiyle gider.
Eğrilir kıvrılır yılan
Açar kanatlarını gökten süzülür kartal
Boğuşur birleşir yerle gök
Savaş kilimlerimizi süsler.
Ağuludur korkuludur kötüdür yılan
Görünmez soğuklar bastırınca
Güneş yeşile dönüştüğünde
Kaldırır başını çatal dilini göstererek
Çıkar yeryüzüne yerin altından
Kuyruğuna basanı dişler.

"Yılan gömleğinden geçer insan
bildiğinden geçmez
Yılan yılanken su içen insana dokunmaz
Yılan yılanlığını bilir
insan insanlığını bilmez
Yılan sürünür insan didinir
Yılanın soktuğu ölür
insanın yerdiği
Yılanın yediği insanın dediği
Yılanla yatan çıyanla kalkar
Yılan dolanır insan yalanır
Yılan kıvrılır insan sıyrılır
Yılan gömüyü kollar insan ölüyü soyar."
Yılanların en azgını "yedi başlı yılan"dır
Büyük ırmakların kaynağında yatan
Yuvasından çıktığında yeryüzünün bir
Bölümünü sularla kaplayan ne varsa
Silip süpüren insanları götüren
Bir can almadan dinmeyen.
Dev derler böylesine yılanın
Büyük dağlarda mağaralarda yaşarmış
Peri padişahının konağında durur
Güzel kızını kollarmış.
Hititler yılanların en büyüğüne
İlluyankas derler
Onun kartalla savaşından
öyküler üretirler.
Atalarımız böyle söylemiş Anadolu'da
Bir yanda yılan bir yanda insan.

★

AĞAÇLAR
OTLAR

AĞACIN ÖYKÜSÜ

Ağaç kayığa dönüşmeden inmedi suya
İnsan taşımadı kıyıdan kıyıya
Yeşerdi yaprak açtı
Boyandı çiçek
Güneşte gölge saldı yemiş yağdırdı
Uygar değilken insan
Ağacın korkusu yoktu
Demir bakır tunç derken
Balta kılıç bıçak
Sap kılıf tutacak
Ok kargı mızrak
Kaçtı yaşamın tadı
Ağacın ocağı söndü.
Önce dalda barınak ev olmuş ağaç
Arkadan gelin sandığı dolap
Biraz daha gelişince insan
Mezat tahtası tabut...
Ağaç dedi ki Telepinu'ya:
"Artık büyütme beni
Yeter sap olduğum baltadan çektiğim
Derimin yüzüldüğü toprakta süründüğüm
Yatmak istemiyorum yerde."
O gün bugündür
Bütün "ağaçlar ayakta ölür."

★

GÜL İLE DİKEN

Diken dedi ki güle:
— Ben seni koruyorum
Nedendir beni yerdikleri
seni sevenlerin?
Gül dedi ki dikene:
— Korumak batmak değildir
sevenlere.
Diken dediki güle:
— Neden koparır seni dalından sevenler
benimle?

Gül dedi ki dikene:
— Çelişme var doğada
benimle sen
seninle ben.
Diken dedi ki güle:
İnsan seni bensiz mi kokladı?
Gül dedi ki dikene:
— İnsan seni benimle sevmeyi bildi.
Sen bana karşı
Ben sana karşı
Biz bize karşı
Onlar onlara karşı
Ben seninle
Sen benimle
Biz sizinle
Siz bizimle
Onlar onlarla
Biz bize
Siz size
Onlar onlara
Buğdaylar çuvallara
Çuvallar değirmene
Değirmen unlara
Unlar ekmeğe
Ekmek birliğe...

★

KARADİKEN ALDANMAZ

"Karadiken aldanmaz" derdi annem
Baharın gelişi ondan bellidir
Karadiken gülerse tomurcuklarla toprağa
Geçmiş demektir karakışın çağı
Ilık yeller eser soğukların ardından
Sürer kışı yüce dağlara.

★

"Karadiken aldanmaz" derdi annem
Bütün ağaçlar aldanır
Açar yapraklarını biraz ısınınca ortalık
Arkasından bastırır bir daha soğuk
Ne çiçek kalır ne yaprak ne yemiş.
Karadiken kanmaz doğanın oynaklığına.

★

Karadiken açınca yeşil ellerini göğe
Güneş mavimsi güler bulutlar ağlar
Kaynar toprağın kanı
Bolluk yürür bitkilerin ellerinden tutarak
Övgüler söylenir Telepinu'ya.
Kimse duymaz evreni dolduran bu sessiz
Türküyü, yalnız baharın gözleri görür,
Ayak sesinden tanır.

★

"Karadiken aldanmaz" derdi annem
Karadiken gülünce yeşile
Annemin ışırdı gözleri
Bakardı pencereden ekinlere.

★

Kızılağacım ben otlu sulak yerlerde
Birkaç insan boyu büyürüm daha da
Geniş yapraklarım el gibi
Dallarım yatkın dallarım yayvan
Boyumca gölgemin serinliği
Dallarım süzer yapraklarım emer güneşi
En güzelini sunar gölgemin toprağına
Benim gölgemde dinlenir geyikler
Benim toprağımda giderir yorgunluğunu
Sular, eğreltiler ince doruklu sivri otlar
Bir avuçtur yaprağım boşluğa yeşil dağıtan
Toprağa gölge veren ışığı dinlendiren.

★

Kızılağaç iyilik tanrılarının ağacı
Suların sevgilisi kuraklığın korkusu
Bütün ağaçların büker belini kurak
Kasar kavurur otları yaylımlarda
Sarı ninniler söyletir yeni yeşerir çimenlere
Gelir kızılağacın önünde diz çöker
Yürümez yargısı bilir ondan öte.

*

Geyikler büyük otlakları sever sulu
Seyrek ağaçların altında kolaydır koşmaları
Dalbudak boynuzların çarpıp kırılmadığı
Otların yeşil sularla beslendiği
Diri yerlerde güneşin dallardan süzülen
Yumuşayan erimiş sıcağında.

*

Kızılağaç bir tanrının ağacıdır
Toprakla suyun barıştığı yerde
Bütün sevgiyi kucaklayan yüreklere açık
Ayıya kurda sırtlana kapalı
Dökülen kanı seveni sevmeyen.

*

YONCANIN TÜRKÜSÜ

Ben süs kuşu değilim
Onbinlerce yıldan gelir gelişim
Benimle donatmış başlığını
Benimle gülmüş Anadolu'ya
Emziren toprağı Kubaba.

★

Masal değilim ben
Ekmeğim suyum emeğim
Bırakın ellerimi
Tarla duvarlarını
Koparın eşekdikenlerini
İstediğim yerde biteyim.

★

Uğurdur yapraklarım
Bir el gibi göklere açılan
Parmaklarım yeşil
Baharla gelir mutluluğum
Sürer yaz boyunca
Dağlar örtünür ak yaşmağı
Ben sararıp solunca.

★

B İ L M E C E L E R

YERALTI ÜLKESİ

YERALTI ÜLKESİ

Yerin altındakiler
Yerin üstündekilerden çoktur
Dilleri yoksa da söylemeye
Korku bilmezden yaşamın ötesinde

Korkutmaz yeraltı tanrıları
Duman çıkmadığına yeryüzüne
Görkemli yalımlar çıkaran ocakları
Böğüren öküzleri yoktur.

★

TAMU

Yerin altındadır tamu suçluların gittiği
Karanlıklar ülkesi, korkutan, ürküten yer
Ne kulakları duyar çığlıkları,
Ne gözleri görür kıvranan, kırışan yüzleri.
Yedi kapısı vardır sürgülü yedisi de
Acımasız, korkusuz bir devdir kapıcı
Taş yumuşar yumuşamaz yüreği
Kayalar yarılır acıdan, üzüntüden
Kılı bile kıpırdamaz yalvarışlara.
Dolaşır kötü tinler karanlığında
Bakışları kuşkulu yalımlı gözlerinde
Geçmişi geleceği olmayan bir zaman
Bitmeyen başladığı bilinmeyen koşu.
Yalnız tin gidermiş tamuya Hititlerde...

*

YANAN CANLAR

Hititler ölüleri diriler gibi severler
Donatırlar kutsal ocağı
Okunmuş üflenmiş odunlarla
Tütsülerle güzel kokularla
Övgülerle ağıtlarla
Yükselen yalvarışlar yakarışlar
Tutuşturulur odunlar
Üstlerinde ölenin katılaşan gövdesi
Duyulan canın değil yalımların sesi.
Toplanır ölünün külleri saygıyla sevgiyle
Bir törenle konur kutsal kaba
Sunulur yeraltı bekçilerine.

★

Ölen kıralsa yücedir
Yalnız etleri yakılır kemikler
Yağlanır güzel kokular sürülür
Törenle açılır toprak
Törenle kemiklerin konduğu kutsal kap
Bırakılır toprağın ellerine
Ölümsüzler ülkesine.

★

Kimi günler yakılmaz ölüler
Elleri ayakları bağlanıp gömülürler
Çene dizlerine değer ölünün
Öyle buyurur inanç bir daha kalkmasın
Yattığı yerden dönmesin geldiği yere
Korkulur ölüsünden yaşarken sevilenin
Ürkütür en güçlü yürekleri bile
Yoluna bin can konan güzelin ölüsü
Alır sevişmenin sıcaklığını
Yayılır gövdeye ölümün soğuğu.

*

YAZIDAN ÖTE

YAZIDAN ÖTE

Yazıyla başlamamış insan
Düşünce bütün güçlerin üstündedir
Yaratan kavrayan geliştiren
Bir akışın bitmeyen soluğunda
Söylenen türküler vardı dillerden öte
Sözcüklerin dili tutulduğu yerde
Damarların sıcacık oluğundan
Kanın sessizliğine bürünmüş duygular akardı...
Anadolu bir dilsiz ozandı
Ağaçların soluğunda
Bitkilerin kırağılaşan çığlığında
Bilinmeyen bir geçmişi yaşardı,
Orada bir insan vardı...

★

DİZÇÖKMEK

Büyük kıralı Hititlerin
Bir günaçımında bayramda
Uyanmış bütün uyruklarından önce
Yunmuş arınmış kutsal sularla konağında
Sonra varmış görkemli tapınağa
Dudaklarında sessiz yakarışlar
Yüreğinde korkuyla kaynaşan saygı yoğun.

★

Büyük kıralı Hititlerin güneşten önce
Kalkmış yatağından yunmuş arınmış
Kutsal sularla dudaklarında bir ezgi
Ürkek adımlarla yürümüş görkemli tapınağa.
Büyük kıralı Hititlerin
Güneş aydınlatırken görkemli tapınağı
Birleşirken derin bakışlarıyla tanrının
Bulutların eleğinden akan ışınları
Dizçökmüş önünde çakışan ellerini avuç avuca
Uzatmış göğsünün ortasından tanrıya.

★

Büyük kıralı Hititlerin
Hattilerden öğrendiği yakarışları
Dönüştürmüş yoğun gövdesine
Sunmuş önünde dizçöktüğü görkemli tanrıçaya.
O gün bugündür Anadolu'da
Dizçökülür önünde büyüklerin
Kişinin tanrılara kulluğu Hattilerde
Kişinin kişiye kulluğu çağımızda.

★

TARİHÖNCESİ

Bir masal Anadolu'da suyun aktığı yerde
İnsan yoksa duyulmamış
Bir masal Anadolu'da kuşun uçtuğu yerde
İnsan görmemişse söylenmemiş
Bir masal insanın olduğu yerde
İnsan bilmemişse bilinmemiş.

★

UZAKTAN ANADOLU

Sen
Bilir misin
O dağları
Balam?
Alır başını gider göklere
Ne karanlık çıkabilir doruklarına
Ne yıldırım inebilir eteklerine?
Yücelerinde tanrılar
Derinlerinde tanrılar
Böyle söylemiş tarihin kulağına
Tarihten önce
Tarihten sonra gelen çağlar...
Yediğimiz tanrıdır buğdayın özünde
İçtiğimiz tanrı suda üzümde
Yıldızlar güneş ay tanrı
Geyik arslan bıldırcın turna sığırcık tanrı
Gürgen çınar karaçam ardıç fındık kestane kavak tanrı
Kartal yılan yonca kızılağaç meşe zeytin tanrı
Tanrıyı yaratan insan
İnsanı yaratan tanrı
Gecesiyle gündüzüyle bütün Anadolu tanrı
Runda Haruva
Arma Aruna
Lama Mezula
Piva Kulitta
Sarru Sarruma
Telepinu Vuruşemu...

★

UZAK TANRILAR

Eskiden de güneş vardı Anadolu'da
İnsanların görmediği gökler vardı
Dağlar ağaçlar bitkiler sular vardı
Ay doğar güneş batardı
Gece gelir gün giderdi
Yıldızlar ay'ın derneğinde toplanırlardı.

★

Eskiden de ay vardı Anadolu'da
İnsanların gökleri bilmediği
Ağaçlardan yemişler dermediği
Çağlar vardı yıldızlar güler oynardı
Yeryüzünün durgun sularında
Karlar iner yağmurlar yağardı
Gün doğarken gece gider
Gece gelirken gün göçerdi.

★

Eskiden de yaylımlar vardı Anadolu'da
İnsanların gezmediği ovalar vardı
Adı bilinmeyen nice yabanların
Kimileri otlar kimileri avlanır
Güçlüler kovalar güçsüzler kaçardı.

★

Eskiden de insanlar vardı Anadolu'da
Bilinmeyen bir düzende yaşarlardı
Bilinmeyen bir dille konuşur
Bilinmeyen yemişleri toplarlar
Birbirlerinden korkarlardı.

★

Eskiden de insanlar vardı Anadolu'da
Yazı yoktu yazmak yoktu
Ev yoktu ocak yoktu kap yoktu
Ok mızrak kargı bıçak yoktu
Giyim kuşam kaç göç yoktu
Yalnız doğanın yasalarına uyarlardı
Onlar da insan gibi yaşarlardı.

★

Eskiden de insanlar vardı Anadolu'da
Ok bulundu mızrak bulundu kargı-bıçak bulundu
Senin benim kaygısı düştü içlerine
Barınaklar yapılır oldu evler yapılır oldu
Çitler duvarlar yapılır oldu
Topraklar ayrılır oldu derken
Örtünmek kaç göç başladı
İnsanları bir kaygı sardı.

★

Eskiden de ormanlar vardı Anadolu'da
İnsanlar kuşlar gibi yemişleri toplardı
Çayırlar biçilmezdi ağaçlar kesilirdi
Derken ateş bulundu ocaklar tüttü
İnsanlar ocakta ağaçları yakarlardı.

★

Eskiden de tanrılar vardı Anadolu'da
Tanrılar aydı güneşti yıldızlardı
Büyük ağaçlardı dağlardı
Irmaklardı büyük sulardı
Kocaman kayalardı
İnsanlar onlara taparlardı.

★

Eskiden de ateş vardı Anadolu'da
Demir bulundu bakır bulundu tunç bulundu
İnsanlar onları eritip araç yaparlardı.

★

Eskiden savaş yokken Anadolu'da
İnsanlar doğanın buyruğunca dolaşırlardı
Savaşın bilinmediği yerde barış vardı.

★

Eskiden de insanlar vardı Anadolu'da
Savaş vardı toplumlar vardı kırallar vardı
Hayvanlar insanlardan kaçardı
Tanrılar kırallardı.

★

Eskiden de insanlar vardı Anadolu'da
Yazı bulundu yazmanın tadına varıldı
Uluslar birbirlerini tanıdı
Kırallarla tanrılar yarıştı
Buğday ekildi ekmek pişirildi
Üzümden içki çekildi
Törenler düzenlendi
Tapınaklar yapıldı
Yaşamanın tadı tuzu kaçtı.

★

Eskiden de tanrılar vardı Anadolu'da
Demir çivilerle kayalara kazılan
Pişmiş toprak araçlara yazılan
Kaba kaçağa küpe çömleğe çizilen
Kırallarla tanrılardı.

★

Eskiden Hattiler vardı Anadolu'da
Hititlerden binlerce yıl önce yaşamış
Ekin ekmiş tarla kazmış ağaç dikmiş
Evcil diriler beslemiş ateş yakmış
Demir bakır tunç eritmiş işlemiş
Yoğurmuş avuçlarında toprağı
Dilediği biçimi vermiş insanlardı.
Eskiden tanrılar vardı Anadolu'da
Toprağa veren kutsallığını
Barışın ellerinden tutup
Dağ dağ ova ova gezdiren tanrılar.

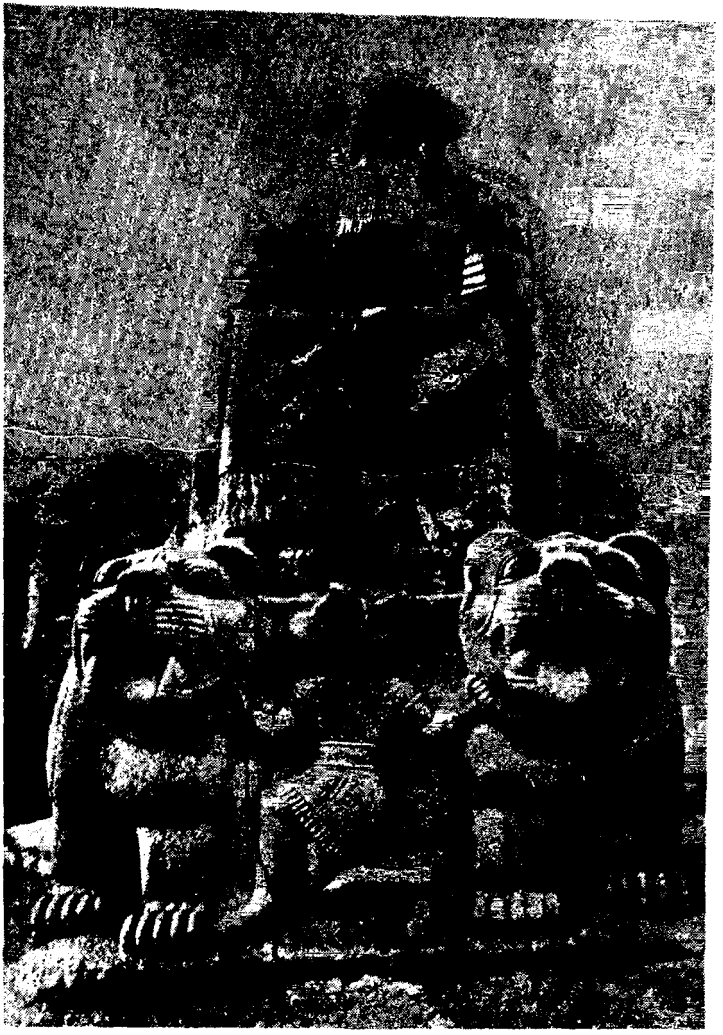
★

Eskiden tanrıçalar vardı Anadolu'da
Dağlar gibi kabarmış memelerinden
Ekinleri insanları bitkileri emziren
Barışın ellerinden tutup
Ev ev insan insan çocuk çocuk gezdiren.

★

Tanrı Bes.

Arslanlar üzerinde duran tanrı.

Başlığı yoncalı tanrıça.

Ayna tutan tanrıça.

Fırtına tanrısı.

Koruyucu Arslan

İnsan başlı, kanatlı arslan simgesi Kimera.

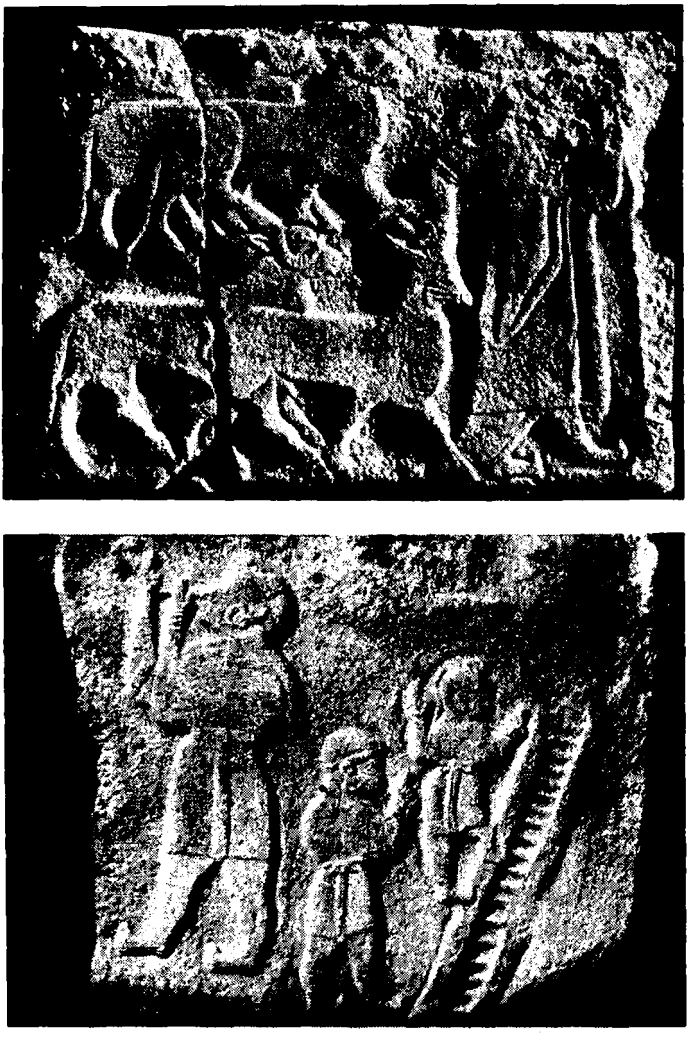

Tanrıça Sausga ile Yardımcıları.

Sulumeli Ay tanrısını kutsuyor.

Tapınağa adak götürenle çalgıcılar.

Illuyanka (Malatya) yılanı.

Bolluk tanrısına adak sunan kral Sulumeli.

Savaş Tanrısı. Büyük Hitit İmparatorluğu Çağı. Boğazköy.

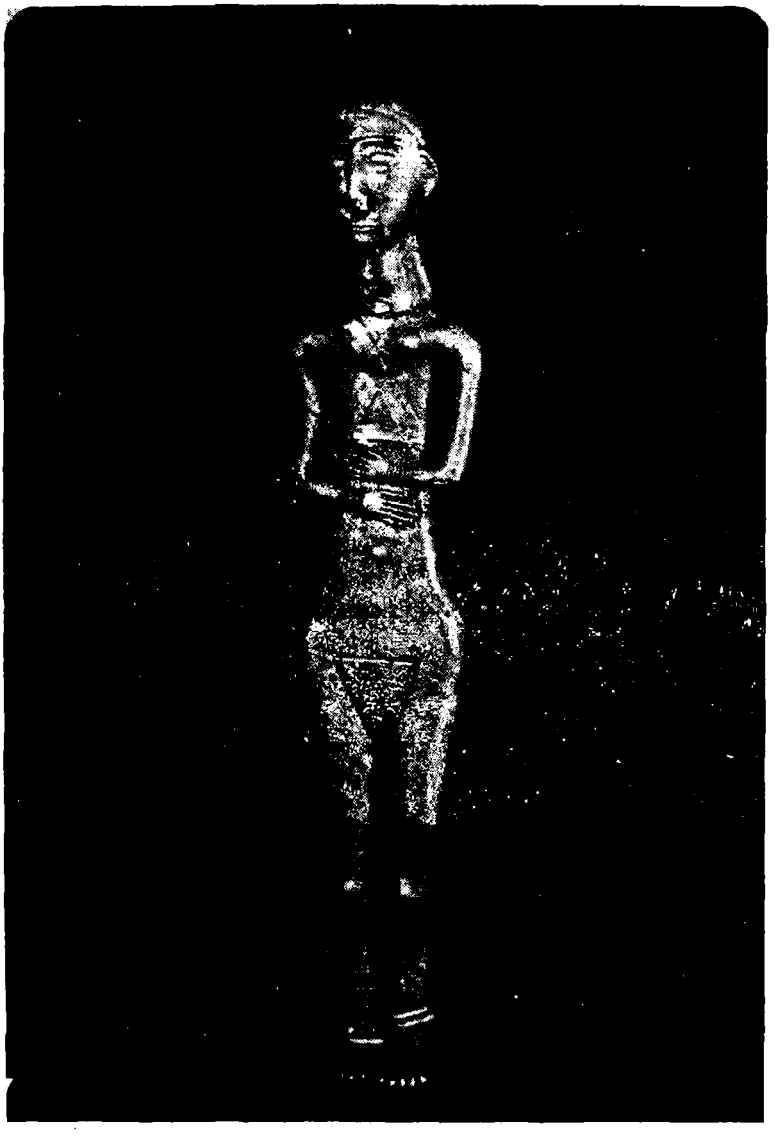
Ana-Tanrıça Figürini. Cilalı Taş Devri. Çatalhöyük.

Kuş kanatlı ve başlı insan. Kartepe.

Küp Mezar, Semayük. Pişmiş toprak, Bronz Çağı (İ.Ö.2500)

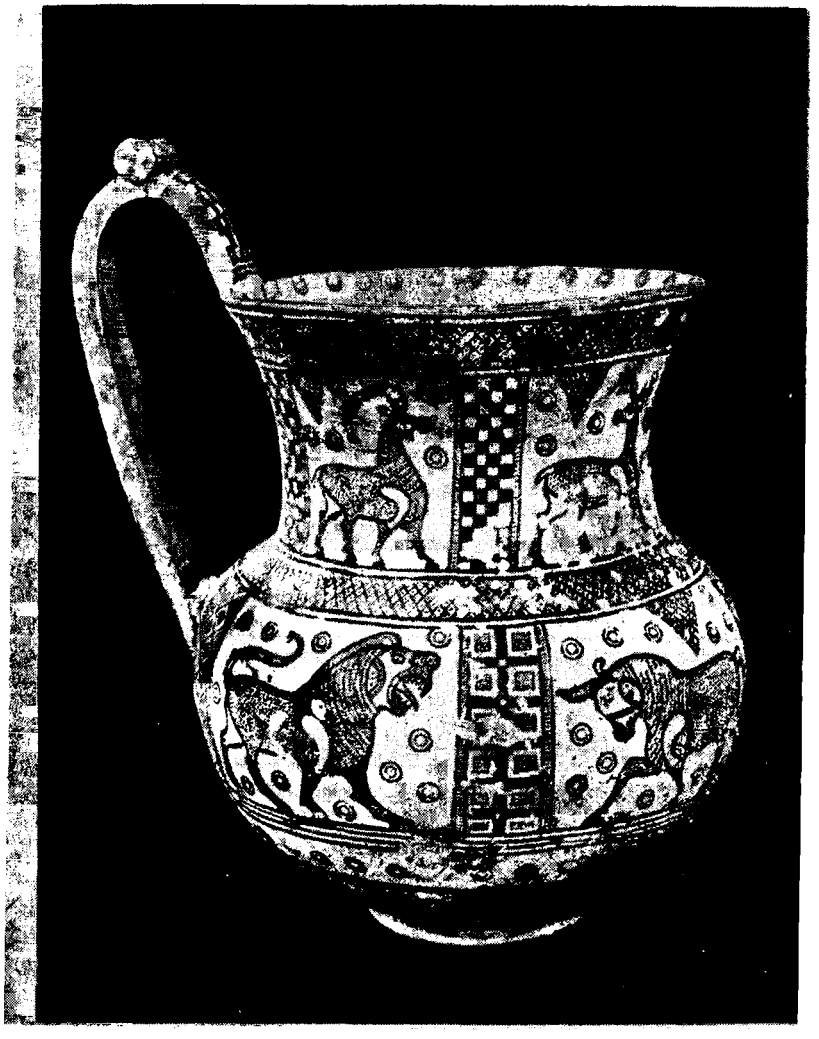
Gümüş kadın heykelciği. Eski Tunç Devri (İ.Ö. 3. bin). Hasanoğlan.

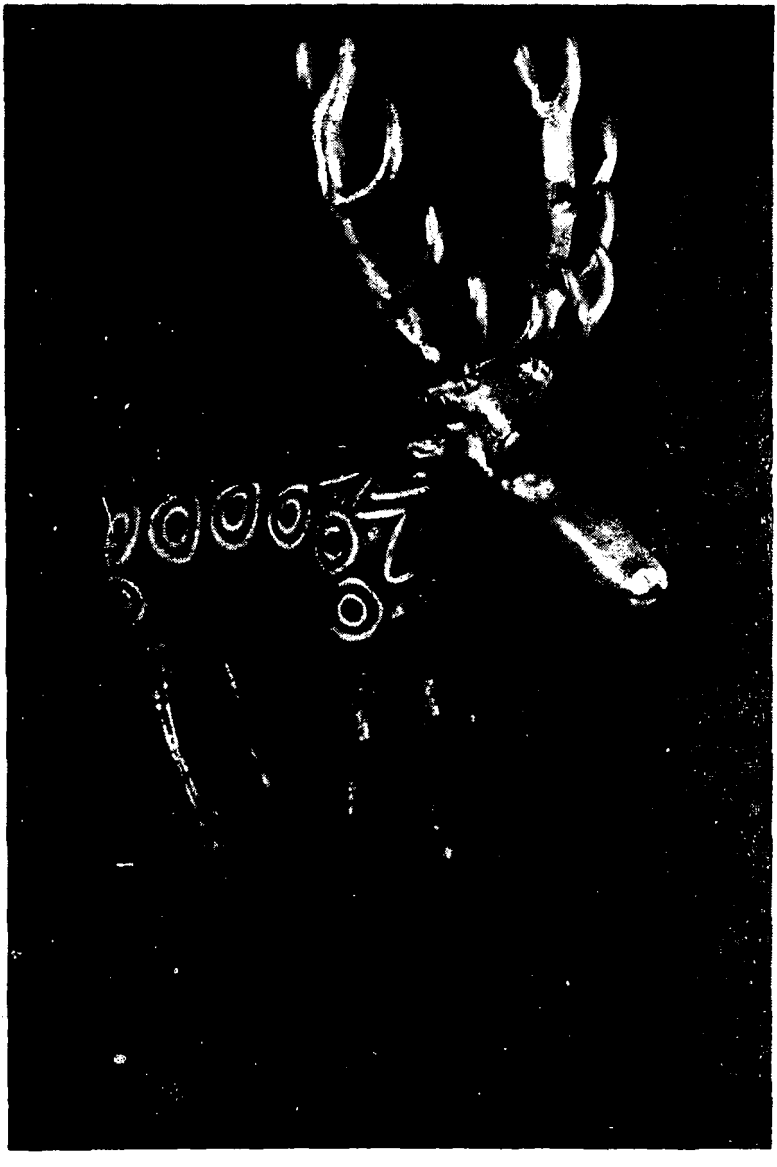
Hayvan tasviri kült vazosu. Boğazköy. (İ.Ö. 15. yy.).

Ördek şeklinde kap. Boğazköy. (İ.Ö. 1600-1500).

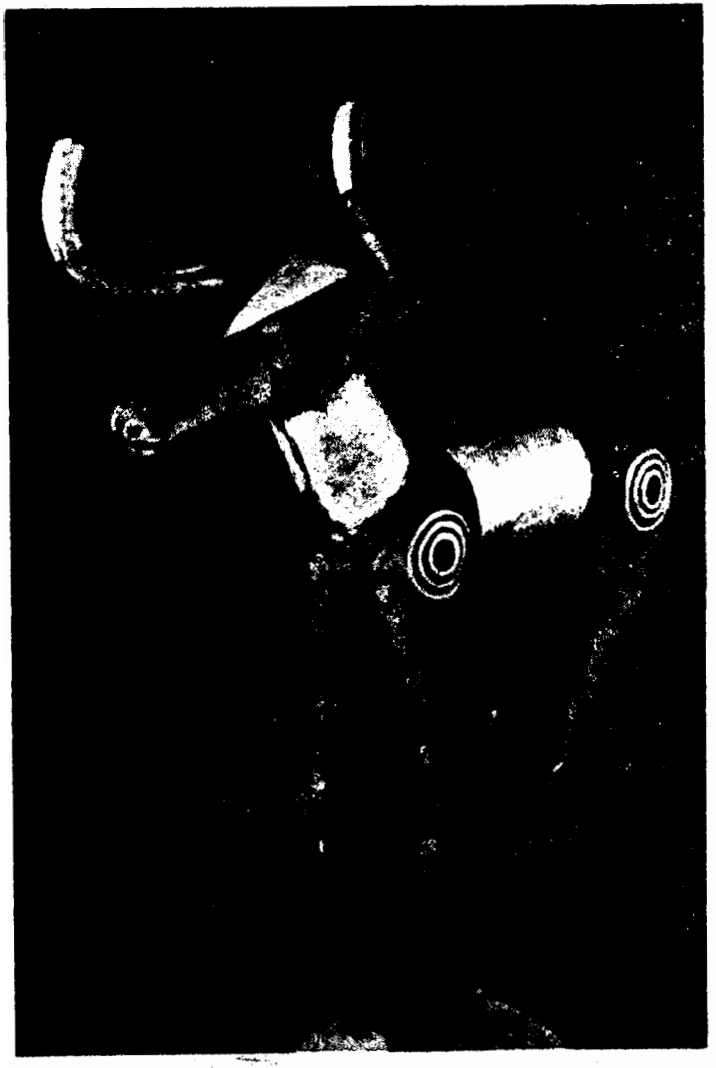
Kulplu tas. Pişmiş toprak. Frig Çağı (İ.Ö. 7. yy.) Gordion.

Geyik, alem. Tunç ve Gümüş. (I.O. 3. binin yarısı).

Dinsel Geyik alemi. Bronz. Eski Tunç Çağı. (İ.Ö. 2300-2100). Alacahöyük.

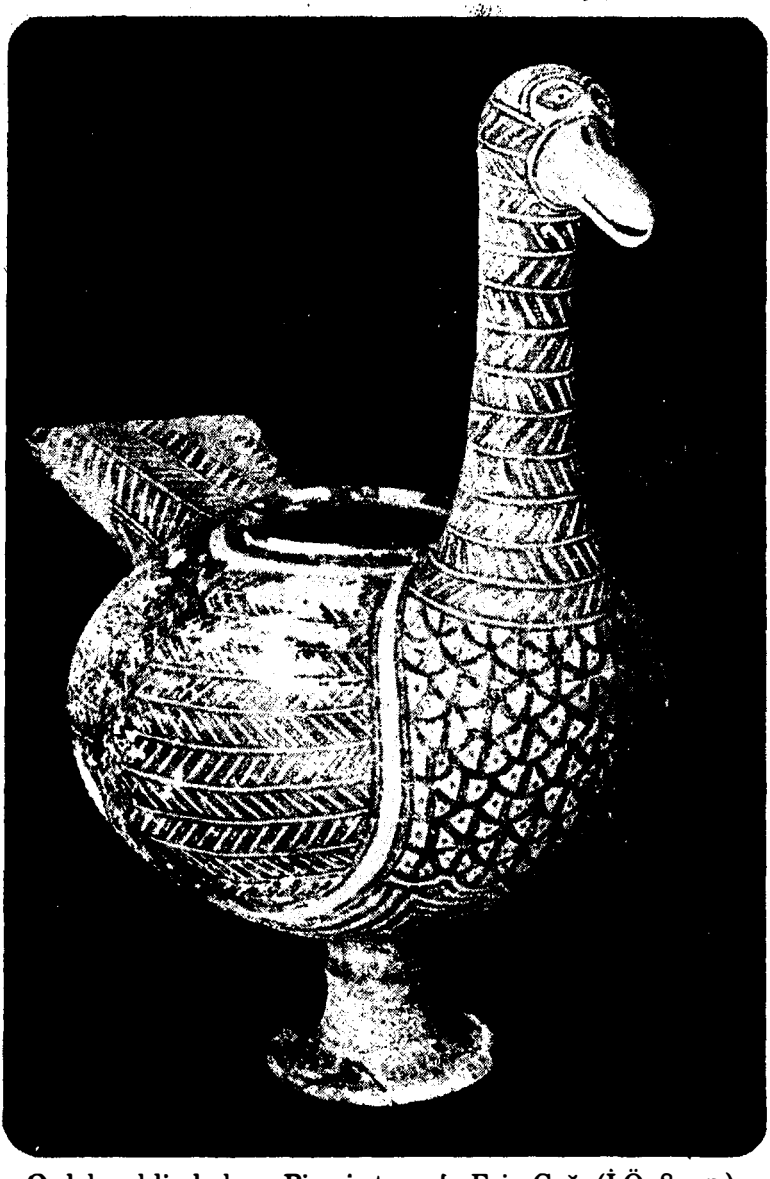
Tanrı sembolü. Bronz ve Gümüş. Eski Tunç Çağı (İ.Ö. 2300-2100). Alacahöyük.

Koç başlı kova. Tunç Çağı (İ.Ö. 8 yy.)

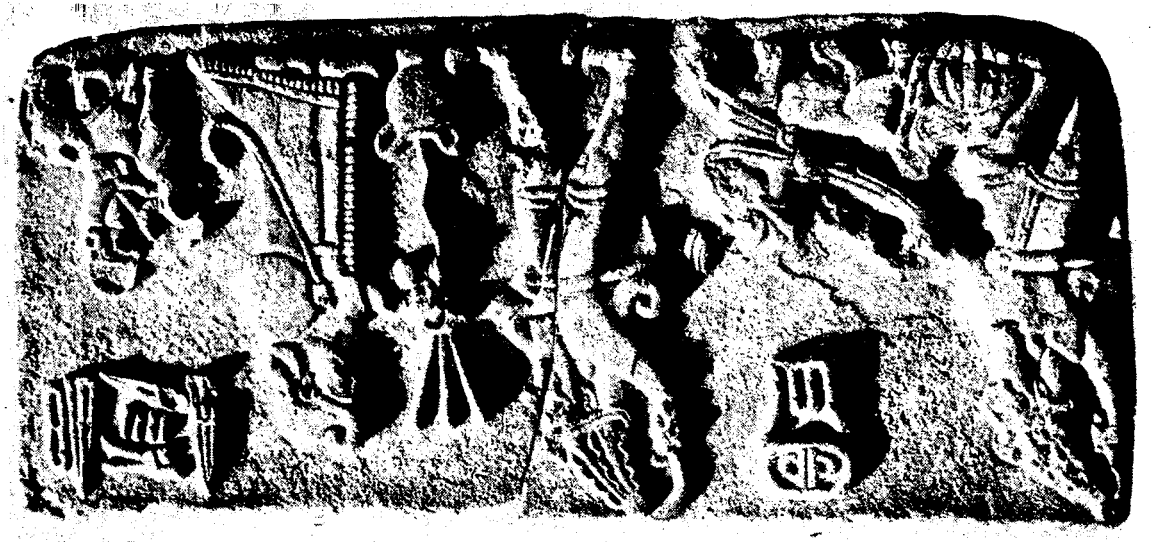
Yonca ağızlı testiler. Bronz. (İ.Ö. 8. yy.). Gordion.

Ordek şeklinde kap. Pişmiş toprak. Frig Çağı (İ.Ö. 8. yy.) Gordion.

699

Kıral Sulumeli Fırtına Tanrısına İçki Sunuyor. Kireçtaşı. Geç Hitit. (İ.Ö. 10. yy.). Malatya.

İÇİNDEKİLER

İnançlar-Söylenceler Üstüne 5

Birinci Bölüm

ANADOLU İNANÇLARI **27**

Giriş 29
Toplumlar-İnançlar 35
İnanç nedir? 37
İnanç türleri 40
İnançların kaynakları 42
Anadolu inançlarının genel nitelikleri 46
İnanç kaynaşmaları 51
Ay'la İlgili İnançların Kaynağı 54
Türkülerde ay 54
Ay ile Su 61
Karanlıklar-Kötü tinler 65
Şeytan düğünü 68
Güneşin iğneleri 71
Günler 74
Yılan 77
Ateş 82
Kurt 87
Yıldız 92
Demiri ısırmak 96
Çarpılma-Nazar (Göz) Değmesi 99
Hortlak 104
Cadı 108
Davara 111
Sacayağı kıvılcımları 114
Uğursuz Baykuş ile Örümcek 118
Albastı 121
Karalar 124
Yeşil 127
Nisan Yağmuru 128
Ebemkuşağı (Gökkuşağı) 131
Minare 133
Domuz neden kargışlanmış 136
Akrep deyip geçmeyelim 140

Bizden iyiler.....143
Aylar.....148
Uğur dedikleri.....152
Kemikler.....158
Kedi.....161
Yıkanma.....165
Sünnet.....168
Andiçmek-Hayvan döğüştürmek.....170
Döğmeler.....173
Üç.....174
Yabanadamı.....175

İL-KÖY İNANÇLARI.....177

Halk İnançları.....185

A.....187
B.....188
C.....189
Ç.....190
D.....190
E.....190
G.....192
H.....192
İ.....193
K.....193
M.....193
O.....193
S.....194
T.....194
Ü.....194
Y.....194
Z.....194

YEDİLER.....195

Yedilerin yeri.....197
Yedi Musalar.....202
Yedi Kahraman.....202
Yedi Engel.....202
Yedi Kulaç.....202
Yedi Kişi.....202
Yedi Kapı.....203
Yedi Zenbil.....203
Yedi Çoban.....203
Yedi Minare.....203
Yedi İlke.....203
Yedi Ev.....203
Yediye Gitmek.....204
Yedisini Görmek.....204
Yedi Harika.....204
Yedi Arşın Bez.....204
Yedi Kollu Şamdan.....204
Yedi Oğul.....205
Yedi Dolaşma (Tavaf)....205
Yedi İşlem.....205
Yedi Selam (Heft Selam)206
Yedi Kule.....206
Yedişerleme.....206
Yedi Asya Kilisesi.....206
Yedinci Gün.....206
Yedi Taş.....206
Yedi Basamak.....207
Yedinci Ay.....207
Yedi Ada Cumhuriyeti...207
Yedi Ada.....207
Yedi Toplam Katı.....207
Yedi Kurban.....207
Yedi Melek-Yedi Gün....208
Yedi Mühür.....208
Yedi Dereceli Kitap.....208
Yedi Cin.....208
Yedi Kız.....208

Yedi Soru-Yedi Evet.....208
Yedi Kıral.....209
Yedi Fıkıhçı.....209
Yedi Kez Yıkamak.....209
Yedi türlü şerbet.....209
Yedi tecessüd
(gövdeleşme), Yedi oğul209
Yedi kez kuşak sarıp
çözme.....209
Yedi Vezir.....210
Yedi Yıl Hizmet.....210
Yedi Giysi (hil'at).....210
Yedi Kapılı Makam.....210
Yedi Yumurta.....210
Yedi Köle.....210
Yedi Mushaf.....211
Yedi el-çalışması.....211
Yedi organ.....211
Yedi kamış.....211
Yedi kardeş.....211
Yedi melek.....211
Yedi gün-yedi gece.....211
Yedi bölme.....212
Yedi gün bekleme.....212
Yedi Sin.....212
Yedi Ekmek.....212
Yedi Konsey.....212
Yedi Filiz.....212
Yedi Divan.....213
Yedi maddi gufran.....213
Yedi manevi gufran.....213
Yedi Ulus.....213
Yedi sarı kız.....213
Yedi Pınar.....213
Yedi yönetici.....213
Yedi mezmurlar.....214
Babillilerde yedi.....214
Yedi gün töreni.....214
Yedi Bilge.....214
Yedi Tin.....214
Yedi aylık bebek.....215
Yedi neyse.....215
Yediden yetmişe 215
Yedi ced.....215
Yedi sülâle.....215
Yedi göbek.....215
Yedi yaş dişi.....215
Yedi canlı.....215
Yedi yıllık verem.....215
Yedi yerden bağlı.....215
Yedi göller.....215
Yedi delikli tokmak.....216
Yedi dağın çiçeği.....216
Yedi yerden yaralı.....216
Yedi gün.....217
Yedi gece.....217
Yedi köprü.....217
Yedi derya.....217
Yedi ayet.....217
Yedi kıraat.....217
Yedisinde.....217
Yedi Cüce.....217
Yedili tabanca 217
Yedili koz 217
Yedi ceddine.....217
Yedi nitelik.....217
Yedi erkân.....217
Yedi tamu.....217
Yedi tepe.....218
Yedi Uyurlar.....218
Yedi Emirler.....218
Yediler-Üçler-Kırklar.....218

Yedi İmam.....219
Yedi Derviş.....219
Yedi Ulular.....219
Yedi Kuzu Kurbanı.....219
Yedi aile.....219
Yedi Piskopos.....219
Yedi Rahip.....219
Yedi mahalleden kovulmak.....219
Yedi taşı delmek.....220
Yedi Peygamber.....220
Yedi tuğ.....220
Yedi ad-Yedi şart.....220
Yedi mum.....220
Yedi öğüt.....221
Yedi yerden yamalı.....221
Yedi gün.....221
Yedi konaklık yol.....221
Yedi yıl kıtlık.....222
Yedi ad.....222
Yedi kadın almak.....222
Yedi Gezegen.....222

BİLMECELER.....223

Bilmecelerin Kökeni.....225

Bilmeceler.....231

A.....231
B.....234
C,Ç.....240
D.....241
E.....246
F,G.....248
H.....249
İ.....251
K.....253
L,M.....256
N,O.....258
S.....259
Ş.....260
T.....261
U.....262
Ü,V.....263
Y.....264

İkinci Bölüm

ANADOLU MİTOLOGİSİ 267

Işık.....269
Doğuş.....270
Söylence Üstüne.....272
Anadolu Gerçeği.....293
Tanrılar-Tanrıçalar-Boğalar.....361
Tanrılar-Tanrıçalar-Boğalar.....363
Sular Isınıyor.....364
Adonis.....365
Ardini.....368
Arma.....370
Arsimela.....373
Aruna.....374
Aşkesaya.....376
Eştan.....378
Hadad.....379
Haldi.....380

Halmasuitta 383
Hapantalliyas 384
Haruva 385
Harziş 387
Haşameli 388
Haşhaş 388
Hazzi 391
Hepat 392
Hikstas 394
Huhitis 395
Hurra 396
Hurriş 397
Hutuni 398
Irbıtıga 399
İnar 400
İrmusini 401
İskur 402
İstanus 403
Kalhisapi 406
Kamruşşaba 407
Karhuha 409
Kaşku 410
Kubaba 412
Kumarbi 414
Kuşuk 416
Laksmas 418
Lama 419
Lelvani 420
Levanis 421
Min (Men) 422
Mezula 423
Nanni 424
Nerik 428
Nikaruha 428
Ninatta-Kulitta 428
Nelaini 429
Pahhur 430
Piva 431
Runda 432
Santa 434
Sarhutas 435
Sarku 436
Sarrumma (Şarrumma) 437
Saspunas 438
Sausga 440
Sebitu 442
Selardis 443
Seris 444
Sin 445
Siunasummi 446
Sulikatta 447
Suppilulia 448
Suvaliyatta 450
Şamaş 451
Şeşiriş 453
Şimege 454
Şivini 455
Şulinkatta 456
Tarhui 458
Tarhuis 459
Tarhund 460
Tarhundas 462
Tarhunza 463
Tarhusini 464
Tarhutas 465
Teişeba 466
Telepinu 468
Teşup 472
Teteşapi 474
Tivat 475
Ua 477
Upelluri 478

Ura.....480
Utu.....481
Vandu.....483
Vazessel.....484
Vuruşemu.....485
Zashazuna.....487
Zilipura.....489
Zintuhi.....490
Zippalanusia.....491
Zitariyas.....492

BAYRAMLAR.....495
Antahşumşar.....497
Mesir Bayramı.....499
Prulliya.....501

KONUŞMAYANLAR.....503
Konuşmayanlar.....505
Akrep.....506
Arinna'nın Kartalı.....507
İlluyanka.....508
Karınca.....510
Karınca ile Kartal.....512
Koyun.....513
Örümcek.....514
Turna Kuşu.....515
Yılan.....516

AĞAÇLAR-OTLAR.....519
Ağacın Öyküsü.....521
Gül ile Diken.....522
Karadiken Aldanmaz.....524
Kızılağaç.....525
Yoncanın Türküsü.....527

YERALTI ÜLKESİ.....529
Yeraltı Ülkesi.....531
Tamu.....532
Yanan Canlar.....533

YAZIDAN ÖTE.....535
Yazıdan Öte.....537
Dizçökmek.....538
Tarihöncesi.....539
Uzaktan Anadolu.....540
Uzak Tanrılar.....541

—oOo—

İsmet Zeki Eyuboğlu'nun Anadolu Uygarlığı ile ilgili çalışmalarının en önemli bir bölümü olan **Anadolu Halk İlaçları,** yayınevimizde okuyucuya sunulmuştu. **Anadolu İnançları-Anadolu Mitologisi** adıyla yayımladığımız bu çalışma ise inançlarla söylence ürünleri (mitologi varlıkları) arasındaki bağlantıyı sergilemektedir. Anadolu uygarlığı bir bütündür, onun anlaşılması da bir bütün olarak incelenmesine, araştırılmasına dayanır. Bu çalışmada, okuyucu, inançtan söylenceye, bilimden inanca-inançtan bilime geçiş aşamalarının değişik yapılarını görecektir. Anadolu gerçeğinin açıklığa kavuşması, Anadolu'da ortaya konan bütün düşünce-inanç ürünlerinin bir bütünlük içinde öğrenilmesini gerektirir. Bu inanç-söylence varlıkları, Anadolu insanını ayakta tutan, onun yaşama anlayışını, düşünce yapısını, bu yapı içinde gelişimini, evrimini sergileyen, biçimlendiren birer öğedir. Bugün benimsenen, yaşatılan bir inancın kaynağına doğru gidildikte, Anadolu insanının hangi anlayış ortamından yola çıkarak çağımıza doğru geldiği görülür. İnsanı inançlarından, alışkanlıklarından, söylencelerinden sıyırarak, soyut bir kavram diye düşünmek yanıltıcıdır. İnanç insanın düşünce dünyasında biçimlendirici, yönlendirici bir etki taşır. Bu etkinin içeriği ne olursa olsun, insanla bağlantılıdır, insanın anlaşılmasına ışık tutucudur, yolgöstericidir. Okuyucu bu çalışmada, Anadolu insanının geçmişten günümüze akan bir yaşam ırmağında bütünlüğe kavuştuğunu, geçmişiyle bugünü arasında kopmayan, yalnız boyası değişen bir bağın bulunduğunu görecektir...

1750